

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет історії, політології та національної безпеки
Кафедра політології та публічного управління

**ВСЕУКРАЇНСЬКІ
ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ
ІМЕНІ ПРОФЕСОРА
БОГДАНА ЯРОША**

Збірник наукових та навчально-методичних праць

Випуск 12

Луцьк
Вежа-Друк
2023

УДК 32(082)+32(477)(082)

П 50

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 4 від 30 березня 2023 р.)*

Редколегія випуску

Борейко Ю. Г. – д. філософ. н., професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки;

Бортніков В. І. – д. політ. н., професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки (голова);

Бусленко В. В. – д. політ. н., професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки;

Пашко Л. А. – д. н. з державного управління, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки;

Ярош Я. Б. – д. політ. н., професор, декан факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки.

П 50 **Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша** : зб. наук. та навч.-метод. пр. / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. – Вип. 12. – 316 с.

У збірнику наукових та навчально-методичних праць розглядаються актуальні проблеми історії, теорії і практики націє- та державотворення в Україні й світі, питання розвитку політичних інститутів та процесів, державного управління, права, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, національної безпеки тощо.

Для викладачів, аспірантів, студентів, посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських діячів.

Адреса редколегії: Україна, 43025, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, факультет історії, політології та національної безпеки, кафедра політології та публічного управління, каб. 109. Тел.: (0332) 24-41-25.

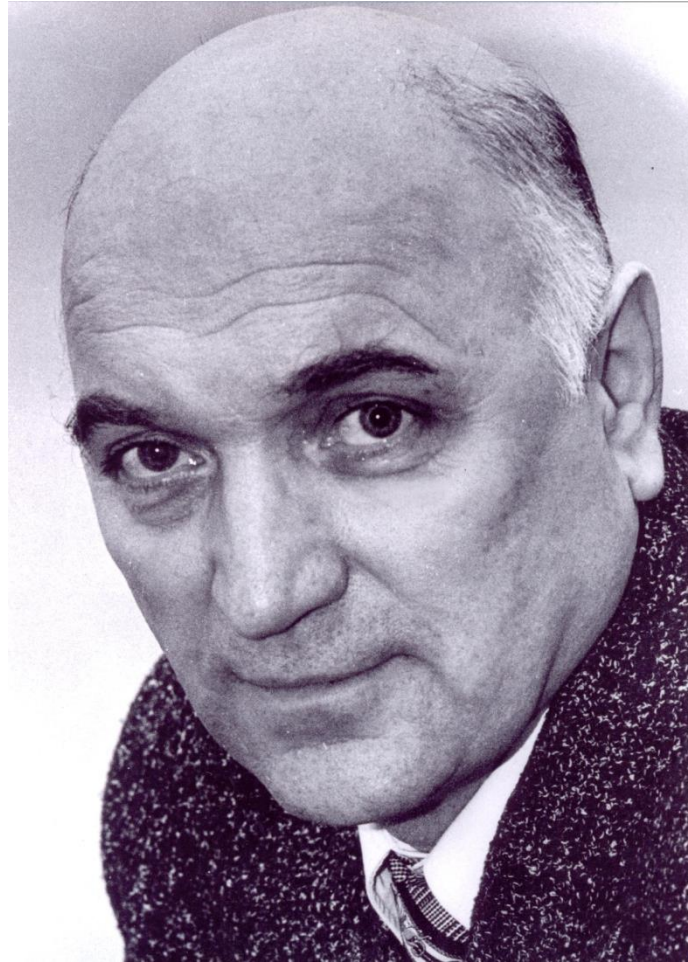
E-mail: politdu.snu@gmail.com

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

УДК 32(082)+32(477)(082)

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2023

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023

Богдан Олексійович Ярош

Доктор політичних наук, професор, засновник спеціальності
«Політологія» (16.04.1942–19.06.2009)

Народився 16 квітня 1942 р. в селі Рачині Дубнівського району Рівненської області. 1964 р. вступив на історичний факультет Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, який закінчив 1968 р. за спеціальністю «Історія і суспільствознавство».

У 1974–1976 рр. навчався в аспірантурі Академії суспільних наук (Москва). 1976 р. захистив кандидатську дисертацію «Економічне і науково-технічне співробітництво Радянського Союзу і Республіки Польща в 1945–1975 рр.» за спеціальністю «Всесвітня історія».

Після захисту дисертації в 1980–1987 рр. працював проректором Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки; у 1988–1990 рр. – завідувачем відділу науки та освіти Волинського обкому Компартії України. 1991 р. повернувся до науково-педагогічної

роботи, працював на посаді доцента, деканом педагогічного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки.

1996 р. захистив докторську дисертацію за спеціальністю «Політичні інститути та процеси» на тему «Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30–50-ті рр. ХХ ст. (політологічний аспект)». Цього ж року очолив кафедру політології. 1999 р. отримав вчене звання професора.

За ініціативи професора Б. О. Яроша 1996 р. кафедра політології отримала статус випускової і розпочала підготовку фахівців за спеціальністю «Політологія» на денній, заочній та екстернатній формах навчання за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». 2000 р. відбувся перший випуск спеціальності «Політологія» з кваліфікацією «бакалавр політології».

1997 р. Б. О. Яроша обрано членом-кореспондентом Української академії політичних наук, а 1998-го – академіком УАПН. Рішенням Президії УАПН в 1999 р. в м. Луцьку відкрито Західний центр УАПН, Генеральним директором якого затверджено Б. О. Яроша.

Професор Б. О. Ярош був науковим консультантом та керівником понад 25 докторських і кандидатських дисертацій із політичної та історичної наук, членом двох спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, автором понад 100 наукових досліджень і публіцистичних розвідок. Стажувався та працював за кордоном (Німеччина, Польща). Сформував наукову школу з актуальних проблем історії та теорії політики, аналізу загальнонаціональних і регіональних процесів у контексті європейської інтеграції.

Зміст

НАУКОВІ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ

Байрак С. О.

Особливості функціонування місцевих органів влади в умовах
воєнного стану та їх взаємодія з органами місцевого самоврядування..... 10

Борейко Ю. Г.

Історична політика як інструменталізація історії 17

Бортніков В. І.

Еволюція історичних форм і практик політичної участі громадян в Україні
(матеріали до лекції) 20

Бортнікова А. В.

Формування нації і національної свідомості болгар наприкінці
XVIII – початку XIX ст. (матеріали до лекції)..... 26

Бундак О. А.

Вплив ідей Просвітництва на розвиток болгарських земель у XVIII ст.
(матеріали до лекції) 31

Бусленко В. В.

До проблеми політичної підтримки Словаччиною України в умовах
російсько-української війни 35

Гудзенко О. Г.

Доктрина В'ячеслава Липинського: у пошуках ідеальної держави..... 38

Гусак Д. Г.

Вимушена міграція до Республіки Польща внаслідок
російсько-української війни 45

Катрич О. Г., Кулик С. М.

Особливості функціонування міністерства спорту в КНР 49

Козюпа О. А.

Реалізація принципу відкритості у діяльності Волинської обласної ради
у 2020–2021 рр. (аналітичний матеріал до звіту голови обласної ради) 54

Колб О. Г., Бусел А. О.

Релігійна ворожнеча та її вплив на національну безпеку України 58

Колб Р. О., Дучимінська Л. М.

Судове тлумачення пенсійного законодавства: проблеми та юридичні
наслідки для національної безпеки України..... 61

Круглій О. Р.	
Огляд політичної діяльності Бориса Джонсона	63
Кузьмук О. М.	
Політична стратифікація та структурування політичного простору як соціальна проблема (матеріали до лекції).....	69
Кулик С. М.	
Використання літери «Z» у російському спорті.....	77
Куцик А. Ю.	
Громадянське суспільство в Україні 2019–2022 рр.: вибрані аспекти	83
Любчук В. В.	
Соціальні конфлікти як соціальний феномен	86
Малиновський В. Я.	
Природа і сутність рашизму	90
Мацішина І. В., Тупчій Д. В.	
Від танців до маніпуляцій: технології ТікТок в умовах війни.....	98
Моренчук А. А., Моренчук А. А.	
Політико-психологічні витoki агресивності путінської ідеології.....	103
Назарук Н. В.	
Роль інституту омбудсмана у поверненні незаконно депортованих дітей за час російського вторгнення в Україну	110
Нинюк І. І.	
Особливості бюрократії в системі управління	116
Нинюк М. А.	
Професійна культура – як основа ефективної діяльності кадрів публічного управління	121
Панишко Г. Т.	
Особливості проведення президентських виборів у США (матеріали до лекції)	126
Пахолок В. М.	
Органи місцевого самоврядування в системі забезпечення гуманітарної безпеки держави	138
Пашко Л. А.	
Україноцентричне мислення – умова майбуття української держави	143
Петрович В. В.	
Електронні комунікації у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування	145

Розік М. В.	Громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг у системі інноваційних практик мобілізації суспільства	149
Романюк Н. І.	Іррегулярна війна як нова форма війни ХХІ ст.	153
Семенов А. М.	Філософія життя у соціальних трансформаціях ХХІ століття	159
Ситник О. І.	Теоретичні підходи та вихідні принципи розуміння феномену «соціальна політика»	164
Стеблина Н. О.	Алгоритм комп'ютерного аналізу порядку денного міжнародних ЗМІ щодо повномасштабного вторгнення РФ	172
Ткачук А. П.	Османо-російське геополітичне протистояння в Північному Причорномор'ї середини ХVІІІ століття	176
Топчій В. В., Підгаєцька В.	Про деякі шляхи удосконалення правового механізму з питань утримання військовополонених	185
Цвятий В. Г.	Політичні технології та політичні технології лобізму в міжнародно-політичних і дипломатичних практиках держав у ХХІ столітті: теоретико-методологічний, історико-інституціональний, діаспоральний і глобалізаційний дискурси.....	188
Ярош Я. Б.	Інституційний розвиток лівих політичних партій у європейських країнах	196

ПРАЦІ АСПІРАНТІВ

Бугайчук А. П.	Зміна громадської думки в Україні в умовах повномасштабної війни як чинник впливу на партійну систему.....	201
Добровольський Г. С.	Причини та порядок закриття чорносотенної газети «Почаевские известия»	208
Романов Р. О.	Трансформація антикризової діяльності політичних партій в сучасній Україні.....	210

Хвисяк А. В.	
Політика гендерної рівності в секторі безпеки і оборони НАТО	214
Чорний І. О.	
Мережа поштових шляхів Волинської губернії першої половини ХІХ ст. (за картографічними джерелами).....	218
Швець К. А.	
Категорія «громадянське суспільство» у процесі формування публічної політики.....	224
Шеремета А. В.	
Західна культурна експансія як чинник культурної кризи в Японії наприкінці ХІХ ст.	230

НАУКОВИЙ ДОРОБОК СТУДЕНТІВ

Базиліук М. М.	
Формування іміджу України в країнах Балтії на сучасному етапі	234
Бохотниця С. М.	
Євромайдан – реакція на відмову державного керівництва від євроінтеграційного курсу України.....	241
Гац В. Г.	
Форми та засоби комунікації у сучасному суспільстві.....	245
Камінський А. В.	
Місце та роль місцевих державних адміністрацій у системі органів державної влади.....	251
Корнійчук А. С.	
Поширення ідей Просвітництва в Болгарії.....	256
Куденчук Д. А.	
Азов: від патрульної служби до однієї з найбоездатніших частин Збройних сил України	261
Лащук В. Ю.	
Громадська організація «Просвіта» на теренах Романова	264
Огребчук П. М., Степанюк С. М.	
Історична проблема остарбайтерів України	267
Останчук М. І.	
Жіночі духовні училища останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами Волинської губернії).....	272

Сачковський Ю. А.	
Технологічні властивості маніпулятивного дискурсу	280
Федорова В. М.	
Спроможність територіальних громад: теоретичні засади визначення.....	285
Хомич М. В.	
Нормативно-правове забезпечення державного управління системою загальної середньої освіти.....	290
Шевчук Т. В.	
Реформування державної служби України в сучасних умовах.....	293
Шмиговський Д. Р.	
Армія у політологічному дискурсі.....	297
Шумейко З. Г.	
Статус місцевих державних адміністрацій у контексті впровадження реформи децентралізації влади в Україні	299
Юриста М. О.	
Передумови та причини розв'язання РФ інформаційної війни проти України	305

НАУКОВІ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПРОФЕСОРСЬКО- ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ

С. О. Байрак – кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

Особливості функціонування місцевих органів влади в умовах воєнного стану та їх взаємодія з органами місцевого самоврядування

Повноцінне функціонування Української держави та виконання покладених на неї функцій забезпечується системою органів державної влади, що наділені державно-владними повноваженнями з метою безпосереднього управління суспільством та виконання завдань і функцій держави.

Зasadничими принципами їх функціонування є: 1) принцип народного суверенітету; 2) принцип представницької демократії; 3) принцип поділу державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову; 4) принцип конституціоналізму; 5) принцип законності; 6) принцип забезпечення реалізації прав та свобод особи; 7) принцип професіоналізму; 8) принцип юридичної відповідальності.

Первинним компонентом системи органів державної влади є окремий орган державної влади, через який держава здійснює свою політику, реалізує завдання і функції.

У Конституції України терміном «органи державної влади» позначаються сукупність органів законодавчої, виконавчої та судової влади: «Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (ст. 5) [1].

Орган державної влади – це структурована і організована державою чи безпосередньо обрана народом організація (ради/колектив державних службовців), яка виконує відповідні завдання, функції та

політику держави в різних сферах державного та суспільного життя у межах своїх повноважень і встановленого законом порядку.

Місцеві органи виконавчої влади, або місцеві державні адміністрації – це органи виконавчої влади, які здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідною радою з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства.

Відповідно до Закону України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі здійснюють обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Місцеві державні адміністрації в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують:

1) виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;

2) законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, національно-культурного розвитку національних меншин;

4) підготовку та виконання відповідних бюджетів;

5) взаємодію з органами місцевого самоврядування;

6) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [4].

У період воєнного стану діяльність місцевих органів влади спрямована на забезпечення дії Конституції та законів України, здійснення заходів правового режиму, оборони, цивільного захисту, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Воєнний стан передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5]. У зв'язку з цим та

відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації [7].

Зокрема, для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії російської федерації як тимчасовий вимушений захід з елементами військової організації управління указом Президента України були утворені тимчасові державні органи – військово-цивільні адміністрації (ВЦА) та військові адміністрації (ВА).

Відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», *військово-цивільні адміністрації* – це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, які діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України. Їхньою метою є створення умов для забезпечення життєдіяльності відповідних територіальних громад, вирішення питань місцевого значення через установлення особливого порядку здійснення окремих повноважень органів місцевого самоврядування в районі відсічі збройної агресії російської федерації, у разі коли відповідні органи таких повноважень не здійснюють або самоусунулися від їх виконання [2].

У 2015 р. у Донецькій та Луганській областях України були утворені указом Президентом України й діяли 19 військово-цивільних адміністрацій. Дві з них були обласними – Луганська та Донецька обласні ВЦА, решта 17 – міські, сільські та селищні ВЦА [6].

Після широкомасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. Закон «Про військово-цивільні адміністрації» не втратив чинність, однак відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану» у кожній області та районі України утворені військові адміністрації

Військові адміністрації – це тимчасові державні органи, які діють на період воєнного стану, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (ст. 4, ст. 8 Закону № 389).

24 лютого 2022 р. Указом Президента України № 68/2022 на всій території України утворено 25 обласних військових адміністрацій. Обласні, Київська міська державні адміністрації набули статусу

відповідних військових адміністрацій, а голови цих державних адміністрацій – посади начальників військових адміністрацій. Водночас, на базі існуючих районних державних адміністрацій утворено й відповідні районні військові адміністрації (РВА), а їхні голови стали начальниками РВА.

Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» існують такі види військових адміністрацій:

- Обласні військові адміністрації;
- Районні військові адміністрації;
- Військові адміністрації населених пунктів (міські, селищні, сільські) [5].

У разі прийняття рішення про утворення районних, обласних військових адміністрацій їх статусу набувають відповідно районні, обласні державні адміністрації, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників військових адміністрацій. Спрямування, координацію та контроль за діяльністю обласних військових адміністрацій здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України, а з інших питань – Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень. Повноваження військових адміністрацій населених пунктів на відповідній території здійснюються з урахуванням особливостей воєнного стану, зокрема:

1) повноваження щодо запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

2) повноваження у сфері соціально-економічного розвитку на відповідній території: забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; залучення на договірних засадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності щодо виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади; складання та затвердження місцевого бюджету; прийняття рішень щодо надання пільг зі сплати місцевих податків і зборів; встановлення тарифів на побутові, комунальні транспортні та інші послуги;

3) повноваження щодо управління об'єктами житлово-комунального господарства побутового, торговельного обслуговування, транспорту і

зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад; забезпечення населення паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями; вирішення питань водопостачання, відведення та очищення стічних вод; вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів; затвердження маршрутів і графіків руху місцевого пасажирського транспорту незалежно від форми власності тощо;

4) повноваження з питань управління навчальними закладами, закладами охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, які належать територіальним громадам; організації їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення; забезпечення соціально-культурних закладів;

5) повноваження щодо охорони та оборони на відповідній території: сприяння організації призову громадян на строкову військову та альтернативну (невійськову) службу; здійснення заходів щодо створення належних умов для функціонування пунктів пропуску через державний кордон України; встановлення посиленої охорони важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення; сприяння діяльності суду, органів прокуратури, юстиції, служби безпеки, органів Національної поліції, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України;

6) повноваження нормативно-правового та адміністративного спрямування: скасування актів виконавчих органів відповідної ради, які не відповідають Конституції, законам України, іншим актам законодавства; встановлення відповідно до законодавства правил з питань забезпечення в населеному пункті чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях; прийняття рішень з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями; прийняття рішень про заборону торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі; забезпечення централізованого тимчасового зберігання архівних документів, що не належать до Національного архівного фонду [5].

Військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не

здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених Законом № 389. Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова [5].

Таким чином, обласні та районні військові адміністрації утворюються на базі місцевих державних адміністрацій, а також на базі існуючих в Донецькій та Луганській областях – ВЦА, а військові адміністрації населених пунктів утворюються тоді, коли органи місцевого самоврядування не здійснюють або не мають можливості здійснювати свої повноваження в силу Закону № 389. Однак, у день набрання чинності актом Президента України про утворення районних, обласних військових адміністрацій, військових адміністрацій населених пунктів на території України, де функціонували ВЦА, припиняються повноваження відповідних районних, обласних ВЦА та ВЦА населених пунктів. У цілому, військові адміністрації населених пунктів, районні, обласні військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування.

В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування відіграють значну роль щодо охорони та оборони територіальних громад. Відповідно до ч. 2 ст. 98 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», органи місцевого самоврядування і далі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та іншими законами України. Органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти діяльності військовому командуванню та військовим адміністраціям щодо забезпечення заходів, які необхідні для запровадження правового режиму воєнного стану на відповідній території та захисту безпеки населення. Сільський, селищний, міський голова територіальної громади у період воєнного стану, на території якої не ведуться бойові дії, може прийняти рішення, з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин щодо: внесення змін до кількісного та персонального складу виконавчого комітету відповідної сільської, селищної, міської ради; затвердження

тимчасової структури виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів, утворення інших виконавчих органів ради; наділення органів самоорганізації населення окремими власними повноваженнями органів місцевого самоврядування, а також передачі коштів, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення; внесення до місцевого бюджету змін, необхідних для здійснення заходів правового режиму воєнного стану військовим командуванням або відповідною військовою адміністрацією [5; 7].

Воєнний чи надзвичайний стан є єдиною підставою для обмеження прав територіальних громад на місцеве самоврядування є [3]. До переліку основних обмежень місцевого самоврядування, зумовлених правовим режимом воєнного стану, належить неможливість проведення місцевих виборів та місцевих референдумів [5]. Водночас правовий режим воєнного стану по суті не передбачає припинення функціонування місцевого самоврядування як форми публічної влади, передусім йдеться про визначення організаційно-правових засад здійснення органами місцевого самоврядування своїх повноважень в цих умовах або про забезпечення виконання їх повноважень у випадку припинення діяльності цих органів. Таке забезпечення покладається на військові адміністрації [5].

Отже, військово-цивільні адміністрації і військові адміністрації – це тимчасові державні органи, які призначаються президентом України на відповідній території. Військові адміністрації керуються Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. Військово-цивільні адміністрації керуються Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 № 141-VIII, і мають на меті виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених Законом № 141, в районі відсічі збройної агресії російської федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції. Варто звернути увагу на те, що повноваження військово-цивільних адміністрацій населених пунктів, районних, обласних військово-цивільних адміністрацій припиняються у день відкриття першої сесії новообраної ради, а також згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» у випадку утворення відповідної військової адміністрації.

В умовах військового стану, військові адміністрації консолідують зусилля місцевих органів влади, спільно із державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Список використаних джерел

1. Конституція України д 28.06.1996. URL: <http://surl.li/gdyl> (дата звернення: 12.02.2023).
2. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015. URL: <http://surl.li/fkjul> (дата звернення: 23.02.2023).
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 27 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://surl.li/husc> (дата звернення: 25.02.2023).
4. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999. URL: <http://surl.li/bldfy> (дата звернення: 25.02.2023).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. URL: <http://surl.li/blyne> (дата звернення: 23.02.2023).
6. Про утворення військово-цивільних адміністрацій: Указ Президента України № 472/2015 від 13 серпня 2015 р. URL: <http://surl.li/fkjuz> (дата звернення: 20.02.2023).
7. Ярмистий М. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану: повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування. URL: <http://surl.li/fkjvg> (дата звернення: 22.02.2023).

Ю. Г. Борейко – доктор філософських наук,
професор кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

Історична політика як інструменталізація історії

В умовах російсько-української війни особливої актуальності набули проблеми, пов'язані з конструюванням уявлень про історію, що виступають засобом впливу на громадську думку всередині країни і за кордоном. Для легітимізації агресії російська пропаганда застосовує

викривлені версії інтерпретації минулого, недостовірну інформацію про історичні події та факти. Звернення до проблем конструювання історичної політики в Україні має вагомим значення як для консолідації соціуму на поточний момент, так і на формування національної ідентичності. Відсутність системного характеру у процесі конструювання історичної політики в Україні зумовило регіоналізацію інтерпретацій історії та поглиблювало суспільні суперечності.

Мета дослідження – аналіз історичної політики як процесу і результату використання у політичних цілях історичної пам'яті та інших форм репрезентацій колективних уявлень про минуле.

Відтак існує необхідність з'ясування ролі історичної пам'яті як інструмента конструювання історичної політики. На основі аналізу основних підходів до трактування феномену історичної пам'яті можна стверджувати, що історичну пам'ять вчені розглядають як різновид колективної або культурної пам'яті [3]. Історична пам'ять постає міфологізованою формою групових уявлень про минуле, які існують переважно у вигляді стереотипних дискурсів, симулякрів, символів, місць пам'яті, маркування соціального простору тощо.

Своєю чергою, сукупність суспільних практик, що мають на меті формування або модифікацію історичної пам'яті, формують комплекс явищ та процесів, що складають сферу історичної політики. Аналізуючи процеси, зміст яких охоплений визначенням категорії «історична політика», вчені оперують терміном «політика пам'яті», причому розглядають означені поняття як синоніми. У цьому контексті політика пам'яті виступає системою заходів, що здійснюються для уніфікації індивідуальних уявлень про минуле. У свою чергу інструменталізація історії є встановлення єдиної логіки національного історичного наративу. Відповідно концепт «історична пам'ять», як метафоричний конструкт, постає інструментом політики пам'яті.

Політику пам'яті вчені розглядають як сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію або модифікацію образу минулого, що актуалізований сучасним політичним контекстом. З цієї точки зору політика пам'яті стосується переважно інтерпретації минулого і формується з огляду на певні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та з урахуванням характеру політичної влади [2]. Іншими словами, у контексті формування політики пам'яті влада у вигідний для себе спосіб організовує ментальне буття об'єкта впливу,

втручається у невластиві сфери свого функціонування. Зрозуміло, що одним із найбільш дієвих ресурсів влади у процесі конструювання політики пам'яті є історична пам'ять.

Як бачимо, зміст понять «історична політика» і «політика пам'яті» охоплює діяльність, що спрямована на інструменталізацію історії, використання історії та пам'яті у внутрішній і зовнішній політиці. Якщо історична політика постає результатом конструювання історичної пам'яті з метою досягнення політичних цілей, то політика пам'яті виражає переважно характер інтерпретації минулого з огляду на владні відносини та поточний політичний контекст.

Політика пам'яті більше пов'язана з формуванням історичної пам'яті, тоді як історичну політику держава використовує для вирішення актуальних політичних завдань. Для досягнення цієї мети застосовується, зокрема, переформатування неоднозначних сторінок історії під необхідні параметри.

Найважливішими цілями історичної політики у внутрішній політиці є легітимізація або делегітимізація влади, формування національної ідентичності. На зовнішній арені історична політика спрямована, наприклад, на обґрунтування територіальних претензій або формування негативного іміджу країни-опонента. Із огляду на це слушний характер має думка про дещо вузький зміст терміну «політика пам'яті» стосовно поняття «історична політика». Так, політика пам'яті не охоплює практик втручання у сферу професійного історієписання та дидактичної історії [1, с. 135].

Таким чином, історична політика – це комплекс явищ, що позначає процес і результат використання історичної пам'яті та інших форм колективних уявлень про минуле з метою досягнення політичних цілей. Історична політика передбачає цілеспрямоване використання історії та колективної пам'яті для формування ідеології, утвердження певних моделей інтерпретації колективного минулого у публічній сфері, лояльного ставлення громадян до держави. Застосування практик конструювання історичної політики демонструє зв'язок між розумінням технологій формування історичної пам'яті, якими оперують політики, лідери громадської думки, засоби масової інформації, і усвідомленням процесів, що розгортаються у масовому сегменті суспільної свідомості. Якщо розглядати історичну політику не в контексті використання методів та засобів, а із точки зору змістового наповнення, то можна стверджувати,

що єдиної історичної політики не існує. Натомість функціонують моделі та стратегії історичної політики в окремій країні чи у певному політичному контексті.

Список використаних джерел

1. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.
2. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження. Спец. випуск*. 2018. С. 45–53.
3. Halbwachs M. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. 254 p.

В. І. Бортніков – доктор політичних наук,
професор кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0991-4047>

Еволюція історичних форм і практик політичної участі громадян в Україні (матеріали до лекції)

Перехід до громадянського суспільства в Україні розпочався ще в Радянському Союзі – з делегітимації й лібералізації політичного режиму за правління останнього Генерального секретаря ЦК КПРС, першого і останнього Президента СРСР М. С. Горбачова (1931–2022), який розпочав реформи під гаслом «перебудови». Головною особливістю розвитку колишніх радянських країн на ранніх етапах їх становлення стало те, що відповідна політична система створювалась і починала діяти за відсутності повноцінної ринкової економіки та громадянського суспільства, тобто в умовах викривленої структури економічних і соціально-політичних інтересів та відповідних їм організацій.

У роки перебудови КПРС та КПУ намагалися тримати ситуацію під контролем і не допустити створення опозиційних компартії України громадських об'єднань. І це закономірно, оскільки незалежні гро-

мадські організації не вписувалися в однопартійну модель політичної системи. Проте вже у другій половині 1989 р. нові суспільно-політичні об'єднання громадян України вголос заявили про своє існування. Потужний «старт» цьому процесові задало створення в Києві Народного Руху України за перебудову.

1989–1990 рр. позначені явищем т. зв. «мітингової демократії», коли основною формою громадянської суспільно-політичної участі стало проведення мітингів, маніфестацій та демонстрацій. Першій в Україні багатотисячний мітинг відбувся 13 червня 1988 р. у Львові під час зборів з приводу заснування Спілки української мови. Однією з найцікавіших форм участі того часу стало проведення 21 січня 1990 р. акції «Ланцюг злуки» – «Українська хвиля» (Київ-Житомир-Рівне-Тернопіль-Львів-Івано-Франківськ), організований за ініціативою НРУ і присвячений дню визначення роковин злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Утворили його люди, які трималися за руки, що символізувало єдність українського народу.

Слід зауважити, що ідея утворення «ланцюга» стала популярною і використовувалася у подальшому. Так, влітку 1990 р. в Луцьку було створено живий ланцюг людей від стін колишньої в'язниці, до приміщення КДБ у Волинській області, який символізував протест волинян проти розстрілу в'язнів Луцької тюрми працівниками НКВС 1941 р. та замовчування цього факту існуючою владою. Революційною на той час була участь в акціях щодо використання національної української символіки. Так, 13 березня 1990 р. новообраний виконком Стрийської міської ради уперше в сучасній історії України прийняв рішення підняти над будинком міської ради синьо-жовтий прапор, що й було зроблено наступного дня у присутності декількох тисяч жителів.

Особливої ваги у плані впливу на процеси демократичної трансформації, набуло голодування студентів в Києві, яке тривало з 2 до 17 жовтня 1990 р. Їх вимоги відбивали на той час настрої широких кіл громадськості: відставка голови Ради Міністрів, відмова Верховної Ради від підписання союзного договору, передача місцевим органам влади майна КПРС і ВЛКСМ, проходження юнаками України військової служби за межами України лише на добровільних засадах, перевибори Верховної Ради УРСР на основі багатопартійності навесні 1991 р. Не випадково, що ця акція, яка по суті започаткувала ланцюгову

реакцію змін, що завершилися завоюванням незалежності, отримала символічну назву «студентська революція на граніті».

Яскравими прикладами консолідації громадянського суспільства в Україні стали події Помаранчевої революції 2004-го та Революції Гідності 2014 рр.

У період протистояння влади та опозиції напередодні та під час Помаранчевої революції 2004 р. скарбниця практик політичної участі суттєво поповнилася такими формами як маніфестації, мітинги, марафони-протести, демонстрації, народні віча, пікетування, блокування державних установ, перекриття шляхів сполучення, народні трибунали, страйки, позови до суду, звернення, інформаційно-просвітницькі кампанії тощо. В умовах певного вакууму влади в центрі і на місцях опозицією утворено страйкові комітети й комітети національного порятунку. Наймасштабнішими в ці роки стала організація всеукраїнських інформаційно-мобілізуючих акцій громадянського протесту «Україна без Кучми» та «Повстань, Україно!».

Після бурхливих подій осені 2004 р., словник новітньої політичної історії збагатився новим поняттям – «Майдан». Організація страйкуючих на майдані Незалежності у Києві проводилася цілеспрямовано за принципом: «У кожній революції мусить бути свій Смольний». За свідченням організаторів, Майдан мав виконувати декілька функцій: тиску на владу самим фактом присутності на ньому кількох сотень тисяч людей; виконання ролі інформаційно-пропагандистського центру, а також блокування будівлі Адміністрації Президента України. Майдан став прикладом того, як ідеали справедливості благотворно впливають на масову поведінку людей, що вилилося у високі зразки організованості, дисципліни та самовідданості. Майдан, як витвір революційної творчості українського народу перетворився на важливий суспільно-політичний інститут боротьби проти існуючих недемократичних режимів. Зокрема перший успішний досвід практики використання майдану, як засобу тиску на владу в Україні, стало безстрокове голодування студентів у центрі Києва 1990 р.

Новий етап в історії розвитку громадянського суспільства відкрила Революція Гідності 2014 р. Вона продемонструвала вирішальний вплив громадськості на суспільно-політичні перетворення, стала поштовхом для оновлення та переформатування влади. Основними формами

громадянського протесту під час революції стали: цілодобова вахта у наметових містечках у західних та центральних областях України, масові мітинги, пікетування адміністративних будівель державних установ та органів місцевого самоврядування, блокування місцевих частин внутрішніх військ з метою запобігання їхньому виїзду до Києва, публічні заходи спрямовані на зміну тогочасної влади, матеріальна і моральна підтримка учасників Євромайдану в Києві. У соціальних мережах розпочалася кампанія, спрямована на бойкот торгових марок РФ, а також тих, що належали депутатам-регіоналам. Інституалізація протесту відбувалася також через самоорганізацію паралельних органів влади у вигляді народних рад та загонів самооборони, регіональних структур громадських об'єднань «Майдан», «Автомайдан», «Комітет громадської люстрації» та ін.

Євромайдан 2014 р., порівняно з Майданом 2004 р., відрізнявся більшою спонтанністю й синергією, здатністю до самоорганізації людей, які уособлювали не лише різні соціальні й демографічні групи, а були носіями відмінних цінностей і політичних поглядів. Євромайдан зі сцени артикуляції звинувачень влади перетворився на осередок мобілізації людей на боротьбу проти чинного режиму.

На влучне спостереження української дослідниці Т. Пояркової Євромайдан пройшов три етапи розвитку; Майдан-мітинг – численний громадський виступ; Майдан-табір – територія протесту; Майдан-Січ – військовий табір, з чіткими правилами існування та розподілом обов'язків між постійними учасниками. Принципова різниця між цими стадіями полягала у посиленні радикальних вимог, відході від уявлень про можливість переговорного процесу з владою, другорядність питань про підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Основна вимога на середину лютого 2014 р. – відставка Президента України та проведення позачергових виборів.

На зауваження вітчизняного соціолога В. Танчера, саме відсутність розвинених і впливових інститутів громадянського суспільства – головна причина розвитку «вуличної демократії». Показово, що найбільшу активність і дієвість під час акцій Євромайдану проявили об'єднання футбольних фанатів, співтовариства автовласників, тоді як офіційні товариства й асоціації були аж ніяк не помітні. Таку саму дієвість показав пізніше і масовий волонтерський рух. Тобто сплеск

громадських почуттів був набагато потужніший у зіставленні є тими зачатками інститутів громадянського суспільства, що були на той час.

Нові інституалізовані практики громадської активності з'явилися унаслідок російської військової агресії та анексії частини української території у вигляді ініціатив масового волонтерського руху, зміцнення обороноздатності країни, допомоги постраждалим унаслідок військових дій та ін. Волонтера можна визначити як людину доброї волі, яка згідно із своїми цінностями та переконаннями складає стратегію своєї поведінки – це доброволець, тобто, людина, що за власним рішенням йде служити до армії, бере участь у небезпечній експедиції, погоджується діяти в умовах небезпеки природнього екологічного лиха, працювати серед заражених людей під час епідемії та ін.

У Законі України «Про волонтерську діяльність» визначено, що *волонтер* – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну неприбуткову та умотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер.

Показово, що волонтерство в Україні вийшло за межі індивідуальної діяльності й перетворилося на потужний волонтерський рух, який набув значного поширення й суспільної ваги під час російсько-української війни, що розпочалася 2014 р. У Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. розвиток волонтерської діяльності визначено одним з «основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства» та намічено низку заходів щодо її вдосконалення.

Сплеск волонтерства та благодійництва сприяв реалізації нових форм міжсекторної взаємодії. Так, на липень 2022 р. платформа для швидкого пошуку гуманітарної та волонтерської допомоги в усіх областях України «Паляниця.Інфо» об'єднала понад 950 організацій, які допомагають уразливим верствам населення житлом, продуктами, ліками, евакуацією як у певних населених пунктах чи регіонах, так і в усій Україні. Для об'єднання волонтерських та державних ініціатив з гуманітарної допомоги під час війни створено офіційну платформу «СпівДія», яка містить інформаційні ресурси та можливості для отримання підтримки підприємцям під час війни, сприяння впрацевлаштуванні переселенців, надання правової та психологічної допомоги, координації пошуку місць тимчасового мешкання для

переселенців, реалізації програми неформальної освіти серед дітей, послуг цивільному населенню, яке постраждало внаслідок війни.

Із року в рік громадські організації в Україні «дорослішають», стають суб'єктами самоорганізації населення і вже значно менше залежать від політичних структур і партій. Їх відносна незалежність часто ґрунтується на фінансовій підтримці розпорядників грантів. Серед фахівців Національного інституту стратегічних досліджень виникають певні застереження щодо залежності вітчизняних громадських об'єднань від іноземних джерел фінансування, які «тримають у своїх руках механізм корекції розвитку «третього сектору» у вигідному для розпорядників грантів напрямі і тим самим транслиують свої, іноді вельми суперечливі настанови інститутам влади». Гранти, на думку вчених, забезпечують громадським організаціям незалежність від української влади, стимулюючи іншу залежність – від свого спонсора. Усе це відбувається за умов нерозвиненості фінансової підтримки громадських організацій за рахунок внутрішніх корпоративних джерел та пільгового оподаткування.

Отже, кількість громадських організацій в Україні зростає, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Водночас сучасний дискурс передбачає розвиток громадянського суспільства і поза діяльністю мережі неурядових організацій та асоціацій. Здатність до самоорганізації, громадянська активність та солідарність громадян усе частіше не пов'язані з їх формальним членством в організаціях «третього сектору». Наочне підтвердження чому – інституалізація громадянської активності під час Революції Гідності у формі майданів, автомайданів, загонів самооборони, комітетів громадської люстрації та ін. Шляхи та форми організації та спрямування діяльності інституцій громадянського суспільства в Україні мають власну специфіку, зумовлену особливостями її посткомуністичної трансформації

Список використаних джерел

1. Бортніков В. І. Помаранчева революція на Волині. Історія. Факти. Документи. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 224 с.
2. Єсімов С. С., Бондаренко В. А. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. С. 42–49.
3. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії

- сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. Київ: Ваіте. 2016. 280 с.
4. Любива Т. Розвиток громадянського суспільства в Україні. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т соціології НАН України. 2016. Вип. 18. С. 92–98.
 5. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України № 487 від 7 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 25.12.2022).
 6. Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації / за ред. О.М. Майбороди. Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 264 с.
 7. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI від 19 квітня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 22.04.2020).
 8. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-17 від 22 березня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 25.07.2020).
 9. Танчер В. Майдан як соціокультурний феномен і ціннісний конфлікт. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 4. С. 113–118.
 10. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

А. В. Бортнікова – доктор політичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
ВНУ імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8132-1935>

Формування нації і національної свідомості болгар наприкінці XVIII – початку XIX ст. (матеріали до лекції)

Болгарська нація формувалась в умовах боротьби болгарського народу за незалежність. Необхідною передумовою боротьби за звільнення від османського гніту і відновлення своєї держави стало духовне пробудження та національне самоусвідомлення болгар. Означені тенденції нерозривно пов'язані з процесом формування нації,

оскільки в Болгарії, як і в усій Європі, за влучним висловом М. Грушевського, у ХІХ ст. відбувалися «народини нації» [1, с. 36]. Однак на відміну від так званих історичних націй, які за допомогою держав формувалися «згори», болгарська, як і інші бездержавні нації, творилися «знизу» – шляхом утвердження та удосконалення рідної мови, розвитку освіти і загалом культури, що в історичній літературі прийнято називати національним Відродженням.

Сучасний український дослідник національного питання Г. Касьянов вважає термін «національне відродження» невдалим, оскільки він нібито неадекватно відображає сутність процесу націотворення. На його думку, використовуючи цей термін, ми тим самим начебто стверджуємо, що нація, яка відроджується, вже колись існувала, насправді ж ідеться про творення нового типу людської спільноти [2, с. 224]. Із чисто формального боку Г. Касьянов має рацію. Але тут багато залежить від того, який зміст вкладається у поняття «нація» і як протікав процес націотворення у кожному конкретному випадку. Відомо, що до цього часу в науці не існує універсального визначення нації. Коли йдеться про регіон Центрально-Східної Європи, то тут, як правило, відбувалася трансформація етнічних спільнот у сучасні нації. При цьому найбільш безправні народи, не маючи ані національної еліти, ані власної держави (або хоча б певних її елементів, зокрема станово-представницьких органів, як, наприклад, сейм у Чехії, сабор у Хорватії, державна рада в Угорщині) з метою самозбереження (що водночас стало імпульсом націотворення) вимушені були наголошувати на мовних і культурних компонентах своєї єдності. На ранній стадії національні рухи, як правило, мали мовно-культурний характер. Зазвичай йшлося не про творення якоїсь нової культури і тим більше мови, а про їх збереження, утвердження та модернізацію. Отже, щодо цих народів, у тому числі болгар, цілком правомірно застосовувати термін «національне відродження» (чого не скажеш про поляків та угорців), розуміючи під ним процес самоусвідомлення як необхідну передумову творення сучасної нації та її рух за визволення від національного поневолення та відновлення власної держави.

У болгарському суспільстві з другої половини ХVІІІ ст. стали поширюватися ідеї Просвітництва. Це був час формування національної культури: в умовах пробудження і розвитку національної самосвідомості, національно-визвольного руху закладалися підвалини культури нового часу. Доба Просвітництва в Болгарії є одночасно періодом

національного відродження або Болгарським національним відродженням. Впровадження нових культурних цінностей відбувалося впродовж тривалого часу – з середини XVIII ст. і до кінця 70-х рр. XIX ст., коли болгарський народ звільнено від османського поневолення в результаті російсько-турецької війни, що закінчилася у 1878 р.

Національне відродження займає важливе місце в історії болгарського народу, з давніх-давен складає його законну гордість, зберігає своє значення й в наш час. Цей досвід є важливим і для України, де процес утвердження державного суверенітету ґрунтується на засвоєнні власного історичного досвіду та досвіду інших країн. Звичайно, Україна має свої соціально-економічні та культурні традиції. При всій специфіці національного відродження в Україні нове суспільство тут може виникнути лише на основі органічного синтезу національних та загальнолюдських цінностей.

Національне відродження в Болгарії було часом пробудження національної самосвідомості, ідейної підготовки національно-визвольного руху, боротьби за створення національної літературної мови, становлення наукової думки та професійної художньої творчості. Тому для характеристики процесу формування національної болгарської культури і болгарської нації в історіографії вживається термін «національне відродження». Розвитку болгарської нації сприяло поширення просвітницьких ідей – раціоналістичного мислення, світських форм суспільної свідомості. Інколи цей етап формування національної болгарської культури називають ще й просвітницьким. Він не співпадає з хронологічними межами Просвітництва в Західній Європі. Шлях болгарської культури від середньовічних традицій до нового часу був досить своєрідним. У Болгарії найважливішим аспектом культурного процесу стала культурно-просвітницька діяльність.

Доба Просвітництва є однією з найяскравіших у розвитку філософії та культури Європи. Її головними завданнями були виховання і освіта, залучення до знань всіх і кожного. Просвітництво – необхідний шабель в культурному розвитку будь-якої країни, що прощається з феодальним способом життя. Епоха сформувала свій ідеал і намагалася втілити його на практиці. Просвітителі виконали титанічну роботу у справі відмови від політичних і правових норм, етичного кодексу старого станового суспільства і створили позитивну систему цінностей, спрямовану на людину, яка стала основою західної цивілізації.

На національну свідомість болгарського народу значно вплинуло довготривале турецьке панування. Частина болгар прийняла іслам і через декілька поколінь втратила почуття національності. Інша частина, переважно жителі міст, поступово еллінізувалася. Цьому сприяла політика грецького православного кліру та своєрідність системи освіти в Болгарії. Болгарські школи як правило контролювалися греками, й освічені прошарки болгарського суспільства еллінізувалися, переймаючи грецькі звичаї та мову. Носієм національної свідомості поставало болгарське селянство, яке зберегло традиції своїх попередників.

На думку сучасних дослідників, зростанню національної свідомості болгар сприяли:

- 1) культурно-просвітницький рух, успіхи в освіті, що викликали інтерес до минувшини народу;
- 2) кардинальні соціально-економічні зміни, що створили передумови для формування болгарської нації.

Болгарське національне відродження характеризується злетом духовного життя власного народу. Воно виховало плеяду талановитих мислителів, котрі своєю діяльністю заклали основи болгарської культури нового часу, зробили вагомий внесок не лише в національну, а й загальнослов'янську та світову культури. Загальносвітового значення набуло ім'я видатного історика, патріота Паісія Хілендарського. Він відкрив болгарам перспективи боротьби за духовну та політичні свободи. Літературно-просвітницьку діяльність П. Хілендарського продовжив Софроній Врачанський – філософ, гуманіст, реформатор болгарської літературної мови. Образотворче мистецтво доби Просвітництва в Болгарії підготувало перших болгарських художників, які своєю творчістю зверталися перш за все до людини, світогляду та світорозуміння.

Із піднесенням національної свідомості болгар зростало їх невдоволення утисками з боку греків у церковній сфері. Перші виступи проти грецьких владик відбулися в середині 20-х рр. XIX ст. Вони охопили спочатку всього декілька міст – Врац, Самоков, Казанлик – і носили спонтанний характер. Формальним приводом для цього були зловживання грецьких ієрархів під час збирання церковних податків. Насправді це був початок тривалої боротьби за незалежну церкву, яка в умовах відсутності власної держави репрезентувала національні інтереси болгар.

1872 р. проголошено створення самостійної болгарської церкви. Майже півстолітня національно-церковна боротьба болгарського народу завершилася перемогою. В умовах Османської імперії утворення екзархату означало офіційне визнання болгар як окремої етнічної спільноти. Об'єднавши майже усі етнічні болгарські землі, національна церква сприяла посиленню духовної та культурної єдності болгар, піднесенню їхньої політичної свідомості.

Серед чинників, що здійснюють вирішальний вплив на участь людей у суспільних справах, є рівень та структура масової свідомості. Категорія «свідомість» означає деякий суб'єктивний компонент суспільно-політичних процесів. Тут розуміється достатньо складний, багатоаспектний комплекс явищ.

Незважаючи на те, що вплив середовища на формування свідомості достатньо очевидний, слід визнати, що цей процес носить індивідуальний характер. Однак це зовсім не означає, що свідомість може існувати лише на індивідуальному рівні. В цьому контексті виникає питання про правомірність використання поняття «масова свідомість». Так, наприклад, використання словосполучення «масова свідомість» можливе лише «як метафора» для визначення статистичної сукупності найбільш розповсюджених в тому чи іншому суспільстві цінностей і установок, причому із певною мірою умовності, «за наявності необхідних пояснень і обмежень», а не як наукової категорії. Українські дослідники вважають, що найвищий рівень самосвідомості досягається «на рівні великої соціальної групи, тобто соціальної верстви, класу, нації» [3, с. 54]. І. Кресіна наголошує на існуванні «державно-політичного» рівня національної свідомості [4, с. 84].

На нашу думку, суспільство – це живий організм, що існує в конкретно-історичних умовах і функціонує в системі ціннісних координат. Ми говоримо «середньовічне суспільство» або «радянське суспільство», «демократичне суспільство», «українське (чеське та ін.) суспільство» і розуміємо під цим певну сукупність норм і цінностей, притаманних їм, де поведінка індивіда детермінована правилами співжиття саме цього соціуму. Водночас, рух в бік «кращого» суспільства неможливий без спільних зобов'язань, без певного консенсусу між громадянами, без визнання спільних цінностей. Тобто йдеться не про «механічну» сукупність окремих індивідів, а про їх «органічну» єдність (Е. Дюркгейм). Без усвідомлення більшістю свого

морального обов'язку перед суспільством воно приречене на стагнацію і поступове виродження.

Отже, національне відродження – це не реставрація нації і аж ніяк не реанімація всього, що було в її історії. Відродження – це модернізація нації. Тобто йдеться про багатогранний процес засвоєння на основі критичного переосмислення традицій народу і водночас створення нових господарських, соціокультурних, політичних та інших структур, інститутів та цінностей, завдяки яким нація постала б не лише етнічною спільністю, а стала б сувереном своєї долі. Це процес творчого потенціалу народу, його інститутів і цінностей в інтересах історичного розвитку.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина II. Київ, 1917. 174 с.
2. Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму. Київ: Смолоскип, 1999. 456 с.
3. Україна: проблеми самоорганізації. В 2 т. Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. Київ: Промінь, 2003. 464 с.
4. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і політичні процеси: (Етнополітичний аналіз). Київ: Вища школа, 1998. 392 с.

О. А. Бундак – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з науково-методичної роботи Відокремленого структурного підрозділу ЗВО «Відкритий Міжнародний університет розвитку людини “Україна”» Луцький інститут розвитку людини

Вплив ідей Просвітництва на розвиток болгарських земель у XVIII ст. (матеріали до лекції)

Для суспільно-політичної думки болгарського народу в умовах османського панування характерною була гостра реакція на його поневолення і втрату державної самостійності. Болгарські письменники Григорій Цамблак, І. Вединський, Владислав Граматик ще у XIV–

XV ст. першими відгукнулися на трагічні події. І пізніше не залишали цієї актуальної для болгарського народу теми. Болгарські автори прославляли мужність своїх героїв, їх вірність батьківщині, християнській вірі, традиціям, гостро критикували фанатичну жорстокість завойовників.

Не зважаючи на жорстоку і затяжну асиміляторську політику поневолювачів, болгарський народ зберіг свою цілісність, свою мову, етнічну самосвідомість і культурні традиції. Більше того, з середини XVIII ст. стали пробивати собі дорогу ідеї національної самосвідомості, визрівала думка про необхідність для болгар нових знань і просвітництва. Це було пов'язано, з одного боку, розвитком торгових відносин в болгарських землях і появою, хоча й мало чисельної верстви болгарських крамарів, купців, розвитком в селах і містах ремесел, а з іншого – з очевидним послабленням Османської імперії цієї твердині східного феодалізму на Балканах. Правлячі кола Порти починали усвідомлювати, що для утримання свого панівного політичного і соціального становища в імперії необхідні реформи, котрі б змінили становище підвладних їм християн.

Процес пробудження болгарської національної самосвідомості проявився у зростанні інтересу до освіти, до розвитку рідної мови, до історичного минулого [1, с. 154–155]. Так пробивались перші паростки нового національного мислення. Становлення і розвиток нових соціально-економічних і культурних явищ відбувалось з середини XVIII ст. і до кінці 70-х рр. XIX ст., коли болгарський народ був визволений від османського поневолення в результаті російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Це був період становлення болгарської національної культури і формування болгарської нації. У науковій літературі цю добу, як правило, називають національним відродженням або Болгарським національним відродженням, розуміючи розвиток складного комплексу соціальних, національних і культурних процесів. На думку болгарського дослідника Н. Генчева, основний зміст Болгарського відродження полягає в історичному переході від Середньовіччя до буржуазного порядку, в розвитку та впровадженні буржуазних економічних і соціальних відносин, у створенні самобутньої національної культури, у формуванні болгарської нації, у затяжній боротьбі проти іноземної влади за відновлення болгарської держави.

Середина XVIII ст. – це час, коли Османська імперія вступила у фазу всеохоплюючої структурної кризи. Її змістом був надзвичайно повільний і досить болісний перехід держави до нових форм соціально-економічної і політичної організації, а в зовнішньополітичному відношенні сформувалось остаточне втягування Туреччини у вирішення Східного питання [2, с. 311]. Суттєві зміни відбулися в становищі болгарських земель, що були пов'язані з розпадом системи тимаріотського землеволодіння. Перетворення тимарів в спадкові маєтки – чифтлики – призвело до погіршення становища селян. З іншого боку, наприкінці століття значна частина земельних володінь, особливо на півночі країни і в балканських передгір'ях, фактично залишилася без господарів-спахіїв і перейшла у спадкове користування селян-утримувачів. Однак становище цієї верстви суттєво не змінилося, воно залишалось таким як і у тих, хто обробляв турецькі чифтлики. Свавільля фіскальних та адміністративних органів, відкупщиків, місцевої знаті – аянів – і багаточисельних банд декласованих мусульман відбирали в них левову долю виробленої продукції. Водночас у XVIII ст. зміцнюється верства заможного болгарського селянства – чорбаджшв, що збагачувалися за рахунок торгівлі худобою зі Стамбулом, Фесалоніками та іншими великими містами Європейської Туреччини.

XVIII ст. характеризувалося помітними змінами в житті болгарських міст, куди збігалися маси знедолених і потерпілих від османських усобиць селян. Розвиток ремесла і торгівлі в болгарському місті продовжувався і тоді, коли в середині століття все більш помітною стала конкуренція західних товарів, широку дорогу яким на Балканах відкривали капітуляції. Головну ж загрозу для розвитку міст несла з собою нестабільність самої османської держави, особливо її північних провінцій. У цих складних умовах торгово-ремісниче населення болгарських міст демонструвало виключну винахідливість та активність. Болгарські ремісники витісняли зі сфери ремісничого виробництва мусульман і не відчували особливої конкуренції іноземних товарів. Вони зосереджувалися на обробці місцевої сільськогосподарської сировини – льону, шкіри, вовни. Ці товари переважали в торгівлі на місцевих ринках і ярмарках, роль яких в XVIII ст. помітно зростала.

Суспільно-політична криза в болгарських землях досягла своєї кульмінації наприкінці XVIII ст., коли після двох поразок в російсько-турецьких війнах, що завершилися договорами в Кючук-Кайнарджи (1774) і в Ясах (1791), османський уряд провів реформи зі встановлення «нового» воєнно-політичного порядку. Реорганізація Селімом III тимаріотського війська і яничарського корпусу (1793), спроби реформувати систему провінційного управління викликала незадоволення всіх верств населення як в центрі, так і на периферії. Досягли грандіозних масштабів безчинства банд так званих «кирджаліїв», що грабували болгарське населення. Фактично вийшли з-під контролю центральної влади цілі області Болгарії. Так, в 1792–1807 рр. на північному-заході Болгарії існувало володіння османського воєначальника Пазванд-огли з центром у Відині, що не підкорялося султанові [3, с. 272].

У боротьбі із сепаратизмом провінційної знаті султанський уряд спирався на підтримку болгарського чорбаджийства. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. болгарам було дозволено створювати збройні загони на чолі з місцевими старійшинами для оборони від кирджаліїв. Однак і сепаратисти намагалися залучити на свій бік болгар, роздавали їм зброю і підштовхували до боротьби з владою. Хоча в Болгарії такі дії не привели до значних наслідків, як в сусідній Сербії, вони, беззаперечно, сприяли зростанню соціально-політичної активності болгар.

Ідеологія просвітницького типу з середини XVIII ст. лише почала зароджуватися в болгарських землях. Як складова загальноєвропейського руху Просвітництва, вона мала свої особливості. Зокрема відображала конкретні потреби розвитку слов'янських і балканських народів часів переходу від феодалізму до т. зв. капіталізму і становлення націй в умовах боротьби з іноземними поневолювачами. Тому даний етап суспільно-культурного розвитку південнослов'янських народів характеризується як національно-просвітницький.

Прихильники національно-просвітницького напрямку в культурі і суспільній думці слов'янських і балканських народів боролися за очищення місцевої етнокультурної традиції від феодально-клерикальних уявлень, а також за поєднання цієї традиції з філософськими принципами європейського Просвітництва. Болгарські просвітителі активно вивчали і практично засвоювали досвід зарубіжної, зокрема англійської, французької і німецької суспільної думки. Водночас

контактували один з одним, цікавилися культурним і суспільним розвитком інших слов'янських народів. Усе це загалом сприяло зміцненню міжнародних культурних зв'язків, збагаченню духовного життя болгарського народу.

Отже, із середини XVIII ст. в болгарському суспільстві зміцнюються позиції нової соціальної верстви населення, до складу якої входили болгарські крамарі, торговці, лихварі, власники майстерень, а згодом мануфактур. Нова верства вносила у життя і нову ідейну програму. В ній оживали ідеї єдності болгар, відроджувалися сподівання на звільнення від османського поневолення. 1741 р. болгарин Христофор Жефарович у праці «Стематографія» опублікував герб середньовічних болгарських царів, чим нагадав сучасникам про славне минуле болгарської держави. Ідея відновлення болгарської держави з'явилася у вигляді романтичної мрії та відкрила шлях до формування болгарської нації.

Список використаних джерел

1. Дворнік Ф. Культурні здобутки слов'ян за середньовіччя. *Слов'яни в європейській історії та цивілізації*: наук. ред. К. Гломозда. Київ, 2005. С. 132–161.
2. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 512 с.
3. Історія Центрально-Східної Європи / за ред. Л. О. Зашкільняка. Львів, 2001. 660 с.

В. В. Бусленко – доктор політичних наук,
професор кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

До проблеми політичної підтримки Словаччиною України в умовах російсько-української війни

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну, розпочате 23 лютого 2022 р., супроводжувалося масовими вбивствами мирних жителів,

грабуванням, руйнуванням цивільних об'єктів, масовою міграцією. Як реакція на такі безчинства Президент України Володимир Зеленський у своєму зверненні від 16 вересня 2022 р. закликав світ визнати Російську Федерацію державою-спонсором тероризму, щоб не повторювалися звірства, вчинені російською армією у Бучі, Маріуполі та Ізюмі [1].

У відповідь на звернення 13 жовтня 2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи за результатами термінових дебатів на тему: «Нове загострення агресії Російської Федерації проти України» одностайно ухвалила резолюцію, у якій оголосила режим РФ терористичним. Також асамблея проголосувала за прискорення створення спеціального міжнародного трибуналу для переслідування злочину агресії проти України та комплексного міжнародного механізму компенсації, включаючи міжнародний реєстр збитків [2]. 23 листопада 2022 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію, згідно якої Росію визнано державою-спонсором тероризму. Члени парламенту також закликали країни-члени ЄС розробити правову систему в рамках Євросоюзу, яка покарає російський режим.

Згідно з попередніми резолюціями Парламентської асамблеї Ради Європи та Європейського парламенту 6 лютого 2023 р. депутати Національної Ради Словацької Республіки ухвалили резолюцію, в якій засудили російську агресію в Україні та висловили підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Зокрема, засуджено масштабні напади Росії на мирне населення, цивільні об'єкти та ключову енергетичну структуру. Національна Рада визнала нинішній російський режим терористичним, а Росію державою, що підтримує тероризм [3].

Парламент також висловив підтримку зусиллям зі створення спеціального трибуналу для переслідування злочинів проти людяності та військових злочинів. Депутати засудили прямі та непрямі погрози Росії застосувати ядерну зброю. Національна Рада не визнала проведення та результатів референдумів у Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях України, вважаючи ці території такими, що залишаються у складі України. Водночас депутати парламенту засудили гібридну війну, яку веде Росія також на території Словаччини. Парламентарі закликали правоохоронні органи, спецслужби та інші компетентні органи не недооцінювати загрозу, а вжити ефективних заходів проти неї, щоб зберегти безпеку та демократію в Словаччині [4]. За ухвалу проголосували 78 із

120 присутніх депутатів. Депутати від *Smer-SD* та частина депутатів від партії «*Sme rodina*» утрималися. Депутати від партії *Hlas* на голосуванні не були присутні.

Позиції опозиційних соціал-демократів (*Smer-SD*) екс-прем'єр-міністра Р. Фіцо, залишаються незмінними після лютого 2022 р. Вони критикують санкції, які ЄС та інші країни Заходу запровадили проти Росії після її вторгнення в Україну. На думку словацького політолога А. Дулеби, «*Smer-SD* робить все, щоб поляризувати Словаччину. Та частина словаків очікують від Росії те, що вона не може їм дати. Вони придумали собі свою власну Росію і не бачать ту реальну Росію. Тут є проблема з дезінформацією та російськими нарративами. Також треба розуміти економічну ситуацію: ціни на енергоносії стрімко ростуть і в населення є незадоволення урядом. Цим теж намагаються скористатися політики» [5].

Зокрема, колишній прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо в іноземному інформаційному просторі поширює проросійські тези та заявляє про те, що Словаччина через Україну та США «втратила якісну багатомільйонну систему захисту», «Словаччину втягують у війну в Україні». Про це повідомляв Центр протидії дезінформації при РНБО України. Звичайно, політик не вказує, хто і проти кого воює. Загалом, проросійська риторика притаманна виступам Р. Фіцо щонайменше упродовж останніх вісьми років – із моменту загарбання Росією територій Донбасу та Криму. Він неодноразово заявляв, що «Україна, на відміну від росії, не виконує Мінських домовленостей», «Не можна покладати на росію відповідальність за український конфлікт», «Захід має зняти санкції з Росії». Такі пропагандистські тези Р. Фіцо поширював не лише через кремлівські медіа, а й через провідні іноземні ЗМІ, зокрема *Reuters* та *Politico* [6].

Таким чином, Словацька Республіка залишається надійним та стабільним партнером України в боротьбі проти агресії Росії. Чітка, однозначна позиція керівництва держави посилюється підтримкою парламенту. У той же час помітним є проросійські нарративи в діяльності популістських партійних лідерів. Це не лише шкодить міжнародному іміджу України а й несе потенційну загрозу для національної безпеки Словацької Республіки.

Визнання Росії спонсором тероризму, з одного боку, посилює її міжнародну ізоляцію. З іншого – відкриває можливості для надання міжнародної правової оцінки злочинним діям агресора.

Список використаних джерел

1. Росію треба визнати країною-терористом: Зеленський розповів про звірства росіян в Ізюмі. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3573083-rosiu-treba-viznati-krainouteroristom-zelenskij-rozpoviv-pro-zvirstva-rosian-v-izumi.html> (дата звернення: 15.03.2023).
2. ПАРЄ одностайно ухвалила резолюцію, яка визнає російський режим терорестичним. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3592490-pare-odnostajno-prijnala-rezoluciu-aka-viznae-rosijskij-rezim-terroristicnim.html> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Slovenský parlament označil ruský režim za teroristický. Vyjadril podporu Ukrajine. *Onlajn.sk*. URL <https://hnonline.sk/slovensko/96067415-slovensky-parlament-oznacil-rusky-rezim-za-teroristicky-vyjadril-podporu-ukrajine> (Last accessed: 01.03.2023).
4. Ištók D. Parlament uznesením označil súčasný ruský režim za teroristický a Rusko ako štát podporujúci terorizmusParlament uznesením označil súčasný ruský režim za teroristický a Rusko ako štát podporujúci terorizmus. *Aktuality.sk*. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/BgCqK5x/parlament-uznesenim-oznacil-sucasny-rusky-rezim-za-teroristicky-a-rusko-ako-stat-podporujuci-terorizmus/> (Last accessed: 15.02.2023).
5. Курта О. Підтримка України чи Росії: як у Словаччині ставляться до війни. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/284445-pidtrimka-ukraini-ci-rosii-ak-u-slovaccini-stavlatsa-do-vijni/> (дата звернення: 25.02.2023).
6. Російська пропаганда використовує іноземних політиків для дискредитації України та США. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3453527-rosijska-propaganda-vikoristovue-inozemnih-politikiv-dla-diskreditacii-ukraini-ta-ssa-cpd.html> (дата звернення: 05.03.2023 р.).

О. Г. Гудзенко – кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

**Доктрина В'ячеслава Липинського:
політична філософія в пошуках ідеальної держави**

В'ячеслав Казимирович Липинський був відомим вченим і політичним діячем. Його твори містять важливі ідеї щодо будівництва

демократичної держави в Україні. Він розробив конструктивну доктрину державотворення, яка передбачала створення самодостатньої держави з розвиненою економікою та соціальною справедливістю [1, с. 11].

Аналіз праць В. К. Липинського (1882–1931) розкриває, насамперед, зв'язок між політичною ідеологією та історичним знанням. Визначальні чинники його політичної концепції (авторитетна влада, селянський потенціал, християнські цінності) залишаються актуальними і для сучасного українського державотворення [2, с. 40]. Філософсько-світоглядний і політико-соціальний аналіз праць політика здійснено ще у наукових дослідженнях його сучасників: А. Андрієвського, Ю. Бачинського, В. Босого, М. Грушевського, А. Жука, М. Козака, М. Кочубея, І. Крип'якевича, І. Кричевського, І. Мірчука, О. Назарука, П. Скоропадського, С. Томашівського, К. Чеховича, С. Шемета та інших.

В. Липинський уклав конструктивну доктрину державотворення, яка передбачала створення самодостатньої індустріальної держави з розвиненою економікою та соціальною справедливістю. Простежимо її особливості та зв'язок із суттю української національної ідеї в умовах сьогодення.

Основні положення конструктивної доктрини державотворення В. Липинського полягали у наступному: самодостатність держави (держави повинна бути незалежною від зовнішніх сил, а також – мати власну індустріальну базу та здатність виробляти все необхідне для задоволення потреб населення); економічна розвиненість (В. Липинський вірив у необхідність економічного розвитку держави як умови її самодостатності та процвітання, для чого він пропонував залучати іноземні капітали та використовувати іноземний досвід); соціальна справедливість (політик підтримував ідею соціальної справедливості та рівноправності перед законом, вважаючи, що держава повинна забезпечувати належний рівень життя для всіх громадян, незалежно від їх соціального стану); політична стабільність (підтримуючи ідею демократії, історик вважав, що політична стабільність є ключовим чинником успішної держави) [3, с. 144].

Державний діяч, підкреслюючи важливість свободи слова, зборів та асоціацій, які дозволяють громадянам висловлювати свої думки та впливати на прийняття рішень, вважав, що демократія повинна бути побудована на засадах громадянського суспільства, в якому люди

беруть активну участь у прийнятті рішень і контролюють дії влади. Однак, на його думку, демократія має бути обмежена законом і не повинна ставати перешкодою для забезпечення стабільності та порядку в державі. Політик підкреслював важливість правової держави, де влада підкорена закону і діє в інтересах громадян.

Концепція еліти В'ячеслава Липинського передбачала наявність духовної та інтелектуальної еліти, яка б відповідала за керівництво державою. Він вважав, що еліта має бути освіченою та свідомою, відчувати відповідальність за долю народу та керуватися загальними інтересами держави [4, с. 43].

На думку вченого, еліта повинна бути незалежною від зовнішніх впливів та корупції. Філософ підкреслював важливість духовної та культурної самостійності, а також національної свідомості еліти, яка має бути вірна своїм ідеалам на шляху до забезпечення стабільності та розвитку держави.

Однак еліта повинна мати підтримку народу та бути контролюваною ним. Історик вважав, що вона має виконувати функцію обмеження влади та захисту інтересів народу, і тому її дії мають бути підкріплені легітимністю та довірою громадян.

В. Липинський створює державницьку концепцію, поєднуючи тлумачення соціально-філософських теорій європейських мислителів та власну філософсько-політичну позицію. Державотворча концепція В'ячеслава Липинського ґрунтується на його уявленнях про ідеальну державу. Він вважав, що держава повинна мати національно-культурну єдність, бути незалежною та сильною, відповідати інтересам свого народу і забезпечувати його добробут [5, с. 36].

В. Липинський також підкреслював важливість національної свідомості та культурної самостійності держави. Він вважав, що держава має захищати свою культуру, традиції та мову від зовнішніх впливів та забезпечувати їх розвиток в межах своїх кордонів. Окрім цього, політолог підкреслював важливість правової держави та розвитку громадянського суспільства. Він також вважав, що держава повинна гарантувати права та свободи своїх громадян, сприяти розвитку громадських організацій та демократичних інститутів.

Отже, державотворча концепція В'ячеслава Липинського базується на ідеї національної єдності, духовної та інтелектуальної еліти, культурної самостійності та правової держави. Він вірив, що

національна ідея є основою державотворення і має бути основою усіх державних дій. Держава повинна дбати про розвиток своєї національної культури, мови та традицій, а також захищати їх від будь-яких загроз. У концепції В. Липинського також велика увага приділяється ролі держави у забезпеченні соціальної справедливості та рівності. Він вважав, що держава має бути соціально відповідальною та гарантувати рівні можливості для всіх своїх громадян.

Отже, державотворча концепція В. Липинського ґрунтується на ідеї національної єдності, інтелектуальної та духовної еліти, культурної самостійності, правової держави та соціальної відповідальності держави. Мислитель був переконаний, що держава повинна бути спрямована на задоволення інтересів свого народу та забезпечувати його добробут і розвиток.

Національний організм, який існує у вигляді переплетення інтересів мас і створених ними еліт, визначає спосіб життя держави: класократичний, демократичний, охлократичний відповідно до органічного, хаотичного, механічного типу стосунків між елітою («активною меншістю») та масами («пасивною більшістю») [6, с. 22].

Хаотичний, механічний чи органічний характер відносин між елітою та масами є основою диференціації способів устрою держав: демократичних, автократичних і класичних. Перші два шляхи були об'єктом критики В. Липинського. Третій, по суті, – його оригінальне творіння, що вважається найбільш сприятливим для реалізації останніх принципів в українській політичній системі.

Просування класово-політичного підходу як унікально придатного для його реалізації в українських політичних реаліях переконливо впливає з очевидних переваг цього підходу. Звернення до традицій та відкритість до конструктивних інновацій, взаємне обмеження прагнення до елітарних і масових інтересів та інтересів протилежних сторін, легітимацію домінування традиційних типів (монархії) у суспільстві В. Липинський вважає стабільною основою держави [7, с. 65]. Вчений дійшов висновку, що найкращою формою правління в Україні може бути парламентська монархія на кшталт англійської.

На думку вченого, ієрархія суспільного організму поділяє суспільство на аристократію та маси. Цей принцип соціальної диференціації властивий для будь-якої спільноти незалежно від форми правління. Еліта з необхідністю визначає державну ідеологічну

стратегію, а від вмілого управління нею залежить «настрій» мас, а отже, і соціальна стабільність.

Також В. Липинський за психологічними особливостями поділяв людей на активну меншість і пасивну більшість. Він вважає, що еліта є найкращою репрезентативною групою нації. Під її керівництвом нація живе та розвивається. Ця ж група творить духовні цінності, які належать усьому суспільству.

У своєму дослідженні еліт В. Липинський продовжував засновану Н. Макіавеллі традицію європейської політичної думки. Найголовнішу функцію провідної верстви політолог бачить в організації національної держави. Отже, створена і розвинута мислителем власна теорія організації національної еліти є досягненням суспільно-політичної думки.

Послідовний консерватор В. Липинський пов'язував розбудову української держави з модернізацією та відродженням суспільства за зразком держави Богдана Хмельницького. В уяві вченого найкращою формою соціальної організації була б та, що базується на класократичному (органічному) принципі класу [8, с. 55]. За словами В'ячеслава Липинського, класова політика – це система влади, в якій керівні посади обіймають представники різних соціальних класів, а не лише кілька еліт. Класові інтереси повинні бути представлені в уряді, і цього можна досягти за допомогою певної виборчої системи та представницьких органів.

В. Липинський підтримував ідею широкої участі громадян у прийнятті рішень та виступав за забезпечення рівних можливостей для всіх соціальних класів. Він вважав, що класова боротьба в суспільстві має бути замінена конструктивною співпрацею між класами для досягнення загальних цілей розвитку держави. Таким чином, В. Липинський пропагував не лише участь різних класів у державному управлінні, а й співпрацю між ними. Він вважав, що класова співпраця та компроміси між різними соціальними групами є ключовим елементом створення стабільного та успішного суспільства.

Для досягнення цієї класократичної системи В. Липинський пропонував змінити виборчу систему та створити представницькі органи, щоб забезпечити широку участь громадян у прийнятті рішень. Він вважав, що представницькі органи повинні складатись із представників різних соціальних класів та бути здатними приймати рішення на

користь загального блага. Окрім того, В. Липинський пропонував використовувати певні механізми для забезпечення балансу влади між різними соціальними класами. Наприклад, він підтримував ідею створення вітчизняного суду та контролю за владою з боку громадських організацій. Політик вважав, що важливим елементом класократії є забезпечення громадянських свобод та прав. Він підкреслював значення свободи слова, свободи віри та права на власність як основних прав громадян, що повинні бути гарантовані державою.

Також важливим елементом бачення класократичного методу у В. Липинського була необхідність формування громадянської свідомості та культури, яка б забезпечувала ефективну роботу державних інститутів та взаємодію між соціальними класами. Він підкреслював, що в класократії важливим є не тільки розподіл влади, але й усвідомлення соціальними класами своїх прав та обов'язків перед державою та іншими класами. Державний діяч вірив, що така свідомість може бути сформована за допомогою освіти, громадських дискусій та діалогу між класами.

Отже, В'ячеслав Липинський бачив класократію як систему влади, яка забезпечує широку участь громадян у прийнятті рішень та баланс влади між різними соціальними класами. Він підтримував ідею співпраці між класами та створення представницьких органів, що могли б приймати рішення на користь загального блага. Крім того, політик акцентував на значенні громадянської свободи та права для створення стабільного та успішного суспільства.

Таким чином, можна стверджувати, що політолог був не лише консерватором, але й традиціоналістом, який вважав, що збереження традиційних цінностей і інститутів є необхідним для забезпечення стабільності та безпеки держави. У той же час, він був критиком демократії і ліберальних ідей, які вважав неспроможними забезпечити ефективне управління країною і відстоювання її інтересів [9, с. 72].

Отже, діяльність видатного історика уособлює пошук найкращого для України суспільно-політичного устрою. Ключову роль в тлумаченні концепції української державності філософ відводить хліборобсько-класократичній верстві. Саме вона є провідним рушієм політичного процесу. В. Липинський аргументує необхідність встановлення в Україні особливого політичного режиму влади –

класократії. Згідно з гегемонією класичної еліти, політичною системою, яка є ідеальною формою організації державної влади в Україні, має бути спадкова трудова монархія на чолі з гетьманом. Гетьман забезпечує національну ідентичність України, стоячи понад класами, партіями та особистими пристрастями. Основні принципи концепції української держави В. Липинського складають основу конструктивної організації сучасного українського суспільно-політичного життя, а, отже, – є спонукою до подальших наукових досліджень, спрямованих на виявлення найкращих шляхів і засобів його оптимізації.

Можна стверджувати, що доктрина В'ячеслава Липинського є важливим внеском у розвиток політичної філософії та дискусії про ідеальну державу. Вона є значущою часткою української інтелектуальної спадщини, допомагаючи розуміти традиції та цінності українського народу. Теорія державності видатного політика відображає прагнення до побудови демократичної, справедливої та гуманної держави, що має стати основою розвитку суспільства та добробуту громадян. Її принципи, особливо в контексті сучасних викликів та глобальних трендів, можуть бути корисними для розвитку української державності та для формування політичних та економічних планів, спрямованих на досягнення соціального та економічного прогресу. Розуміння принципів справедливості, гуманізму та демократії може допомогти у формуванні ефективних політичних та економічних стратегій. Доктрина В. Липинського може бути використаною іншими країнами для створення стійких та ефективних державних систем, які забезпечать благополуччя громадян та розвиток суспільства. Видатний історик, політик, філософ пропонує універсальні принципи, які можуть стати основою для будь-якої держави, що прагне до демократії, справедливості та гуманізму.

Список використаних джерел

1. Гудзенко-Александрук О. Г. В'ячеслав Липинський як ідеолог українського державотворення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2013. № 9. С. 9–13.
2. Корнієнко В. В'ячеслав Липинський та його концепція класової держави. *Політична думка*. 2014. № 4. С. 38–47.
3. Яковлева О. В'ячеслав Липинський як діяч української інтелігенції і його концепція державотворення. *Молодь і ринок*. 2018. № 2. С. 142–145.

4. Голоскевич І. Концепція еліт В'ячеслава Липинського: від теорії до практики. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*. 2017. Т. 24. С. 40–45.
5. Голоскевич І. Доктрина В'ячеслава Липинського: між ідеєю нації та держави. *Політична думка*. 2012. № 2. С. 28–39.
6. Голоскевич І. Класократія українського суспільства за концепцією В'ячеслава Липинського. *Вісник Чернівецького університету. Політичні науки*. 2018. Вип. 2. С. 18–25.
7. Тукаленко І. А. Монархізм як засіб легітимації влади в теорії В. Липинського. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. Вип. 28. 998. С. 63–66.
8. Мартинюк О. Концепція державотворення В'ячеслава Липинського в контексті української ідеї. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філософія*. 2014. Вип. 1. С. 53–56.
9. Тукаленко І. А. Консервативні мотиви в історіософії В. Липинського. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Вип. 27. 1998. С. 70–73.

Д. Г. Гусак – кандидат історичних наук,
ст. викладач кафедри всесвітньої історії
ВНУ імені Лесі Українки

Вимушена міграція до Республіки Польща внаслідок російсько-української війни

24 лютого 2022 р. російський президент о 5-ій ранку оголосив про початок військових дій на території України. У перші години війни ракетних ударів зазнали військова та цивільна інфраструктура в різних регіонах України. Початок військових дій спричинив масові міграційні процеси як в Україні, так і за її межами. Понад 7,9 млн людей покинули Україну з початку війни, ще 5,9 млн українців стали внутрішньо переміщеними особами. За заявою представниці УВКБ ООН (Управління Верховного комісара ООН) в Німеччині Катаріни Лумп, кількість людей, яким довелося покинути Україну, робить її найбільшою кризою біженців у Європі з часів Другої світової війни. За словами К. Лумп, США та Німеччина були головними

гуманітарними донорами для вирішення кризи в Україні, при цьому Німеччина надала понад 1 млрд євро гуманітарної допомоги Україні [1].

27 лютого через пункти пропуски на території Львівської області пройшли понад 54 тис. людей. Загалом за чотири дні війни через переходи у регіоні перейшли понад 150 тис. біженців [2]. За перші десять днів Україну покинуло понад 1,5 млн біженців. Значна частина людей залишилась в Польщі. За інформацією польських прикордонників станом на 5 березня, з початку війни до Польщі прибули 922 400 осіб. Перетин кордону відбувався максимально спрощено. За заявою польської речниці прикордонної служби під час перевірки документів підтверджувалась особа, щоб переконатись, що ці люди не перебувають у розшуку. Біженці, які не мали закордонного паспорта могли перетнути кордон за наявним паспортом України, діти ж за свідоцтвом про народження [3].

ЄС готувався до прийому біженців з України. Так, 2 березня 2022 р. запропоновано активувати Директиву про тимчасовий захист задля швидшої та ефективнішої допомоги людям, які втікають від війни. Згідно з Директивою, особи, які рятуються від війни, отримують тимчасовий захист від ЄС, що дозволить біженцям проживати, навчатись та працювати на території ЄС [4].

Із перших днів війни саме Польща прийняла велику кількість біженців та на державному рівні надала право легально перебувати в країні впродовж 18 місяців. Це стосувалось осіб, які прибули в Польщу після 24 лютого 2022 р. На пунктах пропуску зі сторони Польщі була організована зустріч українців, яким допомогли скоординувати подальші дії пов'язані з першими потребами біженців, а саме розселення, транспортування та харчування. Згідно з інформацією Польської прикордонної служби, статистика в'їзду українських біженців до Польщі від 24 лютого виглядає таким чином: з 24 до 28 лютого до Польщі в'їхало 355 тис. українців; у березні – 2 млн; у квітні – 661 тис.; у травні – 669; у червні – 707; у липні – 722; у серпні – 781; у вересні – 737; у жовтні – 732; у листопаді – 692; у грудні – 720 тис.

Статистика перетину кордону з Польщі до України свідчить про повернення значної кількості громадян до України. Загальна кількість громадян України, які з 24 лютого 2022 р. до 22 січня 2023 р.

повернулися з Польщі, становить 7,511 млн осіб. У період з 24 лютого до 18 березня із Польщі до України виїхало 227 тис.; з 18 до 31 березня – 164; за квітень – 557; за травень – 796; за червень – 761; за липень – 774; за серпень – 878; за вересень – 746; за жовтень – 714; за листопад – 670; за грудень – 750 [5].

Перетнувши польський кордон українець повинен був звернутись впродовж 60 днів від дати в'їзду до Польщі у муніципалітет міста або ж в управління гміни та подати клопотання про надання персонального номера *PESEL*. *PESEL* – це 11-цифровий ідентифікаційний номер, унікальний для кожної особи. Отримавши номер *PESEL* біженець міг скористатись одноразовою матеріальною допомогою у розмірі 300 злотих на особу. Також українці, які втікали від війни й опинились на території Польщі після 24 лютого 2022 р. можуть скористатись соціальною допомогою на виховання дітей 500+ і сімейний капітал опіки. Отримати щомісячну допомогу у розмірі 500 злотих на дитину може один з батьків дитини, яка не досягла 18 років. Сімейний капітал надається на другу і кожную наступну дитину в сім'ї у віці від 12-го до 35-го місяця життя. Загальна сума капіталу становить до 12 тис. злотих на дитину.

Українці, які прибули до Польщі після 24 лютого 2022 р. безкоштовно отримали можливість користуватись медичною допомогою, спеціалізованою амбулаторною допомогою, діагностичними дослідженнями, призначеними лікарем, лікуванням в стаціонарі, психіатричним лікуванням, реабілітацією, стоматологічними послугами. Окрім медичної допомоги українець отримав можливість працювати без додаткового дозволу для іноземців. Усі формальності, які пов'язані з легальним працевлаштуванням, покладені на роботодавця.

Серед біженців значну частку складають жінки з дітьми, тому гостро постало освітнє питання для дітей. Діти у віці від 7–18 років змогли піти до місцевих шкіл. У державних школах навчання дітей та підлітків є безкоштовним. Для українських дітей при школах організували безкоштовні уроки польської мови. Діти дошкільного віку можуть відвідувати дошкільні навчальні заклади. Опинившись в Польщі українцям надали можливість до червня 2022 р. безкоштовно скористатись проїздом у потягах. Із червня 2022 р. відбулись зміни, тому українські громадяни змогли безоплатно скористатись потягом

у прикордонних містах Хелм, Дорогуськ, Люблін, Грубешов, Перемишль-Загужа, Ярослав, Жешов [6].

Для швидкого вирішення питання пов'язаного з житлом для українців, польський уряд запропонував програму 40+. Згідно з цією програмою особа, яка розмістила у себе українців отримує впродовж 120 днів по 40 злотих в день за одну особу. Ці кошти мали б компенсувати витрати на проживання та харчування [7].

За даними Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Польщі, станом на 4 вересня *PESEL* отримали понад 1,3 млн громадян України. Із них 670 тис. – працездатного віку. Більшість ново-прибулих – жінки (близько 95 %), переважно з дітьми (майже дві третини). Найбільш мобільною групою залишаються люди віком від 26 до 45 років. У кожній із трьох країн лише по кілька відсотків біженців – пенсійного віку, середній вік прибулих: у Польщі – 38 років. [8]

Підсумовуючи вищезазначене, варто зауважити, що повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. стало викликом не лише для української держави, але і для країн ЄС. Криза пов'язана з вимушеною міграцією внаслідок військових дій призвела до швидкого реагування урядів держав задля вирішення нагальних проблем. Так, Республіка Польща зіткнулась з найбільшим міграційним потоком біженців. Загалом польському уряду вдалось швидко зреагувати та надати необхідну допомогу українським біженцям. Враховуючи те, що війна триває, Польща готується до нових хвиль міграції.

Список використаних джерел

1. Кількість біженців з України стала найбільшою з часів Другої світової війни, – ООН. *РБК Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/kilkist-bizhentsiv-ukrayini-stala-naubilshoyu-1673190306.html> (дата зверення: 10.01. 2023).
2. На кордоні з Польщею у Львівській області черги: всі піші пункти відкриті. *СУСПІЛЬНЕ. НОВИНИ*. URL: <https://suspilne.media/211867-na-kordoni-z-polseu-u-lvivskij-oblasti-cergi-vsi-pisi-punkti-vidkriti/> (дата звернення: 10.01. 2023).
3. ООН: 1,5 мільйона людей втекли від війни в Україні. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-kilkist-bizhentsiv-z-ukrainy-zrosla-do-15-miliona-liudei/a-61032570> (дата зверення: 10.01. 2023).

4. HIGHLIGHTS. Video message by HR/VP Josep Borrell to the Ukrainian People. *Delegation of the European Union to Ukraine*. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/> (дата зверення: 10.01. 2023).
5. Актуальна ситуація на кордоні з Польщею. *UKRAINIAN IN POLAND*. URL: <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/how-many-ukrainians-have-crossed-the-ukrainian-polish-border-since-the-beginning-of-the-war-current-data-uk/> (дата зверення: 12.01. 2023).
6. Працевлаштування в Польщі. *GOV PL*. URL: <https://www.gov.pl/web/ua/pratsevlashtuvannya-v-Polshchi> (дата зверення: 12.01. 2023).
7. Зміни у програмі 40+ на біженця з України із листопада: виплати будуть у 2023 році. *GOV PL*. URL: <https://uapl.info/zminy-u-prohrami-40-na-bizhentsiaz-ukrainy-iz-lystopada-vyplaty-budut-u-2023-rotsi/> (дата зверення: 12.01. 2023).
8. Українські біженці в Польщі, Чехії й Румунії: хто вони, чого чекають і чи повернуться додому. *ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВДА*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/workineu/article6.html> (дата зверення: 14.01. 2023).

О. Г. Катрич – викладач китайської мови, асистент кафедри іноземних мов та перекладу факультету міжнародних відносин ВНУ імені Лесі Українки

С. М. Кулик – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

Особливості функціонування міністерства спорту в КНР

1952 р. у Китайській Народній Республіці створено Центральну комісію зі спорту при народній владі. 1954 р. її перейменували у Спортивний комітет КНР. Із 1998 р. його назва – Головна державна адміністрація спорту [1]. Цю установу підпорядковано Державній Раді КНР і вона відповідає за розвиток спорту у материковому Китаї. Адміністрація також керує Китайською спортивною федерацією та Олімпійським комітетом КНР, а т. зв. «міністр спорту» одночасно є

головою Олімпійського комітету. Із метою підготовки до проведення Олімпійських Ігор влада Піднебесної створює окремі групи і комітети, що підпорядковані Головній державній адміністрації спорту. При цьому ніяких реорганізацій у структурі міністерства не відбувається.

Головна державна адміністрація спорту складається з таких департаментів: Генеральний офіс; департамент «Спорт для всіх»; відділ змагань і тренувань; відділ фінансів; відділ політики та регулювання; відділ кадрів; відділ зовнішніх зв'язків; відділ науки і освіти; відділ преси та реклами; партійний комітет; Наглядове бюро; бюро кадрів у відставці [2].

Адміністрація відповідає за такі напрями роботи:

- створення національної спортивної бази;
- забезпечення розвитку спортивної галузі і сприяння розвитку спорту у сільській місцевості;
- сприяння фізичній активності та участі у фізичних вправах у школах, регіональних та місцевих громадах;
- організація спортивних змагань на національному рівні;
- контроль і протидія вживання допінгу та порушень принципів чесної боротьби;
- зв'язки та співпраця у сфері спорту із Гонконгом, Макао та Китайським Тайбеєм;
- організація міжнародних спортивних заходів у КНР;
- підтримка та фінансування досліджень у галузі спорту;
- реалізація нормативних актів, що регулюють спортивну індустрію [3].

Структура офіційного сайту Головної державної адміністрації спорту охоплює такі розділи: головна сторінка; структура управління; публічна інформація (інформація про законодавчі акти та державні ініціативи); інформація (новини зі сфери спорту); довідкова інформація (статистика, аналітичні дані); зворотній зв'язок (можливість залишити свої коментарі).

На офіційному сайті Головної державної адміністрації спорту (*sport.gov.cn*) окреслені такі завдання:

1. Вивчення стратегії розвитку спорту, координація регіонального розвитку спорту, сприяння створенню диверсифікованої системи спортивних послуг, а також просування спортивних державних послуг та реформа спортивної системи.

2. Формування планів та політики розвитку спорту, розробка відповідних законів і нормативних актів та контроль за їх виконанням.

3. Складання загального плану розвитку масового спорту, відповідальність за реалізацію національної програми, контроль за виконанням національних стандартів фізичних вправ, сприяння створенню національних робочих груп із моніторингу фізичного стану та суспільного керівництва спортом, керівництво створенням громадських спортивних споруд, а також нагляд та управління громадськими спортивними спорудами.

4. Складати загальні плани розвитку змагальних видів спорту, організовувати спортивні заходи, керувати і координувати спортивні тренування та спортивні змагання, керувати формуванням спортивних команд, координувати роботу із соціального забезпечення спортсменів.

5. Складати загальні плани розвитку дитячо-юнацького спорту, спрямовувати та просувати дитячо-юнацьку спортивну роботу.

6. Розробляти плани та політику розвитку спортивної індустрії, стандартизувати управління спортивними послугами, просувати стандартизацію спорту та нести відповідальність за управління випуском спортивних лотерей.

7. Спрямовувати та керувати роботою, пов'язаною зі спортом, міжнародними відносинами, організовувати та здійснювати міжнародні спортивні обміни та співробітництво з Гонконгом, Макао та Тайванем.

8. Організовувати та проводити великі науково-технічні дослідження, технічні винаходи та популяризувати досягнення у галузі спорту.

9. Відповідати за організацію, координацію та контроль анти-допінгової роботи у спорті.

10. Виконувати інші завдання, поставлені Державною радою КНР [4].

Чинний директор та партійний секретар установи – Гао Чжидань. Його заступник (заступник директора і заступник секретаря групи партійного керівництва) – Ван Руйлянь. Інші заступники (члени партії) – це Лі Інчуань, Ду Чжаокай, Лю Гоюн і Чжоу Цзиньцян. Сі Хуа – керівник групи перевірки та нагляду за дисципліною в Головній державній адміністрації спорту, член партійної групи. Гао Чжидань після закінчення Пекінського спортивного університету увійшов до штату працівників Державної адміністрації. У червні 2016 р. його

призначили на посаду заступника директора Державної адміністрації зі спорту. Із 14 липня 2021 р. він обіймав посаду заступника голови китайської спортивної делегації на Олімпійських Іграх у Токіо. Директором Головної державної адміністрації спорту Гао Чжиданя призначили 29 липня 2022 р. Із 07 вересня він також очолює Олімпійський комітет КНР [5].

Його попередник Гоу Чжунвень, який також очолював ОК КНР, залишив свій пост по досягненні пенсійного віку (65 років). До цього він обіймав посади президента Китайського науково-дослідного інституту розвитку електронної інформаційної промисловості (2000–2002 рр.), заступника міністра інформаційної промисловості (2002–2008 рр.), був мером Пекінського муніципалітету (2008–2013 рр.), заступником секретаря столичного державного комітету Комуністичної партії Китаю (2016 р.). Таким чином, міністрами спорту є досвідчені управлінці, що свідчить про важливість цієї сфери у внутрішній і зовнішній політиці КНР.

Міністерство спорту жорстко контролює поведінку спортсменів. Наприкінці 2021 р. воно видало постанову про те, що футболісти, які грають у національній збірній Китаю, повинні «звести будь-які існуючі на тілі татуювання». Їм також «суворо заборонили робити нові татуювання». У заяві міністерства зазначено, що до юнацьких збірних Китаю до 20 років «суворо заборонено» викликати гравців, котрі мають татуювання. У КНР традиційно неприйнятно ставляться до «чорнила на тілі», але татуювання стає дедалі популярнішим серед молоді, навіть якщо влада висловлює своє незадоволення щодо цього. Останніми роками футбол у Китаї опинився у центрі уваги під прагненням Комуністичної партії КНР до чистоти. Раніше, у 2018 р., Китайська футбольна асоціація наказала гравцям національної збірної прикривати татуювання на своєму тілі довгими рукавами або пов'язками і відправила молодих футболістів у військові табори для навчання та набуття «освіти думок» у марксистському стилі. Це викликало скарги вболівальників на те, що партія більше думає про політику, ніж про спорт [6]. Нові вимоги уряду Китаю спрямовані на те, щоб футболісти були «хорошим взірцем» для суспільства.

Отже, основу організаційного механізму управління фізичною культурою і спортом становить діяльність центрального органу управління галуззю – Головної державної адміністрації спорту КНР.

Незважаючи на зміну назви, проведення реформ, цей державний орган управління фізичною культурою і спортом стабільно функціонує у статусі міністерства, реалізуючи на сучасному етапі дві найважливіші функції – керівництва та контролю. Публічне адміністрування сферою спорту у Китаї має трирівневу структуру, представлену центральним виконавчим органом, виконавчими органами в межах адміністративних областей і місцевими органами виконавчої влади. Ті, зі свого боку, здійснюють заходи щодо розвитку спорту із врахуванням національних традицій, умов і можливостей конкретного регіону. Громадські організації та професійні спілки разом із державою створюють усі необхідні умови для залучення до занять спортом інвалідів, людей, які мають обмежені можливості здоров'я [7]. Громадські органи управління фізичною культурою і спортом працюють під повним контролем державного органу управління галуззю і виконують тільки представницькі функції щодо міжнародних спортивних організацій.

Список використаних джерел

1. Головне державне спортивне управління, або Головне спортивне управління. URL: <https://zh.wikipedia.org/zh-hans/%E5%9B%BD%E5%AE%B6%E4%BD%93%E8%82%B2%E6%80%BB%E5%B1%80> (дата звернення: 25.02.2023).
2. General Administration of Sport of China. URL: <https://www.sport.gov.cn/> (дата перегляду: 26.02.2023).
3. General Administration of Sport of China. URL: http://english.www.gov.cn/state_council/2014/09/09/content_281474986284050.htm (дата звернення: 2023).
4. General Administration of Sport of China. URL : <https://www.sport.gov.cn/n20001099/n20001263/c20193110/content.html> (дата звернення: 26.02.2023).
5. General Administration of Sport of China. URL : <https://www.sport.gov.cn/n20001099/index.html> (дата звернення: 26.02.2023).
6. Степанюк М. Їм не місце на тілі! Гравцям збірної Китаю наказали звести з тіла всі татуювання. URL : <https://fakty.com.ua/ua/>. (дата звернення: 27.02.2023).
7. Балабан, С. М. Публічне адміністрування сферою фізкультури та спорту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2012. С. 129.

О. А. Козюпа – начальник відділу
забезпечення діяльності керівництва
Волинської обласної ради

Реалізація принципу відкритості у діяльності Волинської обласної ради у 2020–2021 рр. (аналітичний матеріал до звіту голови обласної ради)

25 листопада 2020 р. відповідно до Постанови Волинської обласної територіальної виборчої комісії № 38 відбулася перша сесія Волинської обласної ради, на якій депутатський корпус у складі 64 осіб набув повноважень. За перший звітний період обласної ради восьмого скликання, з 25 листопада 2020 р. по 31 грудня 2021 р., відбулося 11 сесій (11 пленарних засідань), з яких – п'ять позачергових, три урочистих. Усі розпорядження голови обласної ради з основної діяльності оприлюднено на її офіційному вебпорталі.

26 лютого 2021 р. утворено Координаційну раду з питань місцевого самоврядування при голові обласної ради, до складу якої увійшли заступники голови найвищого представницького органу краю, голови районних рад, міські, селищні, сільські голови, представники Волинського регіонального відділення Асоціації міст України. Роботу цього консультативно-дорадчого органу спрямовувано на вироблення узгоджених пропозицій з питань розвитку місцевого самоврядування та координації дій обласної і районних рад, територіальних громад регіону щодо забезпечення соціально-економічного і культурного розвитку.

У виконавчому апараті ради проводиться постійна робота зі зверненнями громадян. Упродовж 2021 р. до обласної ради звернулося 512 осіб (за винятком тих, які додатково зверталися до голови та депутатів ради з питань надання їм матеріальної допомоги з «депутатського фонду»), із них – 64 від учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей. Зокрема, поштовим зв'язком надійшло 299 звернень, подано на особистому прийомі – 76, через засоби електронного зв'язку та іншими засобами – 137. За спрямуванням звернення носили такий характер: заяви – 497, скарги – 15 (у тому числі: колективні звернення – 30, анонімні – два).

Особисті прийоми громадян головою ради та його заступниками проводилися відповідно до затвердженого графіка. Вони проходили з дотриманням карантинних вимог. Застосовано різні форми проведення прийомів: очна (у тому числі – за участю керівників профільних структурних підрозділів виконавчого апарату ради) та у телефонному режимі. Заявники мали змогу отримати вичерпну відповідь на свої питання.

За звітний період до обласної ради надійшло 6092 документи від юридичних осіб. Із вхідної кореспонденції: 327 листів стосувалися проєктів рішень, внесених на розгляд обласної ради, пропозицій, інших документів (пояснювальні записки, висновки, погодження тощо) щодо їх розроблення; 149 – щодо виконання звернень обласної ради до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та інших органів; 117 – з питань виконання депутатських запитів та депутатських запитань; 197 – з питань фінансування, бюджету; 311 – з питань нагородження, присвоєння почесних звань, висування і погодження кандидатур на здобуття премій; 1401 – з питань фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій, які перебувають у спільній власності територіальних громад сіл, селищ, міст області; 574 – з питань оренди комунального майна; 570 – щодо судових справ та дотримання норм законодавства; 409 – з питань укладення контрактів з керівниками підприємств, установ та організацій, які перебувають у спільній власності територіальних громад сіл, селищ, міст області, призначення та звільнення керівників, заробітної плати, погодження штатних розписів, погодження кандидатур на посади, участі у конкурсах тощо; з питань охорони природи, екології, раціонального використання природних ресурсів, лісового і водного господарства – 44; з питань соціального захисту, охорони здоров'я; освіти, науки, культури та мови, релігій, спорту та туризму – 83; з інших питань – 1910. За звітний період від обласної ради надіслано 2407 листів.

На виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» обласна рада забезпечує право кожного запитувача на доступ до публічної інформації, що була отримана або створена в процесі реалізації обласною радою своїх повноважень, передбачених чинним законодавством, або перебуває в її володінні.

Протягом звітного періоду виконавчим апаратом обласної ради опрацьовано 71 запит на публічну інформацію. З них надійшло:

електронною поштою – 63, усних, поданих телефоном – один, письмових – сім; від фізичних осіб – 48, від юридичних – 23. Усі запити своєчасно розглянуто та надано відповідно до законодавства відповіді. Зокрема задоволено – 47, відмовлено – 0, надіслано належному розпоряднику інформації відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації» – 24 запити.

Запитувачів цікавила інформація про: програми забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків; програми підтримки ОСББ; пільгового проїзду осіб з інвалідністю та осіб, що їх супроводжують; надання фінансової підтримки громадським організаціям осіб з інвалідністю; щодо коштів, передбачених у 2021 р. на забезпечення медичними виробами та лікарськими засобами ветеранів АТО, ООС; програми та заходи, пов'язані з інтеграцією внутрішньо переміщених осіб у 2020 та 2021 рр.; обсяги коштів, виділених з обласного бюджету на бюджет розвитку у 2018–2020 рр.; кошти на висвітлення діяльності Волинської обласної ради на 2021 рік; діяльність та фінансові результати комунальних підприємств обласної ради; перелік об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області, що передані в оренду, передані у користування, а також щодо приватизації об'єктів комунальної власності; стан антикорупційної діяльності в обласній раді; епідемічну ситуацію на Волині тощо.

Упродовж звітного періоду обласна рада працювала прозоро та відкрито, керуючись у своїй діяльності законами України «Про доступ до публічної інформації», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про інформацію» та іншими. Публічна інформація, відповідно до затверджених радою переліків даних, які підлягають оприлюдненню, систематично розміщується та оновлюється на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних.

Офіційний вебсайт обласної ради, згідно з вимогами законодавства, передбачає автоматичне надання інформації про дати оприлюднення документів, є зворотній зв'язок з користувачами сайту. Громадськість має можливість оперативно отримувати інформацію про події, які відбуваються у представницькій владі та за її участю, знайомитися з документами, що приймаються радою, постійними та конкурсними комісіями, а також з депутатськими зверненнями, запитами, запитаннями та реагуваннями на них.

Оприлюднюються проєкти рішень, внесені різними суб'єктами подання. Окрім того, на сайті розміщуються відеозвіти про засідання усіх постійних депутатських комісій та сесійні засідання. Чергові та позачергові сесії обласної ради традиційно транслуються «наживо» у телеєфірі ТРК «Аверс» (десять трансляцій упродовж звітнього періоду). У відповідних розділах сайту оприлюднюються річні звіти про діяльність депутатів, а також розміщуються особисті блоги з актуальних питань.

У тестовому режимі запущено новий сайт обласної ради, який також має і мобільну версію. Триває його наповнення.

Важливим носієм інформації про діяльність обласної ради є її офіційні сторінки в соціальних мережах *Facebook* та *Youtube*, які дозволяють збільшити обсяги подання ілюстративного матеріалу, зокрема, відео та фото. У звітньому періоді офіційна сторінка Волинської обласної ради з'явилася і на ресурсах Телеграм-каналу. Кількість матеріалів інформаційного характеру, викладених на офіційних ресурсах обласної ради, зросла на 40 % (порівняно з попереднім звітним періодом). Важливим є те, що представники місцевих та всеукраїнських засобів масової інформації не обмежуються у праві доступу на заходи, організовані найвищим представницьким органом краю.

Обласною радою укладено договори з редакціями засобів масової інформації про висвітлення діяльності ради. У 2021 р. через відповідну регіональну програму на цю мету використано майже 600 тис. грн. Обласна рада співпрацювала з ТРК «Аверс», 12 каналом, радіо «Сід ФМ», газетами «Вісник+К», «Твій вибір», «Волинська газета», «Волинь», «Ратнівщина», «Новий погляд+», «Вісті Ковельщини», «Горохівський вісник», «Селянське життя», «Наше місто», а також інформаційними агентствами «Волинські новини», «Волиньпост», «Конкурент» і «Перший канал соціальних новин». Публікувалася актуальна інформація про діяльність ради, інтерв'ю з керівництвом та депутатами, оприлюднювалися оголошення про проведення конкурсів на заміщення вакантних посад у закладах спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області тощо.

Упродовж 2021 р. вийшло 15 випусків телепрограми «Відкрита влада. Область», до участі в якій запрошувалися депутати, представники виконавчої гілки влади, голови громад, керівники обласних комунальних підприємств та організацій, журналісти. Волиняни мали

можливість поставити учасникам телеефірів питання за допомогою соціальних мереж і прямої телефонної лінії. У поточному році заплановано збільшити кількість випусків цієї програми, у рамках яких проходять звіти постійних комісій тощо.

Отже, діяльність Волинської обласної ради у напрямі зміцнення та поширення комунікативних можливостей влади та громади відповідає вимогам вітчизняного законодавства, відрізняється стабільністю й позитивною динамікою.

Список використаних джерел

1. Звіт голови обласної ради Недопада Григорія Вікторовича про діяльність за період з 25 листопада 2020 року по 31 грудня 2021 року. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/resolutions/pro-zvit-golovy-volynskoyi-oblasnoyi-rady-vosmogo-sklykannya/> (дата звернення: 09.03.2023).

О. Г. Колб – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, голова робочої групи волонтерів Волинської обласної організації Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України»
<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

А. О. Бусел – здобувач освітнього рівня бакалавр Національного університету «Одеська юридична академія»

Релігійна ворожнеча та її вплив на національну безпеку України

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Як з цього приводу зазначено в преамбулі до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (так званої «Римської конвенції» 1950 р., яка та протоколи до неї ратифіковані Україною): «Високі Договірні сторони, відповідно до принципу субсидіарності,

несуть основну відповідальність за захист прав і свобод, визначених цією Конвенцією та протоколами до неї, і що при цьому вони наділені свободою розсуду, яка підлягає наглядовій юрисдикції з боку Європейського суду з прав людини, створеного за цією Конвенцією».

Одним із таких основоположних і, одночасно, природних прав, що гарантовано ст. 35 Конституції України та Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», є право кожного на свободу світогляду і віросповідання. Аналогічний підхід застосований й у вищевказаній Конвенції, а саме – в п. 2 ст. 9 у зв'язку з цим зазначено, що свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших осіб.

Такі ж правообмеження, для здійснення вказаного права визначені на законодавчому рівні й в Україні (ст. ст. 35, 37 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»). При цьому і в Основному Законі (ст. 36), і в зазначеному вище законодавчому акті України (ст. 3) закріплено положення про те, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання, а також не допускається примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії тощо.

На міжнародному рівні права на свободу світогляду і віросповідання є загально визнаним та непорушним. Більш того, у таких, зокрема, європейських об'єднаннях, як Європейський Союз (ЄС) та Північноатлантичний блок (НАТО), пріоритетними критеріями для оцінки держави, яка має намір до них вступити, є саме дотримання прав основоположних свобод людини.

Натомість, в Україні, як свідчить практика сьогодення, все частіше вчиняються різноманітні дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті [1] з використанням при цьому правових можливостей деяких правоохоронних органів [2], що не лише посягає на релігійні права громадян, але й підвищує реальний рівень загроз для національної безпеки в умовах воєнного стану. При цьому суб'єктами такої протиправної діяльності є не тільки політики, у тому числі шляхом реєстрації відповідних законопроектів з даного

приводу, так й інші особи (представники релігійних конфесій, священнослужителі, громадські діячі, т. ін.), що не тільки порушує конституційні права громадян (ст. 35 Основного закону України), але й створює своєрідний нелегальний другий «фронт», пов'язаний з російською агресією проти України.

Особливу увагу при цьому звертає на себе той факт, що відповідно до статутних завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням, а також згідно положень ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу (КК) України з означених питань, вказана діяльність правоохоронців є правомірною.

Поряд з цим, у контексті розголошення зазначеними суб'єктами правоохоронної діяльності результатів проведення ними слідчих (розшукових) дій (глава 20 Кримінального процесуального кодексу (КПК)), такий підхід не повною мірою кореспондується з вимогами нормативно-правових актів, які регулюють сферу державної таємниці в Україні, а саме – п. 4 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», у якому зазначено, що до даного виду інформації з обмеженим доступом (ст. ст. 6, 8, 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації») відносяться відомості у сфері державної безпеки та охорони правопорядку (у досліджуваній у цій роботі проблематики – про зміст матеріалів досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності).

Як з цього приводу слушно зауважують фахівці, залучення широкої публіки стало традиційним елементом ведення справ, який нерідко приносить очікувані результати. Однак, такого роду необдуманий порив на етапі досудового розслідування може (як це, на жаль, має місце у питаннях оцінки релігійної діяльності) створити чимало проблем, серед яких – кримінальна відповідальність [3].

Отже, в наявності складна прикладна проблема, що сформувалась в умовах військової агресії Росії проти України та яка є реальною загрозою національній безпеці, що має бути вирішена на всіх рівнях діяльності держави, включаючи й доктринальний (концептуальний).

Список використаних джерел

1. Проект Закону про заборону Московського патріархату на території України: поданий народним депутатом України О. В. Савчук від 22.03.2022. № 7204. RADA.GOV.UA. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.

2. СБУ прийшло з обшуком до Мукачівського монастиря Московської церкви: усі подробиці. 5. URL:<https://www5.ua> (дата звернення: 07.03.2023).
3. Максименко О., Небельський Р. Будь-яка необережність з використанням даних досудових розслідування може породити лавину несподіваних проблем. *LIGA ZAKON*. URL: <https://biz.ligazakon.net> (дата звернення: 07.03.2023).

Р. О. Колб – кандидат юридичних наук,
спеціаліст АТ КБ «Приватбанк»,
<https://orcid.org/0000-0003-0187-3391>

Л. М. Дучимінська – начальник
управління контрольно-перевірочної
роботи Головного управління Пенсійного
фонду України у Волинській області
<https://orcid.org/0000-0002-2907-9408>

Судове тлумачення пенсійного законодавства: проблеми та юридичні наслідки для національної безпеки України

Як свідчить практика, в останні роки (2018–2022 рр.) в Україні все частіше ті громадяни, що мають статус постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, звертаються з позовними заявами в суди щодо відновлення порушених, на їх думку, прав, які передбачені ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [1] і передбачають для них відповідні доплати як особам, що проживають у зоні відчуження, даючи таким чином т. зв. неофіційне (побутове) тлумачення змісту (роз'яснення) положенням як зазначеного, так й інших законодавчих актів, включаючи Конституцію України, з питань пенсійного забезпечення в нашій державі [2, с. 291].

Зміст позовних вимог заявників полягає у тому, що до 2015 р. (часу дії ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у попередній

редакції) вони мали право на доплати до пенсії як особи, що працювали/проживали у відповідних зонах безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого відселення та посиленого радіоекологічного контролю (у виді доплат у розмірах від однієї до трьох мінімальних заробітних плат (на сьогодні – це 6 тис. 700 грн)). Без сумніву, що вказана категорія суб'єктів позовних вимог, відповідно до чинного законодавства України, зокрема ст. 55 Конституції України, можуть захищати свої права. Більш того, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, до яких відносяться й органи Пенсійного фонду України.

Поряд з цим, суди, розглядаючи справи такого змісту, не тільки вправі у своїх рішеннях тлумачити зміст законів (надавати цим актам офіційного та обов'язкового характеру) [2, с. 289–291], але й зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Основного Закону). До того ж, реалізуючи свої повноваження та право на офіційне тлумачення законодавчих та інших нормативно-правових актів, суд та окремо взятий суддя має усвідомлювати правові наслідки прийнятих у зв'язку з цим судових рішень та враховувати, які функції їх правова позиція через такий вид роз'яснення змісту норм права вказані суб'єкти виконують у процесі правового регулювання тих проблем, які складають сутність позовних заяв. Зокрема, при виконанні правозабезпечувальної функції тлумачення закону суд зобов'язаний забезпечити при цьому єдність та ефективність правозастосовної практики [3, с. 488].

Таким чином, рівень і правильність судового тлумачення прямо впливає зі змісту визначених у законі повноважень і принципів діяльності суддів та судової системи у цілому. При цьому, якщо буквально розуміти зміст розділу I «Засади організації судової влади» Закону України «Про судоустрій і правовий статус суддів» (ст. ст. 1–16), глави 1 «Загальні положення статусу судді» (ст. ст. 48-50) та глави 2 «Суддя» цього ж законодавчого акту (ст. ст. 52–62), то варто констатувати, що жоден суд та окремо взятий суддя не вправі у своїх рішеннях давати оцінки відповідності Конституції України існуючих законів та інших нормативно-правових актів, що у сьогоднішній день вчиняють деякі суди (судді), зокрема з питань, які стосуються сфери пенсійного та соціального забезпечення населення нашої держави, включаючи й

законодавство щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, позаяк це має пряме відношення до забезпечення національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-ХІІ. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Теорія держави і права: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
3. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права: підручник / за заг. ред. д. ю. н., проф. М. С. Кельмана. Тернопіль: ТОВ «Тернограф», 2018. 804 с.

О. Р. Круглій – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та перекладу факультету міжнародних відносин ВНУ імені Лесі Українки

Огляд політичної діяльності Бориса Джонсона

Борис Джонсон – британський журналіст американського походження, представник Консервативної партії, Прем'єр-міністр Великої Британії із 24 липня 2019 р. по 7 липня 2022 р. Двічі був обраний мером Лондона (2008–2016 рр.) і держсекретарем у закордонних справах (2016–2018 рр.) за каденції Прем'єр-міністра Терези Мей. Перед камерами він завжди тримається так, ніби сам скуйовдив собі зачіску, і, на перший погляд, видається дивакуватим. Але за цим іміджом прихована дуже освічена людина і досвідчений політик. У цих деталях – увесь Борис Джонсон. «Він вміє дуже добре вдавати з себе простого та близького до людей політика, але насправді має відмінну освіту та добре розуміється на багатьох речах. І це вміння унікальне», – зазначив экс-міністр закордонних справ України П. Клімкін (2014–2019 рр.) [1].

Сьогодні Велика Британія є одним із лідерів міжнародної підтримки України у війні проти Росії, а сам Б. Джонсон неодноразово приїздив в

Україну потягом «Укрзалізниці», гуляв Хрещатиком із Президентом України В. Зеленським. Так, 9 квітня 2022 р. Б. Джонсон вперше приїздив до нашої столиці. Про візит не повідомляла ні українська, ні британська сторони. Британське посольство лише постфактум опублікувало світлину із перемовин двох лідерів. Коли вони завершилися, Б. Джонсон заявив: «Хочу на Майдан Незалежності!». Для охорони це стало повною несподіванкою. Спочатку його намагалися відмовити від задуму, але британський лідер наполіг пройтися хоча б вулицею Лютеранська. Проте, коли вони із В. Зеленським спустились до Хрещатику, маршрут було продовжено до Майдану. Усі були шоковані. Але це типовий Б. Джонсон. Візит яскраво продемонстрував: для свободи і лідерства – немає перешкод. «Борис був серед тих, хто не вагався жодної хвилини, чи підтримувати Україну», – заявив В. Зеленський після візиту Б. Джонсона до Києва [2].

Дитинство Б. Джонсона – це постійні переїзди. Александер Борис де Пфєффель-Джонсон (якого в сім'ї називали Ел) народився 19 червня 1964 р. в Нью-Йорку. Кар'єра у батька була на першому місці, тому сім'ї довелося переїжджати 32 рази. Відомо, що до 2016 р. Борис мав британське і американське громадянство. Тому у 2012 р. пролунала заява, що він може, «технічно кажучи», бути обраним президентом США [3]. Складне ім'я Бориса Джонсона вказує на космополітизм його походження. А саме: бабуся Ірен де Пфєффель із Франції і прадідусь Алі Кемаль – був турецьким політиком і журналістом. Інші члени родини ведуть свій рід від короля Георга II та аристократичних родин Німеччини. Після вступу Британії до Європейського економічного співтовариства у 1973 р. батько Б. Джонсона був одним із перших британців, кого відправили до Брюсселя. Тому Борис декілька років жив у Бельгії, вивчив французьку мову. Він закінчив Ітонський коледж, у якому навчалися багато майбутніх прем'єр-міністрів Британії. Коли колишнього директора Ітона Е. Андерсона запитали, хто був найцікавішим учнем його часу, він відповів: «Без сумніву, Б. Джонсон... Кожен, хто провів годину з Борисом, ніколи не забудуть цього» [3]. Колишній колега Б. Джонсона, журналіст Е. Гімсон, так описав його у своїй книзі: «Надзвичайно розумний, але конституційно ледачий». Саме в Ітоні він вперше сформував фірмовий вигляд: білява «швабра» на голові та погано підібраний одяг. І почав представлятись як Борис, а не Александер.

У 1983 р. Б. Джонсон вступив до Оксфорду. Він став президентом дебатного клубу «Оксфордський союз» і членом закритого Булінгдонського клубу разом з іншим майбутнім прем'єром – Д. Кемероном. Після Оксфорду Борис завдяки родинним зв'язкам потрапив на стажування у видання «*Times*». Звідти його звільнили у зв'язку з підозрою у підробці цитати у статті про важливе археологічне відкриття. Він, нібито, приписав її своєму хрещеному батькові. Але Б. Джонсона швидко перехопив М. Гастінгс, тодішній редактор «*Daily Telegraph*», який познайомився із Борисом в «Оксфордському союзі». У віці 25 років Б. Джонсон став кореспондентом газети у Брюсселі та приклав руку до створення «євроміфів». Він фактично вигадав, що ЄС хотів стандартизувати труни, запах гною і презервативи. Крім того, Б. Джонсон «попереджав» британців про можливу заборону чіпсів зі смаком креветок і, що рибалки будуть зобов'язані носити сітки для волосся [3].

У 1994 р. Б. Джонсона повертають до Лондона, де він працює головним політичним оглядачем газети «*Telegraph*». У 1999 р. його призначають редактором видання «*Spectator*», пообіцявши власникам, що не буде балотуватися у парламент. Але два тижні потому Борис подав заявку кандидата від консерваторів. У 2001 р. завдяки телевізійній славі Б. Джонсона обрали до Палати громад британського парламенту. Водночас він продовжував працювати головним редактором «*Spectator*», що суперечило правилам видання.

Особливого успіху у парламенті Б. Джонсон не здобув, у 2004 р. потрапив у центр скандалу, коли заперечив повідомлення у пресі про роман із журналісткою П. Ваят. Його звільнили з посади міністра мистецтв у тіньовому уряді та заступника голови Консервативної партії. «Перезапустити» політичну кар'єру Б. Джонсон вирішив із боротьби за посаду мера Лондона. Він виграв вибори у 2008 р., але не вгамувало скандали. Б. Джонсон скаржився на недостатню для його способу життя зарплату очільника міста, тому продовжував вести авторську колонку в «*Daily Telegraph*», за яку отримував 250 тис. фунтів стерлінгів на рік. На посаді мера Б. Джонсон реалізував ідею свого попередника і створив розгалужену систему велосипедного руху, яку назвали «Борис-байк». Серед його найбільших проєктів – приміська залізнична лінія вартістю 16 млрд фунтів.

У 2012 р. його переобирають мером столиці. Наприкінці другого терміну перебування на посаді Б. Джонсон порушує обіцянку не претендувати на місце в парламенті, перебуваючи на посаді мера, і знову стає депутатом у 2015 р. У політичних колах припускали, що Б. Джонсон повернувся до парламенту замінити Д. Кемерона на посаді лідера консерваторів і Прем'єр-міністра. В цьому йому мав сприяти *Brexit*. Б. Джонсон став обличчям *Brexit*, хоча напередодні референдуму написав дві колонки, в яких виклав аргументи на користь обох сторін. Але оскільки чинний на той час прем'єр Б. Кемерон агітував за збереження Британії в складі ЄС, Б. Джонсон зайняв протилежну позицію. Він вкотре не цурався повторювати міфи про ЄС, називав загрозою членство Туреччини у ЄС та майбутню «навалу» іммігрантів. У відповідь на коментарі Б. Обама про те, що країні слід лишитися у ЄС, Б. Джонсон зазначає, що така думка може бути сформована «спадковою відразою» до Британії – через те, що Б. Обама «частково кенієць» [3].

Після референдуму Д. Кемерон подав у відставку, і, здавалося, що Б. Джонсон повинен стати новим прем'єром. Але частина консерваторів вважала його кандидатуру абсурдною, а колега-борець за вихід із ЄС М. Гоув назвав Джонсона «непридатним керувати країною» і навіть піддав сумніву його справжню відданість виходу з ЄС [3]. Обрана новим Прем'єр-міністром Т. Мей, призначила Б. Джонсона головою Міністерства закордонних справ. На думку експертів, це гарантувало, що він часто перебуватиме за межами країни, а тому не зможе мобілізувати союзників проти Т. Мей, і водночас буде змушений взяти відповідальність за проблеми, спричинені виходом із ЄС. Притаманна Б. Джонсону необережність призвела до контroversійних висловлювань: у 2017 р. він пожартував, що лівійське місто Сирт матиме світле майбутнє, щойно його жителі «приберуть тіла мертвих». Його легковажність, вважають експерти, дорого обійшлася британській громадянці Назанін Загхарі-Реткліфф, яку заарештували під час відвідин родини в Ірані. Джонсон помилково заявив, що в Ірані вона навчала студентів журналістики. Іранський уряд миттєво це використав для виправдання своїх тверджень про її шпигунство. Водночас Б. Джонсон підтримував більш агресивну політику країн Заходу щодо РФ. Після отруєння родини Скрипалів у Солсбері у 2018 р., він порівняв проведення В. Путіним Чемпіонату світу з футболу в Росії із

проведенням А. Гітлером Олімпійських ігор у Берліні у 1936 р. Крім того, газопровід «Північний потік-2» він назвав «загрозою», що робить Європу залежною від «зловмисної Росії» [2].

Дослідники іноді порівнюють Б. Джонсона із В. Черчиллем. Для Бориса Черчилль – «найвеличніший державний діяч, з усіх кого породила Британія», йдеться у книжці «Фактор Черчилля», яку Б. Джонсон презентував у 2014 р. «Його образ настільки яскравий, що мав би бути привабливим для сучасної молоді, – пише Б. Джонсон. – Він був ексцентричним, неординарним, екстравагантним, дотримувався власної марки в манері вбрання». Очевидно, що для Джонсона Черчилль – приклад для наслідування. Але сучасний британський прем'єр підкреслював: «В мене більше спільного з трипалим лінивцем, однооким птеродактилем чи оливкою Каламата, ніж з В. Черчиллем».

У 2018 р. Б. Джонсон подав у відставку з посади міністра на знак протесту проти угоди Т. Мей із ЄС. У липні 2019 р. Б. Джонсон легко переміг на виборах лідера консерваторів і став новим Прем'єр-міністром. Він пообіцяв, що Британія залишить ЄС до 31 жовтня 2019 р. – з угодою чи без. «Я краще помру в канаві», – заявив політик [3]. Офіційно Британія вийшла зі ЄС у лютому 2020 р.

Пандемія *COVID-2019* стала серйозним випробуванням для уряду Б. Джонсона. Велика Британія була однією із останніх європейських держав, яка закрила школи та заборонила публічні заходи. Колишній радник Б. Джонсона Д. Каммінгс, який сам був змушений піти у відставку через порушення локдауну, розповів про вечірку на Даунінг-стріт, 10, у травні 2020 р. – в розпал пандемії. Б. Джонсон визнав, що був на вечірці, проте вважав цей захід робочою зустріччю.

Занадто довго, як вважають Б. Джонсон та його команда, Британія «жила зовнішньою політикою світу, який зник». Британія більше не може дозволити собі бути «державою статус-кво», яка наївно намагається відродити систему, що не існує, пояснював прем'єр-міністр. «Світ безладний, а Джонсон любить безлад. Він вважає, що головне – адаптуватися. Він провів ціле життя, перетворюючи амбіції, опортунізм і нещадну саморекламу на надзвичайний особистий успіх. Чому країна не може зробити те саме?», – так прокоментувало політичні заяви і кроки Б. Джонсона «*The Atlantic*» [2].

На думку дослідників, секрет Б. Джонсона – у здатності вдавати з себе крутого та безкомпромісного. Саме завдяки цій рисі він продовжує залишатись на плаву, скільки б скандалів не вирували навколо його

постаті. Ще в листопаді 2021 р. Б. Джонсон попередив Європу, що їй доведеться обирати: закуповувати все більше енергоносіїв у Росії чи підтримувати Україну, мир і стабільність. На початку 2022 р. стало відомо про створення тристороннього альянсу України, Британії та Польщі. Крім того, Б. Джонсон вже заявив, що Британія готова взяти шефство над відновленням Києва та області після закінчення війни. Таку активність пов'язують не стільки із постаттю Б. Джонсона, а з «традиційною британською позицією». «Це інтереси Великої Британії, оскільки для них фінансові ринки критичні. Для них важливо, щоб вони функціонували без обмежень, і Путін не намагався ламати реальність навколо себе, – каже П. Клімкін. – Друге – це притаманне для британців прагнення до свободи та незалежності. Третє – вони чудово розуміють, що таке російський вплив». Однак і применшувати значення Б. Джонсона також не треба. Адже його місія – відновити віру Британії в себе, боротися з «висохлим і безнадійним» відчуттям поразки, яке визначало політичне життя Британії у його дитинстві.

Варто наголосити на особливому визнанні заслуг Б. Джонсона перед Україною. Прем'єр-міністр Великобританії став почесним громадянином міста Одеса. Про це заявив мер міста Г. Труханов: «Ми дуже високо цінуємо допомогу вашої країни, вашого прем'єр-міністра. Тому мною було підписано розпорядження про нагородження Б. Джонсона Почесним знаком імені Григорія Маразлі I, II, III ступенів» [4]. Представники міської ради зазначили, що у такий спосіб Б. Джонсон автоматично отримує звання Почесного громадянина Одеси. Г. Труханов додав, що Британія – це «головний союзник і друг» України, а якби вся світова спільнота зайняла таку саму позицію, як народ Британії – українці вже давно перемогли б окупантів. «Підкреслю – це боротьба всього цивілізованого співтовариства із фашизмом версії 2.0, і в цій боротьбі пан Джонсон стане першим Почесним громадянином міста – підданим Великобританії, за весь час існування нагороди із 1862 р.», – наголосив мер Одеси. Також в Луцьку, обласному центрі Волині, з'явився паб, названий на честь колишнього Прем'єр-міністра Великої Британії. Зауважимо, паб відкрила молода сім'я переселенців зі Святогірська, що в Донецькій області. У закладі все присвячене Б. Джонсону. Його фото та ім'я зображені на стіні пабу, на полиці стоїть копія керамічного півника, який экс-прем'єру під час його візиту в Україну подарувала харків'янка, а над барною стійкою вогнями

світиться легендарна фраза «Добрий день *Everybody*», яку політик сказав українським військовим [5].

Якби не скандали, його можна назвати політичним діячем із великої літери. Про те, що Б. Джонсон планує залишатись активним у політиці свідчить його заява 23 лютого 2023 р. в ефірі українського телемарафону. Колишній прем'єр-міністр Великобританії заявив, що претендуватиме на посаду генерального секретаря НАТО.

Список використаних джерел

1. У мене більше спільного з птеродактилем, ніж із Черчілем. Історія Бориса Джонсона. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/u-menya-bolshe-obshego-s-pterodaktilem-chem-s-cherchillem-istoriya-uspeha-borisa-djonsona> (дата звернення: 25.02.2023).
2. Boris Johnson's support for Ukraine was special, President Zelensky. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-62085254> (дата звернення: 25.02.2023).
3. У мене більше спільного з птеродактилем, ніж із Черчілем. Історія Бориса Джонсона. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/u-menya-bolshe-obshego-s-pterodaktilem-chem-s-cherchillem-istoriya-uspeha-borisa-djonsona> (дата звернення: 25.02.2023).
4. Борис Джонсон став почесним громадянином Одеси. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-borys-dzhonson-stav-pochesnym-hromadyanynom-odesy-trukhanov/31925725.html> (дата звернення: 25.02.2023).
5. Коваленко О. У Луцьку переселенці відкрили паб на честь Бориса Джонсона. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/547651-u-lutsku-pereselentsi-vidkrili-pab-na-chest-borisa-dzhonsona> (дата звернення: 25.02.2023).

О. М. Кузьмук – кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

Політична стратифікація та структурування політичного простору як соціальна проблема (матеріали до лекції)

«Соціальна стратифікація» – поняття, що застосовується для опису стійкої ієрархічної структури соціальної нерівності. Поняття «соціальна стратифікація» можна визначити як ієрархічно впорядковану соціальну

нерівність. Впорядкування соціальної нерівності в соціальній структурі суспільства реалізується в процесі нерівного доступу індивідів до суспільних благ. Нерівний доступ в свою чергу обумовлений неоднаковими позиціями індивідів у економічному, політичному та соціальному просторі [5, с. 12].

П. Сорокін визначає соціальну стратифікацію як диференціацію деякої сукупності людей на класи в ієрархічному ранзі. П. Сорокін стверджував, що для того, щоб визначити соціальний стан людини слід виявити сукупність його зав'язків з усіма групами населення й зв'язки всередині цих груп. Ці зв'язки та сукупність позицій всередині кожної з них створює систему соціальних координат, що дозволяє визначити соціальний стан будь-якого індивіда, а також положення людини в межах кожної з основних груп населення [5, с. 66]. Концепція П. Сорокіна описує сукупність всіх соціальних статусів певного суспільства у просторі нерівності. Простір цей тривимірний – відповідно до основних трьох форм соціальної стратифікації, що визначені П. Сорокіним, і тому описується трьома осями координат – економічний статус, політичний статус, професійний статус.

Американський соціолог М. Гордон, писав, що термін «соціальні класи» застосовується до розподілів головних статусів, які стратифікують спільність. Три змінних, пов'язаних з поняттям класу – економічна влада, соціальний статус, політична влада, аналогічні веберівському класу, статусу, партії. Дві інші змінні М. Гордон називає «груповим життям» і «культурними атрибутами». Перші три змінні визначаються ним як базові стратифікаційні, а останні дві як асоційовані змінні. Перші три, за оцінкою М. Гордона, є результатом соціальної ієрархії, останні – поведінковими категоріями, які проте є результатом дії стратифікаційних змінних і сприяють динаміці стратифікації. Економічні фактори, у вченні М. Гордона, відіграють важливу роль, але інші фактори також є істотними в класифікації населення [5, с. 72]. Нерівності соціальних можливостей або життєвих шансів випливають із розходження в соціально-обумовлених ресурсах і практиках, зокрема: ресурсах знання, освіти, кваліфікації, цінностей, мови, манер, смаків, використання інформаційних технологій та ін. та виражаються у стилі життя, мові, характері споживання, формах проведення вільного часу і формування предметного середовища (житло, робоча атмосфера, одяг, аксесуари, тощо) [1, р. 23].

Інституціоналізація нерівності або в термінології П. Штомпки, виникнення міцної ієрархії привілеїв і позбавлення у відношенні доступу до бажаних благ і цінностей – це закріплення нерівних стартових позицій для нових поколінь, передача уже досягнутого високого багатства і соціального статусу дітям і, навпаки, позбавлення «програвших» і їх послідовників важливих економічних, політичних і культурних ресурсів суспільства, що блокує їм можливість висхідної мобільності [1, с. 44].

На думку Т. Парсонса, який заклав теоретичні основи аналізу соціальної стратифікації, багатоманітність існуючих у суспільстві ознак, що соціально диференціюють суспільство, може бути класифіковане по трьох групах: першу утворюють «якісні характеристики», які «дістаються» людям від народження: етнічна приналежність, статево вікові особливості, родинні зв'язки, різні інтелектуальні й фізичні особливості особистості, що в своїй сукупності забезпечують стартові позиції індивіда; другу утворюють соціально-диференціюючі ознаки: різні види соціально-трудової діяльності; третя група об'єднує матеріальні та нематеріальні цінності.

Відповідно до виділених вище трьох соціальних груп, за якими диференціюються стратифікаційні ознаки, Т. Парсонс виділив три різні підходи до вивчення соціальної стратифікації:

1) «самооціночний» метод, соціолог надає право респондентові віднести самого себе до певної позиції уявної класової шкали;

2) метод «оцінки репутацій», респонденти виступають у ролі експертів та оцінюють соціальне становище один одного або відомих їм соціальних груп;

3) «об'єктивний підхід», основу якого становить соціально-економічний статус, що визначається трьома змінними: престиж професії, рівень освіти і дохід [6, с. 27].

Таким чином, критерії стратифікації Т. Парсонса можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні.

Що стосується веберівської концепції, то відповідно до логіки вченого, проблема соціального розшарування і стратифікації пов'язана з розподілом влади в рамках суспільства – можливості однієї людини чи групи людей реалізовувати власну волю навіть проти волі і бажання інших. Позиція людей в суспільстві, тобто приналежність до того чи іншого соціального класу, визначається в залежності від володіння тими

чи іншими способами впливу на поведінку інших. У М. Вебера цими джерелами влади є клас, статус, партія – в економічному полі, соціальному полі і полі владних відношень. Відповідно до М. Вебера, у праці «Клас, статус, партія» стверджується, що існують три основні джерела соціальної ієрархії, що породжує багатовимірну стратифікацію декілька шкал ознак, тоді, як в одновимірній стратифікації в концепції К. Маркса визначальним по суті є економічне поле [3, с. 67].

Важливим елементом аналізу є процес структуралізації, у ході якого здійснюється трансформація економічних категорій в соціально значущі групи. Шляхом узагальнення використання поняття «клас» в соціологічних дослідженнях, Е. Гіденс ранжує вищий, середній, нижчий клас; ранжованими класами у нього виступають соціальні групи [5, с. 65].

У теорії капіталу П. Бурдьє, система стратифікації прямо пов'язана з наявністю та обсягом капіталів різних видів. При цьому, під капіталом, П. Бурдьє, наслідуючи логіку К. Маркса, розуміє накопичену працю (в його матеріалізованій чи інкорпорованій формі в самому індивіді). П. Бурдьє використовує поняття загального капіталу як сукупність ресурсів, та звертає увагу на те, що розподіл загального обсягу капіталу між його основними видами, визначає розподіл класу на підкласи. При цьому П. Бурдьє виділяє три основних види капіталу – економічний, культурний і соціальний (в подальшому в роботах дослідника з'являються ще додаткові види капіталу – владний та символічний).

Багатовимірність простору забезпечується наявністю різного виду капіталів, а можливості участі в різних практиках та наповненість відповідної компетенції є історично визначеними [5, с.48]. Відповідно до П. Бурдьє, позиціям в просторі капіталів завжди відповідають певні установки і диспозиції, як і домінуючі види практик (стилів життя), є три елементи (за П. Бурдьє), що зумовлюють топологію соціального простору: позиції (місце в просторі); диспозиції (габітус); практики (вибір, що реалізується на основі смаків). Саме відповідність, яка встановлюється емпірично та інтерпретується всією сукупністю історичних, політичних і культурних обставин конкретної країни, дозволяє говорити про соціальні класи як такі [6, с. 33].

На думку В. Веселовського, стратифікація має місце тоді, коли існує «наслідувана нерівність» і прошарки відрізняються «біологічною і соціальною стабільністю». У випадку, коли нерівність зумовлена тільки існуванням ієрархічної диференціації у відповідності з доходами,

престижем чи владою, місце в ієрархії не є постійним, а залежить від індивідуальних досягнень, ми маємо справу винятково з соціальною диференціацією. Стратифікація, за міркуваннями дослідника, означає деякий континуум рівнів соціальної диференціації, яка визначається рівнем володіння чи доступності певних матеріальних благ і цінностей, але перед усім матеріальних благ і престижу [2, р. 136].

Як уже зазначалося вище, хоча у сучасній мультипарадигмальній соціології спостерігаються досить відмінні за своїми методологічними підставами теорії стратифікації, і, відповідно, різняться між собою критерії виокремлення соціальних страт, тим не менш у більшості випадків йдеться про рівень прибутку, обсяги володіння власністю та владними повноваженнями, кваліфікаційно-професійні та освітні рівні.

Р. Патнам поділяє соціум на шість страт у відповідності з критерієм володіння владою (що розуміється як вплив на прийняття рішень, який обумовлює результати державної політики):

1. Особи, що безпосередньо приймають рішення.
2. Особи, що впливають на рішення.
3. Активісти.
4. Зацікавлені особи.
5. Особи, що приймають участь у політиці тільки через голосування.
6. Особи, що не беруть участь у політиці [5, с. 38].

На вершині суспільної піраміди перебувають індивіди, прямо залучені у здійснення національної політики, безпосередні учасники. Нижче розташована група тих, для кого приймають рішення, звертаються за порадою, чий інтереси і думки приймаються у розрахунок, або чий санкцій побоюються. Ця страта може включати чиновників високого рівня, великих промисловців, фінансистів, великих військових чинів, лідерів масових громадських об'єднань тощо. Третій прошарок, набагато більший за чисельністю, об'єднує громадян, які беруть певну участь у реалізації влади – члени партій, бюрократи середньої ланки, керівники місцевих ЗМІ та ін. Наступна група об'єднує людей, для яких політика і влада – щось на кшталт спортивних видовищ. Ці люди знають багатьох провідних політичних гравців, можуть обговорювати політичні ролі та стратегії, але практично не виходять на поле політичної активності. Далі в системі Р. Патнама слідує маса пересічних громадян, єдиним видом впливу яких на національну політику є волевиявлення в кабінах для голо-

сування. І, нарешті, на нижній позиції перебувають індивіди, які іноді за власним вибором, а іноді в результаті державної політики є об'єктами, а не діючими фігурами. З наведеної вище структури стратифікації соціуму можна побачити, що до еліти відносяться дві верхніх страти, – саме вони представляють собою згуртовану групу людей, які вирішують всі найважливіші справи держави і суспільства.

Досліджуючи природу та соціальні основи влади в суспільстві, варто звернутися до таких понять, як соціальна та партійна стратифікація і визначити ступінь їх зв'язку, узгодженості, взаємообумовленості. Аналіз доцільно почати з загального розуміння стратифікації і страти. Суспільство є не просто диференційованим на окремі групи, воно ще є ієрархізованим – одні групи мають більше переваг, ніж інші. Неоднорідність, розшарування суспільства, відмінність соціального положення його членів і соціальних груп, їхня соціальна нерівність – усе це складає зміст поняття стратифікації.

Стратифікація означає як сам процес суспільної диференціації, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат; засвідчує різне (нерівне) становище в суспільстві індивідів та соціальних груп; це не лише метод виявлення верств конкретного суспільства, а й відображення його портрета. Соціальну стратифікацію досліджують, враховуючи її тісний зв'язок і вплив соціальної мобільності, тобто соціального переміщення груп, адже соціальні групи, які виділяються для розгляду, перебувають у постійному русі, що притаманно живому, функціональному суспільству.

Вплив соціальної структури на державну політику через громадську думку, політичні партії, місцеве самоврядування теж аналізувалося у працях П. Сорокіна. Дослідником використовувалися поняття «політичний клас» і здійснювалося моделювання політичної структури суспільства у вигляді піраміди, у якій виділялися три політичні страти (основа виділення страти – суспільно значима функція, яку виконує громадянин; його політичний ранг і статус): вищий політичний клас («політичні виробники») – еліта (аристократія, інтелігенція, законодавці, судді, адміністратори); середній політичний клас (банкіри, орендатори); нижчий політичний клас («політичні споживачі») – більшість працівників (ремісники, землевласники тощо).

П. Сорокін розробляв поняття «політичної мобільності», «політичного вирівнювання» і доходив висновку, що політична, як і соціальна стратифікація, є змінним явищем, вона змінюється в часі й у

просторі без будь-якої постійної тенденції, указує на всезагальний характер політичної стратифікованості сучасного суспільства, що зумовлено дією соціологічних закономірностей диференціації. Він пише: «Усередині будь-якої політичної організації форми стратифікації виникають, ростуть, розповсюджуються, розвиваються, досягають максимуму, поступово приходять в стан занепаду, руйнуються або перетворюються на деякі інші організації або форми. Політична стратифікація може змінюватися без якого-небудь постійного напрямку» [4, с. 56].

За загальних рівних умов, коли збільшуються розміри політичної організації, тобто коли збільшується число її членів, політична стратифікація також зростає. Коли ж розміри зменшуються, то зменшується відповідно і стратифікація. Відносно різномірності/однорідності: коли зростає різномірність членів організації, стратифікація, на його думку, також збільшується, і навпаки. Коли обидва ці чинники працюють в одному напрямі, без жодної субординації, то суспільство дезінтегрувалося б і було б неможливим функціонування політичної організації. Збільшення розміру політичної організації збільшує стратифікацію, на думку П. Сорокіна, перш за все, тому, що більш численне населення диктує необхідність створення більш розвинутого і потужного апарату. Збільшення керівного персоналу приводить до його ієрархізації і стратифікації. З тієї ж самої причини зростання неоднорідності населення приводить до посилення політичної нерівності.

Критеріями виділення політичних страт науковці називають політичний ранг, політичний статус, соціальні привілеї, доступ до колективних ресурсів, авторитет в політиці; обсяг влади, привілеїв, характер переконань і орієнтацій щодо розподілу цінностей та благ між «політичними кластерами»; політичне поле, структурними ознаками якого є позиції та диспозиції соціальних агентів, акумульований капітал, політична ідентичність [6, с. 44]. Взаємодія соціальних агентів обов'язково вибудовує структуру політичної нерівності, що у свою чергу зумовлює певні політичні практики.

Узагальнюючі підходи науковців, політичну стратифікацію можна визначити як відносини політичної нерівності, що зумовлюються положенням різних груп у системі владних інститутів, а також можливостями цих груп впливати на прийняття політичних рішень. Ознаками політичної стратифікації можна виділити наступні:

притаманна будь якому суспільству; є одним з важливих джерел політики; є рухомою, що зумовлюється зміною положень різних соціальних груп в ієрархії владних відносин, виникненням нових способів і каналів впливу на владу; основою є розподіл на політичних лідерів; політичні еліти (лідери основних політичних партій, провідні представники вищих органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, вищий ешелон представників місцевих органів влади, вище військове керівництво, власники та керівники ЗМІ, що суттєво впливають на політичне життя суспільства); державну бюрократію і масові групи.

У ХХ ст. в західних суспільствах відбулися зміни політичної стратифікації у зв'язку з тим, що склад правлячої еліти поповнився новими соціальними групами, зросла кількість бюрократії і апарату управління різних рівнів, впливовою стала роль менеджерів великих, у тому числі і державних корпорацій тощо. У ХХІ ст. спостерігаються інші зміни – відбуваються процеси віртуалізації політики. Боротьба за політичну владу схожа вже не на боротьбу партійних організацій і не на конкуренцію програм, дій. Це більше змагання віртуальних образів – політичних іміджів, які створюють рейтинги та іміджмейкери, прес-секретарі, PR-технологи й електронні ЗМІ, рекрутовані на час політичних кампаній. Партії, що виникали як представники класових, етнічних, регіональних та інших інтересів, поступово перетворюються на «бренди» – емблеми і рекламні слогани, що традиційно привертають увагу електорату. Україна також поступово включається до процесу віртуалізації політики.

Соціальна і політична стратифікації є взаємозумовленими і взаємодоповнюючими явищами і поняттями, що віддбивають особливості владних відносин у конкретному суспільстві, особливості діалогу між владою та громадянським суспільством, адаптуються до змін та відображають мобільність соціальних груп у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Sztompka P. *The Sociology of Social Change*, Oxford and Cambridge: Blackwell, 1993, 348 p.
2. Wesolowski W. *Strata and Strata Interests in Socialist Society*. Structured Social Inequality; [ed. by C. S. Heller]. Harmondsworth: L. Penguin Education, 1969. P. 127–145
3. Вебер М. *Господарство і суспільство*; пер. з нім. М. Кушнір, Київ: Всесвіт, 2013. 1112 с.

4. Коваліско Н. В. *Основи соціальної стратифікації*: навч. посібник, Львів: Магнолія 2006, 2007. 328 с.
5. Кузьмук О. *Середній клас в українському суспільстві: перспективи теоретичного та емпіричного дослідження*: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 172 с.
6. Макеєв С. *Структурні виміри сучасного суспільства*: навч. посібник. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2006. 372 с.

С. М. Кулик – кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і
регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

Використання літери «Z» у російському спорті

Із початку повномасштабного збройного вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 р. його візуальним символом стала літери Z і V. Вони були намальовані на танках і військовій техніці, що брала участь у «спецоперації», але потім опинилися на білбордах у центрі російських міст, вікнах будинків, одязі. Міністерство оборони РФ у своєму офіційному поясненні трактувало використання Z на військовій техніці як «За перемогу», V – як «Сила в праVді». Потім додало ще інші варіанти: «За Росію», «За мир», «За пацанів», «Когда Россия поZвала». Незважаючи на відсутність більш чіткого визначення символу, і особливо після того, як стало зрозуміло, що «спецоперація» в Україні не обмежиться стрімким блицкригом, кремлівська пропаганда створила із літери Z бренд з аналогією із георгіївською стрічкою. «Z свастику» почали використовувати у масово-патріотичних заходах. Сфера спорту також була активно залучена до цього. Узагальнену інформацію щодо використання Z-символики подано у табл. 1.

Таблиця 1

Акції із літерою Z у російському спорті*

Акції	Зміст акції, санкції
Зображення літери Z на одязі	На футболках зображали російський прапор з літерою Z, написи: «za мир», «za Росію», «za наших», «za президента», «za Путіна»

<p>Банери фанатів на трибунах</p>	<p>14 березня 2022 р., Казань, матч Прем'єр-ліги Росії ФК «Рубін» – «Ростов» [1], 25 лютого 2022 р., Москва, ЦСКА-Арена МА, матч КХЛ «ЦСКА» – «Спартак» [2]. Розгортання банерів із літерою Z, наприклад, «Za Rubin»</p>
<p>Зображення, розміщення літери «Z» на будівлях</p>	<p>Березень – квітень 2022 р.: на великих спортивних об'єктах Бурятії – Фізкультурно-спортивному комплексі, Регіональному центрі зі стрільби з лука, Центральному стадіоні і Регіональному центрі єдиноборств, м. Челябінськ – на Палаці спорту «Надія»</p> <p>2 квітня 2022 р., ДАЗ «Самара-Арена»</p> <p>Особливості подання матеріалів у ЗМІ: дід директора льодового Палацу спорту був учасником трьох війн: радянсько-фінської, Великої вітчизняної і Японської</p>
<p>Проведення флешмобів</p>	<p>10 березня 2022 р., стадіон «Арена Єрофей», м. Хабаровськ. Перед півфінальним матчем чемпіонату Росії чоловічої суперліги з хокею з м'ячем команди «СКА-Нафтовик» (Хабаровськ) – «Динамо» (Москва) (4:6) вишикувалися у літеру Z у центрі поля. У складі «СКА-Нафтовик» у акції брав участь один з кращих фінських гравців Т. М'яття. Фінське видання «<i>Iltalehdi</i>» звернуло увагу, що Т. М'яття під час виконання російського гімну дивився вниз. Спортсмен відмовився коментувати ситуацію [3].</p> <p>4 березня 2022 р. Омська область: під час відкриття 52-го обласного «Свята Півночі» понад сто спортсменів вишукувались у вигляді літери «Z»</p>
<p>Проведення автопробігу</p>	<p>12 квітня – 1 травня 2022 р. Хабаровськ – Москва. Автопробіг «За мир! Праця! Травень!», «За світ без нацизму!» (9985 км). Стартував у День космонавтики, завершився як частина святкування першотравневих заходів і Дня Перемоги. При цьому були обов'язковими урочисті зустрічі його учасників у всіх федеральних округах РФ та ЛНР, ДНР. Мета автопробігу – підтримка дій Росії в Україні «у боротьбі з нацистами», консолідація суспільства для ефективного вирішення економічних і соціальних проблем [4].</p> <p>4 березня 2022 р., Новосибірська область. Автопробіг, шикування авто у формі літери Z. Один з організаторів акції – Регіональна федерація кікбоксингу області</p>
<p>Зображення літери Z на спортивній формі</p>	<p>5 березня, Доха (Держава Катар), етап Кубка світу зі спортивної гімнастики, дисципліна – паралельні бруси</p> <p>Російські гімнасти виступали на турнірі у нейтральному статусі. Бронзовий призер – російський гімнаст І. Куляк вийшов на церемонію вручення медалей у формі (майці), на якій із клейкої стрічки була зображена літера Z на грудях. На подіумі також стояв українець І. Ковтун – переможець змагань.</p>

	<p>І. Куляк: «Я побачив літеру Z у наших військових і подивився, що означає цей символ. З'ясувалося «За перемогу» і «За мир». Я нікому нічого поганого своїми діями не бажав. Просто показав свою позицію. Як спортсмен, я завжди буду боротися за перемогу і виступати за мир». З його слів, це була відповідь на поведінку українських спортсменів, які виголосили політичні гасла, а на нагородження вийшли, загорнуті у прапори своєї країни. Відповідаючи на питання, чи жалкує він про свій вчинок спортсмен сказав: «Анітрохи. Як би був другий шанс і я знову опинився б перед вибором, виходити з літерою Z на грудях чи ні, вчинив би точно так само» [5]. Санкції: Фонд гімнастичної етики відібрав у І. Куляка бронзову медаль, грошову винагороду (500 дол. США), оштрафував і дискваліфікував на рік</p>
<p>Концерт-мітинг з нагоди «восьмої річниці возз'єднання Криму і Севастополя з Росією» і на підтримку війни РФ проти України</p>	<p><i>18 березня 2022 р., Москва,</i> <i>Велика спортивна арена олімпійського комплексу «Лужники».</i> Основні гасла пропагандистського концерту: «За світ без нацизму», «За Росію» і виступ В. Путіна</p> <p>У Департаменті транспорту Москви заявили, що на «свято» приїхала рекордна для цієї арени кількість людей за останні п'ять років – майже 200 тис. осіб. «Стільки не було, зокрема, під час Чемпіонату світу з футболу у 2018 р.» [6]. Насправді глядачів примусово звозили</p> <p>Учасники марширували стадіоном у куртках, на яких організатори заходу розмістили літеру Z</p> <p>На концерті І. Куляк з'явився на мітингу із чужою олімпійською медаллю (2016 р.). Є. Рілов, дворазовий чемпіон Олімпійських Ігор Токіо-2020 з плавання на спині 100 і 200 м, в одязі з літерою Z, вийшов на сцену і заспівав гімн. «Я просто підтримав свою країну, свого президента».</p> <p>Санкції: 21 квітня Міжнародна федерація плавання «у зв'язку із присутністю і поведінкою» Є. Рілова на цьому заході відсторонила його від усіх змагань під егідою федерації на дев'ять місяців.</p> <p>Сестри Діна і Аріна Аверіні – срібна призерка Олімпійських ігор-2022 в Токіо та четверте місце, відповідно, виклали у своєму Telegram-каналі світлини з мітингу, але літери Z на їхніх куртках уже не було. Вони замазали її за допомогою фоторедактора.</p>
<p>Зображення літери на екрані монітора</p>	<p><i>29 квітня 2022 р., рейтинговий онлайн-турнір із комп'ютерної гри Dota 2 «Dota Pro Circuit 2021/2022: Season 2 – Східна Європа»</i> Іван «Pure» Москаленко – керпі найвідомішої російської кіберспортивної команди «Virtus.pro» (2003 р.), яка входить у top-</p>

<p>під час онлан-змагань</p>	<p>5 світу за сумою виграних призових, намалював літеру Z на міні-карті під час паузи на початку першої півфінальної гри проти «Mind Games». За кілька секунд літеру заштрихували. Після закінчення гри гравець попросив вибачення і заявив, що це «випадкові малюнки і рисочки», «це вийшло абсолютно несвідомо і я не хотів нікого образити», і назвав себе «аполітичною людиною».</p> <p>Санкції: організатори турніру – студія «Beyond the Summit» дискваліфікували команду від участі в турнірі, анулювали усі її наступні матчі, а команда-суперниця зайняла їхнє місце. «Virtus.pro» розірвала контракт із гравцем</p>
<p>Татуювання</p>	<p>Вересень 2022 р.: екс-чемпіон світу із бразильського джиуджитсу, американський боєць Д. Монсон набив на шиї Z. Це татуювання він присвятив російській спецоперації в Україні [7]. У 2016 р. спортсмен отримав паспорт ЛНР, а у травні 2018 р. В. Путін підписав указ, відповідно до якого Д. Монсон став громадянином РФ</p>

* Складено: за [1–7].

Узагальнюючи практику використання владою РФ літери Z як патріотичного символу у спорті, громадських заходах спортивного спрямування, автор виділив такі особливості:

1. Використання стадіонів, спортивних майданчиків, приміщень спорткомплексів для проведення всеросійської компанії на підтримку літери Z, Z-акцій. Для цього федеральні і місцеві органи влади централізовано видали розпорядження (інструкції), у яких детально розписали особливості їх організації. Так, кількість учасників на одному із таких концертів на стадіоні «Лужники» порівняли із кількістю глядачів на ньому під матчу Чемпіонату світу з футболу 2018 р.

2. Пропагування спортсменами літери Z на міжнародній арені (І. Куляк, І. Москаленко, Т. Мясняк).

3. Підтримка Z-дій спортсменів відомими російськими та іноземними (Д. Монсон) спортсменами. При цьому простежуємо неприховану антиукраїнську і антиамериканську пропагандистську риторику влади Кремля. Чотирикратний чемпіон Олімпійських Ігор і п'ятиразовий чемпіон світу О. Немов, вважав, що вийшовши на нагородження із символом Z на костюмі І. Куляк «проявив мужність» і його необхідно «захищати» [8]. Підтримку йому також висловила

дворазова олімпійська і дев'ятиразова чемпіонка світу гімнастка С. Хоркіна.

4. Підтримка дій спортсменів (гімнаста І. Куляка) представниками місцевої влади, депутатами Державної Думи, президентом РФ В. Путіним. Губернатор Калузької області В. Шапша із особистих коштів сплатив судові витрати, що їх І. Куляк повинен був відшкодувати згідно з рішенням дисциплінарного комітету Міжнародної федерації гімнастики через літеру Z на його формі. Сума становила дві тисячі швейцарських франків (123 тис. рублів).

5. Навіть після запровадження санкцій міжнародними спортивними організаціями щодо окремих спортсменів (І. Москаленко, Є. Рілов), окремі з них (І. Куляк) і надалі продовжували публічно підтримувати акції із використанням літери Z.

6. Широке висвітлення Z-акцій, дій спортсменів у місцевих і загальнодержавних мас-медіа, соціальних мережах. Російські ЗМІ подали вчинок гімнаста І. Куляка як перформанс, а використання «свастики Путіна» як патріотичний символ на підтримку військових, які беруть участь у «спецоперації із захисту Донбасу». Журналістські матеріали вийшли під заголовками: «В Бурятії на крупних спортивних об'єктах появилася буква «Z», «Улан-Удэ встретил участников автопробега «За мир! Труд! Май!»»; «За победу: Дворец спорта в Самаре присоединился к акции в поддержку российской армии», «Рылов получил дисквалификацию за политику. Это очень плохой прецедент», «Финский игрок в бенди выстроился вместе с российскими одноклубниками буквой Z»; Чемпион Олимпийских игр поддержал гимнаста Куляка, вышедшего на награждение в форме с символом Z».

7. Поширення російськими інформаційними джерелами неправдивої інформації, фейків про ніби то провокаційну поведінку українських спортсменів, тренерів на міжнародних змаганнях за участю росіян. Йшлося про те що «українці диктували умови проведення Кубка світу» з гімнастики у м. Доха [9]. Додамо до цього намагання знайти «уявну» літеру Z на формі світових «зірок» спорту. Наприклад, депутат Державної Думи, олімпійська чемпіонка з ковзанярського спорту, С. Журова побачила літеру Z на шортах футболіста збірної Аргентини Л. Мессі у фіналі Чемпіонату світу-

2022 у Катарі. Вона сприйняла це, як «дивовижну випадковість на підтримку Росії» [10].

Таким чином, літера Z як символ підтримки «спеціальної операції Росії в Україні» успішно інтегрована у російський спорт, суспільство загалом. Вона стала ще одним дієвим пропагандистським елементом «русского мира».

Список використаних джерел

1. Колезев Д. Власти организовали масштабную Z-кампанию в поддержку «спецоперации». URL: <https://republic.ru/posts/103349> (дата звернення: 20.02.2023).
2. На матче хоккейных ЦСКА и «Спартака» был вывешен баннер с надписью «Путин – наш президент». URL : <https://sport24.ru/news/hockey/2022-02-25-na-matche-khokkeynykh-tsska-i-spartaka-byi-vyveshen-banner-s-nadpisyu-putin-nash-prezident-i-emblemoj-armeytsev> (дата звернення: 21.02.2023).
3. Издание Italehti попыталось воззвать к совести вернувшегося в Россию Туомаса Мьяттю. Вот что из этого вышло. URL: <https://inoprospport.ru/post/44668-izdaniye-iltalehti-fi-popytalos-vozzvat-k-sovesti-vernuvshegosya-v-rossiyu-tuomasa-myayattyu-vot-chto-iz-etogo-vyshlo> (дата звернення: 22.02.2023).
4. Профсоюзный автопробег «ЗА МИР! ТРУД! МАЙ!» и «ЗА МИР БЕЗ НАЦИЗМА!» стартовал во Владивостоке. URL: <https://fnpr.ru/events/vserossiyskiy-avtoprobeg-za-mir-bez-natsizma-/profsoyuznyy-avtoprobeg-za-mir-trud-may-i-za-mir-bez-natsizma-startoval-vo-vladivostoke.html> (дата звернення: 23.02.2023).
5. Юшков М. Российский гимнаст объяснил решение разместить букву Z на форме. URL : <https://sportrbc.ru/news/622719559a7947f8d7eb0b7a> (дата звернення: 24.02.2023).
6. Іншаков М. Вболівальники в Росії назвали «ганьбою» та «мерзлістю» концерт-мітинг у Москві. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/ubolivalniki-v-rosii-nazvali-ganboyu-kontsert-miting-u-moskvi.htm> (дата звернення: 25.02.2023).
7. Американский боец Джефф Монсон набил тату с буквой Z в поддержку спецоперации на Украине. URL: <https://www.tatar-inform.ru/news/amerikanskii-boec-dzeff-monson-nabil-tatu-s-bukvoi-z-v-podderzku-specoperacii-na-ukraine-5881288> (дата звернення: 26.02.2023).
8. Пушкарев В. «Мы будем его защищать. Он проявил мужество». Немов – о дисциплинарном деле в отношении Куляка. URL: <https://www.sport-express.ru/artistic-gymnastics/news/aleksey-nemov-otreagiroyal-na-otkrytie-disciplinarnogo-dela-v-otnoshenii-rossiyskogo-gimnasta-kulyaka-s-bukvoy-z-1901064/> ((дата звернення: 27.02.2023).

9. Барінова А. Тренер сборной России по спортивной гимнастике: украинцы диктовали условия проведения КМ. URL: <https://www.gazeta.ru/sport/news/2022/04/09/17545003.shtml> (дата звернення: 24.02.2023).
10. Бочкун Д. Буква Z на шортах Месси: россияне разглядели символ СВО на форме нападающего Аргентины. URL: <https://sib.fm/news/2022/12/22/bukva-z-na-shortah-messi-rossiyane-obsuzhdayut-simvol-svo-na-forme-napadayuschego-argentyu> (дата звернення: 28.02.2023).

А. Ю. Куцик – доктор філософії,
Варшавський університет

Громадянське суспільство в Україні 2019–2022 рр.: вибрані аспекти

Громадянське суспільство в Україні почало формуватися ще під час Помаранчевої революції, а свого розвитку набуло в часі Революції Гідності. На сьогодні громадянське суспільство в Україні є одним із інститутів і механізмом, який контролює дії влади в її внутрішній та зовнішній діяльності.

Для пост-майданної України (України після Революції Гідності) вибір електорату на користь Президента країни Володимира Зеленського був швидше за все тестом на зрілість громадянського суспільства.

Будь-який європейський демократично обраний президент проводить свою політику спираючись на вимоги та запити свого суспільства – так побудовані європейські демократії. Варто зазначити, що ідея держави, яка спирається на сильне громадянське суспільство, що зі свого боку контролює владу, почала розвиватися в епоху Нового часу та Просвітництва. Зокрема, англійський філософ Джон Локк виступав за рівність між громадянами, свободу та приватну власність. Також вищезгаданий філософ уважав, що якщо держава (влада) не виконує функції покладені на неї громадянами, то громадяни залишають за собою право змінити владу в державі [1]. Ідеї Локка були одними з тих, які лягли в основу сучасної ліберальної демократії, із сильним громадянським суспільством. На ці ідеї опираються сучасні демократії, до числа яких прагне відносити себе й Україна.

В. Зеленський ще до висунення своєї кандидатури на посаду Президента України не відзначався особливим патріотизмом, був російськомовним і вірив, що з росіянами можна досягнути миру завдяки переговорам. Завданням громадянського суспільства було змушувати главу держави виконувати запити суспільства, що були продиктовані ще з часів Майдану. Насамперед, це стосувалося боротьби з корупцією, подальшого реформування антикорупційних і судових органів, і, звичайно, відстоювання національних інтересів України на внутрішній арені.

Український письменник Олександр Сидоренко (Фоззі) на початку президентської каденції В. Зеленського відзначав, що «Україна зробить із Зеленського націоналіста...». Говорячи про Президента України В. Зеленського, О. Сидоренко згадує приклад Леоніда Кучми. Опинившись на Банковій та осягнувши проблеми держави, «червоний директор» «став поміркованим українським націоналістом. Така доля може чекати і на колишнього коміка Зеленського» [2]. В. Зеленський після своєї перемоги, з одного боку, дуже гостро сприймав будь-яку критику, зокрема через те, що, будучи коміком та актором від людей він звик отримувати лише аплодисменти й овації. З іншого – він усіляко намагався відповідати потребам і запитам суспільства, у багатьох випадках навіть імітуючи вирішення тих чи інших проблем.

Важливо розуміти, що якби українське суспільство було розділене у своїх поглядах, до прикладу, більша частина населення підтримувала б ідею «руського міру» то цілком можливо, що й В. Зеленський підлаштувався б під цей запит. Те що В. Зеленський, якого перед виборами вважали абсолютним антиподом п'ятого Президента України Петра Порошенка, після виборів почав багато в чому проводити політику свого попередника, свідчить про те, що «ідея Майдану» пройшла тест на зрілість. Сам В. Зеленський відзначав, що «в Україні неможливий авторитарний режим, адже існує сильне громадянське суспільство, яке цього не допустить» [3]. З одного боку, такі вислови В. Зеленського можна трактувати як певне загравання як із західною аудиторією, так із українським громадянським суспільством. З іншого – як розуміння того, що після Революції Гідності будь-яка влада має достосовуватися до вимог суспільства, а не навпаки. Однією з цих вимог була боротьба з корупцією та подальше реформування антикорупційних органів.

Проблема полягала в тому, що, незважаючи на тиск громадянського суспільства, боротьба з корупцією мала радше показовий характер, ніж систематичний. Система антикорупційних органів в Україні ще далеко до каденції В. Зеленського була побудована в такий спосіб, що влада мала вплив на ці структури та на судову систему. Для реформ складеної системи з одного боку відбувався тиск західних партнерів, з іншого – громадянського суспільства. У цьому контексті прем'єр-міністр України Денис Шмигаль відзначав, що упродовж 2020–2021 рр. уряд систематично долучав громадські організації до розроблення документів, які є «дорогоказом розвитку держави...» [4].

Однак, по-перше, така залученість не була системною, а по-друге, не стосувалась формування антикорупційних органів. Зокрема, можна навести приклад САП (спеціалізована антикорупційна прокуратура), органу, який створено ще 22 вересня 2015 р. Утворення САП було однією з умов ЄС у справі візової лібералізації між Україною та ЄС. Ще на самому початку функціонування цієї надважливої інституції виникали проблеми із прозорістю обрання керівника, що ставило під сумнів отримання Україною безвізового режиму. Під сильним тиском ЄС та громадянського суспільства тодішня українська влада була змушена піти на поступки та обирати голову САП за запропонованим ЄС механізмом. Із плином п'яти років, коли закінчилась каденція антикорупційного прокурора, вже за президенства В. Зеленського, Україна знову зіштовхується із проблемою під час вибору антикорупційного прокурора. На цей раз відбувається блокування оголошення результатів конкурсної комісії з обрання керівника САП.

Представники центру протидії корупції, коментуючи чергову невдалу спробу призначення керівника САП, відзначали, що «комісія з обрання керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури провела засідання, проте вдруге не змогла формально затвердити переможця конкурсу Олександра Клименка. Контрольована Банковою частина комісії знову відмовилася голосувати за формальне рішення» [5]. Лише після того, як Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, де серед іншого для подальшого переговорного процесу вимогою від ЄС було призначення керівника САП, воно із затримкою у два роки таки відбулось. Цей приклад нам показує, що коли для влади (як для минулої, так і нинішньої) є загроза зменшення її впливу на важливий

антикорупційний чи судовий орган, тоді відбувається шалений опір, протистояти якому не може навіть сильне громадянське суспільство.

Підсумовуючи, варто відзначити, що на сьогодні у своєму розвитку та впливові на владу українське громадянське суспільство наблизилося до європейських демократій. Проте перед ним і надалі стоїть багато викликів як у внутрішній, так і в зовнішній політиці України.

Список використаних джерел

1. Дж. Локк. Два трактати про врядування / пер. с англ. О. Терех, Р. Димирець. Київ: Основи, 2001. 265 с.
2. Україна зробить із Зеленського націоналіста – Фоззі. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/video/30126071.html> (дата звернення: 15.02.2023).
3. Українське громадянське суспільство настільки сильне, вільне й демократичне, що поява «дракона» в Україні неможлива. *Президент України Володимир Зеленський*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinske-gromadyanske-suspilstvo-nastilki-silne-vilne-j-de-70529> (дата звернення: 15.02.2023).
4. Громадянське суспільство – головний партнер для влади: українські та західні політики й експерти про реформи в Україні. *Реанімаційний пакет реформ*. URL: <https://rpr.org.ua/news/hromadianske-suspilstvo-holovnyu-partner-dlia-vlady-ukrainski-ta-zakhidni-polityky-y-eksperty-pro-reformy-v-ukraini/> (дата звернення: 15.02.2023).
5. Банкова вдруге зірвала затвердження переможця конкурсу на керівника САП Олександра Клименка. *Центр протидії корупції*. URL: <https://antac.org.ua/news/bankova-vdruhe-zirvala-zatverdzhennia-peremozhtsia-konkursu-na-kerivnyka-sap-oleksandra-klymenka/> (дата звернення: 15.02.2023).

В. В. Любчук – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Соціальні конфлікти як соціальний феномен

XX ст. увійшло в світову історію як епоха революцій, воєн та глобальних катастроф. Водночас XXI ст., поряд із розвитком інформаційних технологій, теж відзначається значною кількістю збройних та

інших конфліктів, екологічними, демографічними та іншими проблемами як на рівні окремих регіонів, країні, так і на рівні соціально-демографічних груп і людства в цілому.

Конфлікти є незмінною характеристикою будь-якого суспільства, оскільки завжди є незадоволені, які хочуть перерозподілу певних ресурсів. Розвиток суспільства неможливий без конфліктів і в сучасній науці, зокрема соціології, сформувалися підходи до їхнього дослідження, які визначають зміст, природу конфліктів, чинники виникнення та шляхи і методи вирішення.

Класики соціологічної думки по-різному трактували природу соціального конфлікту. Так, К. Маркс вважав, що конфлікти породжує протилежність інтересів соціальних груп стосовно власності та її розподілу, а саме суспільство, поділене на експлуататорів та експлуатованих, неминуче здійснюватиме класову боротьбу. Натомість Г. Зіммель, що теж визнавав конфлікт неминучим, стверджував, що його основною формою є конфлікт індивіда із суспільством. Проте, на сьогодні, класовий підхід не є актуальним.

Значно популярнішими є концепції пояснення причин конфліктів Р. Дарендорфа та Л. Козера. Кожен із них природу конфліктів пояснював по-своєму. У підсумку Р. Дарендорфу належить діалектична теорія, а Л. Козеру – теорія конфліктного функціоналізму, оскільки він зацентрував увагу на позитивних функціях конфлікту для збереження соціальних систем.

Є різні визначення поняття «соціальний конфлікт». У соціологічній енциклопедії акцентують увагу на трьох визначення даного поняття: 1) «це неминуча і універсальна суперечність, яка притаманна будь-якій системі і виступає джерелом її змін; 2) «якість або стан системи, що перебуває у розвитку»; 3) «різновид взаємодії суб'єктів, що характеризується подоланням протидії» [1, с.186]. Ці визначення не виключають, а доповнюють один одного. Загалом, з огляду на універсальність поняття, його часто використовують у різних сферах. Водночас, різні науки, досліджуючи конфлікти, виходять із власної об'єкт-предметної специфіки. Наприклад, міжособистісні конфлікти є предметом дослідження психології та соціальної психології, а соціальні конфлікти – є предметом аналізу соціології, політичні конфлікти – політології тощо. У сучасних умовах саме соціальні конфлікти

впливають на розвиток суспільства, оскільки передбачають глобальні трансформації у масштабах націй та держав.

Якщо характеризувати соціальні конфлікти, то їхніми головними рисами є подолання суперечностей цілей, потреб, інтересів, цінностей у станах, стосунках та діях різних соціальних суб'єктів: від індивідів до груп соціальних інститутів та класів. Вважають, що демократичний суспільний устрій дає змогу вирішувати соціальні конфлікти, запобігати стійкому переважаючому інтересу одних соціальних груп над іншими, певною мірою контролювати різницю між рівнями благополуччя різних індивідів та груп.

У найзагальнішому вигляді соціальні конфлікти розглядають у статичному та динамічному вимірах. Для першого виміру важливо вивчати характеристики соціального конфлікту. До них належать суб'єкти (учасники, сторони), об'єкти (предмети), умови виникнення, обставини й характеристики перебігу, а також стани та дії учасників та результати. При динамічному вимірі вивчаються стадії соціального конфлікту, процеси, що відбуваються на кожній із них і фактори, що впливають на ці процеси. Кожен соціальний конфлікт протікає у відкритій або закритій формі. Остання форма супроводжується соціальною напруженістю. У такому разі, розв'язання конфлікту здійснюється за певною схемою таким чином що зняття напруги можливе або за рахунок компромісу, або перемогою однією із сторін, внаслідок чого може з'явитися нова соціальна якість.

Для сучасної України актуальним був збройний конфлікт, що тривав вісім років, а потім переріс у повномасштабну війну. Якщо у 2011 р. за даними Світового дослідження цінностей занепокоєння вступом країни у війну було на рівні 37,7 %, то у 2020 р. значно зросло і становило 68,9 %. Також у 2020 р. жителів центральних регіонів менше турбувала можливість війни, аніж західних, у решти регіонів таких відмінностей не було помічено [2, с. 183].

Окрім природи та причин конфліктів, варто особливу увагу приділити і методам їхнього врегулювання та участі третьої сторони (посередника). Зокрема до методів вирішення конфліктів можна віднести:

- 1) «уникнення», тобто ухилення однієї із сторін від практичних дій в конкретній конфліктній ситуації, коли відбувається як би ігнорування протилежної сторони;

- 2) «відкладення», свого роду відхід із сцени відкритої політичної боротьби, залишення переможцеві в його повне володіння своєї території, здача своїх позицій;
- 3) «соціального виключення», знищення (придушення) супротивника. Найбільш поширені форми цього методу – збройне насильство, яке вживається як у внутрішньополітичній боротьбі, так і на міжнародній арені і законодавча (юридична) заборона, коли одна або й обидві сторони змушені піти з відкритої арени політичної боротьби у зв'язку із залишенням її «поза законом»;
- 4) компроміс між конфліктуючими сторонами;
- 5) переговори.

Кожен із цих методів має переваги та недоліки, проте, на нашу думку, перші, вище зазначені методи, не вирішують конфлікт до кінця, а лише відкладають його вирішення на певний термін або «заморожують» його.

Окрім методів доречно згадати і моделі вирішення конфліктів: 1) силова (одностороннє домінування); 2) роз'єднання сторін; 3) компроміс; 4) інтегральна модель.

При першій моделі відбувається задоволення інтересів однієї конфліктуючої сторони за рахунок іншої і це відбувається виключно силовими методами. Друга модель передбачає вирішення конфлікту шляхом припинення взаємодії, розриву відносин між конфліктуючими сторонами. Компроміс можливий при взаємних поступках з обох конфліктуючих сторін і остання модель може поєднувати елементи попередніх. Це залежить від причин виникнення конфліктів та їхніх суб'єктів [3, с. 289–291].

Роль посередника у сучасному конфлікті теж дуже важлива, оскільки від цього може залежати його тривалість та результат. Посередником або медіатором можуть бути різні організації, групи осіб і окремі індивіди. Медіатори можуть бути офіційними, наприклад, міждержавні організації (ООН); державні правові інститути (суд); державні спеціалізовані комісії (для врегулювання страйків); представники правоохоронних органів (дільничий в побутових конфліктах); керівники структур по відношенню до підлеглих; громадські організації; професійні медіатори-конфліктологи.

Що ж до неофіційних медіаторів, то ними можуть бути: представники релігійних організацій, психологи; соціальні педагоги;

юристи; свідки конфліктів; родичі, друзі; неформальні лідери; колеги по роботі. Але варто наголосити, що у соціальних конфліктах посередниками все ж будуть саме офіційні медіатори.

Загалом, сучасні соціальні конфлікти постають як складний феномен, вимагають врахування особливих умов, суб'єктів та предмету суперечностей, саме це дозволить обрати оптимальну модель для їхнього вирішення.

Список використаних джерел

1. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.
2. Українське суспільство в умовах війни. 2022: кол. монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2022. 410 с.
3. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія: навч. посібник. Львів: Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2013. 400 с.

В. Я. Малиновський – доктор політичних наук, професор кафедри соціогуманітарних технологій Луцького Національного технічного університету

Природа і сутність рашизму

В умовах тотальної війни Росії проти України актуалізувалося питання не лише щодо її причин, а й соціально-ідеологічних основ цієї агресії. Адже вкрай важливо здійснити політологічний аналіз, як так сталося, що в ХХІ ст. у Європі відбулася реінкарнація агресивного тоталітарного, за основними ознаками фашистського режиму, що становить екзистенційну загрозу не лише Україні, а й всьому цивілізованому світу.

Застосування РФ фізичної агресії, фактично державного тероризму в процес вирішення спірних питань, є ознакою скоочування російського суспільства до фашизму. Саме так в світовій суспільно-політичній

думці після повномасштабного вторгнення в Україну характеризується політичний процес в цій країні. Зокрема, американський історик Т. Снайдер дав таку оцінку: «Путінський російський режим говорить про «нацистів» не тому, що він бореться з ультраправими силами, чого він насправді точно не робить. Він користується цим словом як риторичним інструментом, щоб виправдати неспровоковану війну та дії, що мають на меті геноцид. Путінський режим насправді є ультраправим. Це світовий центр фашизму. Він підтримує фашистів та ультраправих авторитарних політиків по всьому світові. Перекручуючи значення таких слів як «нацист», путін і його пропагандисти розширюють риторичний і політичний простір для фашистів у росії та інших країнах світу» [1].

У літературі нинішній російський режим та його ідеологічні засади отримали різні назви: «російський фашизм», «нацизм», «путінізм». Хоча більшість фахівців, у т. ч. автор статті, надають перевагу терміну «рашизм».

Ще у 1990-ті рр. Президент Чеченської Республіки Ічкерія Д. Дудаєв висловлював думку про те, що росіяни будують свій світ на особливій та вкрай небезпечній ідеології. Він використовував для цього схожий термін – «русизм» і пояснював його як «особливу форму людиноненависницької ідеології, заснованої на великодержавному шовінізмі, повній бездуховності та аморальності». Серед особливостей «русизму» Дудаєв виділяв такі: надлюдська жорстокість, тактика «випаленої землі», знищення як головний принцип дії; манія світового панування; рабська психологія; паразитування на хибній історії, на окупованих територіях та пригноблених народах; постійний політичний, правовий та ідеологічний тероризм [2].

1998 р. Е. Грегор – професор політології Каліфорнійського університету в Берклі та один із провідних світових дослідників фашизму і марксизму, оприлюднив широке наукове порівняння італійського фашизму та «нового націоналізму, який виник у пострадянській Росії» [3].

Т. Снайдер, який зробив вагомий внесок для введення в широкий обіг поняття «рашизм», зазначив, що слово «рашизм» є інтерпретацією світогляду Путіна. Останнім десятиліттям помітне сповзання Росії до фашизму: культи лідера і мертвих, корпоративна держава, міфічне минуле, цензура, теорія змови, централізована пропаганда, а тепер і

війна, руйнування. Для пояснення звірств росіян в Україні вживається слово «рашизм». Він пояснює, що «раша»+«фашизм»=«рашизм» («*russian fascism*») [4].

Американська публіцистка та історикиня Е. Епплбаум, авторка книг «Гулаг» та «Червоний голод: сталінська війна проти України» зазначила: «Мені не подобається термін фашизм у російському контексті. Лише з однієї причини: бо він нагадує більшості людей у світі про Голокост і масове вбивство євреїв. Це відвертає увагу. Слово «рашизм» тут доречніше, бо воно вказує, що маємо справу з особливою російською версією ідеології винищення – і відтак цей термін конкретніший і корисніший» [5].

В Україні одне з перших визначень рашизму з'явилося 2015 р. М. Козирева сформулювала його так: «Рашизм – російська державницька квазі-ідеологія, яка є еклектичною сумішшю імперського неоколоніалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму. Ґрунтується переважно на культурі національного лідера, ідеї «особливої цивілізаційної місії», несприйнятті ліберально-демократичних цінностей та інститутів, яким протиставляє євразійську цивілізацію. Маскується під антифашизм, хоч має фашистське обличчя і сутність» [6, с. 338–339].

На думку професора М. Требіна, «рашизм можна визначити як ідеологію російського фашизму, що базується на антилібералізмі, експансіонізмі, реваншизмі, некрофілії, геноциді, тероризмі, етатизмі, ксенофобії, євразійстві, вождизмі, богообраності, мобілізації нації й держави проти ворогів, пануванні сили над правом» [7].

Народні депутати України О. Мережко і В. Подгорна зазначили, що «ревізійністська позиція росії на міжнародній арені поступово сформувалася після розпаду СРСР в ідеологію, яка може бути названа «рашизмом» – російським фашизмом – як сучасна версія фашизму» [8].

Вживаючи термін «рашизм», важливо усвідомлювати чим він відрізняється від інших тоталітарних ідеологій: фашизму, нацизму, сталінізму. На думку О. Сича, «головна різниця між рашизмом, нацизмом та фашизмом лежить в ідеологічній сфері. Кожна ідеологія, як система ідей, має світоглядне ядро, що лучить ці ідеї до одної цілісності. Таким ядром для ідеологічної системи нацизму була ідея расової вищості німецької нації. Для ідеології фашизму центральним елементом ідеології був етатизм – виняткова роль держави у відрод-

женні слави древнього Риму. Обидві ідеології стали продуктом націй із високо розвинутою культурою. Водночас культурно відстала, варварська Московщина історично завжди здійснювала агресивну експансію щодо країн, які в культурному розвитку стояли значно вище за неї. Сьогоднішня ідеологія рашизму базується на цьому історичному досвіді Московщини. А тому ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій» [9].

Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики зазначив: «Поступово в українському суспільному дискурсі, ЗМІ, на офіційному рівні та навіть у побуті закріпилися слова «рашизм» і «рашисти» як об'єднання слів «раша» (від англійського *Russia*) та «фашизм». Термін відображає як ідеологію нинішньої Росії, так і військові злочини та нелюдську жорстокість, які здійснює та демонструє російська армія на українській землі.

З огляду на це науковці, експерти, журналісти та громадянське суспільство загалом висловили ініціативу про введення до офіційного та наукового дискурсу терміну «рашизм» із внесенням цього терміну до словників української мови, щоб дати офіційне визначення ідеології та владному російському режиму, який здійснює загарбницькі війни та воєнні злочини в Україні, Грузії, Чечні, Сирії та інших країнах світу. Моторошні події останніх місяців переконливо доводять: Росія ХХІ ст. у своїй ідеології, політиці та методах ведення війни поєднує ідеологію та практику режимів комуністичного СРСР, нацистської Німеччини, а також російського імперіалізму. Це поєднання можна означити терміном «рашизм».

Комітет 12 травня 2022 р. підтримав ініціативу українських науковців, експертів, журналістів, політологів, громадськості про введення до наукового, фахового і розмовного дискурсів терміну «рашизм» як визначення ідеології, вибудованої в Росії, що сьогодні виявляє себе у військових діях армії РФ в Україні та ставленні російського суспільства до цієї війни» [10].

Професор В. Горбатенко дав таке визначення: «Раши́зм (від англ. *Russia* – Росія та італ. *Fascismo* – фашизм) маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика політичного режиму рф кінця 20 – початку 21 ст. Основу рашизму становлять суміш великоросійського шовінізму і реакційного православ'я, ідеалізація та спроба відтворення радянського минулого, месіанське уявлення про «богообраність» та

особливу цивілізаційну місію російського народу в сучасному світі. Рашизм розглядають як різновид нацизму, неофашизму. Прихильників рашизму називають «рашистами» або «ватниками» [11].

В. Огризко так визначає «рашизм»: «це – уособлення расистської, ксенофобської, шовіністичної, популістської ідеології, що, попри свій очевидний антидемократизм, підтримується більшістю російського населення і реалізується в агресивній та злочинній зовнішньополітичній діяльності Росії» [12].

Як бачимо, більшість авторів сходяться у необхідності запровадження у широкий вжиток терміна «рашизм», однак вкладають у його розуміння різний зміст. Одні трактують його як ідеологію, інші як політичний режим або політику РФ, ще одні об'єднують у ньому ідеологічні та практичні концепти. Паралельно із «рашизмом» застосовується термін «путінізм», який також сприймається по-різному, у т. ч. як синонім. Наприклад, професор В. Ткаченко зазначає, що «ідеологія путінізму передбачає створення оновленої нації на основі об'єднання усіх росіян в лоні єдиної новітньої держави-цивілізації. А це якраз є головною ідеєю фашизму» [13, с. 262]. Професор О. Гринів вважає, що рашизм – це ідеологічна основа путінізму: «варто чітко відрізнити рашизм від путінізму, який стосується насамперед практичної сфери... На противагу путінізму рашизм стосується ідеологічного обґрунтування авантюрної політики нинішнього російського диктатора» [14].

Зважаючи на сказане, важливо відразу визначитися з термінологією, адже тоді легше оперувати цими поняттями, не підміняти одне одним. Окрім цього, слід дати відповіді на низку питань: які ідеї об'єднує рашизм; чим він відрізняється від інших тоталітарних ідеологій; чи це ідеологія, чи практична діяльність; як світова спільнота має реагувати на це явище? У рамках однієї статті важко відповісти на зазначені та інші дотичні питання. Тому окреслена проблематика є актуальним завданням політичної науки.

Формування ідеології рашизму здійснювалося на основі архаїчних і маргінальних у контексті сучасних політичних теорій вчень новітніх російських «пророків» на зразок О. Дугіна, І. Ільїна, П. Щедровицького, С. Переслєгіна, О. Проханова, В. Мединського. В їх основі – міфологеми і догми та інші атрибути «консервативної революції» першої половини ХХ ст. (неоєвразійство; зіткнення цивілізацій

«Півночі» та «Півдня»; ідея «третього шляху»), що доповнювалися різноманітними новітніми конспірологічними теоріями на штат великої війни континентів: Євразії проти Атлантики.

Спостереження поведінки та риторики Путіна останнього періоду показує, що його світогляд сформувався на основі цих ідеологічних міфологем – суміші окультизму, конспірології, езотерики, неофашизму, сталінізму, в основі яких лежать імперські амбіції антиукраїнського спрямування. Звідси його публічні заяви про унікальність (месіанство) російського етносу та штучність і неприродність української державності, яка «отримала величезні території на сході і півдні від росії». У 2001 р. він уперше вжив термін «русский мир», стверджуючи, що це поняття ... споконвіку не визначалося географічними межами Росії чи російського етносу» [15, с. 106]. Згодом він заперечив існування України як окремої держави і заявив, що Україна є «невід'ємною частиною» Росії та російського «історичного, культурного та духовного простору». У спеціальній статті (12 липня 2021 р.) «Про історичну єдність росіян і українців» президент рф стверджував, що українці – не окремий народ, а частина російського народу. А напередодні повномасштабного військового вторгнення 21 лютого 2022 р., у своєму зверненні Путін заявив, що «Радянська Україна виникла в результаті більшовицької політики, яку й досі в наші дні можна назвати «Україна імені Володимира Ілліча Леніна». Він – її автор та архітектор» [16]. Під час промови на засіданні ради національної безпеки та оборони РФ, він видав черговий історичний спам, що сучасна Україна була цілком і повністю створена Росією та звинуватив комуністів та українських націоналістів «у розпаді історичної Росії під назвою СРСР» [10]. Раніше, відповідно до «теорії змови», крах Радянського Союзу як «найбільшої геополітичної катастрофи ХХ століття» пояснювався ворожою діяльністю «колективного Заходу».

За допомогою історичних маніпуляцій та відвертих фейків керівництву рф за посередництвом армії пропагандистів вдалося, на думку В. Ткаченка, «на базі живильного середовища прекаріату¹ виростити черговий гібридний продукт: «гібридного профашистського

¹Прекаріат (від лат. *Precarious* – «ризикований», «нестабільний», «ненадійний») – категорія найманих працівників з непостійною трудовою зайнятістю, трудові відносини яких можуть бути припинені в будь-який час [17, с. 21].

неосовка» [17, с. 51]. Цей пропутінський маргіналізований елемент став живильним середовищем національної концепції реваншизму, що ґрунтується на постулатах «русского мира» – базової неоімперської геополітичної доктрини рашистської ідеології, а також інших концептах: «окремої російської цивілізації»; «розділеного народу» та захисту співвітчизників за кордоном.

Запропонована Путіним нова ідеологія, новий міф російського світу мало чим відрізняються від наративів націонал-соціалістів Третього Рейху: «об'єднання земель», «розділений народ», «захист співвітчизників за кордоном», «націонал-зрадники». «Особливий генетичний код» росіян і «велика російська цивілізація» є калькою вищості арійської нації, а «розділений народ» – нацистське виправдання аншлюсу Австрії 1938 р. Із цього приводу російський політолог А. Піонтковський слушно зауважив: «Ідеологічно, світоглядно та інструментально зовнішня політика Росії – це зовнішня політика Німеччини 1930-х років» [18].

Т. зв. «особлива євразійська цивілізація» хворіє важкою хворобою ресентиментом – ненавистю і заздрістю до успішніших та сильніших суспільств, що провокує її на перманентний пошук ворогів в особі розвинутих демократій. Відчуття слабкості й безсилля призводить до формування системи цінностей, яка заперечує систему цінностей ворога (свобода, демократія, справедливість), натомість породжує шовінізм, клерикалізм, ксенофобію, імперський реваншизм, культ сильної агресивної держави.

Зважаючи на сказане вище, зазначимо, що рашистська ідеологія – це своєрідний симбіоз фашизму, сталінізму, шовінізму, імперіалізму та православного фундаменталізму, спрямована на досягнення реваншистських цілей (загарбання територій сусідніх пострадянських країн, котрі перебували у складі Російської імперії та СРСР) і об'єднання всіх росіян в лоні унікальної євразійської цивілізації, що простягається за межі державного кордону РФ, покликана відстоювати систему цінностей, протилежну європейській (західній) цивілізації.

Так як національна доктрина рашистів – загарбання і поневолення сусідніх народів, нерозривно пов'язана з Україною, саме українському народу та її героїчним Збройним Силам випала історична місія і шанс не лише покласти край цій антилюдській і збоченій ідеології, а й поквитатися за завдані столітні кривди і страждання, особливо жахливі

злочини – голодомор і геноцид. А державам-переможцям у російсько-українській війні належить провести дерашизацію російського населення – очищення від путлеризму, на кшталт денацифікації німців після Другої світової війни. В іншому випадку, бацила рашизму й надалі провокуватиме нові екзистенційні загрози для світового співтовариства.

Список використаних джерел

1. Снайдер Т. Російський посібник з геноциду. *New voice*. 2022 р. 11 квіт. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-timoti-snayder-pro-te-u-chomu-ziznalasyarosiya-gia-novosti-novin-ukrajini-50232752.html> (дата звернення: 10.02.2023).
2. Необхідно повноцінно і часто вживати слово «рашизм» та похідні від нього. *Голос України*. 2022. 12 трав. URL: <http://www.golos.com.ua/article/359972> (дата звернення: 10.02.2023).
3. James Gregor A. (1998). Fascism and the New Russian Nationalism. *Communist and Post-Communist Studies*. 31 (1): 1–15. <https://online.ucpress.edu/cpcs/article-abstract/31/1/1/418/Fascism-and-the-New-Russian-Nationalism?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 10.02.2023).
4. Snyder T. (2022). The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. In a creative play on three different languages, Ukrainians identify an enemy: «ruscism». *The New York Times Magazin*. 1 may. <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html> (дата звернення: 11.02.2023).
5. Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 11.02.2023).
6. Козирева М. Рашизм. *Сучасна політ. лексика: енциклопедич. словник-довідник / за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: Новий Світ–2000, 2015. 396 с.*
7. Требін М. П. Звичайний рашизм: загальна характеристика. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 4 (55). С. 143–157.
8. Мережко О., Подгорна В. Росія як фашистське суспільство. *Голос України*. 2022. 11 трав. С. 4.
9. Крук В. Нацизм, фашизм і... рашизм: у чому відмінності і тотожності? *ТелеграфЪ*. 2022. 8 берез. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10103555-nacizm-fashizm-i-rashizm-u-chomu-vidminnosti-i-totozhnosti.html> (дата звернення: 11.02.2023).
10. Пояснювальна записка до Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”» від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

11. Горбатенко В. П. Рашизм. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм> (дата звернення: 12.02.2023).
12. Огризко В. Дещо про «рашизм». *Укрінформ*. 2022. 30 серп. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3560964-ogrizko-deso-pro-rasizm.html> (дата звернення: 14.02.2023).
13. Ткаченко В. М. Україна: quo vadis – куди йдемо? Київ: Логос Україна, 2017. 424 с.
14. 11. Гринів О. Рашизм із прицілом на україноцид. *Рух*. 2014. 10 квіт. URL: <https://web.archive.org/web/20150627021437/http://www.nru.org.ua/news/aktualno/710-profesor-oleh-hryniv-rashyzm-iz-prytsilom-na-ukrayinotsyd> (дата звернення: 14.02.2023).
15. Гула Р. В., Передерій І. Г. Минуле та сучасне російського фашизму: спроба політологічного аналізу. *Суспільно-політичні процеси*. Наук.-попул. вид. громад. орг. «Академія політ. наук». Київ, 2017. Вип. 2–3 (6–7). С. 86–114.
16. Карловський Д. Путін пригрозив, що «навчить Україну декомунізації». *Українська правда*. 2022. 21 лют. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/21/7324861/> (дата звернення: 06.02.2023).
17. Ткаченко В. М. Прекаріат: «веймарський синдром». *Суспільно-політичні процеси*. Наук.-попул. вид. Київ, 2016. Вип. 2. С. 7–54.
18. Піонтковський А. Зовнішня політика Росії – це політика Німеччини 30-х років, – російський політик. *24 канал*. 2015. 16 трав. URL: https://24tv.ua/zovnishnya_politika_rosiyi__tse_politika_nimechchini_30h_rokiv__rosiyskiy_politik_n575115 (дата звернення: 15.02.2023).

І. В. Мацишина – доктор політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса

Д. В. Тупчій – здобувач освітнього ступеня бакалавр кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса

Від танців до маніпуляцій: технології ТікТок в умовах війни

Сьогодні соціальна мережа є новим комунікативним форматом, що впливає не лише на процес соціальної та політичної комунікації, а й

радикально змінює технології просування політиків, ідей та цінностей. Це призводить до переосмислення споживання інформаційних та PR продуктів, які здатні впливати на поведінку. Більш суперечлива ситуація виникає в умовах війни, коли інформаційне протистояння може призводити як до консолідації суспільства, так і до його розколу.

Дописи у соцмережах, як і сам контент, є важливим інструментом сприяння позитивним змінам суспільних установок. Технології створення та просування ідей через соціальну мережу вже мають багато прикладів того, як можна отримати суттєву підтримку заради вирішення суспільної проблеми або вплинути на результати політичної кампанії.

Використання цих технологій в інформаційних кампаніях потребує суттєвого дослідження самої платформи соцмереж. Оскільки будь-яка платформа має свій алгоритм створення та просування інформаційних повідомлень. Особливо це є важливим в умовах широкомасштабної війни в Україні. Де соцмережа TikTok стала однією з провідних платформ розповсюдження неправдивої інформації стосовно України. І якщо колись TikTok сприймався як «танцювальний додаток», то сьогодні не варто недооцінювати цей канал передачі інформації.

Завдяки тому, що користувачі цієї платформи переважно є представниками молодого покоління, споживання візуальної інформації впливає на їх власне уявлення про війну. Згідно з розслідуванням сайту *The Guardian*, який займається моніторингом дезінформації в Інтернеті, новим користувачам можуть рекомендувати неправдивий контент про Україну упродовж 40 хвилин після приєднання до мережі [5].

Для того, щоб зрозуміти, чому так відбувається, необхідно зрозуміти алгоритм роботи Тік Току. Ця соціальна мережа, дозволяє користувачам створювати та дивитися короткі відео, які можна супроводжувати музикою, звуковими ефектами та різноманітними фільтрами. TikTok став дуже популярним серед підлітків та молодих користувачів. Ця платформа має дуже простий та зрозумілий інтерфейс, що дозволяє користувачам з легкістю створювати відео та публікувати їх без сторонніх додатків для монтажу. Користувачі можуть знімати та монтувати відео просто в додатку. TikTok постійно оновлюється та відображає найбільш актуальні та популярні тенденції соціального життя.

Головна відмінність алгоритму TikTok від інших соціальних мереж – це орієнтація на якісний контент, а не на підписки. Система рахує кількість прямих взаємодій (коментарі, лайки та поширення), слідкує за тим, чи додивився користувач відео до кінця, зчитує інформацію про відео (музику, титри, хештеги), а також бере до уваги налаштування телефону: мову, країну та тип мобільного пристрою. Це є частиною унікальних на даний час алгоритмів, які притаманні лише TikTok.

Тому, знаючи такий алгоритм просування контенту на цій платформі, з перших днів війни фейкові прямі трансляції набирали найбільші перегляди у TikTok. Для їх розповсюдження використовуються такі прийоми:

1. *Старе відео*. Користувач оприлюднює старе відео з військового конфлікту та використовує його у вигляді прямої трансляції заради того, щоб зібрати гроші. Прикладом можуть бути відео з *YouTube*, які «перезаливають» та використовують як нове відео. Відео з боїв у Лівії, Сирії, Чечні є найбільш популярними. Також використовувалося відео з чорним фоном та накладеною на нього штучною звуковою доріжкою пострілів.

Часто цим користуються кадірівці, коли демонструють свої бої в районах багатоквартирних домів з українськими захисниками [2]. Наприклад, в профілі одного з користувачів TikTok який налічує 26,4 тис. підписників щоденно публікуються відео в яких показують бойові дії, в усіх відео на даному профілі використовується наступна технологія: на фоні відео прописується текст, мета якого зацікавити глядача. Автор обіцяє розповісти про ексклюзивні військові події, але в кінці відео перенаправляє на *Telegram* канал з проросійськими новинами. Одне з найпопулярніших відео на каналі зібрало 2,6 млн переглядів [4].

2. *Кадри комп'ютерних ігор*, які видаються як реальні бойові дії. Сцени з відеоігор, таких як *Arma 3* і *Call of Duty*, заповнили TikTok. Фальшиві повітряні бої, зокрема кадри, на яких видно, як збивають винищувачі, виявилися особливо популярними.

Деякі акаунти намагаються зробити дію більш реалістичною і використовують уривки з військових фільмів, серіалів або реальних ігор. Часто російські акаунти публікують відео в яких є нарізки різних військових подій, мета таких роликів показати «велич» та «силу» російської армії. Такі відео загалом не мають ніякого сценарію чи

прив'язки до конкретного періоду часу чи події. Але попри все такі відео набирають тисячі переглядів [6; 8].

3. *Суто неправдива інформація* персонального звернення військових або «експертів» з метою або розколоти українське суспільство, або деморалізувати заради експорту страху. В TikTok є багато подібного контенту, наприклад є акаунт в якому щоденно публікують відео з промовами «експертів», відомих в Росії людей, які висловлюються на підтримку російської влади та війни. Один з акаунтів налічує 1454 підписників, але попри невелику кількість підписників, деякі відео з цього акаунту набирають багато переглядів. Найпопулярніше відео має 806,4 тис. переглядів [7].

Також можна подивитись на акаунти людей, які видають себе за експертів та поширюють неправдиві та часто абсурдні думки. Такі акаунти є дуже популярними, мають велику кількість підписників та реакцій. Наприклад, один з таких акаунтів регулярно публікує подібний контент та має 56,6 тис. підписників, 769.7 тис. лайків, відео на цьому акаунті часто набирають по кілька мільйонів переглядів [3].

З іншого боку, TikTok демонструє війну крізь призму гумору та сарказму по відношенню до ворога. Наприклад, українські солдати танцюють під пісню Майкла Джексона «*Smooth Criminal*». Або селфі-відео в стилі інфлюенсера в розкішному домашньому інтер'єрі під пісню Девіда Гетти за участю Ріанни. Під такими дописами збирається мільйони сердець та подяки українським захисникам. Також мирне населення демонструє свої розбиті домівки, умови власних «бомбосховищ», повсякденне життя в умовах війни. Поєднання гумору та драматичних фактів стає звичним українським контентом на TikTok.

І якщо до війни TikTok не сприймався як серйозна платформа у політичному житті України, то після початку бойових дій його функції мають і суто політичне спрямування. Достатньо згадати звернення Володимира Зеленського 24 лютого 2022 р. до російських громадян і користувачів TikTok разом із «вченими, лікарями, блогерами, стендап-коміками» активізуватись і допомогти зупинити війну [1].

Чому TikTok одна з потужних платформ для розповсюдження дезінформації?

1. Користувачі можуть завантажувати відео без наявності автора.
2. Складність перевіряти походження відео (на відміну від фото).
3. Наявність штучних псевдонімів, що ускладнює знайти автора дезінформації.
4. Дата завантаження для відео не відображається.

5. На відміну від *Facebook*, де походження відео можна прослідкувати за датою або рекомендацією, відео у TikTok не видає прямого зв'язку з підписниками каналу.

6. Відсутність можливості самостійно будувати власну стрічку в TikTok, що дозволяє незнайомому відео (у тому числі й фейковому) з'являтися у стрічці користувача.

7. Не важко створити рекомендовані відео, які дуже легко захоплюють користувачів.

Незважаючи на те, що TikTok розмістив поради щодо цифрової грамотності на своїй сторінці *Discover*, щоб самостійно кожен користувач відповідав за своє рішення переглядати або боротися з фейковим контентом, це виглядає більше як усунення від відповідальності за розповсюдження неправдивої інформації самої компанії. Але, вже сьогодні TikTok виконує ще одну важливу функцію для українського суспільства – функцію документування злочинів проти українців. Можливість збирати відеоінформацію, перевіряти її на правдивість та архівувати, може допомогти використовувати її як доказ причетності до війни.

Список використаних джерел

1. Партія Слуга Народу. Звернення Президента України Володимира Зеленського | 24.02.22. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XNT5xGBfRyI> (дата звернення: 20.02.2023).
2. Abbie Richards. URL: <https://twitter.com/abbieasr/status/1498348427159261190/mediaViewer?currentTweet=1498348427159261190¤tTweetUser=abbieasr> (дата звернення: 01.03.2023).
3. Sila_v_pravde. Профіль TikTok. URL: https://www.tiktok.com/@sila_v_pravde?_t=8aIjEk5utxG&_r=1 (дата звернення: 27.02.2023).
4. Soldatszsc. Профіль TikTok. URL: https://www.tiktok.com/@soldatszsc?_t=8aHXheJkFz3&_r=1.
5. The Guardian. TikTok was 'just a dancing app'. Then the Ukraine war started. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/19/tiktok-ukraine-russia-war-disinformation> (дата звернення: 01.02.2023).
6. Uniontikt. Відео в TikTok. URL: <https://vm.tiktok.com/ZMYym7hhj/> (дата звернення: 27.02.2023).
7. Po.slo.gam. Відео TikTok. URL: <https://vm.tiktok.com/ZMYyLSmvw/> (дата звернення: 27.02.2023).
8. Nstleko. Відео в TikTok. URL: <https://vm.tiktok.com/ZMYymgtYX/> (дата звернення: 25.02.2023).

А. А. Моренчук – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

А. А. Моренчук – здобувач докторантської програми PhD кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу ВНУ імені Лесі Українки

Політико-психологічні витоки агресивності путінської ідеології

Якщо спробувати проаналізувати проблему ідеології путінського режиму, то можна зіткнутися із низкою суперечливих підходів. Деякі автори стверджують, що у В. Путіна зовсім немає ніякої ідеології. Він прикриває зручними гаслами клептократичний, корумпований режим, що спрямований на забезпечення розкішного життя еліті та певних подачок за рахунок надприбутків з продажу сировинних запасів населенню.

Вітчизняні та зарубіжні вчені по-різному визначають природу та сутність цього режиму. Так, Д. Трейсман та С. Гурієв вводять спеціальні терміни для такого феномену – «інформаційні диктатори», або «спін-диктатори». При цьому поняття «спін» розуміють як маніпуляція інформацією. Як говорить сам С. Гурієв, найкраще це можна перекласти як «диктатори обману», або «диктатори іміджу». Їх суть зводиться до того, що їм не потрібна окрема ідеологія. Вони прикидаються демократіями для того, щоб користуватися благами цивілізації [1].

Історик М. Зигарь також зазначає, що коли В. Путін прийшов до влади у нього була відсутня власна ідеологія. Тоді її формувало його оточення – ліберальне і прозахідне. Під час першої каденції він поводився як прозахідний лідер. Обговорювалося навіть питання приєднання РФ до НАТО. Однак, після кожної «кольорової революції» у країнах колишнього СРСР почали розквітати теорії змови. Найсильнішою точкою розриву стали протести 2011–2012 рр. В. Путіна заділо, що освічений середній клас, який він вважав своєю

електоральною базою, вийшов на вулиці протестувати проти нього. Після цього він почав робити ставку на представників робітничих професій, малоосвічених, схильних до націоналізму, для яких гордість за країну є джерелом особистого задоволення. В. Путін, за словами М. Зигаря, реставрував уявну синтетичну імперію: «трохи сталінізму, невелика доза дореволюційної Росії, крапелька православ'я та декілька радянських атрибутів. Така гібридна ідеологія приваблює та поєднує більшість» [2].

А. Колесников цю еволюцію пояснює так: до 2014 р. діяла формула «ковбаса в обмін на свободу», а з 2014 р., коли економіка Російської Федерації почала переживати труднощі у зв'язку із запровадженням санкцій – «Крим і духовні скріпи в обмін на свободу» [3]. Т. Станова, у свою чергу, звертає увагу на тенденцію, яка полягала у тому, що запущена ідеологія згодом вийшла з під контроль В. Путіна: «Становлення державної ідеології непомітно обмежує сферу можливостей для політичного лідера, задає йому рамки для риторики, які раніше він міг вільно визначати сам... Чим далі крокує ідеологія по країні, тим слабшим стає інститут політичного лідерства. Спочатку лідер стає залежним від ідеологічних установок, а згодом фактор особистості розчиняється і для системи стане не важливо, хто стоїть зверху» [4].

В умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну Т. Снайдер прирівнює путінський режим із нацистським і подає для англійської аудиторії значення терміну «рашизм» – утвореного від слів раша і фашизм [5]. Нова російська ідеологія заснована на архаїзації масової свідомості, явищі, яке можна назвати «сакралізацією несвободи»: перебуваючи в «обложеної фортеці», оточені зовні зовнішніми ворогами, а зсередини «п'ятою колоною», люди починають відчувати до лідера «осадженої фортеці» щось на зразок стокгольмського синдрому, переймаючи його логіку та обстоювати його інтереси, відчуваючи себе членами його команди. Підтримка ідеології влади стала способом адаптації до зовнішніх обставин, конформізм – способом виживання, «духовність» – методом виправдання «правильності» своєї соціальної поведінки [3].

Успіх консервативної, агресивної ідеології в середовищі російського суспільства пояснюється не лише путінською політичною еволюцією. До цих установок близькі самі росіяни, які звикли існувати в агресивній

радянській ідеологічній матриці «холодної війни». Він лише вловив та підхопив існуючий суспільний запит. Російське суспільство має тоталітарний характер. Ще відносно недавно його можна було б назвати посттоталітарним або авторитарним, але В. Путін, ліквідувавши незалежні ЗМІ, розчистивши політичне поле від можливих опонентів та зміцнивши позиції силовиків в країні, повернув систему до тоталітаризму.

Так, останнім часом чітко проявляється одна з його ознак, яку свого часу виділив З. Бжезинський: якщо суспільство проявляє лояльність до недемократичної держави шляхом дотримання заборон – то це авторитаризм, а якщо вже виконує спеціальні вимоги та приписи, то це вже тоталітаризм: «*must not*» доповнюється опцією «*must do*» [6]. Багато хто з аналітиків наголошують, що якщо донедавна російській владі було достатньо того, щоб люди не критикували її, то тепер цього мало – від них очікують відкритої демонстрації лояльності.

На психологічному рівні для тоталітарної свідомості притаманна штучно змодельована система координат [7]. Вимагаючи внутрішньої консолідації суспільства, його поступок на користь державним інтересам, тоталітаризм мусить пояснити необхідність таких кроків. Це відрізняє його від диктаторського режиму, якому, як правило, нічого пояснювати не потрібно, бо він опирається, в першу чергу, на силовий примус. Тоталітарна система формує уявлення про простір у вимірах, що зовнішній світ націлений на знищення їхньої держави і суспільства, і що сама ця держава, на відміну від її ворогів, є носієм найкращих моральних цінностей. Формуючи уявлення про зовнішніх ворогів виникає необхідність пошуку і ворогів внутрішніх. Так, в Стратегії національної безпеки РФ у редакції 2015 р. вказано: «Здійснення Російською Федерацією самостійної зовнішньої і внутрішньої політики зумовлює протидію з боку США та їх союзників, що прагнуть зберегти своє домінування у світових справах. Політика стримування Росії, що здійснюється ними, передбачає здійснення на неї політичного, економічного, військового та інформаційного тиску» [8].

У редакції 2021 р. ці положення викладені ще більш детально: «Розхитування загальновизнаних норм та принципів міжнародного права, ослаблення і руйнування існуючих міжнародних правових інститутів, тривалий демонтаж системи договорів та угод у сфері контролю над озброєннями ведуть до зростання напруженості та

загострення військово-політичної обстановки, в тому числі поблизу державного кордону Російської Федерації. Дії деяких країн направлені на інспірування у Співдружності Незалежних Держав (СНД) дезінтеграційних процесів з метою руйнування зв'язків Росії з її традиційними союзниками. Низка держав називає Росію загрозою і навіть військовим противником... Абсолютизується свобода особистості, здійснюється активна пропаганда вседозволеності, аморальності та егоїзму, насаджується культ насильства, споживання і насолоди, легалізується споживання наркотиків, формуються суспільства, що заперечують природне продовження життя... Традиційні російські духовно-моральні та культурно-історичні цінності піддаються активним нападам з боку США та їх союзників, а також з боку транснаціональних корпорацій, іноземних некомерційних, релігійних, екстремістських і терористичних організацій» [9].

Показово, що США та їхні союзників у цьому документі ставляться в один ряд з екстремістськими та терористичними організаціями. «Абсолютизація свободи особистості» тут стоїть поряд із «активною пропагандою вседозволеності, аморальності та егоїзму». При цьому такі формулювання містяться в офіційних документах. Пропагандисти ж на державних каналах не такі стримані у своїх характеристиках.

Пошук та ідентифікація ворогів зумовлює агресивність. Дослідження показують, що у російському соціумі тоталітарна свідомість спричинила формування специфічного феномену. Закритість, недовіра і агресивність держави на міжнародному рівні породила транзит цієї моделі всередину суспільства. Причому відбулось це в 1970–1980 рр. – як компенсація ослаблення зовнішньої тоталітарної системи знизу виникла доморощена квазітоталітарна система. Своїми силами створювалась ще одна несвобода – всередині вже існуючої загальної. Проявом цих процесів стала поява великих банд, що поділили практично всі міста на ворогуючі між собою райони. Ворогів, зазвичай, визначали за територіальним принципом – наприклад, «заводські» проти «центрових» і та ін. Але замикання і агресивність опустилися до ще більш локального рівня – окремих квартир. Як резюмував це А. Архангельський: «кухня і двір – точки зборки радянськості... Радянські кухня і двір – це місця добування, розробки і виготовлення конфлікту» [10]. Знову ж таки симптоматично, що саме на дворовий досвід свого становлення дуже часто посилається й сам В. Путін. При

цьому таке психологічне оформлення тоталітарної свідомості, як це не парадоксально, припадає вже на період після розпаду СРСР. Той же А. Архангельський відмічає: «Унікальність людини путінської епохи в тому, що в багатьох своїх проявах вона сьогодні виглядає ніби більш радянською, ніж при радянській владі... Радянська людина розкрилась повністю лише в пострадянській час» [10]. Ідеї демократії, свободи, відкритості, толерантності не прижилися на російському ґрунті. Натомість путінська пропагандистська машина вступила у резонанс із пануючими суспільними настроями. Рашизм із його зверхністю та ненавистю до інших – «чурок», «хохлів», «піндосів», «гейропейців» тощо не був ноу-хау В. Путіна, а був притаманним для більшості росіян. Так само як спотворений погляд на історію та місце Росії у світових процесах.

Більшість росіян радо вітають агресивність і брутальність, що звучать з вуст офіційних осіб або пропагандистів, на кшталт: «дебіли, бл...» [11] (Міністр закордонних справ РФ С. Лавров на прес-конференції з міністром іноземних справ Саудівської Аравії у 2015 р.), «Подивись на мене, очі не відводь, що ти очі відводиш?» [12] (заступник постійного представника РФ при ООН В. Сафронков у зверненні до представника Великобританії в ООН М. Райкрофта у 2017 р.), «Нравітса не нравтса – терпі моя красавица» [13] (Президент РФ В. Путін в лютому 2022 р. процитував вульгарну російську частушку в контексті України незадовго до повномасштабного вторгнення). Вище державне керівництво країни спілкуються мовою насильства і агресії.

Так проявляється один із психологічних прийомів – коли хтось хоче заручитися чиеюсь симпатією, почати маніпулювати кимось – він починає повторювати рухи та інтонацію свого співрозмовника, ніби перетворюватись у його дзеркальне відображення. Так і російська влада після деяких неуспішних спроб реформуватися та модернізуватися, зрештою знайшла просту й на якийсь час ефективну модель забезпечення своєї популярності – задовольнити ключові запити свого населення: «імперськість», «обраність», «велич».

Однак, вибудована російським державним керівництвом модель поведінки «агресивного гопника», зрештою веде державу і суспільство до закономірного фінішу – краху та лави підсудних. Ніхто в цивілізованому співтоваристві не хоче мати в себе під боком агресивного неадекват, та ще й такого, що погрожує застосуванням

ядерної зброї. Чого варті в цьому контексті слова В. Путіна: «Ми, как мученікі, попадем в рай. А они простодохнут» [14] (промова на міжнародному форумі «Валдай» в Сочі у 2018 р.).

Натомість, героїчний опір українців формує нові геополітичні реалії, в яких агресор буде переможений і покараний. Путінська ідеологія неконструктивна. Вона бере енергію не з візії майбутнього розвитку, а повернута в минуле, яке, до того ж, глибоко спотворене та міфологізоване. В умовах військових поразок в Україні та поглиблення стагнації економіки вона стрімко втрачає ресурси для мобілізації населення. Російська влада вже не може запропонувати населенню ні «ковбаси», ні «Криму». Агресивність та авантюризм її політики веде до катастрофи і зараз уже починають вимальовуватися її обриси. Що стосується російського соціуму і як він переживе крах цієї системи, зараз можна робити лише певні припущення. Чітко зрозуміло те, що після тривалої ейфорії, нав'язаною пропагандистською машиною, зустріч із реаліями приведе до глибокої психологічної кризи.

Таким чином, путінський режим пройшов складний і суперечливий шлях у процесі формування політичної ідеології. Починаючи із доволі ліберальних позицій, зрештою, під страхом демократичних виступів і поширення хвилі «кольорових» революцій, перейшов до правих, консервативних поглядів, що намагається еклектично поєднати в собі традиції царської Росії, сталінського режиму та православних канонів. Водночас спостерігається тенденція, що ці ідеологічні установки не були нав'язані зверху, а скоріше підхоплені владою із середовища самого російського соціуму, де на них існував стійкий запит. Їх корені тягнуться ще з часів тоталітарної доби СРСР, у якій зовнішня замкнутість, агресивність та недовіра транслиювалися всередину суспільства і відклалися як в картині світу, так і в поведінці населення. Путінський режим уміло розвинув та посилив ці тенденції, ще глибше зануривши росіян у матрицю «оточеної фортеці», що захищає традиційні цінності та якій загрожують умовний Захід, НАТО, «український фашизм», «Гейропа» та ін. При цьому яскраво проявляють себе шовінізм, агресивність, брутальність. Однак, ця конструкція починає переживати серйозну кризу в умовах військових поразок в Україні та перенапруження економіки, що під дією міжнародних санкцій опинилася в ізоляції. Позитивного виходу для російського керівництва із ситуації, в яку вони себе втягнули, не

проглядається. Так само глибоке розчарування і потрясіння чекає і самих росіян, яким доведеться стикнутися з реальністю втрати позицій впливової держави на світовій арені, краху військового, економічного та культурного потенціалів, пресом міжнародних санкцій та репарацій.

Список використаних джерел

1. Яблоков И. «Обман и страх – главные орудия автократа»: разговор с Сергеем Гуриевым. *OpenDemocracy. Free thinking for the world*. URL: <https://www.opendemocracy.net/ru/spin-diktatury-guriev-yablokov/> (дата звернення: 14.02.2023).
2. Liberation: Никто в России, даже в верхах, не хочет думать о будущем. *Хартыя'97%*. URL: <https://charter97.org/ru/news/2018/1/26/277413/> (дата звернення: 14.02.2023).
3. Колесников А. Российская идеология после Крыма. Пределы эффективности и мобилизации. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL : <https://carnegieendowment.org/2015/07/07/ru-pub-60606> (дата звернення: 04.03.2023).
4. Становая Т. Чем угрожает Путину новая российская идеология. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL : <https://carnegiemoscow.org/commentary/59679> (дата звернення: 25.02.2023).
5. Читайло О. Рашизм – страшніший за фашизм і нацизм: як сформувалась сучасна ідеологія РФ. *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/rosiya/20220911-rashyzm-strashnishyj-za-fashyzm-i-naczyzm-yak-sformuvalasya-suchasna-ideologiya-rf/> (дата звернення: 25.02.2023).
6. Zbig: The Strategy and Statecraft of Zbigniew Brzezinski / Ed. by Ch. Gati. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2013. 252 p.
7. Почепцов Г. Простір і час у тоталітаній свідомості. *Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник*. 1993. № 1. С. 231–244.
8. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. *RGRU*. URL: <https://rg.ru/documents/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (дата звернення: 27.12.2022).
9. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 02.07. 2021. № 400. *Президент России*. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf> (дата звернення: 27.02.2023).
10. Архангельский А. Майнинг конфликта и катастрофы. Чем путинский человек отличается от советского. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/75408>.
11. Сергей Лавров: «Дебилы, ...». *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Tfh1FGaIHRw&ab_channel=%D0%9A%D0

- %BE%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%8A (дата звернення: 27.02.2023)..
12. В.К. Сафронков англичанину в совбезе ООН в глаза мне смотри! *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CvKvw-q-q7o&ab_channel=%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 27.02.2023)..
13. Путин: нравятся не нравятся – терпи, моя красавица. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=MBlaRRrkYIc&ab_channel=NewsBlockUkraine (дата звернення: 07.03.2023).
14. Путин: «Мы, как мученики попадем в рай. А они сдохнут». *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IO_AjWjifC0&ab_channel=%D0%92%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D1%85%D1%83%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 01.03.2023).

Н. В. Назарук – кандидат політичних наук

Роль інституту омбудсмана у поверненні незаконно депортованих дітей за час російського вторгнення в Україну

Уже біля дев'яти років триває війна в Україні, що спричинила велику шкоду як для нашої держави загалом, так і безпосередньо її громадянам. 24 лютого 2022 р. розпочалося відкрите повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію України, яке шокувало світ своєю жорстокістю та ігноруванням норм міжнародного гуманітарного права. Обстріли всієї території України і подальша тимчасова окупація окремих районів є черговою фазою міжнародного збройного конфлікту, який розпочався ще в лютому 2014 р. із вторгнення російських військ і тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і продовжився шляхом тимчасової окупації частини Донецької і Луганської областей. Наслідками агресії є значна кількість постраждалих цивільних осіб – вбиті та поранені, особи, які були вимушені покинути місця свого постійного проживання або стали внутрішньо переміщеними особами в Україні, або отримали тимчасовий захист в інших країнах. Соціально-політичні, економічні, культурні й інші права мільйонів українців порушено.

Метою наукової розвідки є аналіз ролі інституту омбудсмана в Україні як одного із основних механізмів захисту прав незаконно депортованих дітей під час російського збройного вторгнення.

Повномасштабне вторгнення на територію України РФ стало причиною виїзду цивільних осіб із тимчасово окупованих територій до країни агресора. Громадяни України, що опинилися на захоплених територіях і бажали виїхати на контрольовану територію України, були змушені прориватися через лінію фронту, на шляху до якої російська армія створила десятки блокпостів і в більшості випадків вдавалась до їх обстрілів.

Створення умов, коли цивільне населення відчуває страх перед насильством або загрозу затримання чи зловживання владою або інші форми психологічного насильства, і є примусом до депортації або примусового переміщення. Саме така обстановка мала місце на захоплених після 24 лютого 2022 р. територіях. Такий стан зафіксовано уже в перші місяці повномасштабного вторгнення багатьма міжнародними неурядовими організаціями та висвітлений як такий, що ймовірно мав місце, у доповідях міжнародних урядових організацій. Із кожним наступним місяцем кількість українських цивільних осіб, депортованих із тимчасово окупованих територій на територію держави-агресора, тільки збільшувалась. За оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 8 листопада 2022 р., кордон із РФ перетнули 2 852 395 громадян України.

Окремо слід зауважити, що примусової депортації зазнають діти, які є найбільш незахищеною верствою населення у цій ситуації. Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. Актуальна інформація щодо дітей, яких депортовано (примусово переміщено), щоденно оновлюється на державному порталі розшуку дітей під назвою «Діти війни». Платформу створено за дорученням Офісу Президента України Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України разом з Національним інформаційним бюро, Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією та Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Станом на 11 листопада 2022 р. портал зафіксував депортацію 11 028 дітей. За його даними, на період 21 березня 2023 р., 389 українських дітей

вважаються зниклими, 10 597 – знайдені, 16 226 – депортовані, 308 – повернуті.

У межах інформаційної платформи «Діти війни» на Львівщині 9 грудня 2022 р. зафункціонував Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини для захисту прав та допомоги дітям і сім'ям з дітьми. Перший такий Консультаційний центр відкрито 18 серпня 2022 р. омбудсманом Дмитром Лубінцем у Києві за підтримки партнерів Уряду Канади в рамках проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (*SURGe*), який реалізується *Alinea International Ltd.* Метою Консультаційного центру є доступ громадян до консультацій із питань розшуку, повернення та возз'єднання з дітьми, вирішення соціальних та юридичних питань, подання відповідних звернень та підтримку у їх розгляді.

Упродовж повномасштабного вторгнення, за допомогою Офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, іншими органами та механізмами постійно фіксуються випадки зникнення дітей безвісти під час обстрілів і бойових дій, особливо у великих містах. Також діти втрачають своїх батьків і родичів, залишаючись сиротами. Крім дітей без супроводу дорослих, особливо вразливими є діти, які не мають документів, оскільки у разі переміщення до Російської Федерації у них практично немає шансів легалізуватися і залишити країну. За даними дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, до повномасштабного російського вторгнення в українських дитячих будинках, школах-інтернатах та інших закладах для підлітків перебувало понад 90 000 дітей, майже половина з них – це діти з інвалідністю. ЮНІСЕФ вважає, що усиновлення не повинне відбуватися під час або відразу після надзвичайних ситуацій. Дітей, розлучених зі своїми батьками при надзвичайній гуманітарній ситуації, не можна вважати сиротами.

Дії, спрямовані на депортацію дітей, які мали місце на початку повномасштабного вторгнення, так і продовжують відбуватися і зараз. Зокрема, від представників органів влади Херсонської області було повідомлення про численні випадки, коли російські окупаційні сили на Херсонщині під приводом «евакуації» вивозили до країни-агресора дітей із дитячих будинків, а також переміщували їх до Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Повідомлення про примусові переміщення дітей до АР Крим та м. Севастополя також були зроблені Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Дмитром

Лубінцем 21 жовтня 2022 р., з приводу вивезення дітей інвалідів з Олешківського інтернату. Зокрема, Д. Лубінця призначено Верховною Радою України новим Уповноваженим з прав людини 1 липня 2022 р. за підтримки 250 народних депутатів. Попередню Уповноважену, Людмилу Денісову, звільнено рішенням народних депутатів 31 травня 2022 р.

У складній ситуації опинилось м. Олешки, яке ще з перших днів повномасштабного вторгнення було повністю окуповано. Окупаційні війська не дали зеленого коридору для евакуації дітей – вихованців Олешківського дитячого будинку – інтернату на підконтрольну Україні територію. Натомість без згоди батьків і законних представників 28 дітей з особливими потребами вивезено на тимчасово окуповані території в АР Крим, а згодом до Росії. За фактом незаконного вивезення цих дітей Уповноваженим було подано звернення до правоохоронних органів, зокрема до Офісу Генпрокурора, для відкриття кримінального провадження, а також вжиття усіх можливих заходів для повернення дітей в Україну.

20 грудня 2022 р. у своєму телеграм каналі омбудсман Д. Лубінець повідомив про повернення додому ще трьох дітей, яких розлучили з батьками та під приводом «оздоровлення» вивезли у серпні 2022 р. до дитячого табору «Ведмедик» в м. Геленджик РФ. Це сталося під час тимчасової окупації Харківської області. Для повернення дітей значну роль відіграв Уповноважений з прав людини, який сприяв здійсненню надання сім'ї грошової підтримки за допомогою благодійного фонду «Карітас України», а також щодо отримання батьками закордонних паспортів для повернення дітей до України. 18 березня 2023 р. відбулася зустріч Уповноваженого Верховної ради з прав людини Д. Лубінця з міністром закордонних справ Норвегії А. Гуйтфельдом, під час якої було обговорено проблеми повернення українських дітей, депортованих до Російської Федерації.

Варто також згадати щорічну доповідь Уповноваженого з прав людини Д. Лубінця про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 р., де зафіксовано рекомендації Верховній Раді, Кабінету Міністрів, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, які потрібно врахувати в роботі для покращення стану забезпечення прав людини і громадянина в Україні. Серед найважливіших Д. Лубінець визначає: забезпечення стабільної

координації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, міжнародних і національних організацій щодо повернення депортованих (примусово переміщених) осіб, а також фіксації таких фактів; забезпечення пошуку даних щодо цивільних осіб, яких депортовано до РФ або примусово переміщено у зв'язку зі збройною агресією; посилення координації забезпечення притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнного злочину депортації (примусового переміщення); поширення інформації щодо причин і наслідків депортації (примусового переміщення); залучення міжнародних організацій та інших посередників до процесу виявлення депортованих осіб на території РФ і осіб, примусово переміщених на тимчасово окуповану територію України, з метою забезпечення свободи повернення їх на контрольовану Україною територію або переїзду до інших держав; розроблення дієвих заходів щодо повернення депортованих до РФ дітей на територію України, а також відновлення втрачених документів та видачі їх дітям, які народилися з 24 лютого 2022 р. на тимчасово окупованій території; отримання інформації про умови їхнього утримання та забезпечення їхньої обізнаності щодо права повернутися в Україну чи виїхати до інших держав.

Таким чином, можна переконано відзначити, що така інституція як інститут омбудсмана відіграє особливо важливу роль в суспільно – політичному просторі нашої держави під час збройного нападу російського агресора. Суттєво актуалізуються функціональні обов'язки Уповноваженого в питаннях, які стосуються захисту прав незаконно депортованих дітей під час окупації Російською Федерацією українських територій.

Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини щоденно наголошується міжнародному співтовариству закцентувати увагу на злочини, які на постійній основі РФ вчиняє стосовно українських дітей та вжити негайних заходів задля припинення грубих порушень норм міжнародного права. У зверненнях до ООН омбудсман закликає максимально сприяти поверненню кожної незаконно депортованої, викраденої дитини на територію України. Передача дітей, які належать до української нації з тимчасово окупованих територій до РФ з їхнім подальшим усиновленням російськими родинами чи вихованням в умовах російської системи освіти припинить їхнє спілкування та

вивчення української мови, культури, історії, традицій, призведе до їхнього повного перетворення з українців на росіян, змінюючи їхню національну приналежність і, відповідно, буде «геноцидною».

Водночас, інституція Уповноваженого потребує суттєвого посилення для реалізації повноважень, визначених законодавством України. Призначення нового Уповноваженого на початку липня 2022 р. створює можливості для перезавантаження інституту омбудсман, проведення комплексного перегляду системи функціонування інституції, розробку та внесення необхідних законодавчих змін.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада призначила Дмитра Лубінця новим Уповноваженим з прав людини. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2022/07/01/521834_verhovna_rada_priznachila_dmitra.html (дата звернення: 15.02.2023).
2. Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyfikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html> (дата звернення: 19.02.2023).
3. Інформація за даними державного порталу розшуку дітей «Діти війни» станом на 16 березня 2023 року. *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/informaciya-za-danimi-derzhavnogo-portalu-rozshuku-ditej-diti-vijni-stanom-na-16-bereznya-2023-roku (дата звернення: 05.03.2023).
4. Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини відкрито на Львівщині. *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/na-lvivshchini-vidbulosya-vidkrittya-konsultacijnogo-centru-upovnovazhenogo-verhovnoyi-radi-ukrayini-z-prav-lyudini (дата звернення: 01.03.2023).
5. Права людини в Україні: Лубінець подав у Раду доповідь за 2022 рік. *Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3685027-prava-ludini-v-ukraini-lubines-podav-u-radu-dopovid-za-2022-rik.html> (дата звернення: 01.03.2023).
6. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf> (дата звернення: 18.02.2023).

7. Уповноважений: Російська Федерація продовжує викрадати дітей з новоокупованих територій України. *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-rosijska-federaciya-prodovzhuye-vikradati-ditej-z-novookupovanih-teritorij-ukrayini (дата звернення: 19.02.2023).

І. І. Нинюк – кандидат державного управління, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Особливості бюрократії в системі управління

Безперечно, формування нової генерації управлінців має ґрунтуватись на ідеології і політиці українського державотворення, національного, економічного, політичного, духовно-культурного розвитку суспільства. На наш погляд, основою державної кадрової політики має бути розвиток професіоналізму державних службовців, удосконалення їх управлінської культури – сукупності політичних, економічних, правових, естетичних та інших знань, морально-етичних і комунікативних якостей, які є визначальними у практичній роботі в органах влади.

Серед них особливе місце, в умовах державотворення, мають посідати: професійна компетентність; дієздатність та ефективність; політична нейтральність; беззастережне служіння інтересам українського народу; наявність організаторських здібностей, добросовісність і відповідальність; умотивованість і престижність управлінської праці; послідовне оновлення кадрів на основі спадкоємності, співпраці досвідчених і молодих працівників; соціальна справедливість; оновлення, гласність і колегіальність у вирішенні кадрових питань; підготовка таких керівних кадрів, які знатимуть історію, культуру, державну мову, традиції України [1; 2].

Сьогодні незаперечним є факт, який свідчить про брак загальної й професійної культури, досвіду демократичного управління за умов

ринкової економіки, дефіцит талановитих керівників-професіоналів, справжніх лідерів в органах влади.

Досить поширеним явищем залишається неефективність управлінських рішень, що свідчить про наявний високий ступінь бюрократизації державної служби. Спостерігається зниження професійності апарату державного управління внаслідок переміщення значної частини найбільш підготовлених фахівців у недержавний сектор економіки. Знецінюється значна частина усталених форм кадрової роботи внаслідок альтернативи повноцінної реалізації особистості у сфері управління, але в недержавному секторі [3].

Відсутність у державних службовців чіткої мотивації до праці, система стимулів приваблює не стільки тих, хто приходить на службу, скільки тих, хто готується її залишити. Втрачають сенс існуючі засоби дисциплінарного впливу там, де є значні можливості працевлаштування поза держапаратом [2].

Помітна девальвація престижу суто управлінської кар'єри. Активна і результативна участь у політичній діяльності постає важливою складовою успішності такої кар'єри. Адміністративні посади все помітніше стають предметом торгу в процесі досягнення угоди між представниками політичних сил, при цьому кадрова політика не набуває ознак відкритості, оскільки сенс абсолютної більшості резонансних переміщень стає відомим, у кращому випадку, через значний проміжок часу. І, як наслідок, це сприяє формуванню низького рівня довіри громадян до влади.

Незаперечною рисою сьогодення є менш контрольований державний апарат. Дезорієнтація суспільної свідомості, невпевненість у майбутньому, дискредитація самої ідеї служіння народові, поповнення апарату управління професійно не підготовленими працівниками зумовлюють помітний інтерес до конвертації адміністративних позицій у матеріальні цінності.

Тобто, нераціональна і недоцільна із суспільного погляду діяльність людей, низька організаційна культура, що виявляється як у взаємодії окремих державних установ, так і між структурними підрозділами та їх працівниками – це першопричина невдач на шляху до створення умов для покращення життя співвітчизників.

Порушення чіткого взаємозв'язку цінностей і орієнтацій із соціальною структурою суспільства породжує неадекватність свідомості на потік інновацій. В умовах такої соціальної «розбалан-

сованості» суспільства зростає тиск на моральність службовців, на їх соціальне становище, що постійно ставить їх перед необхідністю морального вибору між різними суперечливими та конфліктуючими позиціями людей та організацій, які апелюють до влади й чекають від чиновника нових творчих рішень.

Буття на зламі епох породжує радикальні зміни не тільки в ціннісних орієнтаціях, але й у світогляді та соціальному становищі службовців, що посилює соціальну й моральну напруженість, необхідність свідомого вибору, відповідальність у прийнятті рішень, і разом із тим посилює відчуження, що породжує формалізм у виконанні обов'язків і «розмиває» принципи державно-службової діяльності [2; 4].

Незаперечним є факт, проте, що сьогодні бюрократія знаходиться в основі управлінської діяльності. Слід зазначити, що існує кілька підходів до визначення бюрократії, яка притаманна державному управлінню. Залежно від оцінки ролі бюрократії в суспільстві вона розглядається або як складна, ієрархічно побудована структура організації, що дозволяє підвищити ефективність управлінської діяльності, або як апарат державних органів влади, або як специфічна форма політичної чи іншої організації, в якій переважають адміністративні процедури, внаслідок чого фактична влада належить чиновникам, або як негативна оцінка властивої управлінському апарату тяганини і неефективності.

Для бюрократії в цьому значенні характерні підкорення інтересів справи інтересам кар'єри та прогресуючий формалізм. У сучасному суспільстві, із збільшенням розмірів організацій, як державних, так і приватних, і ускладненням механізму реалізації управлінських рішень бюрократія стала відігравати головну, а іноді й визначальну роль у багатьох сферах державної політики. У класичному розумінні бюрократичне управління має такі ознаки:

регламентованість – функції організації, чітко визначені за допомогою нормативних актів, а внутрішній організаційний устрій забезпечується рішеннями, які протоколюються, і правилами у формі письмових інструкцій;

ієрархічність – кожна посадова особа володіє чітко визначеною компетенцією всередині субординаційного розподілу праці й відповідальна за свою діяльність перед вищестоящою посадовою особою;

відсторонення від володіння засобами управління – засобами, що служать для виконання функцій управління, складають власність організації (держави), а не особисту власність окремих адміністраторів [2; 3].

Однак, як показує практика, нинішній стан професіоналізму державних службовців не забезпечує позитивного стимулювання непаразитичних форм існування й розвитку бюрократизму. Навпаки, він служить фоном, на тлі якого розвиваються щонайгірші бюрократичні модулі (схеми взаємодій). Потенційно потужний механізм ефективного державного управління, яким мав би стати бюрократичний апарат, перебуває в якості заручника своїх же настанов і zdeформованих тенденційних політичних передумов свого розвитку.

Якщо розглядати явище української «злоякісної бюрократії» в ціннісних аспектах, його система вартостей видається вкрай егоцентричною і жорсткою за побудовою. Окрім того, вона є цілком антагоністичною узагальненим цінностям й інтересам суспільства, якому зобов'язана служити.

Зокрема, до групи якісних цінностей відносяться: послаблення політичної влади (легітимної й легальної) та звуження політичного процесу; розширення правових і функціональних повноважень – компетенції (через спекуляцію проблематикою соціально-економічного управління; штучне мотивування означених адміністративних заходів як таких, що є вкрай необхідними); непомірна гіперболізація своєї соціальної значимості; загальне або локальне обмеження службової відповідальності; легітимізація прямого чи непрямого (через ускладнення процедурних аспектів державного й недержавного управління), розширення сфер адміністративного втручання в суспільне життя тощо [2].

До групи кількісних цінностей можна віднести: структурні (апаратні) новоутворення; розростання адміністративних (управлінських) існуючих структур – апарату (через функціональне дроблення повноважень (компетенції), особливо контрольних, що спекулятивно подається в розрізі теорії поділу праці; через фіктивність величини здійснюваних завдань) тощо.

Звичайно, існують й інші чинники, що можуть паралізувати роботу державного апарату. Зрозуміло, що існування людини невід'ємне від життєвих проблем. Особа, що йде працювати в апарат органів влади є носієм певних особистих турбот й інтересів, що майже не враховується

в організації управлінської роботи. Підставою для такої позиції виступає фон загальнодержавної кризи розвитку – посилення на нестачу бюджетних коштів. Не знаходячи підтримки, державні службовці як нижчих, так і вищих рівнів вирішують свої особисті проблеми поза стінами своїх установ, використовуючи при цьому потенційні можливості громадян, вирішення чийх питань від них (чиновників) залежить. Такий стан справ, на наш погляд, породжує конфлікт інтересів, що не тільки знижує ефективність управлінської діяльності, а й призводить до нелегітимних форм управлінської взаємодії, таких як «зловживання службовим становищем», «хабарництво», «корупція» тощо.

Розглядаючи ситуацію, що нині склалась у функціонуванні державного апарату в цілому, слід відзначити, що вона являє собою класичний конфлікт цінностей: з одного боку, необхідність збільшення величини коштів для покращення матеріально-технічного, інформаційного, комунікаційного й соціального забезпечення державної служби, а з іншого – потреба скорочення певних статей бюджетних видатків. Таким чином, постає нагальна необхідність вибору із відносно рівноцінних категорій – вирішення питання пріоритетів.

Отже, методологія організації роботи управлінського апарату зводиться до «переадресації справ» та «перетворення звичайного питання в цілу проблему», на розв'язання якої «виділяються все нові й нові сили» (людські, часові, матеріальні й фінансові ресурси), у результаті чого виникає фактичний організаційний та управлінський параліч. Боротьба із посиленням бюрократизації апарату державного управління завуальовано простежується в нинішній політиці боротьби з корупцією та організованою злочинністю й у підготовлених варіантах проведення нинішньої адміністративної реформи [2; 4].

Однак виникають питання, пов'язані з механізмом здійснення таких заходів. Слід зазначити, що в складних умовах соціально-економічного реформування суспільства правові, політичні регулятори суспільних відносин почали втрачати свою значимість. У той же час основним регулятором, який визначає поведінку особистості на державній службі повинна стати її моральна спрямованість. Яскравим прикладом подій нашого часу, які мають великий суспільний резонанс, пов'язані, передусім, не з правовими, а з моральними проблемами поведінки високо посадових чиновників, зневажання ними норм адміністративної етики.

Вважаємо, що сьогодні не можна обмежуватись лише загальними побажаннями на адресу чиновників – бути чесними, принциповими, а необхідно сформулювати як конкретно принципові моральні вимоги до них, але й чітко визначити конкретні норми поведінки в специфічних ситуаціях, пов'язаних з їх професійною діяльністю.

Водночас, ліквідувати наявні недоліки можна лише за наявності висококваліфікованих управлінських кадрів на всіх рівнях влади, з високим рівнем професійної підготовки та почуттям відповідальності за долю власного народу та держави, яка має ім'я Україна.

Саме в цих механізмах, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід організації державного управління, суспільство може формувати великий неформальний потенціал протидії негативним явищам в системі державного управління.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г. Про особливості професіоналізму в управлінні. *Право та управління XXI століття*. 2012. № 2. С. 56–61.
2. Гришук А. Б. Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір: монографія. Львів. 2018. 232 с.
3. Домбровська С. М., Грабар Н. С., Порока С. Г. Трансформація інституту бюрократизму у контексті становлення системи публічного управління в Україні: монографія / Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2020. 227 с.
4. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2019. Вип. 28. С. 11–19.

М. А. Нинюк – кандидат державного управління, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Професійна культура – як основа ефективної діяльності кадрів публічного управління

Становлення України як розвиненої демократичної правової держави соціального спрямування, її інтегрування у світовий

економічний процес вимагають створення ефективної системи державної служби та державного управління, постійного пошуку нових підходів до оновлення змісту діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування на основі високого рівня професійної культури.

Особливості розвитку державного управління, потреби держави у висококваліфікованих управлінських кадрах стимулюють формування та підвищення професійної культури державних службовців.

Ринкові процеси, які стали характерними сьогодні, детермінували відродження та становлення таких соціальних статусів, як «підприємець» та «менеджер», діяльність котрих спирається, передусім, на мораль власного інтересу. Як наслідок, в масовій свідомості відбувається реабілітація таких категорій, як «власний прибуток», «комерція», «власність», виникає глибша соціальна поляризація.

Водночас, у цих умовах роль посадової особи виходить на перше місце, а професійний рівень стає визначальним, попри її моральні переконання. На наш погляд, складність окресленої проблеми вимагає звернення до проблем, які характеризуються різними рівнями методологічних підходів, тобто йдеться про філософське осмислення сутності професійної культури з позицій публічного управління.

Вважаємо, що вперше згадану соціальну потребу науково осмислив і систематизував англійський філософ, засновник філософії утилітаризму, юрист і соціолог Ієремія Бентам, який розробив модель науки про норми професійної поведінки людини, яка наділена владою.

Незаперечним є факт, що в різні історичні епохи існувала своя уява про належне та обов'язкове в діяльності професіоналів, наділених відповідними повноваженнями.

Ще Гіппократ (460–377 р. до н. е.) в своїх творах: «Клятва», «Закон», «Про лікаря» та інших, написаних більш ніж дві з половиною тисячі років тому назад, створив кодекс моральних норм поведінки, котрий і сьогодні слугує мірилом високих принципів діяльності лікаря, його професійної культури. Сукупність таких норм можна бачити і в працях іншого видатного медика тих часів Абу Алі Ібн Сіна.

Варто наголосити, що людством постійно вівся пошук своєрідних стандартів суспільної поведінки, кодексів етики, норм, правил для того, щоб якимсь чином узагальнити і систематизувати весь арсенал засобів і прийомів для встановлення оптимальної атмосфери взаємовідносин і

взаєморозуміння, поміж посадовою особою, яка виконує від імені держави управлінські функції і згідно Конституції України (ст. 3) утверджує та захищає права та свободи людини та їх гарантії, і громадянами, які користуються послугами органів управління.

Базові основи державно-управлінських підходів щодо особливостей формування професійної культури державних службовців розробляються в роботах українських вчених М. М. Логунової, І. І. Нинюк, М. А. Нинюк, Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Вчені М. І. Пірен, В. А. Ребкало, І. В. Розпутенко, С. М. Серьогін, з позицій системного підходу, розглядають проблеми сутності та закономірностей формування професійної культури, розвитку професійної свідомості державних службовців.

Кожній посадовій особі, як зазначала Н. Р. Нижник, має бути притаманним загострене почуття справедливості, яке повинно бути, передусім, в двох аспектах: критичній професійній оцінці поведінки оточуючих людей і критичній самооцінці власних дій по відношенню до громадян, які пов'язані з нею, залежать від неї і чекають відповідного задоволення своїх інтересів.

Методологічні питання професійної культури тісно пов'язані із створенням належних умов щодо практичного забезпечення реалізації в управлінському процесі принципів демократії, гуманізму, соціальної справедливості.

Водночас, варто зазначити, що сьогодні в науковій літературі поверхнево дискутуються проблеми співвідношення свободи і рівності, правильного поняття соціальної справедливості саме з позицій формування професійної культури.

На нашу думку, в Україні професійна культура не повною мірою розглядається, як один із найважливіших чинників ефективності управління державними органами, як основа надання високоякісних послуг населенню.

Слід зазначити, що загострене почуття справедливості та законослухняність, де закладено коефіцієнт корисної дії професійної культури посадової особи, повинен поєднуватися з співчуттям, співучастю в долі людей, які залежать від волі та професійних можливостей службовця, що наділений владними повноваженнями. Тобто, додержуючись букви і духу закону, тієї чи іншої інструкції або

нормативного документу, посадовій особі потрібно більше турбуватися про повагу до громадянина, його соціально-правову захищеність.

Не є таємницею, що державні службовці виконують головну функцію в суспільстві, оскільки саме вони забезпечують внутрішню і зовнішню безпеку, ефективне функціонування інфраструктури економіки, тощо.

Зазвичай, саме на них покладено значну доля відповідальності за збереження стабільності і принципів правової держави, за забезпечення свобод громадян, тобто основних цілей, закріплених Конституцією держави. Адже саме в Конституції України задекларовано, що людина, її права та свободи становлять в державі найвищу соціальну цінність. На їх забезпечення та гарантовану реалізацію має бути спрямована вся державна діяльність і, передусім, у сфері державного управління [1].

Сьогодні, як, вважає В. В. Цветков, як ніколи раніше, ефективність праці апарату державного управління залежить від стану професійної культури, в основі якої є мораль суспільних відносин, особисті моральні якості державних службовців [5, с.138].

На наш погляд, оскільки праця будь-якої посадової особи має специфічну форму і здійснюється у сфері державного управління, де до цієї особи ставляться особливі моральні вимоги, то слід говорити й про специфічну професійну культуру державного службовця.

Професійна культура в управлінні проявляє себе у відповідних моральних принципах, в етичній культурі, в управлінських нормах, що мають більш-менш загальний характер. Перші – складають основу організації та діяльності апарату управління, другі – забезпечують регулювання конкретних управлінських дій.

Таким чином, професійна культура – це дії посадової особи, які характеризуються, насамперед, підходами державного службовця щодо визначення етичних стандартів стосовно проблем, що виникають в процесі виконання службових обов'язків, організації та самостійному прийнятті управлінських рішень.

Слід зазначити, що і в першому, і в другому випадках вони мають бути зорієнтовані на людину, на особистість, оскільки саме її права і свободи мають пріоритет порівняно з усіма іншими інтересами і потребами [3].

На наш погляд, до одних з основних завдань професійної культури державних службовців, в основі яких є етичні підходи щодо вирішення

будь-яких управлінських завдань, можна віднести підвищення довіри і впевненості суспільства в загальнолюдській культурі державних службовців, в їх високоморальних переконаннях, що має на меті: узаконити накладання санкцій за неетичну поведінку; унеможливити неетичні вчинки шляхом осудження та покарання їх; виховати чуйність і підготовленість службовців до більш етичних варіантів управлінських рішень; усунути невпевненість щодо вибору між етичною і неетичною поведінкою; розвинути аналітичні здібності щодо етичного і ціннісного результату; допомогти службовцям вирішувати дилеми стосовно етики вчинку і власного інтересу; підвищувати моральний розвиток державних службовців.

Виходячи з цього, стає зрозумілим, що професійна культура, основою якої є етичні стандарти, моральні цінності тощо, має займати особливе місце в управлінні державою, це стосується всіх аспектів її суспільно-політичного і соціально-економічного життя.

Формування професійної культури як культури взаємовідносин, культури незгод, правил етичної поведінки, моральної культури є актуальним для кожного колективу будь-якої сфери людської діяльності.

У нашому суспільстві, яке тільки робить спроби приєднатися до сучасної цивілізації з усіма її плюсами та мінусами, без надання проблемам професійної культури належного статусу, без моральної культури як основи професійної культури, неможливо створити позитивного іміджу державної служби та досягти ефективності державного управління.

Отже, окрім вищевикладеного, щоб забезпечити режим соціальної справедливості, а також уникнути додаткових конфліктних ситуацій та сприяти досягненню бажаного, позитивного результату, державним службовцям необхідно володіти професійною культурою, культурою ділового спілкування.

Список використаних джерел

1. Вороніна Ю. Є. Теорія та практика публічного управління та адміністрування: навч. посіб. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2020. 204 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254/96-ВР. Дата оновлення: 02.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.02.2023 р.).

3. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування: навч. посіб. / укладачі: О. В. Надьон, І. М. Хмиров, Т. О. Луценко. Харків: НУЦЗУ, 2020. 175 с.
4. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 03.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 20.02.2023 р.).
5. Цветков В. Державне управління: Основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків: Право, 1996. 148 с.

Г. Т. Панишко – кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

Особливості проведення президентських виборів у США (матеріали до лекції)

Найбільш поширеною формою народовладдя є вибори. Вони застосовуються у більшості країн світу, є сучасною, цивілізованою правовою формою оновлення влади, приведення її структур та діяльності у відповідність до потреб життя. Найзагальніше трактування виборів – це спосіб формування державної влади за допомогою процедури обрання представників державної влади через голосування громадян. Важливість виборів зумовлена тим, що вони забезпечують систематичне оновлення та підзвітність влади, захищаючи суспільство від загрози диктатури. Формування найважливіших органів влади, регулярне проведення вільних і чесних виборів – один із універсальних показників існуючої в державі демократії, головним критерієм якої є легітимність, тобто визнання суспільством або його більшою частиною [1, с. 5]. Як наголошується в Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 2), воля народу повинна бути основою влади уряду [2]. Ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування. Аналогічне положення

міститься в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. Вибори відіграють ключову роль у сучасному демократичному суспільстві. Вибори проводяться в країнах і з тоталітарним політичним режимом, у яких вони мають формальний, т. зв. «декоративний» характер, проходять в умовах несвободи, поліцейського нагляду, погроз фізичної розправи і тому – не можуть бути визнані дійсними.

Жодна сучасна держава світу не може обійтися без виборів – інституту безпосередньої демократії. Сучасні вчені серед функцій виборів виділяють контроль за інститутами влади (за виконавчою владою). Однак, контрольну функцію зазвичай здійснює парламент – орган, який також сформований за допомогою виборів. Роль виборів у політичному процесі не є однаковою – вона залежить від типу політичного режиму і функціонування політичної системи держави. Якщо у демократичних державах вибори мають визначальне значення для стабільної роботи політичної системи, то в країнах недемократичного політичного режиму вони істотно не впливають на політичні процеси.

Неоднозначною є роль виборів і в країнах з різними партійними системами. У країнах з однопартійною системою або з системою однієї домінуючої партії вони, в основному, не приводять до влади нові політичні сили. Незначна політична роль виборів і в державах, де частину членів представницьких органів не обирають, а призначають. Метою виборів є створення умов для того, щоб всі зацікавлені громадяни мали можливість висловити свою волю. Також мета виборів – фінальний результат, на який спрямовано весь виборчий процес. Ключовим етапом виборів є голосування. Цінність виборів полягає в тому, що вони є суттєвими елементами, по-перше, політичного самовираження громадян, по-друге, політичної самоорганізації громадянського суспільства, що забезпечує його автономію, по-третє, юридично визнаної за громадянами і політичними об'єднаннями можливості бути суб'єктами влади [3].

Вибори існують як соціальний процес і інститут, політико-правова цінність і механізм виховання політичної свідомості у громадян, щоб виробити навички дійсної і повноцінної участі громадян і політичних об'єднань у формуванні влади, відповідальної

перед народом. Вибори зміцнюють стабільність і легітимність політичної спільноти, сприяють соціальній та політичній інтеграції.

Вибори – це загальнонаціональна дискусія про подальші шляхи розвитку (боротьба ідей), і програми розвитку країни. За результатами виборів можлива зміна політичного курсу (обрання лівої партії після тривалого правління правих) або зміна конкретних посадових осіб при збереженні політичного курсу. Громадяни, які беруть участь у виборах, постають перед необхідністю визначити свої інтереси відповідно до пропонованих програм політичних партій чи кандидатів у президенти, проявити симпатію або антипатію до конкретних кандидатів. За допомогою виборів проявляється ставлення громадян країни до її найважливіших політичних інститутів. За підсумками виборів з'ясовують ступінь впливу різних політичних сил, ставлення громадян до правлячої еліти і опозиції, політичного режиму загалом, особливості політичних уподобань громадян.

Виборчі кампанії – це драматичні події, які супроводжують мітинги, агітація, плакати, заголовки і телевізійне висвітлення подій. Ефективність виборів залежить від цілого ряду політичних, економічних, соціальних, психологічних та інших чинників. До економічних чинників належать: володіння власністю, рівень заробітної плати і матеріального добробуту. Людям, які мають приватну власність, є що втрачати і захищати, тому участь у виборах для них є неодмінним в умовах перехідного періоду. Однак, в умовах стабільності, задоволення своїм становищем може проявити себе чинник неучасті. До соціальних чинників належать: наявність «середнього класу», осілість, стійкість сімейних відносин, повага до своєї праці. Духовні чинники формують такі риси виборців, як політична зрілість, освіченість, відчуття своєї історично-національної спільноти, повагу до закону. Психологічні чинники включають в себе почуття колективізму, причетності до справ суспільства. Серед політичних умов, необхідних для демократичних виборів, виділяють розвиненість громадянського суспільства з його структурними інститутами, розвинену багато-партійність, усталену законодавчу базу, історичні традиції [4].

Практика зарубіжних держав показує, що вибори включають дві сторони: офіційну та неофіційну. Офіційна сторона – це дії, що їх

здійснюють державні органи і які є обов'язковими для проведення виборів. До них зараховують: створення виборчих округів, виборчих дільниць, виборчих органів, які будуть проводити вибори і здійснювати контроль за їх проведенням, реєстрація кандидатів та ін. Неофіційна сторона – це заходи, які проводять політичні партії, різні громадські об'єднання, тобто дії, що проводять недержавні органи [5, с. 119].

У виборчому процесі важливим є виборче законодавство держави, яке регламентує підготовку та проведення виборів. Є країни, в яких виборчі закони не чітко закріплюють поняття виборчого процесу як такого. Нині у світі не існує досконалої виборчої системи. Саме тому більшість держав світу намагаються модернізувати вже існуючі, вносячи корективи, враховуючи особливості держави та її інтереси. Країни Західної Європи мають відмінні риси виборчої системи. Вибори в різних країнах мають різний статус, роль і значення, що обумовлено значенням і кількістю представницьких органів. Наприклад, у Великій Британії до виборчих належать органи самоврядування і нижня палата парламенту, у Франції – органи місцевого управління і обидві палати парламенту, вибори президента. У Великій Британії відповідальність за проведення виборчого процесу несе виборча комісія, яку призначає монарх. Єдиним днем голосування в країні протягом багатьох років є четвер. Серед особливостей британської виборчої системи є відсутність «дня тиші», проведення політичної агітації у день виборів (за винятком агітації на виборчих дільницях) [5, с. 275]. Виборчу систему Франції регулює Конституція 1958 р. та виборчий Кодекс. Особливістю французької виборчої системи є те, що виборчі округи враховують не за кількістю виборців, а за кількістю мешканців. Виборча система Франції має на меті підтримання політичного плюралізму.

Таким чином, вибори – найважливіший компонент сучасної політики. Вони є способом формування органів влади і управління за допомогою вираження за певними правилами (відповідно до виборчої системи) політичної волі громадян. Чесні та прозорі вибори сьогодні означають наявність демократії в державі та є обов'язковим компонентом самовираження і розвитку суспільств.

Специфіка електоральної системи США, у якій більшість підраховують не від загальної кількості громадян, а для кожного виборчого округу окремо. Виборча система в США – одна з найбільш складних у світі. Лише передвиборча кампанія триває, як мінімум, півтора року, а переможцем у цих виборах може стати навіть той кандидат, який сумарно отримав трохи більше 16 % голосів. Американці безпосередньо ніколи не обирають Президента США. Згідно з Конституцією, у американців навіть немає такого права. Тому вибори глави держави мають триступеневу структуру.

Традиційно, день виборів у США випадає на перший вівторок листопада, жителі штатів, хоч і голосують за конкретних кандидатів, представлених в бюлетені, але де-факто лише вибирають представників від свого штату. У США їх називають виборцями. Це 538 осіб, від 50 штатів і столиці Вашингтон, які становлять Колегію виборців. Кожен штат має право виставити на президентські вибори стільки виборців, скільки конгресменів і сенаторів він посилає в Конгрес. Згідно Першої Статті Конституції США, кількість представників в Сенаті СА від кожного штату завжди дорівнює двом. А ось кількість конгресменів від кожного штату визначається пропорційно до кількості осіб, котрі проживають в цьому штаті. Для цього в країні кожних десять років проводиться перепис населення, за яким і визначається кількість виборців (чим більше людей, тим більше виборців) [6, с.118]. Наприклад, найбільш густонаселений штат Каліфорнія (понад 39 млн осіб) має 53 представника в Палаті представників, а значить, з урахуванням двох сенаторів, виставляє 55 виборців. Штати з найменшою кількістю населення відправляють в Конгрес США по одному представнику, додавши двох обов'язкових сенаторів – обирають по три виборця. Сама схема виборів у даному випадку працює так. Якщо в штаті 48 % голосів отримає кандидат від Республіканської партії, 40 % – від Демократичної партії, а решта голосів розійдуться кандидатам від малих партій (яких у США дуже багато), то всі виборці від цього штату без винятку повинні будуть голосувати за кандидата-республіканця. Це система, при якій кажуть, що «переможець отримує все».

Після визначення виборця штатами настає другий етап виборів, коли вже самі виборці віддають свій голос за одного з двох

кандидатів. День їхнього голосування також відомий заздалегідь – це третій понеділок грудня.

Третій етап виборів приходить на середину січня, коли проходить голосування Конгресу США, на якому ці результати затверджуються після чого проводиться інавгурація новообраного президента. Якщо ясного результату голосування виборців не дало – для перемоги необхідно отримати 270 голосів, – Конституція передбачає можливість голосування Палати представників. Тут для перемоги необхідно залучитися підтримкою від 26 штатів з 50.

Така система виборів, що є такою незвичною для країн, які звикли до процедури прямої демократії, йде до витоків американської історії, а саме, до Конституційного зібрання 1787 року у Філадельфії після закінчення війни за незалежність. Тоді основні принципи виборчої системи були викладені у Другій Статті Конституції США. Пізніше, в 1804 р., Конституція зазнала модифікації і була прийнята, так звана Дванадцята поправка. Основна ідея цієї системи була закладена батьками-засновниками і полягала в тому, щоб відобразити федеративний устрій країни якомога ширше. США вибудовувались як «договірна федерація». Тут у кожному штаті, як в мінідержаві, існують власні конституції, законодавство та інститути влади. Саме тому американська Конституція не відображає в собі права кожного конкретного американця безпосередньо обирати президента – таке право закріплене за кожним штатом. Саме штат є суб'єктом президентських виборів [6, с. 119].

Конституція США навіть делегує право вибирати процедуру формування виборців, яка видається штату найбільш прийнятною. Тобто, формально кожен штат як хоче, так і призначає виборців. Наприклад, деякі штати якийсь час висували виборців від своїх законодавчих органів (законодавчих зборів), повністю виключаючи з цього процесу населення. Головною метою батьків-засновників було створення не демократії, а республіки, тобто такого політичного устрою, де б правила не людина, а закон. Вони вкрай скептично ставилися до прямої демократії або охлократії, тобто до «влади народу», побоюючись, що вона може привести країну до хаосу і анархії [7].

Засновники американської держави вважали, що вибори президента – відповідальне завдання, гідне небагатьох кращих, тобто тих, хто не тільки навчений життєвим досвідом, але й обізнаний про те, що відбувається в інших штатах. Крім того, обирати виборців теж могли не всі жителі штатів. Спочатку на виборче право було накладено майновий ценз. У 1800 р. виборчим правом користувалися лише 150 тис. осіб, тобто один виборець на 35 жителів. Обґрунтування цієї міри теж було пов'язане з цінностями тієї епохи, коли вважалося, щ тільки та людина може голосувати вільно і розумно, яка володіє матеріальною незалежністю. З часом, коли до Конституції були внесені нові поправки і право голосу отримали всі громадяни, відбувся розрив у неоднаковій явці виборців на виборах. Велика кількість американців із малим достатком залишаються поза демократичним процесом [8, с. 85].

Отже, першою Конституцією право голосу в США було віддано штату, а не конкретному виборцю, і система голосування була розбита на три етапи. Це було зроблено для того, щоб відобразити федеративний устрій країни і захистити процедуру виборів президента від стихійних і деструктивних елементів. Спочатку виборці були абсолютно вільні у тому, за кого видавати свій голос. В одних штатах вони обиралися прямим голосуванням жителів, в інших – висувалися місцевими легістратурами (законодавчими зборами штату). Однак, протягом ХІХ ст. виборча система в країні зіткнулася відразу з двома глобальними і паралельними процесами. З одного боку, почали поступово слібшати різні цензи, що обмежували виборче право, і до кінця століття все біле чоловіче населення країни отримало право голосу. З іншого боку, все більшу роль в політичному процесі країни почали відігравати дві політичні партії – Республіканська і Демократична. З часом вони повністю монополізували процес виборів президента США. Стягнувши навколо себе масований електорат, вони закріпили за собою право висувати двох основних кандидатів в президенти від своїх партій. На сьогодні процес висунення кандидатів має кілька ступенів. Першим етапом, що починається на початку лютого і закінчується у червні, у всіх штатах проходять первинні вибори кандидатів у президенти від двох партій: праймеріз (англ. *primaries*)

або кокуси (англ. *caucus*). Різниця між праймеріз і кокус полягає в тому, що перше – це звичайне голосування, а друге – багатогодинна дискусія, за підсумками якої виявляється переможець. Таким чином, можемо сказати, що кандидати від Республіканської та Демократичної партій призначаються не партійним керівництвом, а самими виборцями. До другого етапі, за підсумками праймеріз, кожна партія за з'їзді висуває свого кандидата на пост глави держави [9].

Важливим є той факт, що партії взяли на себе організацію всієї процедури виборів, адже вибори в США організують виключно на добровільній основі. В країні немає призначених комісій, члени яких отримують зарплату і займаються організацією виборів та підрахунком голосів. Усім цим займаються саме партії: вони шукають добровольців, домовляються зі своїми прихильниками, формують штаби з активістами, які проводять реєстрацію виборців, розносять агітаційні матеріали, беруть участь у роботі виборчих дільниць. Таким чином, уся інфраструктура виборчої системи опинилася в руках двох партій, що поступово змінило виборчу систему і породило певне протиріччя.

Насправді у США значно більше партій, ніж дві. Впродовж усієї історії виборчих кампаній у них брало участь понад три тисячі партій. І сьогодні їх досить багато, проте їх вплив дуже обмежений. На федеральний рівень вони не можуть пробитися через мажоритарну виборчу систему, яка підштовхує всю партійну систему країни до двопартійності. Теоретично, будь-яка партія у США може потіснити одну з двох партій, висунути свого кандидата і, отримавши відносну більшість, зобов'язати виборців голосувати за нього. Однак, для цього потрібно володіти потужною мережею партійних осередків у всіх штатах країни, яка є тільки у республіканців та демократів. Це необхідно для того, щоб отримати необхідну кількість виборців – мінімум 270, що забезпечить кандидату перемогу. У масштабах країни це неможливо. Другою умовою є те, що така партія повинна виступати не з радикальною політичною програмою, а з центристською, щоб потіснити ідеологію помірних правих (республіканців) і помірних лівих (демократів). Адже суть мажоритарної виборчої системи полягає в тому, що вона створює

таку партійну конструкцію, яка виключає будь-який політичний радикалізм, забезпечуючи представленість тільки стабільним і помірним.

Запровадження загального виборчого права і монополії двох партій на висування кандидатів в президенти привели до того, що виборці перетворилися в анахронізм з минулого. Обираючи людей в колегію виборців, населення штату дає їм пряму вказівку, за кого вони повинні голосувати. При цьому склалося протиріччя, адже Конституція не передбачає висунення імперативного мандата по відношенню до виборців, проте виборча практика це допускає. Саме тому, користуючись цим протиріччям, деякі виборці іноді голосують не так, як їм було наказано в штаті. Так сталося у 2000 р., коли один з виборців, який повинен був голосувати за кандидата від Демократичної партії залишив порожній бюлетень. Або на виборах 1976 р., виборець від Республіканської партії проголосував не за висунутого від партії Д. Форда, а за Р. Рейгана – теж республіканця, але який не був висунутий від партії. На рівні законодавства штатів з такими виборцями намагаються боротися. Варто зазначити, що на підсумки виборів вони істотно не впливали. Така складна система виборів Президента США, що сконцентрована на виборцях і процедурі непрямих виборів, викликає критику і багатьма розглядається як недемократична.

Важливо згадати про прикмети та традиції, пов'язані з виборами у США, важливі для американців і кандидатів у президенти. Існує безліч прикмет, за якими раз у чотири роки ніби то можна безпомилково визначити, хто очолить державу. Найдивніше те, що у них вірять і самі кандидати. Однією з таких прикмет є те, що президентські вибори виграє той, маски з обличчя котрого користуються на свято Геловін найбільшим попитом. Ця прикмета ні разу не підводила з 1980 р., а вірування у це привертає увагу більшості населення.

Вибори Президента США є унікальним явищем, адже сам процес є складним, ґрунтується на традиціях, піддається критиці та відрізняється від виборчих систем у Європі. Американці вважають право голосу привілеєм, громадянським обов'язком і найвищим проявом демократії. Американський виборець з відповідальністю ставиться до виборів, що підтверджує стабільність цієї системи.

Президентські вибори регулюються нормами ст. 2 «Президентські вибори і вакансії» розд. 1 «Президент» Конституції США [10]. Виборча кампанія у США починається із праймеріз, який широко використовують у більшості американських штатів як відбірковий фільтр, через який повинні пройти особи, що претендують на офіційне висунення кандидатами від партій на виборах не тільки на пост президента, але й на інші виборні посади – губернаторів, сенаторів, конгресменів. Мета такої процедури – виявлення найбільш конкурентоспроможного, що користується підтримкою більшості виборців однопартійців претендента на відповідну посаду. Як інститут первинних президентських виборів праймеріз – це прямі таємні вибори, які проводяться на рівні штату, кокуси – партійні збори [11, с. 30].

Під час проведення праймеріз голосування набуває однієї з трьох форм: «відкриті» праймеріз передбачають можливість голосування представників різних партій на праймеріз опонентів; «напівзакриті» – зареєстровані члени партії-суперника не можуть брати участь в голосуванні, проте незалежні виборці можуть; «закриті» – дозволяють брати участь у голосуванні виключно зареєстрованим членам партії.

У сучасному розумінні кокус – це специфічна форма зібрання прихильників політичної партії. В 11 американських штатах замість праймеріз проводять саме кокуси. Ці зібрання не є одноразовою подією раз в чотири роки і не пов'язані лише з визначенням кандидата на пост президента. Це зібрання політиків, на якому обговорюють висунення кандидатів на ту чи іншу посаду або зібрання односторонців з тих чи інших політичних або расових питань [6, с. 120]. За результатами праймеріз і кокусів від штатів направили делегатів на партійні з'їзди, де остаточно визначають кандидатів від партії у президенти. Уперше праймеріз у США проведено 1842 р., а 1903 р. прийнято перший закон про обов'язкове проведення праймеріз (штат Вісконсін).

Результати підрахунку голосів виборців затверджуються на спільній сесії Конгресу. Якщо голоси Колегії виборців розділяться порівну між кандидатами у президенти, то переможця визначатимуть законодавці Палати представників. Але якщо їм не вдасться погодити кандидатуру, то це вирішуватимуть у Сенаті.

На думку розробників цієї системи, її суть у тому, щоб гарантувати усім штатам рівне представництво і запобігти приходу до влади диктатора. Вибори Президента США проходять у чітко визначені терміни: перший вівторок листопада, а вступ на посаду – 20 січня наступного року. Понад 150 років тому Конгрес обрав днем виборів перший вівторок листопада тому, що США були коаїною фермерів, і на початку листопада врожай був зібраний, а вівторок – через те, що у неділю відбуваються релігійні служби, а понеділо відвели на те, щоб люди могли дістатися до місця проведення виборів [12].

Президентом США може бути обраний громадянин цієї країни за народженням, який досягнув 35 років, володіє виборчим правом і прожив у країні не менше 14 років. Явка на виборах американського президента доволі низька і коливається у межах 50–60 % [13]. Одна і та ж особа може бути президентом США не більше двох термінів. Ця норма встановлена XXII поправкою до Конституції 1951 р. після того, як Ф. Резвельт став Президентом США четвертий раз і помер на цьому пості. До 1951 р. жоден (окрім Ф. Рузвельта) президент не зумів домогтися свого обрання більше, ніж на два терміни [8, с. 65]. Згідно з розділом 1 ст. 2, виконавча влада надається президенту США, який займає свою посаду протягом 4-річного терміну і разом з віце-президентом, що його обирають на той же термін [10].

Переможцем виборів Президента США не обов'язково стане кандидат, який набере найбільшу кількість голосів загалом по країні. Кожен штат має різну кількість представників у Колегії виборців, яка є пропорційною до кількості населення цього штату. У разі перемоги кандидат забирає усі голоси цього штату. Лише два штати – Небраска і Мейн є винятком з цього правила. Вони розподіляють голоси членів своїх виборців відповідно до результатів всенародного голосування [12].

До переваг виборчої системи США належить:

- завдяки праймеріз громадяни отримують можливість долучитися до вибору кандидата. Американці на первинних виборах голосують за «кандидатів в кандидати», передаючи свою волю делегатам, яких відправляють на партійний з'їзд;

- принцип «переможець отримує все» відкидає можливість перемоги кандидата, якого підтримує лише декілька штатів; наявність жорсткої конкуренції.

Серед недоліків називають:

- проблему неявки виборців на голосування;
- кандидат, який отримав більшу кількість голосів не виграє, оскільки він отримав меншу кількість голосів виборців, ніж його опонент [14, с. 72].

Отже, процедура обрання президента США має низку особливостей. Значною мірою це зумовлено тим, що політична система країни формувалась в кінці XVIII – середині XIX ст. й досвіду функціонування демократичних республік із федеративним типом устрою було дуже мало. Водночас «жорсткий» характер Конституції США заважає її реформувати й вносити радикальні зміни. Незважаючи на те, що обрання глави держави здійснюють опосередковано через Колегію виборців, процедура не обмежує демократію, так як загальна маса виборців відіграє важливу роль при визначенні кандидатів на пост президента країни. Ця система загалом позитивно сприймається невеликими за кількістю населення штатами, бо дає змогу зберегти роль у політичному процесі й змушує постійно звертати увагу кандидатів на пост президента на проблеми розвитку окремих штатів.

Список використаних джерел

1. Климкова І. І., Остапенко М. А. *Вибори і виборчі системи: навч. посіб.* Київ: Персонал, 2011. 160 с.
2. Загальна декларація прав людини: Прийнята від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Цокур Є. Г. *Вибори у сучасному світі: збереження демократії чи прикриття її руйнації.* URL: <https://jpl.donnu.edu/ua/artikle/view/3998> (дата звернення: 22.02.2023).
4. Чупрін Р. В. *Гібридні виборчі системи в сучасному світі: основні різновиди та тенденції застосування на загальнонаціональному рівні. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць.* 2016. № 1/2. С. 143–147.
5. Михальченко М., Самчук З. *Виборчі системи: зарубіжний досвід. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2010. Вип. 50. С. 268–280.

6. Георгізова І. Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 115–124.
7. Виборча система США: правила і процедури, недоліки і переваги. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27566255.html> (дата звернення: 05.03.2023).
8. Моренчук А. А. Особливості президентських виборів у США. *Актуальні проблеми країнознавчої науки: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Луцьк, грудень 2016). С. 80–86.
9. Початок підготовки до виборів у США: що таке «кокуси» і яке це має значення. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-pidhotovka-dovyboriv/30414801.html> (дата звернення: 12.02.2023).
10. Конституція США 1787 р. URL: <https://www.archives.gov/foundingdocs/constitution-transcript>.
11. Арабаджи Ю. І. Президентські виборчі кампанії в США 2012 та 2016 року: спроба порівняльного аналізу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2016. № 5. С. 27–34.
12. Про складність механізму виборчої системи США. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2008-11-04-voa3-86909977/222972.html> (дата звернення: 12.02.2023).
13. Сорока А. Небазарний вівторок: що треба знати про вибори у США? *ВВС Українська служба*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/11/161102_us_elektions_explainer_s (дата звернення: 23.02.2023).
14. Олійник Н. Проблема демократизму президентської виборчої системи у США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф.* (Львів, 23 березня 2017 р.). Львів: НУ ЛПІ, 2017. 266 с.

В. М. Пахолок – кандидат політичних наук,
доцент, доцент кафедри політології та
публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Органи місцевого самоврядування в системі забезпечення гуманітарної безпеки держави

В умовах загострення безпекових викликів актуалізується потреба наукової розробки проблеми залученості суспільно-політичних інсти-

туцій до їх нейтралізації та випередження. Поняття «безпека» є багатоаспектним та комплексним і охоплює виробничо-технологічну, військову, екологічну, політичну, соціальну, гуманітарну та інші сфери суспільного життя. Кожна із виокремлених сфер має власні особливості, хоча її відокремленість від інших може бути досить умовною.

Метою дослідження є аналіз суб'єктності органів місцевого самоврядування у забезпеченні гуманітарної безпеки України.

У широкому розумінні до гуманітарної сфери відносять галузі суспільного життя, які безпосередньо стосуються духовного і соціального буття. Вузьке ж трактування гуманітарної сфери відмежовує її від соціальної, зосереджуючись на не матеріальному житті особи і суспільства та їхній духовній культурі [1].

Автор розуміє гуманітарну сферу як важливу складову культурно-духовного життя суспільства, що орієнтована на розвиток особистості нової соціальної якості. За такого підходу гуманітарна сфера – це відносно самостійна сфера суспільної діяльності, що спрямована на забезпечення духовного життя людини і суспільства, складається із сукупності галузей, які орієнтовані на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму загалом, розвиток творчих й інтелектуальних здібностей особистості, збереження культурного різноманіття [2].

Врегулювання процесів у гуманітарній сфері є прерогативою органів публічного управління та відбувається через здійснення гуманітарних функцій управління. Ці функції спрямовуються на розвиток культури і мистецтва, театру і кінематографії, музейної справи, образотворчого мистецтва, книговидання; збереження культурної спадщини України; упорядкування та якісний розвиток мережі культурно-освітніх закладів; впровадження новітніх технологій у сфері освіти; розширення та вдосконалення форм отримання освіти; розвиток інформаційного простору; активізацію пропаганди здорового способу життя, створення умов для належного фізичного виховання людини та її відпочинок [3, с. 37].

Політика гуманітарної безпеки у функціональному аспекті є способом забезпечення захищеності інтересів народу у гуманітарній сфері. Її стратегічні напрями розробляються на вищому політичному

рівні держави та відображаються у концепції розвитку національної культури.

Головною метою політики національної безпеки у гуманітарній сфері є сприяння досягненню консолідації держави, забезпечення внутрішньополітичної стабільності шляхом створення прийнятних зовнішніх і внутрішніх умов для реалізації національних інтересів України, подолання певних загроз та викликів у сфері культури, освіти, науки, релігії та інших суміжних сферах [4].

Під основними загрозами гуманітарній безпеці держави можна розуміти реальні чи потенційні чинники та процеси, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів у гуманітарній сфері і створюють небезпеку для суверенітету держави та її рівності у світовому співтоваристві, свободи громадянина, а також для тяглості державотворчих традицій.

Серед безпекових загроз у гуманітарній сфері слід зауважити на таких як:

- відсутність консолідуючої національної ідеї;
- політико-культурні відмінності регіонів держави;
- ціннісне розшарування суспільства;
- незадовільний стан розвитку вітчизняних культурних індустрій;
- етнонаціональні виклики;
- політизація мовного питання;
- конфесійний фактор;
- кон'юнктурне тлумачення історичного досвіду;
- недостатній рівень розвитку інноваційних процесів в освітній, культурній, інформаційно-комунікаційних галузях;
- зниження ефективності системи освіти і виховання;
- недостатній рівень розвитку соціального капіталу [4].

Суб'єктами реалізації безпекової політики у гуманітарній сфері, крім державних структур, є органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, окремі особи. Важливою умовою їхньої діяльності у цій площині є забезпечення пріоритетності інтересів держави і суспільства перед груповими та особистісними.

В умовах демократичної децентралізованої держави органи державної влади тісно співпрацюють, у тому числі й у безпековій площині, з інститутами місцевого самоврядування. Безпековий напрям діяльності органів місцевого самоврядування є одним із найбільш

успішних. Як правило, органи місцевого самоврядування не створюють спеціальних структурних підрозділів для забезпечення гуманітарної безпеки, однак, гуманітарна сфера є природно близькою до рівня місцевого самоврядування і виступає об'єктом його діяльності.

Можливість залучення органів місцевого самоврядування до участі у забезпеченні гуманітарної безпеки держави передбачена у визначених принципах місцевого самоврядування в Україні. Принцип законності передбачає виконання органами місцевого самоврядування законів держави, у тому числі і тих положень, що регламентують безпекові аспекти. А принцип поєднання місцевих й державних інтересів акцентує увагу на необхідності врахування державних інтересів у діяльності органів місцевого самоврядування.

Безпекова складова чітко простежується як у делегованих державою, так і у власних повноваженнях органів місцевого самоврядування.

До компетенції сільських, селищних, міських рад Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» віднесено повноваження, які мають визначальне значення у формуванні основ гуманітарної безпеки: затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку; утворення місцевих фондів фінансової підтримки кінематографії; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом; прийняття рішень щодо виконання положень Закону України «Про засади державної мовної політики»; затвердження Положення про зміст, опис та порядок використання символіки територіальної громади; прийняття рішень про організацію територій та об'єктів як привабливих локацій для кінозйомок.

Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у гуманітарній сфері є ще ширшими: забезпечення популяризації та ефективного використання територій та об'єктів для потреб кінематографії; проведення заходів кінокомісій, спрямованих на просування (промоцію) національних фільмів у населених пунктах територіальної громади, що не мають діючих кінотеатрів; забезпечення утримання у належному стані кладовищ, інших місць поховання та їх охорони; організація охорони, реставрації та використання пам'яток історії і культури; управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, молодіжними

центрами, молодіжними підлітковими закладами; створення умов для розвитку культури, сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел; сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій; сприяння розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань; сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, створення умов для національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти; забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання; участь у соціальному діалозі; підготовка і внесення на розгляд ради питань щодо найменування (перейменування) вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території відповідного населеного пункту; сприяння діяльності правоохоронних органів України; розгляд клопотань до відповідних органів виконавчої влади про нагородження державними нагородами України.

Серед ключових повноважень районних і обласних рад у гуманітарній сфері законодавство визначає: затвердження Положення про зміст, опис та порядок використання символіки району, області; укладення та схвалення угод про об'єднання євро регіонального співробітництва; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку, підготовки територіальної оборони; встановлення заборони на діяльність пересувних звіринців, що містить ознаки жорстокого поводження з тваринами; організація охорони, реставрації, використання пам'яток історії та культури; сприяння розвитку молодіжної інфраструктури.

Таким чином, реалізуючи визначений Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» обсяг повноважень у гуманітарній сфері, органи місцевого самоврядування безпосередньо причетні до реалізації безпекової політики. Роль органів місцевого самоврядування у цій площині посилюється відсутністю на рівні територіальних громад органів виконавчої влади. Зокрема, вагомими є повноваження органів місцевого самоврядування у розробці та реалізації програм соціально-економічного та культурного розвитку, розробці символіки адміністративно-територіальних одиниць, налагодженні соціального діалогу, організації євро регіонального співробітництва, розвитку та популяризації національного кінематографу, збереженні пам'яток історії та

культури, присвоєнні назв об'єктам топоніміки, поданні про відзначення державними нагородами України.

Список використаних джерел

1. Скуратівський В., Трощинський В., Чукут С. Гуманітарна політика в Україні: навч. посібник. Київ: Вид-во УАДУ «Міленіум», 2002. 262 с.
2. Степанко О. В. Сутність, мета, завдання та складові гуманітарної сфери. URL: <http://surl.li/figim> (дата звернення: 11.03.2023).
3. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Атіка, 2005. 240 с.
4. Чупрій Л. В. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/chuprii_kontseptualni.pdf (дата звернення: 11.03.2023).
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 31.10.2022).

Л. А. Пашко – доктор наук з державного управління, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Україноцентричне мислення – умова майбуття української держави

Мислення державника – відкрите, конструктивне та масштабне мислення соціально-відповідального характеру... (І. П. Печеранський)

У час тектонічних змін людського буття, спричинених повномасштабною російською агресією, все очевиднішим постає значимість державницького мислення управлінців як суб'єктів стратегічного розвитку Української держави та провідників суспільної консолідації.

Для цього надзвичайно важливо, щоб суб'єкти владних повноважень усіх управлінських рівнів володіли україноцентричним державницьким мисленням, необхідним для усвідомленої, професійної відповідальної діяльності, спрямованої на перетворення дійсності відповідно до визначених україноцентричних цілей, завдань, інтересів стратегічного розвитку України як держави та країни сталого розвитку.

Здається ніби очевидним, що усі публічні службовці мали б володіти таким мисленням як запобіжником від будь-яких протиправних, корупційних дій. Проте рік війни та скандали, що так часто потрясають українське суспільство, свідчать не лише про відсутність україноцентричного державницького мислення, а й про аморальність та безвідповідальність окремих владоможців. Прим цьому варто пам'ятати, що «... коли відбувається задоволення та насичення власних потреб за рахунок різних державних активів та галузей, це радше свідчить про антидержавницьке (споживацько-корупційне та паразитуюче) мислення» [1, с. 135].

Саме таких «діячів» мав на увазі В. Липинській, сформулювавши їх вичерпну характеристику: *«Абсолютний брак любові до свого народу, натомість ТІЛЬКИ до себе; своє «Я». Хам завжди рветься в отамани, замість характеру – рев, замість сталої ідеї – щодня інший настрій, зброєю стає демагогія і брехня, мотором – злоба, зажерливість і пиха, тактикою – зрада, а суттю – порожнеча, пуста поза».*

Професійна діяльність публічних службовців має бути визнана державницьким лідерством, заснованим на принципах та цінностях. Ми поділяємо думку науковців про те, що державницькі помисли та вчинки повинні бути конкретними рішучими та прагматичними, якщо українська державно-управлінська еліта ставить собі за мету не лише теоретизувати та декларувати, але й розбудовувати сьогодні та в майбутньому соціальну, правову, національну та демократичну Україну [1, с. 136].

На нашу думку, необхідно наголосити на тому, що державницьке мислення має трансформувати щоденне керівництво в україноцентричну управлінську діяльність, в якій усі процесі, дії, вчинки суб'єктів владних повноважень мають здійснюватися та оцінюватися крізь призму українських інтересів, пріоритетів, викликів. «Державницьке мислення повинно характеризуватися, виходячи з цілісності країни. Воно виходить за межі...популізму, долаючи мікрорівень «Я», на користь макрорівня колективістського суб'єкта – суспільства чи держави По суті, йдеться про мисленнєвий консонанс людини та держави, коли ... суб'єкт мислить та живе разом зі всією країною, діє в унісон держави, гармонізуючи свою індивідуальну свідомість із соціальністю усієї країни. Для мислення державника країна не є об'єктом пограбування» [2].

Очевидно, що державницьке мислення має бути притаманним представникам державно-управлінської еліти, тобто управлінцям-

лідерам усіх ієрархічних рівнів. Така україноцентрична еліта, як влучно зазначав Л. Гузар, «це не просто ті люди, які вміють побачити проблему і знайти швидко рішення. Це люди, які вміють дивитися далеко вперед... Треба дивитися далі, значно далі вперед, щоб розуміти наслідки власних рішень. Той, хто дивиться далеко, насамперед зберігає головне – людську гідність».

Ми переконані, що саме представники державно-управлінської еліти зобов'язані сформулювати, закріпити та утвердити в державі, країні, суспільстві довгоочікувану і все ще відсутню національну ідею. На нашу думку, в умовах повномасштабної російської агресії вона має бути оформлена у надзвичайно актуальне, спільне та визначальне для української спільноти гасло «Бог та Україна!». Це – основа успішності України, адже після нашої Перемоги у цій війні публічні службовці зобов'язані якісно змінитися та стати нарешті гідними українського народу та у жодному випадку не ганьбити його.

Список використаних джерел

1. Печеранський І. П. Роль прогресивного консерватизму у формуванні державницького мислення в Україні на сучасному етапі. *Політик*. 2016. № 3. С. 134–137.
2. Пашко Л. А. Професіоналізація сучасної кадрової політики як передумова подолання корупції у сфері публічного управління: *Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія і практика: матеріали V Міжнар. заочн. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24 листоп. 2017 р.)*. Запоріжжя, 2017. С. 182–185.

В. В. Петрович – кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства і музейної
справи ВНУ імені Лесі Українки

Електронні комунікації у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування

Розвиток сучасного інформаційного суспільства, а особливо нові історичні обставини, що склалися в Україні на початку 2022 р., вимагають створення нових форм співпраці та взаєморозуміння між

органами державної влади та громадянами. Відповідно все це потребує нових форм комунікації, які характеризуватимуться ще більшою оперативністю, відкритістю, прозорістю, ефективністю та якістю.

Ефективна діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах російсько-української війни, коли щодень неймовірно зростає кількість внутрішньо переміщених осіб, а люди втрачають свої паперові документи і змушені покинути постійне місце проживання, великою мірою залежить від налагодження чіткої системи комунікації, особливо електронної.

Для покращення якості обслуговування потреб громадян необхідно мати доступ до інформаційних ресурсів і скоротити часові витрати на розв'язання задач, не пов'язаних із обслуговуванням. Наявність цих характеристик може забезпечити такий тип комунікації, учасники якої є рівноправними та активними, здатними не лише налагодити комунікаційні канали, які дозволять швидко передавати інформацію в обидва напрямки, але й створити ефективний комунікаційний майданчик для результативного та взаємовигідного спілкування задіяних в комунікаційному процесі суб'єктів [3, с. 196].

Об'єктивно виникає бажання громадян не лише пасивно сприймати інформацію, що розповсюджується органами державної влади та місцевого самоврядування, але й мати змогу впливати на прийняття рішень, бути причетними до визначення пріоритетних напрямків розвитку, формування програми дій в межах компетенції вказаних органів. Як зазначає Є. Архипова та Н. Дмитренко, виникає необхідність побудови такого типу комунікації, де стає можливим повноцінний діалог між громадянами та органами державної влади, що характеризується діалогічністю, можливістю бути почутим, а також налагодженням моделі «питання – відповідь» [1, с. 3].

Саме ефективний зворотній зв'язок забезпечує своєчасне інформування населення щодо тих аспектів діяльності органів публічної влади, які найбільше цікавлять громадян, дозволяє оцінити швидкість та якість реагування на виявлені проблеми, визначити можливі прорахунки і, за потреби, скоригувати план подальших дій [3]. Слушним є твердження С. Тимофєєва, що така комунікація призводить до прийняття конкретних управлінських рішень, які, у свою чергу, можуть мати суттєвий вплив на рівень життя громадян [5, с. 260].

Модернізація технологій доступу до публічної інформації є актуальним напрямом, спрямованим на те, щоб переорієнтувати діяльність органів публічного управління з переважно реагування на запити щодо надання публічної інформації на максимальне розширення можливостей для самостійного отримання громадянами публічної інформації з відкритих джерел, у тому числі в електронній формі. Особливо це стає актуальним із введенням поняття публічної інформації у формі відкритих даних.

Органам публічного управління доцільно рекомендувати удосконалити свою діяльність із забезпечення доступу до публічної інформації за такими напрямами:

- 1) створення та постійне наповнення баз публічної інформації, розпорядником якої є орган публічного управління та його структурні підрозділи, відкритої для загального доступу через мережу Інтернет;
- 2) забезпечення умов для прискорення швидкості пошуку й обробки публічної інформації та отримання її зацікавленими суб'єктами як безпосередньо, так і через відповідальних осіб;
- 3) розширення доступу зацікавлених суб'єктів до публічної інформації з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних систем і технологій [2, с.143].

Зрозуміло, що електронні комунікації відіграють велике значення у повсякденному житті кожної людини та є невід'ємною частиною функціонування інформаційного простору. Поряд з цим, в епоху всеохоплюючої «діджиталізації» в Україні діяла законодавча база, що формувалася понад 16 років тому і звісно не може відповідати сучасним потребам та вимогам суспільства. Важливим кроком до вирішення цієї проблеми стало підписання 2 січня 2021 р. Президентом України Володимиром Зеленським Закону України «Про електронні комунікації», ухваленого Верховною Радою 16 грудня 2020 р. [4].

Підписаний закон визначає правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами та передбачає:

- зменшення кількості перевірок та регуляторного тиску на компанії у сфері електронних комунікацій;

- усі постачальники електронних комунікаційних мереж та послуг матимуть однакові права та доступ до інфраструктури, запроваджується механізм консультацій з учасниками ринку;
- забезпечення конкуренції на ринку електронних комунікацій, що сприятиме залученню інвестицій та покращенню якості послуг для всіх користувачів;
- користувачі матимуть можливість обирати окремі види послуг (не в складі пакету послуг) за технічної можливості;
- право на отримання вичерпної та чіткої інформації абонентом щодо опису умов договору відповідно до правил надання та отримання електронних комунікаційних послуг;
- зменшення спаму за рахунок обов'язкової попередньої згоди абонента на отримання інформації та обов'язкова можливість відмови абонента від розсилки;
- збільшення штрафу для постачальників електронних комунікацій у разі порушення прав користувачів [4].

Також закон дозволить надати рівний доступ усім громадянам до зв'язку та Інтернету.

Таким чином, на думку більшості сучасних дослідників, ефективність системи державного управління залежить від оптимізації комунікативної взаємодії органів державної влади, громадськості та самоврядних структур (інститутів місцевого самоврядування). Це стає можливим завдяки побудові не лише ефективної комунікативної політики, а й єдиного комунікативного простору, що реалізується на основі принципу партнерства, реалізація якого передбачає цілковиту довіру зі сторони громадськості до органів державної влади. Звітуючи перед суспільством, органи влади повинні нести відповідальність за свої дії та прийняті рішення. Така форма взаємодії є однією із дієвих форм колективного управління, що у свою чергу забезпечує зміцнення демократії, адже нові форми комунікації держави і суспільства створюють передумови розвитку інститутів та організацій громадянського суспільства, сприяють демократизації.

Список використаних джерел

1. Архипова Є. О., Дмитренко Н. О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 1. С. 92–96. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/st-16_Dmitrenko_Grom.radi.pdf (дата звернення: 16.02.2023).

2. Дрешпак В.М. Комунікація в публічному управлінні. Дніпропетровськ, 2015. 168 с.
3. Коленко В. В., Сафонов М. С., Нарожний О. В. Реалізація електронного документообігу. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД* : Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.: зб. наук. пр. м. Переяслав-Хмельницький, 29 верес. – 1 жовт. 2012 р. С. 196–199. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1182> (дата звернення: 12.02.2023).
4. Комунікаційна стратегія громади: тренд чи необхідність? *Громадський простір*. 2020. URL: <https://www.prostir.ua/?library=komunikatsijna-stratehiya-hromady-trend-chy-neobhidnist> (дата звернення: 26.02.2022).
5. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. Редакція від 01.01.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>.
6. Тимофєєв С. П. Загальні засади забезпечення відкритості та прозорості органів публічної влади в Україні. *Public Administration and Regional Development*. 2021. № 1. С. 251–278. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/242-Article%20Text-279-1-10-20210601.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).

М. В. Розік – кандидат політичних наук,
ст. викладач кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

Громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг у системі інноваційних практик мобілізації суспільства

В сучасних умовах розвитку інформаційних технологій та поширення масових комунікацій, окрім традиційних технологій взаємодії влади та громадськості, з'являються новітні форми відносин, ключовим інструментами яких є вільний обмін ідеями та поглядами. Як наслідок виникають інноваційні форми громадського активізму, основою яких є безкорислива діяльність окремих осіб і спільнот в інтересах реалізації загально-важливої справи або ідеї.

Метою роботи є з'ясування місця і ролі громадсько-політичного краудсорсингу і краудфандингу в системі інноваційних практик мобілізації суспільства.

Краудсорсинг і краудфандинг, виникли як бізнес-механізми, проте сьогодні вони розширили застосування й на громадсько-політичну сферу та інституціалізуються як новітні постмодерні підходи, за допомогою яких практично беззатратно вирішується проблема нестачі ресурсів (людських, фінансових та ін.) для реалізації суспільно значимих проектів [1]. Фактично це мобілізація потенціалу значної кількості людей на добровільній основі з метою вирішення поставлених завдань. Завдяки краудфандингу колективними зусиллями збирають кошти, краудсорсинг же передбачає виконання певної роботи, запланованої ідеї силами небайдужих. Його особливістю є те, що навіть за відсутності матеріальних ресурсів людина може допомогти: інформаційно (розмістити інформацію у себе в соцмережах, поширювати її в мережі) або морально (записати відеозвернення, намалювати малюнок, поширювати певний хештег тощо).

За цільовою сферою громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг класифікують на:

– **електоральний** – застосовується під час проведення виборчих кампаній та після обрання кандидатів, і має на меті акумуляцію матеріальних, людських, інформаційних та інших ресурсів (краудсорсинг – контроль над недопущенням порушення виборчого законодавства, моніторинг виконання передвиборчих програм, а також поширення різного роду інформації, що стосуються електорального процесу; краудфандинг – збір коштів на виборчі кампанії кандидатів, виборчі застави);

– **революційний** – використовується під час протестно-революційних подій в країні (краудсорсинг – координаційний, консультаційний, інформаційно-консультаційний, безпековий, кіберкраудсорсинг, мистецький; краудфандинг – фінансовий, матеріально-технічний, медійний);

– **антикорупційний** – спрямовано на колективну боротьбу з корупцією (краудсорсинг – залучення громадскості до розкриття корупційних схем; краудфандинг – фінансування громадськістю проектів на боротьбу з корупцією, наприклад незалежних медіа);

– **міграційний** – вироблення рекомендацій та реальних дій щодо вирішення проблем мігрантів в умовах конкретних держав, залучення громадскості, «колективного розуму» з метою допомоги біженцям, внутрішньо переміщеним особам (краудсорсинг – консультування,

підтримка в отриманні послуг, психологічна допомога, проекти соціальної адаптації; краундфандинг – співфінансування проектів матеріальної підтримки цієї категорії населення, надання матеріально-технічної допомоги (житла, одягу, харчування);

– *військовий* – допомога ЗСУ та військовим, що є наслідком воєнних дій на території держави.

Військовий краудсорсинг і краудфандинг займає особливе місце в організації допомоги в Україні. З початком агресії РФ у 2014 р., анексії АР Крим, захоплення частини Донбасу, увиразнилися вагомі проблеми у Збройних Силах України: відсутність матеріально-технічних ресурсів та їх своєчасного забезпечення, налаштування логістики, слабка виробнича база. Державні структури виявилися неготовими реагувати на виклики спричинені конфліктом, саме тому і виникли організації краудсорсингових і краудфандингових кампаній, що стали безпрецедентним виявом громадянської самоорганізації.

В умовах війни основним напрямом політичного краудсорсингу є: краудсорсинг у сфері державного управління, «ІТ-краудсорсинг», інформаційний тощо. Перший варіант передбачає обговорення різних законів та інших державних ініціатив. Він дозволяє органам публічної влади ухвалювати більш ефективні управлінські рішення з урахуванням думок, пропозицій, вимог і потреб населення через залучення до вирішення завдань, що стосуються сфери його інтересів, шляхом надання можливості висловлювати ідеї та пропозиції, а також обговорювати, оцінювати, втілювати у життя ці пропозиції. До «ІТ-краудсорсингу» відносять «зламування» сайтів державних органів країни-агресора та сепаратистів задля донесення достовірної інформації, блокування поширення неправдивої інформації, відслідковування листування та розмов, пошук зниклих. Інформаційний краудсорсинг, пов'язаний із оперативним оповіщенням про нагальні потреби армії та цивільних, повітряні загрози, небезпеки пов'язані з можливостями застосування хімічної та біологічної зброї, організацію фахової психологічної допомоги тощо.

Військовий краудфандинг має на меті накопичення фінансових ресурсів з одночасним привернення уваги громадськості до проблеми. До прикладу, з часу початку військової агресії Росії проти України, формат краудфандингу був застосований для збору коштів на потреби армії і використовувався навіть державними силовими органами. У

2014 р. Міністерство оборони оголосило про збір коштів, відправляючи благодійні текстові повідомлення вартістю 5 грн, на короткий номер 565. Ситуація зі зборами тривала упродовж дев'яти років проведення АТО і спалахнула з новою силою після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. У березні українці переказали на допомогу ЗСУ рекордні 8,1 млрд грн, а до травня ця цифра зросла до 15,8 млрд грн. Станом на лютий 2023 р. з початку повномасштабної війни в Україні на рахунки НБУ та у три найбільші фонди країни (*United24*, *Повернись живим* та фонд *С. Притули*) задонатили понад 33,96 млрд грн [2]. За даними соціологічних досліджень 50 % опитаних українців переказують кошти благодійним фондам або на окремі волонтерські збори: роблять це регулярно 8 % опитаних, час від часу – 42 %, дуже зрідка донатять 26 %, зробили це лише один раз – 11 %, ніколи не донатили – 12 % опитаних [3]. Через тривалість війни українці стали рідше жертвувати кошти на регулярній основі, проте, загальний рівень періодичних внесків залишається сталим.

Таким чином, краудсорсинг і краудфандинг дедалі частіше використовується як новітній метод залучення громадськості у суспільно-політичні процеси для спільного вирішення певних проблем чи втілення проєктів. Унікальність використання можливостей цих видів активності полягає в приверненні уваги громадськості до соціально важливих питань та уможливує їх вирішення. Громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг не є суто мережевими технологіями участі, а головними акторами виступає суспільство, окремі особи, а не політики. Як модерний інструмент активізму та лобювання інтересів суспільства застосовується від локального до державного та міжнародного рівнів й є ефективним засобом акумулювання сил та ресурсів для вирішення важливих суспільних завдань.

Список використаних джерел

1. Голка В. Є. Громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг як новітні форми політичного активізму: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2016. 20 с. URL: <https://docplayer.net/74684702-Golka-valeriya-ievgenivna-gromadsko-politichniy-kraudsorsing-i-kraudfanding-yak-novitni-formi-politichnogo-aktivizmu.html> (дата звернення 28.02.2023).
2. На допомогу ЗСУ з початку війни задонатили майже \$1 мільярд. *Інформаційне агентство УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/>

finance/na-dopomogu-zsu-z-pochatku-viyni-zadonatali-mayzhe-1-milyard-12118986.html (дата звернення 25.02.2023)

3. Опитування Суспільного: половина українців регулярно або час від часу донатять. Які види допомоги найпоширеніші. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/395672-opituvanna-suspilnogo-polovina-ukrainciv-regularno-abo-cas-vid-casu-donatat-aki-vidi-dopomogi-najposirenisi/> (дата звернення 28.02.2023).

Н. І. Романюк – кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки <https://orcid.org/0000-0003-0682-1793>

Іррегулярна війна як нова форма війни ХХІ ст.

Війна була є і буде засобом реалізації зовнішньої політики держави. Характер і форма війни постійно змінюються, але її фундаментальна природа залишається незмінною. Війна сьогодні, як і колись, є жорстоким зіткненням інтересів конфліктуючих сторін і характеризується застосуванням військової сили. Учасниками сучасних війн стає все більше різноманітних недержавних суб'єктів, які використовують співпрацю з державами для досягнення власних цілей. Одним із різновидів таких війн є іррегулярні війни (ІВ).

Актуальність дослідження зумовлено тим, що сучасні війни відбуваються часто за участю населення, а не лише регулярних збройних формувань, тому вимагають іншого мислення та інших можливостей, ніж у війні, що зосереджена на поразці супротивника у військовому відношенні. Дослідження іррегулярної війни як суспільно-політичного явища сучасності, з'ясування його особливостей, сприятиме виробленню державами тактики і стратегії ефективної боротьби з іррегулярними формуваннями та досягненні їх (держав) успіху в таких війнах.

Уперше термін «іррегулярна війна» використано в англійському виданні «*Modern Irregular Warfare in Defence Policy and as a Military*

Phenomenon» [1, р. 8–9]. Слово «*irregular*» використано там у значенні «нерегулярні збройні сили».

ІВ є складним і неоднозначним суспільно-політичним явищем, яке не піддається чіткому визначенню. У широкому розумінні слова ІВ можна розглядати як форму збройного конфлікту низької інтенсивності або форму конфлікту, в якому однією зі сторін конфлікту є іррегулярні (недержавні) формування [2, р. 8].

Найбільші наукові дослідження явища ІВ проводяться у США, особливо після подій 11 вересня 2001 р. Ключовим прихильником концепції іррегулярної війни в Міністерстві оборони США був Майкл Г. Вікерс, колишній офіцер ЦРУ [3]. Він стверджував, що іррегулярна війна не означає лише боротьбу з повстанцями, а охоплює низку конфліктів і є більш поширеною зараз тому, що американське домінування в цілях і вогневій потужності означає, що вороги вирішують боротися з нами асиметрично, використовуючи прикриття, маскування, розсіювання та змішування з цивільним населенням

На думку голландського військового вченого М. Кітцена, в іррегулярних конфліктах озброєні групи прагнуть протистояти державам, щоб змінити існуючий політичний порядок на локальному, регіональному або глобальному рівні [4]. Він також характеризує іррегулярні війни як насильницьку боротьбу за участь недержавних суб'єктів і держав, які прагнуть отримати владу, контроль та легітимність над відповідними групами населення.

Проаналізувавши низку публікацій, де розкрито поняття «іррегулярна війна» [5; 6; 7] можемо зробити висновок, що іррегулярна війна – це насильницька боротьба між державними та недержавними акторами за легітимність і вплив на відповідне населення. Легітимність є цілком всієї дезінформації, маніпуляцій, активних заходів і тероризму, що асоціюються з іррегулярними війнами, оскільки ці зусилля спрямовані на піддрив згуртованості та рішучості супротивників [8]. Легітимність також лежить в основі соціальної та політичної стійкості та зусиль протидії сильнішому ворогові у таких війнах. Якщо легітимність втрачено, втрачається й іррегулярна війна.

Іррегулярна війна в західній воєнно-політичній думці є елементом неконвенційної війни, де суб'єктами виступають іррегулярні (недержавні) формування. Під іррегулярними (*irregularis* – непра-

вильний) військами розуміють війська, що не мають єдиної, постійної організації або ті, що відрізняються від регулярних військ порядком комплектування, проходження служби тощо [2; 5]. Іррегулярні формування відрізняються й від недержавних збройних формувань. Основною відмінністю є те, що іррегулярні формування контролюються державою, а недержавні збройні формування – ні. Наприклад, звичайні збройні сили керували антиповстанськими операціями у В'єтнамі, Іраку та Афганістані, стабілізаційними місіями в Боснії та Сомалі.

Відносини між державою та іррегулярними формуваннями можуть бути досить успішними, коли вони досягають взаємовигідних цілей або напруженими, коли між ними виникають розбіжності інтересів і немає взаємної вигоди.

Проаналізувавши сучасні іррегулярні конфлікти у низці держав (Афганістані, Іраку, Сирії, Лівії, Україні), можна зробити висновки про особливості виникнення і використання іррегулярних формувань. По-перше, іррегулярні формування можуть бути створені заздалегідь, тоді їх використовують як «приманку», щоб підірвати легітимність населення і змусивши суперника повстати («зелені чоловічки» в Криму у 2014 р., приватна військова компанія Вагнера, Україна). По-друге, іррегулярні формування можуть виникати в ході війни, у випадку відсутності достатньої кількості регулярних сил під час збройного протистояння («Шабіха», приватна військова компанія Вагнера, Сирія). По-третє, іррегулярні формування можуть бути використано як «гарматне м'ясо» у конфлікті, щоб обмежити втрати серед регулярних військ (Афганістан). По-четверте, іррегулярні формування можуть відігравати допоміжну функцію (в Україні), або починають відігравати провідну роль у війні (в Афганістані й Сирії). По-п'яте, використання іррегулярних формувань різного походження в конфлікті значно посилює дезінтеграційні процеси в державі загалом (Афганістан, Ірак, Сирія).

Для визначення особливостей ІВ спробуємо порівняти її з традиційною війною. Традиційна війна є формою боротьби між державами, яка використовує пряме військове зіткнення задля того, щоб завдати поразки збройним силам супротивника, знищити його здатність вести війну або захопити чи утримати територію, щоб

змусити супротивника змінити уряд чи політику [6]. Під час такої війни проводяться звичайні військові операції за участі збройних сил держави, щоб вплинути на супротивника. Корінне населення в зоні проведення військових операції не є воюючою стороною, а основна мета військових полягає в мінімізації цивільного втручання в ці операції.

На відміну від традиційних війн, у ході ІВ основну увагу зосереджено на контролі населення чи впливі на нього, а не на контролі над військовими силами або територією супротивника. Сторони конфлікту, будь-то держави чи іррегулярні групи, з однієї сторони, прагнуть підірвати легітимність і довіру своїх опонентів у населення, а з іншої – прагнуть підкріпити свою власну легітимність і довіру в цього населення для здійснення влади над цим самим населенням. Тобто, населення у зоні проведення військових операції стає стороною конфлікту, втягується у конфлікт. Враховуючи цю особливість іррегулярної війни, можемо зробити висновок, що це війна між людьми.

Іррегулярні війни можуть бути як в демократичних державах, так і недемократичних. Навіть коли в державі панує жорстока диктатура, що контролює населення, може теж бути ІВ. Це населення може бути розчароване і невдоволене діями уряду і ним може скористатися супротивник (наприклад, в Китаї зовнішні суперники можуть використати уйгурів для створення іррегулярних формувань, які зможуть послабити владу цієї країни в майбутній війні).

Асиметрія є визначальним чинником іррегулярної війни через надзвичайну нерівність, яка існує між супротивниками [9, р. 6]. ІВ підтримує асиметричні підходи, може використовувати як військові так й інші можливості, щоб знищити силу, вплив і волю супротивника. ІВ, як правило, за своєю суттю є затяжною боротьбою суперників, а успіх значною мірою залежить не від перемоги над військовими силами, а від завоювання підтримки чи прихильності (або поразка) волі населення [2]. Ядром ІВ є психологічні поняття – довіра, легітимність і воля.

Згідно з класифікацією Міністерства оборони США, існує п'ять основних видів операцій іррегулярної війни: антипартизанська війна, боротьба з тероризмом, нетрадиційні бойові дії, військова допомога дружнім силам оборони, операції зі стабілізації [2, р. 11]. Умовно

операції ІВ поділяють на два типи: операції ІВ, орієнтовані на населення (операції повстанців або проти повстанців) і антитерористичні операції.

Іррегулярними формуваннями також під час ІВ використовуються такі операції як тероризм і транснаціональна злочинність [6, р. 9]. Але оскільки такі дії порушують міжнародне право, то законодавством окремих країн (наприклад, США) забороняється підтримка такої діяльності. Однак, такі дії можуть бути проведено в межах ІВ у відповідь на такі ж заходи суперника. На думку Ф. Гейдте нерегулярна війна ведеться «поза конвенціями, законами і норми», які створені для звичайної війни [1, р. 3].

Особливостями сучасної іррегулярної війни є такі:

– стратегічним наміром іррегулярної війни є спроба підірвати або зміцнити легітимність і вплив на населення. Методи можуть бути різні. Наприклад, коли повстанська група, яка є іррегулярним формуванням, розповсюджує допомогу чи надає медичні послуги, це відбувається з тієї ж стратегічної причини, з якої вона бере участь у тероризмі та насильницьких нападах – щоб підірвати легітимність і прокласти шлях до перемоги;

– іррегулярна війна стосується в першу чергу людей, а не державних структур чи регулярної армії. Тому перебіг ІВ залежить не стільки від військової могутності, як від національної політики, культурних цінностей і традицій, релігійної ситуації. Ключем до успіху в таких війнах будуть люди, а не державні структури та традиційне військо;

– ІВ пов'язана з внутрішньосупільними розколами. Вона передбачає мобілізацію одних проти інших, щоб дозволити слабшому, у військовому відношенні учаснику, отримати владу за рахунок сильнішого супротивника;

– іррегулярним військовим діям властивий примус. Він може проявлятися як у незначному насильстві або погрозі його застосування так і в прямій боротьбі в рамках нерегулярної стратегії ведення бойових дій.

Держави використовують іррегулярні війни, коли вони прагнуть посилити (або пом'якшити) розколи у цільових суспільствах, таким чином отримати владу та вплив. Наприклад, одні держави звинувачують інших у підтримці (спонсоруванні) тероризму чи пов-

станців за кордоном, втручанні у вибори з метою підриву легітимності, змусивши суперника повстати. Проблема полягає в тому, як захиститися від таких дій, і не бути втягнутим у конфлікт.

Отже, іррегулярна війна – це насильницька боротьба між державними та недержавними акторами (іррегулярними формуваннями) за легітимність і вплив на відповідне населення. ІВ, як правило, є зтяжною боротьбою суперників, а успіх значною мірою залежить не від перемоги над військовими силами, а від завоювання підтримки чи прихильності (або поразка) волі населення.

Список використаних джерел

1. Heydte, Friedrich. «Modern Irregular Warfare in Defence Policy and as a Military Phenomenon», 1986. 182 p. URL: <http://www.wlym.com/archive /pdf/iclc/modernwarfare.pdf>.
2. Larson Eric, Eaton Derek, Nichiporuk Brian, Szayna Thomas. Defining Irregular Warfare. *Assessing Irregular Warfare: A Framework for Intelligence Analysis*, RAND Corporation. 2008, pp. 7–18. URL: <https://www.jstor.org/stable /10.7249/mg668a.10/>.
3. The Man Behind Irregular Warfare Push: Mike Vickers. URL: <https://www.military.com/dodbuzz/2009/04/07/the-man-behind-irregular-warfare-push-mike-vickers>.
4. Kitzen, Martijn. Operations in Irregular Warfare. 21 p. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-02866-4_81-1.pdf/
5. Colin S. Gray. Irregular Warfare: One Nature, Many Characters. *Strategic Studies Quarterly*. Vol. 1. No. 2 (WINTER 2007), pp. 35–57.
6. Irregular Warfare (IW). Joint Operating Concept (JOC). Version 1.0 (11 September 2007). 42 p. <https://tinyurl.com/hhbm3989>.
7. Reinold, Theresa. State weakness, irregular warfare, and the right to self-defense. *The American Journal of International Law*. Vol. 105, No. 2 (April 2011), pp. 244–286.
8. Irregular warfare and stability operations: approaches to interagency integration. U.S. government printing office Washington: 2009, p. 48. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-110hhr43782/html/CHRG-110hhr43782.htm>.
9. Ballow, Andrew. Why irregulars win: asymmetry of motivations and the outcomes of irregular warfare. Syracuse University, 2005. 195 p. <https://tinyurl.com/53rxhdua>.

А. М. Семенов – кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології та публічного
управління ВНУ імені Лесі Українки

Філософія життя у соціальних трансформаціях ХХІ століття

Мета дискусії – не перемогти, а рухатись у напрямі прогресу.

Карл Поппер

Сучасний світ – транскордонний, гіпердинамічний, полівекторний та багатовимірний такий, що уявляється складною системою логіко-конструктивних матриць життя і соціальних трансформацій людини в усій її багатоманітності та різнобарвності життєпроявів. Окреслюючи та характеризуючи мультиполярність (синергетчну дисипативність), діалогічність та трансгуманістичність глобальної соціальної динаміки у ХХІ ст., виникають та формуються нові тенденції і стратегії аналізу, опису та прогнозування майбутнього людини у її фундаментальних засадничих онтологічних пріоритетах.

Власне цьому є підтвердження і на рівні глобальної соціальної стратегії, зокрема, у трьох останніх щорічних доповідях ООН з розвитку людини та людського потенціалу «*Human Development Report*» (HDR) за 2019–2021/2022 рр. основну увагу зосереджено на критичному осмисленні та аналізі фундаментальних проблем людини в епоху антропоцену, соціальної та майнової нерівності, диспропорційності сталого розвитку та індексу головних критеріїв життя і здоров'я людини. У цих доповідях, на рівні глобального аналізу фундаментальних показників життя та сталого розвитку людини, зазначено, що сьогоднішня виокремило площину незахищеності та невизначеності життя людини – від поляризації спільнот та політичного екстремізму до індивідуальної психологічної нестійкості та відсутності можливості самоідентифікації. У Доповіді за 2021/2022 рр. «Невизначені часи, необлаштовані життя: формуючи наше майбутнє у світі, що змінюється» відзначено, що «зادля творчого та швидкого реагування на сьогоднішній комплекс невпевненості, нам необхідно зруйнувати бар'єри людської уяви, нашої ідентичності і мереж, розширити уяви про те, що можливо у нашому житті» [1; 17].

Власне це було предметом аналітичної філософії та філософії життя ще на початку ХХ ст. у Генріха Ріккєрта, який у своїх запитах щодо філософії життя відзначав: «Найкращою ознакою для поняття, яке виключно високо домінує зараз над середніми поглядами уявляється слово життя... Від певного часу воно усе частіше застосовується та відіграє значну роль не лише у публіцистів, але також і у наукових філософів. «Переживання» та «живий» є улюбленими словами, і, найбільш сучасною вважається думка, що завдання філософії-дати вчення про життя, яке виникаючи із поміж переживань, отримало б дійсно життєву форму і могло б слугувати живій людині» [2, с. 209–210]. Відповідно до нових тенденцій, писав далі Ріккєрт «життя повинно бути розташовано у центрі світового цілого і, все, про що змушена говорити філософія, повинно співвідноситись із життям. Воно уявляється ніби ключем до усіх дверей філософського знання. Життя оголошується власною «сутністю» світу і водночас органом його пізнання. Саме життя повинно із самого себе філософствувати без допомоги інших понять, і така філософія повинна буде безпосередньо переживатись» [2, с. 210].

Змістовно, структурно та логіко-методологічно філософія життя, яка у ХХ ст. набула статусу філософської антропології, стала однією із фундаментальних предистинацій до розгортання усієї подальшої філософської академічної традиції.

По-перше, з огляду на «академізм» освіти від епохи раннього Модерну до середини ХХ ст, філософський дискурс в головному був зведений до апріорно лінійного, здебільш наукового обґрунтування феноменів буття. Вже у передмові до «Феноменології духу» Г. Гегель писав: «Моїм наміром було сприяти наближенню філософії до форми науки – до тієї мети, досягнувши якої, вона могла б відмовитись від свого імені любові до знання і бути дійсно знанням. Внутрішня необхідність того, щоб знання було наукою, полягає у його природі і задовільне пояснення цьому дається тільки у викладі самої філософії». А на світанку ХХ ст. Е. Гуссерль зазначив, що із самого початку свого виникнення філософія виступала з домаганням бути строгою наукою і при цьому такою, що задовольняла б найвищі теоретичні потреби, і в етично-релігійному відношенні робила б можливою життя, що керувалось би чистими нормами розуму. Це домагання поставало то з більшою, то з меншою енергією, але ніколи не зникало.

По-друге, позиціонування філософії як першооснови, онтологічно-засадничої гуманітарної практики щодо усіх форм та феноменів буття дозволило їй у запитувати з приводу самих запитань у самої себе, тобто метафілософствувати. У праці «Шляхи до співбесіди» М. Хайдеггер сформулював це у наступний спосіб: «Філософію переоцінюють, очікуючи від неї безпосередньої користі. Філософію недооцінюють, знаходячи у ній, але лише у «абстрактному»... вигляді, все те ж саме, те, у чому і без того встигло цілком чуттєво переконались на досвіді наше спілкування з речами. Проте істино філософське знання ніколи не буває якоюсь запізнілою добавкою гранично всезагальних уявлень до вже існуючого суцього...» [3, с. 324].

Трансформація фундаменталізму у класичній ортодоксальній метафізично-онтологічній філософській парадигмі, що мала місце наприкінці епохи модерну, викликала до життя нові (хоча доволі часто неапробовані та непідтверджені) напрямки та обрії філософського дискурсу. Гуссерлівське прагнення «чистої філософії», себто «чистої свідомості», через століття змінюється новим гаслом – «наблизити філософію до практики!» Це гасло, проголошене в епоху третьої глобальної світоглядної революції (80–90 рр. ХХ ст. – початок 00-х рр. ХХІ ст.) видавалось певним прагматичним постулатом конструювання нової філософії. Що власне окреслив цей девіз? І чи виявилось це під силу – створити постмодерний синкретичний, чи швидше інтегративний модуль релігії, філософії, науки та практики? Певна латентність висновків та відповідей на ці питання прихована у сприйнятті, розумінні, витлумаченні та трансформації самого поняття та смислоутворення «сучасна філософія».

При визначеній доступності і навіть можливості експлікації сучасної гуманітарної науки в її стандартно диференційованих дисциплінах – «сучасна соціологія, психологія, релігієзнавство», «новітня історія чи ж історія Новітнього часу», – питання щодо сучасної філософії є значно складнішим, оскільки потребує розуміння та характеристики сучасного мислення, сучасного світорозуміння та світовідношення, принципів та властивостей філософського самоаналізу у новому транскордонному, гіпердинамічному світі. У більшості наукових програм, в університетській освіті досить «обережно», навіть «сором'язливо» йдеться за сучасну філософію. Радше зустрічається контекст філософії ХХ ст., або ж, у кращому випадку, другої половини ХХ ст., яка чомусь

витлумачується як сучасна. Філософія сьогодення (вона ж сучасна філософія) – це передусім та система інтегративного та інтерактивного осмислення дійсності, яка відтворює «дух та поступ» теперішності: іншими словами – та філософія, яка співзвучна нам у просторі і часі. І це аж ніяк не філософія початку, середини чи навіть кінця ХХ ст. Світ – транскордонний, гіпердинамічний, багатовимірний та полівекторний. Ми живемо у феноменальну епоху феноменальних парадоксів: розробили і втілюємо технології майбутнього не маючи відповідей (можливості вийти з формату кантівської трансцендентності) щодо фундаментальних засад свого минулого. Жодна з концепцій світотворення не є на даний час аксіомою, відповідно не може бути ні предистинацією, ні похідною для моделі світотворення. Новітня історія цивілізації виокремила і відповідну об'ємну площину новітніх антропосоціальних питань та проблем. Цю проблему досить точно на мій погляд визначив відомий польський політолог, філософ і економіст Гжегож Колодко: «Якісне зростання можна розглядати як лінійний процес, чого не можна сказати про соціально-економічний розвиток. Характер останнього істотно міняється в епоху глобалізації та вибуху інформаційних технологій... Сучасна модель розвитку в перспективі буде мінятися, а услід за цим будуть еволюціонувати також інструменти вимірювання рівня розвитку суспільства. Вони більше будуть брати до уваги якість людського капіталу, стан природного середовища, доступ до благ культури і природи, щільність розселення в міських поселення і інші чинники...» [4, с. 18–19].

Цивілізаційний простір і час, який видавався (та й радше витлумачився як константа), зазнав видозмін як у сутнісному, так і в оціночному аспектах, свідченням чого є:

– інтеграція та реінтеграція спільнот та кордонів (від видозміни Старого світу та утворення ЄС до деколонізації та неконтрольованих економічних, політичних, релігійних внутрішніх та зовнішніх міграцій);

– трансформація світу як системи (від руйнування біполярності та дихотомічності світових систем до нової геополітичної карти світу, утворення новітніх економіко-політичних, військових та територіальних об'єднань);

– сутнісна та оціночна видозміна часу історії та цивілізацій (від еволюційно-ієрархічних моделей світоустрою до нелінійних феноменів порядку та хаосу, синергетики тощо);

– гіпердинаміка та транскордонність сучасного світу (від монови-
мірності та лінійності простору і часу до феноменів інформаційної та
постінформаційної цивілізації, співіснування світоглядних та інстру-
ментальних цінностей);

– тотальна взаємоприсутність та взаємодоповнюваність фунда-
ментально різних форм людського буття, свідомості та культури
(релігія, філософія, наука, практика). Власне це і окреслив у своїй
роботі «21 урок для 21 століття» Ювал Харарі: «Людство втрачає віру в
ліберальну оповідь, що домінувала в глобальній політиці впродовж
останніх десятиліть, саме тоді, коли поєднання біо- й інформаційних
технологій висуває нам найбільші виклики, з якими людство стикалось
будь-коли» [5, с. 17].

Філософствування і, зокрема, філософія життя сьогодні постає як
пошук нових, більш ефективних шляхів інтерпретації, конкретизації
абстрактних уявлень, понять, як передумова відходу від спроб прямої
екстраполяції складеного раніше знання на нові явища. Філософству-
вання як форма руху в сфері всезагального не може вирішувати
завдання синтезу, пошуку його міри, не конкретизуючи результати
свого дослідження, не залучаючи до цього процесу інші науки, які
насамперед мають своїм предметом сферу людської реальності.

Філософії взагалі, як і філософії сьогодення, зокрема, не властиво і
не може бути властиво ідейне, соціальне обґрунтування як керівництво
до дії, їй не притаманні абсолютистські формули соціальної прагматики
і утопії. І все ж саме за нею зберігається місце континуальної і водночас
партикулярної традиції руху, світопереживання і світоосягнення,
площини співпоставлення і сумніву, раціонального і ірраціонального.
Сучасна філософія намагається втримати та відтворити фунда-
ментальні, глибинні засади антропного принципу. Філософія життя у
філософській традиції новітньої історії окреслює той принцип, що світ
людини надзвичайно тонкий і чутливий, прагматичний і конкретний,
раціональний та ірраціональний водночас. Проте і сама людина є
частиною цього світу, а значить, частиною відкритою і незавершеною в
майбутньому. Людина не є довершеною істотою, вона належить до всіх
змін, пов'язаних з законами еволюції. Сьогодні вона не та, що була у
минулому, і в майбутньому вона буде не така, як сьогодні. Філософія
майбутнього, у своїй метафілософській транскрипції виокремлює

запити до людини майбутнього в її становленні, пошуку, життєтворчості та перспективі. Філософія майбутнього – це усвідомлення відповідальності за історію, теперішнє та майбутнє, це унікальна можливість пошуку та відтворення нової глобальної гуманістичної формули життя людини, суспільства, цивілізації.

Список використаних джерел

1. United Nations. (2022, September 8). Human Development Report 2021–22. Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22> (дата звернення: 20.02.2023).
2. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. Пер. з нем. Общ. ред. и предисл. А. Ф. Зотова; сост. А. П. Полякова, М. М. Беляева; подгот. текста и прим. Р. К. Медведевой. Москва: Республика, 1998. 413 с.
3. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. Пер. с нем. А. В. Михайлова. Москва: Гнозис, 1993. 321 с.
4. Колодко, Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. Київ: Основні цінності, 2002. 248 с.
5. Харарі Ювал Ной. 21 урок для 21 століття. Пер. з англ. Олександр Дем'янчук; Наук. ред. Олег Кисильов. Київ: Форс Україна, 2018. 413 с.

О. І. Ситник – кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцького національного технічного університету

Теоретичні підходи та вихідні принципи розуміння феномену «соціальна політика»

Україна декларується як соціальна держава, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються як найвища соціальна цінність. Увага до людини, її прав і свобод та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Враховуючи, що людина є основою державної політики, це не може не відбитися на формуванні сучасної моделі соціальної політики. Сьогодні ми спостерігаємо загострення проблем соціального спрямування, серед яких: істотний розрив між рівнем доходів багатих і бідних верств

населення, невідповідність оплати праці її реальній продуктивності, криза солідарної системи пенсійного забезпечення, проблеми трудової міграції тощо. У цьому контексті важливим є уточнення теоретичних аспектів соціальної політики, її категоріального апарату, методологічних засад.

Увага до соціальної політики як центральної ланки державної політики є значною. Серед науковців, які займаються різноманітними питаннями вивчення соціальної політики варто відмітити праці таких як: Р. Баркер, Л. Безтелесна, Ю. Бондаренко, О. Воронін, Б. Гаєвський, Т. Ганслі, І. Григорієва, О. Давидюк, О. Іванова, А. Колот, О. Крентовська, І. Лавриненко, Г. Лопушняк, Е. Лобанова, У. Лоренц, В. Мелянюк, І. Садова, Т. Семінога, В. Скуратівський, В. Співок, П. Спікер, П. Шевчук, О. Яременко та ін.

У працях цих авторів розглянуті питання сутності категоріального апарату соціальної політики, соціальних відносин, реалізації соціальної політики тощо. Водночас залишаються питання теоретичної чіткості розуміння феномену «соціальна політика», визначення пріоритетності соціальної політики серед інших складових державної політики, реалізації її вихідних принципів.

Категорія «соціальна політика» широко використовується в соціальних науках, теорії і практиці державного управління, в офіційних державних документах. Поняття «соціальна політика» в науковий обіг запроваджено у Франції теоретиком утопічного соціалізму Ш. Фур'є, який наголошував на обов'язках держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії.

Відсутність чіткої визначеності поняття «соціальна політика» створює певні методологічні труднощі в її розумінні. У свою чергу відсутність базового теоретичного розуміння соціальної політики перешкоджає специфіці її практичної реалізації.

Із огляду на це основним завданням є детальне опрацювання наявних у наукових дослідженнях підходів до розуміння соціальної політики і формування на основі власних висновків її перспективного розуміння.

Можна виділити кілька підстав для класифікації основних підходів щодо розуміння соціальної політики. Розширимо класифікацію, яка

була запропонована Л. І. Безтелесною, Г. М. Юрчик [1, с.142–143] (табл. 1).

Таблиця 1

Зміст та основні підходи до визначення соціальної політики

Підстави	Авторське визначення соціальної політики	Автор/джерело
1	2	3
	Система цілеспрямованої діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, сукупність принципів, норм, правил, рішень, дій, спрямованих на забезпечення ефективного оптимального функціонування та розвитку процесів соціального буття	В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова, 1997 [2, с. 342]
	«... діяльність держави щодо збалансування забезпечення державного правління, соціального захисту населення, створення сприятливих умов для існування індивідів і соціальних спільнот»	В. Піча, Н. Хома [3, с. 114]
Діяльність	«це діяльність державних та громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти при беззастережному дотриманні її громадянських прав і свобод»	О. Сергієнко, 2002 [4, с. 36]
	В широкому розумінні – «цілеспрямована діяльність держави та інших політичних інститутів і громадських об'єднань, спрямована на вдосконалення соціальної сфери»; у вузькому розумінні «діяльність суб'єктів соціальної політики, спрямована на захист груп населення, неспроможних до самозахисту та самозабезпечення, організація соціальних служб»	О. Яременко, 2006 [5, с. 27]
Взаємодія і регулювання	«Система взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, самої особистості щодо забезпечення та розвитку людини»	А. Сіленко, 2003 [6, с.120]
	«один із елементів повної моделі державного регулювання економіки, конкретна форма, інструмент державної економічної політики (разом з фінансовою, кредитно-грошовою, зовнішньоекономічною та іббн..)»	Л. Дмитриченко, 2001 [7, с. 53]

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Сукупність ідей (положень, уявлень, підходів)	«сукупність науково сформованих ідей, положень та концептуальних підходів (як довготермінового, стратегічного, так і короткотермінового, тактичного характеру, що поєднується із системою конкретних дій, заходів, важелів, стимулів і механізмів, за допомогою яких практично регулюються соціальні процеси)»	В. Мандибура, 2000 [8, с. 22]
	«... система ідеологічних уявлень та ціле направлену діяльність держави, громадсько-політичних інститутів, підприємств та окремих громадян на соціальну сферу для забезпечення безконфліктності соціальних відносин, урегульованості соціальних процесів та задоволення соціальних потреб в цілях соціального (людського) розвитку»	А. Безтелесна, Г. Юрчин, 2013 [1, с. 146]
Сукупність (система, комплекс) заходів, програм, рішень	«... в організаційному відношенні соціальна політика становить систему принципів, заходів і методів задоволення за допомогою політики основних потреб людини, соціальних прошарків, усього населення країни»	Б. Гаєвський, 1999 [9, с. 164]
	Комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад	А. Крупнік, 2002 [10, с. 9]
Вид та регулювання економічної політики	«по-перше, як один із видів саме економічної політики; по-друге, як цілісну автономну систему в системі економічної політики, що дозволяє виділити мінімум два напрямки у цій системі: перший, пов'язаний із забезпеченням ефективності реалізації цілей інших видів економічної політики, другий із забезпеченням соціального захисту тих верств населення, індивідів, які потребують саме захисту, підтримки з боку суспільства у прямому розумінні цього слова»	Монографія за заг. ред. Д. Лук'яненка [11, с. 97]
	«... сфера переважно економічних досягнень»	Т. Перглер, 1998[12]

Автори новітнього навчального посібника «Історія та теорія соціальної політики» також наводять відомі підходи до проблеми встановлення дефініції «соціальна політика».

Перший підхід характеризується ототожненням соціального та суспільного, тому за ним соціальна політика – це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. Її мета – досягнення цілей усього суспільства. Зрозуміло, що за такого підходу особисті проблеми людини, наприклад втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, залишаються на другому плані порівняно з інтересами всього суспільства.

Другий підхід виходить із необхідності вирішення питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державних допомог та добродійної діяльності. Такий підхід обмежує активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства, тоді як більшість громадян, «безпечних», залишається поза увагою державних органів, однак саме серед них відбуваються основні суспільні процеси.

Третій – має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів. В основу частіше за інше покладається податкова політика, спрямована на вирівнювання диференціації прибутків.

Четвертий – покладення в основу діяльності принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства.

П'ятий – виходить із необхідності регулювання соціально-трудових відносин, тобто відносин праці й капіталу, найманих працівників та роботодавців, а всі інші соціальні заходи будуються на цій основі. Зрозуміло, що при цьому значна частина суспільства, яка не входить до сфери цих взаємин, – пенсіонери, дрібні підприємці, представники творчих професій та інші подібні їм, – залишаються поза увагою суб'єктів соціальної політики [13, с. 57–58].

Проведений аналіз підходів до визначення соціальної політики показує, що найбільш вживаним є діяльнісний підхід. Проте слід заважити, що політика, соціальна політика зокрема, не лише зводиться до діяльності (уряду, держави, партій тощо). Суттєвим є і ідеологічні чинники, які заповнюють діяльнісний підхід.

Автори термінологічно-понятійного словника «Соціальна політика і соціальна робота» зазначають, що державна соціальна політика – це «ідея, втілена в конкретний документ, затверджений законодавчою

владою, який є керівництвом до дії і, у свою чергу, результатом політичного процесу» [14, с. 386].

Проте, соціальна політика це не лише ідея, але і діяльність, і процес, і результат. Тому доцільно під державною соціальною політикою розуміти, «... діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також діяльність партій, громадських об'єднань, державних установ і організацій, що регламентується відповідними законодавчими та нормативними актами, відображає суспільний устрій і регулює взаємовідносини в суспільстві для забезпечення гідного рівня життя населення та визначається їх цілями й інтересами» [15, с. 28].

Проаналізувавши основні підходи до розуміння соціальної політики, визначивши її сутність важливо акцентувати увагу на баченні об'єкта і суб'єкта соціальної політики. Аналіз наукової літератури показує відсутність єдиного бачення об'єкта і суб'єкта соціальної політики.

Варто погодитися з думкою О. Яременка, що соціальна політика є передусім, регулятором соціальних процесів і соціальних перетворень й охоплює такі основні складові: «... суб'єкти, які розглядають і впроваджують соціальні програми, об'єкти, які підлягають регулюванню, канали впливу суб'єктів на об'єкти» [5, с. 23].

Суб'єкти соціальної політики мають складну структуру. До них належить людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, різноманітні фонди, що здійснюють свою діяльність у різноманітних формах як у межах інституціональних структур, так і на громадських самодіяльних засадах.

Об'єктивною основою багатосуб'єктності в здійсненні соціальної політики є різноманітність соціальних відносин у суспільстві, які створюють суб'єктивні умови для багатства, різного прояву способів реалізації соціального потенціалу людини та інших суб'єктів соціальної політики.

Складніше з визначенням об'єкта соціальної політики. До об'єктів соціальної політики дослідники відносять соціальний захист, соціальні служби, соціальне забезпечення тощо. З поміж підходів щодо об'єктів соціальної політики найбільш точнішим є підхід запропонований О. Яременком. До об'єктів він відносить соціальну структуру (вивчення соціального складу, усталеності, стабільності організації, режиму керування, системи мотивації, символіки, традицій, способу життя), соціальні умови праці і життя, соціальні відносини, соціальні норми [5, с.36].

Значну увагу в науковій літературі приділено визначенню основних завдань (напрямів) соціальної політики. Завдання соціальної політики чітко виписані у чинному законодавстві України. Основними засадами внутрішньої політики в соціальній сфері визначено:

- забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг;
- надання громадянам упродовж всього життя соціальних гарантій на основі вдосконалення системи соціальних стандартів і пільг;
- досягнення ефективного демографічного розвитку;
- покращення соціального захисту дітей, утворення духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої та соціально благополучної сім'ї;
- сприяння молоді в реалізації творчих можливостей та ініціатив, залучення її до активної участі в соціальному, економічному та гуманітарному розвитку держави;
- забезпечення доступним житлом громадян, насамперед малозабезпечених, із обмеженими фізичними можливостями, молоді, працівників бюджетної сфери, формування потужного державного замовлення на будівництво соціального житла, відродження доступного іпотечного кредитування;
- трансформацію державної політики у сфері зайнятості та ринку праці, зокрема через розвиток партнерства між роботодавцями і найманими працівниками, власниками підприємств, установ, організацій та професійними спілками;
- подолання бідності і зменшення соціального розшарування, зокрема шляхом само зайнятості населення, розвитку малого та середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності;
- забезпечення державних гарантій щодо реалізації соціальних прав працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності;
- забезпечення захисту прав громадян України, які працюють за кордоном та сприяння їх поверненню в Україну;
- поетапне погашення зобов'язань держави за знеціненими заощадженнями громадян;

- удосконалення системи пенсійного забезпечення, створення умов для гідного життя людей похилого віку, стимулювання розвитку недержавної системи пенсійного страхування;
- забезпечення розміру соціальних виплат, які є основним джерелом доходів, на рівні не нижчому за прожитковий мінімум, удосконалення системи підтримки соціально незахищених верств населення;
- подолання бездомності громадян, безпритульності та бездоглядності дітей [16].

Дані засади чітко визначають завдання державної соціальної політики. Ефективність подальших теоретичних узагальнень сутності, змісту, структури, принципів та завдань соціальної політики буде перспективним у напрямі уніфікації різнопланових підходів до даної проблематики.

Державну соціальну політику слід розглядати як багаторівневу і багатофункціональну систему, яка зможе забезпечити соціальний та економічний розвиток країни внаслідок активізації людського капіталу та максимальної реалізації його інноваційного потенціалу. Під нею розуміємо діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, політичних партій і громадських об'єднань, державних установ і організацій, діяльність яких направлена на забезпечення достойного рівня життя населення.

Головним завданням соціальної політики визначено забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів, які є суб'єктами такої політики, здійснення координації, узгоджувальної діяльності різних елементів системи.

Список використаних джерел

1. Безтелесна Л. У., Юрчик Г. М. Сутність та складові соціальної політики: теоретичний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 2 (49). Ч. 2, с.141–147.
2. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика: навч. посібник. Київ; УАДУ, 1997. 364 с.
3. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навч. посібник. Київ: Коровелла, 2001. 344 с.
4. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2001. № 1. С. 31–37.
5. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації: монографія.

- Київ: Ін-т економіки та прогнозування НАН України; УІСД ім. О. Яременко, 2006. 480 с.
6. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві. *Людина і політика*. 2003. № 1. С. 118–128.
 7. Дмитриченко А. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория: монографія. Донецк: УкрНТЕК. 2001. 329 с.
 8. Мандибура В. Соціальна політика держави та її складові. *Україна: аспекти праці*. 2000. № 7. С. 21–23.
 9. Гаєвський Б. А. Сучасна українська політологія. Київ: МАУП, 1999. 265 с.
 10. Крупнік А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства: монографія. Одеса, 2002. 169 с.
 11. Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / за ред. Д. Г. Лук'яненка. Київ: КНЕУ, 2001. 538 с.
 12. Перглер Т. І. Роль соціально-правової держави Німеччини у стабілізації суспільства: автореф. дис.... канд. політ. наук, спец.: 23.00.02. Київ, 1998. 20 с.
 13. Історія та теорія соціальної політики України: навч. посібник / А. О. Ярошенко, Т. В. Семигіна, Н. В. Сухицька; за ред. А. О. Ярошенко. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 289 с.
 14. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понятійн. слов. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
 15. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
 16. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010р. №2411-ІУ. Дія та оновлення: 08.07.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 13.02.2023).

Н. О. Стеблина – доктор політичних наук,
професор кафедри журналістики та соціальних
комунікацій Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Алгоритм комп'ютерного аналізу порядку денного міжнародних ЗМІ щодо повномасштабного вторгнення РФ

Увага міжнародних ЗМІ щодо повномасштабного вторгнення РФ є одним із критично важливих компонентів успіху України на полі бою. Адже масмедіа, повідомляючи про події на полі бою, про російські

обстріли цивільних об'єктів, про російські воєнні злочини, впливають на свою аудиторію. А вона, у свою чергу, тисне на уряд, що ухвалюватиме рішення про надання Україні допомоги. Саме тому фахівцям у сфері політичних наук та комунікативістики важливо запропонувати оптимальний алгоритм аналізу порядку денного для того, щоб мати можливість моніторити контент ЗМІ, а також пропонувати політичним акторам механізми впливу на цей порядок денний.

Численні дослідження, присвячені аналізу порядку денного медіа, доводять, що ЗМІ мають суттєвий ефект на ухвалення тих або інших рішень. Відоме положення теорії порядку денного, згідно з яким медіа не стільки говорять аудиторії, що думати, скільки про те, про що саме думати [1], роблячи видимими або ж підкреслюючи певні аспекти новин. До прикладу, Д. Джоулі на прикладі Бельгії показав, що у випадку надання допомоги увага медіа може впливати на те, яким саме країнам надаватиметься допомога у короткотерміновій перспективі, а от у довгостроковій перспективі – на кількість отриманої допомоги [2]. Д. ван Белл встановив залежність між висвітленням катастроф та кількістю допомоги, яку отримує та або інша країна, а також вирахував фактори, які визначають увагу американських ЗМІ [3]. Вивчаючи формування суспільної думки щодо війни в Іраку, терористичних атак 11 вересня в США, а також поширення інформації про наявність в Іраку зброї масового знищення, М. Муїн встановив, що існує сильна залежність між висвітленням цих тем у ЗМІ та думками респондентів, які вони висловлювали під час опитувань громадської думки [4].

Звісно, говорячи про порядок денний медіа, потрібно враховувати сучасне фрагментоване медіасередовище, де аудиторія, яка отримує інформацію з одного джерела, має одні пріоритети, а аудиторія, що використовує декілька джерел, – інші [5]. Також у соціальних мережах може формуватися зовсім інший порядок денний, відмінний від традиційних ЗМІ [6]. Дослідження показують і те, що порядок денний мейнстрімних медіа та соцмереж пов'язані й впливають одне на одного [7]. Проте все ж, незважаючи на вплив нових медіа та платформ, саме традиційні медіа є «ключовими для підтримування уваги до теми, тиску на уряд, а особливо у тому, щоб змусити його реагувати» [8]. А з-поміж традиційних медіа саме газети продовжують відігравати ключову роль під час формування порядку денного [9].

Зважаючи на це, було вирішено звернути увагу на те, яким чином провідне міжнародне традиційне медіа – газета *The New York Times*

(*NYT*) – подає інформацію про повномасштабне російське вторгнення. А саме – яке місце у порядку денному цього медіа посідає тема. Зокрема, у межах цього дослідження запропоновано алгоритм комп'ютерного аналізу порядку денного видання. Цей алгоритм може видатися корисним для більш поглиблених досліджень цієї теми, а також – інших міжнародних ЗМІ.

Опишемо цей алгоритм.

Як відомо, теорія порядку денного передбачає, що для масмедіа не всі теми є однаково важливими, що можна виявити через розташування публікацій у номері, розмір заголовків, наявність фото чи іншого додаткового матеріалу. Виділяючи ті або інші теми, видання показує своїм читачам, що саме варте найбільшої уваги. Тож для створення алгоритму необхідно запропонувати механізм виявлення подібних тем, а також місце теми, що вивчається, з-поміж них.

Якщо у класичних дослідженнях газет до уваги бралися саме перші шпальти журналів [10] чи газет [11], то у цифрову епоху цілком можна скористатися головною сторінкою видання. Ресурс *Way Back Machine* зберігає мільйони скріншотів головних та інших сторінок, тому може бути зручним інструментом. До того ж, лінки сайту містять дату – і таким чином можна відшукати потрібну інформацію. Тож із використанням мови Python (модуль *requests*) ми завантажили 250 скріншотів головних сторінок газети із початку вторгнення до 31 жовтня.

Для того, щоб отримати тексти, ми зважали на html-розмітку, зокрема, рівні заголовків (модулі *bs4*, *re*). Так, заголовки першого рівня (*<h1>*) дають змогу показати, яка тема випуску є терміновою і є більш важливою, ніж усі інші. Це може бути тема тижня чи навіть тема місяця, що виділяється з-поміж інших особливим статусом. Щодо газети *NYT*, то заголовки цього рівня за 250 днів були використані 23 рази. З них 13, більше половини, були присвячені Україні та темі повномасштабного вторгнення. Тож це говорить про те, що газета приділяє значну увагу питанню і тема України була екстраординарною для видання, переважаючи за значимістю внутрішні питання.

Щоправда, якщо аналізувати публікації по датах, то помітимо, що тема вторгнення згадувалася у заголовках такого типу до 21 квітня. Отже, тема російського повномасштабного вторгнення справді посідала значне місце у порядку денному *NYT*, проте все ж видання більше висвітлювало саме першу фазу – до відступу російських окупантів з Півночі України, та початок другої фази – «битви за Донбас». Відтак, у

випадку видання саме негативні інфоприводи переважали, а звільнення Харківщини чи ж Херсону все ж не були винесені як найважливіші новини номера.

Щодо заголовків другого рівня (<h2>), то вони не бралися до уваги, бо таким чином видання позначає рубрики.

А от аналіз заголовків третього рівня (<h3>) показує такі результати – із 7 липня на скріншотах видання було зафіксовано постійну рубрику «Російсько-українська війна». І приблизно щотижня або ж раз на десять днів вона згадувалася. Це говорить про те, що увага до теми повномасштабного вторгнення у виданні все ж є, але вона перемістилася на інший рівень. І тема стала більш звичною, а її сприйняття – не настільки драматичним, як у перші місяці. Також узвичаїлася і сама назва повномасштабного вторгнення, бо відразу після його початку використовувалися формулювання «Війна в Україні» або «Російська війна». Якщо аналізувати згадки певних ключових осіб у зв'язку із великою війною Росії проти України, то тут значну перевагу має В. Путін (115 згадок) порівняно із В. Зеленським (15). Тож знаходимо ще одне підтвердження тому, що негативні інформаційні приводи (загроза від Путіна) у зв'язку із цією темою для видання є більш поширеними, ніж позитивні (рішення Зеленського щодо захисту країни).

Таким чином, ми побачили, що за допомогою комп'ютерної програми та інструментів із відкритим доступом, наявних у мережі, можливо здійснювати аналіз порядку денного видань – за рівнями заголовків та ключовими словами. Подальші розробки у цьому напрямку, наприклад, застосування семантичного аналізу, дадуть можливість поглибити наявні уявлення про формування порядку денного у ЗМІ.

Список використаних джерел

1. Kassed, H. K., & Mustaffa, C. S. Agenda Setting Theory and International News: A Comparative Analysis of News Articles Coverage on Iraq War in Malaysian English Newspapers, 2017. *SHS Web Conf*, 2017. 33. DOI: 10.1051/shsconf/20173300081.
2. Joly, J. Disentangling media effects. *Cooperation and Conflict*, 2016. 51 (4). P. 428–446.
3. Van Belle, D. A. New York Times and Network TV News Coverage of Foreign Disasters: The Significance of the Insignificant Variables. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 2000. 77 (1). P. 50–70. DOI: 10.1177/107769900007700105.

4. Muin, M. J. Agenda-Setting Theory and the Role of the Media in Shaping Public Opinion for the Iraq War. *University of Central Missouri*, 2011. URL: http://www.centuralspace.ucmo.edu/xmlui/bitstream/.../MMuin_Communication.pdf (дата звернення: 12.02.2023).
5. Muddiman, A., Stroud, N. J., McCombs, M. E. Media Fragmentation, Attribute Agenda Setting, and Political Opinions About Iraq. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 2014. P. 58, 215–233.
6. Bekkers, V., Beunders, H., Edwards, A.R., Moody, R. New Media, Micromobilization, and Political Agenda Setting: Crossover Effects in Political Mobilization and Media Usage. *The Information Society*, 2011. P. 27, 209–219.
7. Gilardi, F., Gessler, T., Kubli, M., & Müller, S. Social Media and Political Agenda Setting. *Political Communication*, 2021. P. 39, 39–60.
8. Langer, A. I., Gruber, J. B. Political Agenda Setting in the Hybrid Media System: Why Legacy Media Still Matter a Great Deal. *The International Journal of Press/Politics*, 2020. P. 26, 313–340.
9. Gross, B. I. Setting the Agenda: A Simulation of Deciding Tomorrow's Front-Page. *Journal of Political Science Education*, 2020. P. 17, 77–92.
10. Amankwah, A. S. Gendering the Agenda: A Look at Front Page Photographs of a National Newspaper. *Int.J.Buss.Mgt.Eco.Res.*, 2016. 3(6). P. 641–645.
11. Gul, S., Rahman, A. U., Samiullah, Khan, R. A. Comparing the agenda setting role of the Pakistani and Indian newspapers in disasters: a case study of the 2005 Kashmir earthquake. *Erdkunde*, 2020. P. 74, 301–316.

А. П. Ткачук – кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії ВНУ
Лесі Українки

Османо-російське геополітичне протистояння в Північному Причорномор'ї середини XVIII століття

Проблема османо-російського протистояння в регіоні Північного Причорномор'я продовжує привертати увагу дослідників. Особливо актуальною вона виглядає в розрізі «кримського питання», яке стало наріжним каменем в російсько-турецьких відносинах середини XVIII ст.

Російська та Османська імперії формувалися й розвивалися в близькому географічному сусідстві. Територія Московії розширювалася

переважно на Схід, у першу чергу в межі проживання етнічно, релігійно і лінгвістично близьких до турків-османів тюркських народів, які сповідували іслам. Уже в другій половині XVI ст. державність Казанського, Астраханського і Сибірського ханств було ліквідовано а їхню територію анексовано. Османи, в свою чергу, захоплюючи Арабський Схід і Закавказзя, головний удар завдавали все ж на Захід, поглинаючи землі, де жили християнські, переважно слов'янські народи, які сповідували православ'я. Упродовж тривалого періоду Московія мало цікавила османів, але з XVI ст. експансія Москви суттєво посилилася. Ще в другій половині XV ст. великий князь московський Іван III, одружившись на Софії Палеолог (племінниці останнього візантійського імператора), заявив про претензії Московії на спадок Східної Римської імперії, обравши візантійського двоголового орла своїм символом влади [1].

Так приблизно в одному часовому просторі створювалися дві великі євразійські імперії, наближаючи одна до одної кордони своїх володінь

Міждержавні відносини між Московією та Османською імперією були встановлені 1492 р. Проте спільних кордонів ці держави на той час ще не мали. Навіть перше російсько-турецьке військове зіткнення не було пов'язане з якими-небудь територіальними претензіями цих держав одна до одної. Першим збройним конфліктом можна вважати військові дії в районі Астрахані 1569 р. Однак вони були розпочаті турецькою стороною не заради того, аби змінити співвідношення сил у Східній Європі чи одержати якусь частину золотоординського спадку, а лише для забезпечення зручного шляху кримським і північно-балканським військам до театру військових дій, які велися проти Ірану. Після цього більше 100 років Османська імперія не проявляла активного інтересу до даного регіону. Кримське ханство, що було васалом Османської імперії від імені її властей відало проблемами північного прикордоння. Попри болючі для місцевого населення татарські набіги за здобиччю й полоненими якихось вагомих територіальних претензій на землі Московії і Речі Посполитої в другій половині XVI – першій половині XVII ст. ні татари, ні їх османські сюзерени не мали. Ствердившись в Криму, османи на інший ординський спадок не претендували, і північно-східний напрям на той час не входив до сфери їхніх головних зовнішньополітичних інтересів.

Інтереси Московської держави до середини XVII ст. були зосереджені в основному в західному і східному напрямках. Південне прикордоння цікавило московський уряд лише у зв'язку з необхідністю забезпечити оборону своїх володінь від кримських набігів. Уперше спільний кордон між Московією та Османською імперією зафіксовано Бахчисарайським перемир'ям, яким закінчилася російсько-турецька війна 1672–1681 рр.

У Москві наприкінці XVII ст. ще залишалися сподівання на те, що подальші відносини з Османською імперією можуть складатися мирно, що «можна з султаном турським мир надійний чинити» [2, с. 27]. Територіальні претензії до Османської імперії і заяви про необхідність взагалі знищити цю державу з вуст офіційних осіб вперше прозвучали в Росії за правління Анни Іванівни. Унаслідок війни 1735–1739 рр. до російських володінь включено лише Азов, а весь османо-російський прикордонний район проголошено нейтральним і демілітаризованим [3].

Після невідомого для Росії Белградського миру 1739 р. вона перейшла від військових акцій до економічних, дипломатичних і дестабілізаційних методів вирішення кримської та причорноморської проблеми.

Середина та друга половина XVIII ст. були складним періодом в історії Османської імперії. У першу чергу це було пов'язано з занепадом військово-ленної системи – основи господарського, політичного, військового життя держави. До середини XVIII ст. ускладнилися внутрішньополітичні проблеми, пов'язані з активізацією національно-визвольних рухів на грецьких, сербських, болгарських, албанських і інших територіях, захоплених турками. Загальна криза Османської імперії відбилася на боєздатності армії. Занепад військово-ленної системи призвів до того, що на війну з Росією 1768–1774 рр. вдалося зібрати ледь четверту частину сипахів із їхніми загонами. Яничари з високопрофесійного війська перетворилися у зброю придворних угруповань, втратили бойове значення і використовувались зазвичай для каральних операцій. Відставав від європейського рівня і флот. Деякі спроби реорганізації армії, що здійснювалися в 40-х рр. XVIII ст., значного успіху не мали [4].

У зовнішній політиці Стамбула пріоритетними напрямками було суперництво з Персією на Кавказі та в Малій Азії, яке, втім, не

доходило до широкомасштабних військових зіткнень. Цікаво, що кримський хан Арслан-Гірей (1748–1756) одержав подяку від турецького султана за дотримання умов дружби і приязні з Росією. Звісно, набіги кримських татар не припинялися, проте вони вже не мали систематичного характеру. Слід відмітити, що такі ж набіги на кримські землі здійснювали запорозькі і донські козаки, а також підвладні Росії калмики. Це стало причиною того, що обширні території, які контролювалися з Запорозької Січі, дуже повільно заселялися. Османські ж і кримські землі, що прилягали до російських і українських земель, теж фактично були своєрідною смугою відчуження. Території Придністров'я та Херсонщини практично не були заселеними. П. Румянцев у 1765 р. відмічав «турки і татари... на цих степах ніяких поселень не заводять» [5].

Скориставшись такою ситуацією російська сторона значно активізувала підривну роботу для посилення етнічних протиріч всередині ханства. У силу низки причин об'єктивного (розбіжності в культурі, мові, способі життя і господарстві) і суб'єктивного (значна економічна залежність від Росії, постійне зіткнення з російськими підданими, складні взаємовідносини з жителями Криму) характеру, ногайські татари, що становили близько 40 % населення Кримського ханства й займали більшість його території за межами півострова, більше схилилися до добросусідських відносин з Росією, ніж кримські татари. Саме ці протиріччя досить успішно почали використовувати російські агенти. 1753 р. Едісанські мурзи Канай і Шинкуша прислали до Петербурга свого посланця Хаджия Акай-Кутлу з проханням про прийняття їх із всім народом у підданство російській короні, заявляючи, що головні Буджацькі мурзи з ними погоджуються (Едісанська і Буджацька орди були найсильнішими в ногайців). 1758 р. подібні спроби було повторено. Проте російський уряд, аналізуючи зміст листів від ногайських мурз, резюмував, що «зміст їхніх листів такий, нібито ногайські правителі і едісанські та буджацькі мурзи шукали тут лише тимчасового прихистку через політику Крим-Гірей хана, а нам потрібно значно більше» [6, с. 611]. Крім того, Росії, яка на той час була учасницею Семилітньої війни, було не вигідним загострення відносин із все ще могутньою і впливовою Османською імперією. Тому російський уряд офіційно погодився прийняти у підданство лише ногайські клани.

Деяко іншою була політика щодо кавказьких народів. Підданими Кримського хана на Кавказі були адиги, які займали лівобережжя Кубані. Їхня залежність від Криму була номінальною. Кавказці без особливого захоплення визнавали верховенство хана і намагалися проводити самостійну політику. Звісно, така політика адигів провокувала постійні набіги на них кримських і кубанських татар. Унаслідок цього не один раз різні адигські племена заявляли про своє бажання перейти в російське підданство.

Традиційно кримські хани вважали своїми підданими і кабардинців. Відповідно до Белградського договору 1739 р. Кабарда визнавалася незалежною, «буферною» територією. Але всупереч положенням цього договору, кримські хани продовжували втручатися у внутрішні справи Кабарди, вимагаючи від неї сплати данини. 1750 р. із Петербургу на адресу турецького уряду спрямовано офіційний протест у зв'язку із постійним втручанням кубанського сераскера в кабардинські справи. Та і сама Блискуча Порта у 50-х рр. XVIII ст. заслала агентів у Кабарду та Дагестан, які повинні були переконати місцевих правителів прийняти турецьке підданство і виступити проти Росії. Слід визнати, що й Російська імперія активно втручалася у справи Кабарди. На початку 50-х рр. туди були відіслані майори І. Барковський і П. Татаров із загонами у 400 солдат. Окрім своєї головної місії щодо примирення ворогуючих угруповань знаті, ці російські емісари уважно вивчали Кабарду як один із важливих театрів військових дій у випадку війни з Туреччиною чи Іраном. Такі заходи російського уряду однозначно сприймалися в Туреччині і Кримському ханстві як втручання у внутрішні справи Кабарди. Тому коли в 1753 р. російським емісарам вдалося на деякий час примирити місцеві ворогуючі угруповання, то Османська імперія звинуватила Росію у втручанні в справи Кабарди і в намаганні схилити кабардинців до вступу в російське підданство. Отож, у 50-х рр. XVIII ст. йшло вперте суперництво між Росією, Османською імперією та Кримським ханством за гегемонію в Північному Причорномор'ї та на Кавказі [7].

1758 р. до влади в Бахчисараї в результаті повстання прийшов новий хан – Кири́м-Гірей. Його політика мала чітко означене антиросійське спрямування. Упродовж 1758–1759 рр. новий хан проводив активні дії в Кабарді, намагаючись схилити її князів до виступу проти Росії, але марно. Після невдачі кримський правитель розпочав переговори з представником прусського короля про конкретні військові акції

кримських татар проти Росії та Австрії. Крим-Гірей готовий був виставити 16-ти тисячний корпус татарської іррегулярної кінноти. Проте вихід Росії з війни з Пруссією перекреслив плани спільних пруссько-турецьких дій.

Невдачі кримського володаря спонукали турецького султана в 1764 р. прийняти рішення про усунення Кирим-Гірея від влади. Тим більше, що його ризикована і агресивна зовнішня політика поєднувалася з неврівноваженістю і у внутрішніх справах, за що йому дали прізвисько «Делі-хан» («Божевільний хан»). Про це свідчать і османські, і російські джерела. Але все ж основною причиною усунення хана була його агресивна політика, яка б неминуче привела ханство, а слідом за ним і Османську імперію, до війни з Росією і союзною з нею імперією Габсбургів. Така війна за існуючих обставин аж ніяк не входила до планів Стамбула. Ворожість та агресивність Кирим-Гірея щодо Росії була зрозумілою, враховуючи зіткнення інтересів Бахчисараю і Санкт-Петербурга на прикордонних територіях, а також те, що російський консул у Криму Никифоров, діючи відповідно до спеціальної інструкції Колегії іноземних справ, займався на півострові ще й шпигунською діяльністю. Не випадково, наступний хан – Селім-Гірей III у першу чергу висунув вимогу видворити Никифорова з Криму.

Таким чином, політика причорноморських держав у 50–60-х рр. XVIII ст. лише нагнітала напругу в регіоні і приводила до поглиблення взаємних протиріч. При цьому основна причина формування передумов нової російсько-турецької війни полягала в тому, що Белградський мир 1739 р. не вирішив ключових проблем в регіоні. Відповідно до його результатів, Росія не могла досягнути здійснення своїх геополітичних і економічних завдань. Османській імперії, зі свого боку, не вдалося встановити гегемонію на Кавказі і зберегти в Північному Причорномор'ї відносно комфортне для себе становище, яке склалося після невдалого Прутського походу російської армії 1711 р. Кримське ханство, у свою чергу, не лише не забезпечило собі геополітичної та економічної вигоди – воно взагалі втратило статус самостійної сторони конфлікту і, з усією очевидністю, перетворилося із суб'єкта політичного процесу в його об'єкт.

Є підстави стверджувати, що в планах Петербургу відразу після завершення війни з Пруссією у 1763 р. була підготовка до війни з Османською імперією за Північне Причорномор'я та Північний Кавказ. За тих умов це могло означати лише одне – прагнення зруйнувати

існуючу на той час систему військово-політичної та релігійно-ідеологічної залежності Кримського ханства від Османської імперії. Не випадково майже відразу після сходження на російський престол Катерини II, їй було представлено відому доповідь канцлера М. Воронцова «Про Малу Татарію». У ній канцлер відмічав, що сусідство кримських татар «для Росії набагато шкідливіше, ніж Порти Оттоманської; вони є схильними до грабунків і злочинств, майстерні в швидких і неочікуваних військових нападах, а до останньої з турками війни наносили Росії відчутну шкоду і образи частими набігами, захопленням у полон багатьох тисяч жителів... Росія змушена для захисту і безпеки своєї утримувати проти них оборонні лінії із великою чисельністю війська і перебувати, ніби під час війни, у стані бойової готовності.» У зв'язку з цим Воронцов робив висновки, що «півострів Крим місцезнаходженням своїм настільки важливий, що дійсно може вважатися ключем російських і турецьких володінь; до того часу, поки він залишається в турецькому підданстві, він завжди буде небезпечним для Росії, і навпаки, коли б він знаходився під владою Російської держави, чи не був би залежним від когось, то не лише безпека для Росії надійно була б утверджена, але тоді знаходилося б Азовське і Чорне море під її владою» [8, с. 150].

Досить активними були дії Росії і на Кавказі. Весною 1763 р. в урочищі Моздок розпочалося будівництво однойменної фортеці. Вона стала ключовою у Кизлярсько-Моздокській лінії укріплень, яка в той час створювалася. Завдяки своєму розміщенню ця фортеця, по-перше, повністю контролювала найбагатші пасовища князів Великої Кабарди, а, по-друге, за словами Кирич-Гірея, нова фортеця знаходилася на такому місці, яке «є єдиним вільним для проїзду і сполучення дагестанців з кубанцями і кримцями». Якщо вона буде добудована до кінця, то «будь-яке сполучення у татар з дагестанцями зовсім буде перерване». Фортецю добудовано упродовж 1765 р., одержавши 40 гармат і потужний гарнізон [9, с. 115].

Водночас і Османська імперія теж посилювала укріплення й гарнізони своїх північно-причорноморських і кавказьких оборонних ліній. 1761 р. між Стамбулом і Берліном укладено союзний договір, спрямований проти Росії та Австрії. Крім того, кримський хан в 1759 р. перевів частину ногайців із Буджака на лівий берег Дніпра і поселив їх між річками Білозеркою та Рогачиком, що було заборонено Белградським договором. Користуючись тим, що будівництво Моздока викликало незадоволення кабардинських князів, Кирич-Гірей у

листопаді 1763 р. запевнив їх, що «якщо вони з російською стороною мають зв'язок через поселення в урочищі Моздок, то він, хан, обіцяє не допустити їх до цього силою» [9, с. 116].

Це стало підставою для звернення князів Великої Кабарди наприкінці 1764 р. до кримського хана з проханням зруйнувати Моздокську фортецю незважаючи на те, що вона була побудована на території Російської імперії. У червні 1765 р. кубанський сераскер здійснив військову акцію в районі Кизляра однак вона виявилася безрезультатною.

Таким чином, обидві сторони готувалися до війни, яка ставала неминучою. Погляди істориків на назріваючий конфлікт різняться між собою. Так, зокрема, В. Возгрін вважає, що Османська імперія і Кримське ханство стали жертвою неспровокованої агресії з боку Росії, яка знищила самобутню цивілізацію, що склалася на півострові [10]. А. Фішер, у свою чергу, робить висновок, що поряд з економічними причинами постійного тиску Росії на Крим, був досить сильним елемент своєрідної помсти з боку росіян за багато століть кримської агресії [11].

В сучасній російській історіографії домінує великодержавницька концепція, що саме у Північному Причорномор'ї тоді найбільш інтенсивно йшов процес розширення Російської імперії до своїх «природних» геополітичних кордонів. Такими нібито для неї на півдні були Чорноморське узбережжя, Великий Кавказ, Каспійське море та напівпустелі середньої Азії. Згідно цієї концепції нормальний розвиток держави чи етносу неможливо уявити без опори на ці природні кордони. Якщо етнос не доріс до них, то він відчуває нестачу необхідних для розвитку ресурсів. Якщо етнос переріс ці кордони, то він відчуває значну напругу через переорієнтацію відповідних цього економічних і торгових зв'язків, а також через необхідність захисту периферійних для себе територій. Тому боротьба за вихід до Балтійського і Чорного морів продовжувалася тривалий час. Вона повинна була закінчитися перемогою Росії, оскільки ця перемога мала вирішальне значення для російської державності, яка від самого свого становлення розвивалася на ґрунті імперської ідеї. Така позиція не є новою оскільки схожі погляди ще в XIX ст. обстоював впливовий російський дипломат і публіцист А. Жоміні, близький соратник канцлера А. Горчакова. Він відмічав, що зовнішня політика Катерини II багато в чому визначалася саме геополітичним становищем Росії. «Затиснутій у своїх територіальних межах між Швецією, Польщею,

татарами й турками, Росії було необхідно розширитись і досягнути своїх природних кордонів і моря. Всі держави були утворені в силу цього закону. Росія повинна була вчинити так само» [12, с. 78].

Отже, основною причиною протистояння Росії і Туреччини було об'єктивне прагнення першої до розширення своїх кордонів, а другої – недопущення відторгнення своїх периферійних територій, які опинилися у сфері геополітичних інтересів Росії. Кримське ханство (як і Кабарда, Осетія, Молдавія, Валахія) виявилось об'єктами у чужій геополітичній грі.

Таким чином, основна причина ескалації російсько-турецького конфлікту в середині XVIII ст. полягала, перш за все, в невирішеності проблеми Причорноморського і Кавказького регіонів, які з початку XVIII ст. перетворилися фактично в зони проникнення і освоєння для обох держав. Стамбул повинен був вирішити для себе проблему цих регіонів, а разом з тим – одержати важелі впливу в Речі Посполитій як ключовій державі для протидії прямим антиосманським крокам як з боку Росії, так і з боку імперії Габсбургів. Російська імперія теж за будь-яку ціну прагнула розширити свою територію, здобути вихід до Чорного моря та добитися можливості контролювати Кримський півострів. Що стосується самого Кримського ханства, то самотійної ролі воно вже не відігравало. Навіть після укладення Кючук-Кайнарджийського та Ясського мирних договорів геополітична боротьба двох імперій за гегемонію в східноєвропейському та євразійському просторі не припинилася.

Список використаних джерел

1. Бальфур Дж. Османская империя. Шесть столетий от возвышения до упадка / пер. с англ. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=72240&p=1 (дата звернення: 17.02.20223).
2. Письмо Петра I князю Федору Юрьевичу Ромодановский от 31 мая 1696 г. *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Т. 1 (1688–1701). Санкт-Петербург: Изд. «Государственная типография», 1877. 998 с. URL: https://imwerden.de/pdf/petr_veliky_pisma_i_bumagi_tom1_1688-1701_1887_text.pdf (дата звернення: 17.02.20223).
3. Російсько-турецька війна 1735–1739 рр.: причини, підсумки. URL: <https://faqukrn.ru/osvita/istorija/6039-rosijsko-turecka-vijna-1735-1739-rr-richini.html> (дата звернення: 19.02.20223).
4. Гудвин Дж. Величие и крах Османской империи. Властители бескрайних горизонтов / пер. с англ. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=151809&p=1> (дата звернення: 19.02.20223).

5. Письмо П. А. Румянцева генерал-майору Е. А. Щербинину о защите южной пограничной линии. От 1 октября 1765 г. *П. А. Румянцев: Сборник документов и материалов*. URL: https://imwerden.de/pdf/rumyantsev_dokumenty_tom2_1953__ocr.pdf (дата звернення: 19.02.20223).
6. Постановление русского правительства об отношениях с Крымским ханством от 8 ноября 1758 г. *Документы по истории России XVIII в.* Москва: Изд-во АН СССР, 1957. 878 с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005631057/ (дата звернення: 20.02.20223).
7. Росія і горці Кавказу. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/rosiya-i-hortsikavkazu-0> (дата звернення: 20.02.20223).
8. Доклад канцлера М. И. Воронцова «О Малой Татарии» от 9 ноября 1762 года. Постановление русского правительства об отношениях с Крымским ханством от 8 ноября 1758 г. *Новосельский А. А. Документы по истории России XVIII в.* Москва: Изд-во АН СССР, 1957. 877 с.
9. Масаев М. В. Присоединение Крыма к России. Симферополь: Таврида, 1997. 220 с.
10. Возгрін В. Анексія Криму Російською імперією. *Кримськотатарське питання*. Сімферополь, 1999. № 4. С. 3–25.
11. Фішер А. Російська анексія Криму. Київ: Ніка-Центр, 1998. 180 с.
12. Из рукописи А. Г. Жомини о внешней политике Екатерины II. *Новая и новейшая история*. 1999. № 2. С. 76–82.

В. В. Топчій – доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України,
директор навчально-наукового інституту
права Державного податкового університету
<https://orcid.org/0000-0002-1726-9028>

В. Підгаєцька – здобувач ступеня магістр
навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету

Про деякі шляхи удосконалення правового механізму з питань утримання військовополонених

Як показує практика, важливого значення у сьогоденні набувають питання, що стосуються утримання військовополонених у спеціальних

таборах. Зокрема, у вказаному напрямі варто вирішити низку невідкладних завдань, а саме:

1. На законодавчому рівні чітко визначити перелік суб'єктів, які уповноважені здійснювати утримання, включаючи всі питання матеріально-ресурсного забезпечення, забезпечення охорони, нагляду і безпеки військовополонених у відповідних установах (спеціальних таборах (дільницях), слідчих ізоляторах (СІЗО) чи УВП), тобто ці функції має виконувати або особовий склад Військової служби правопорядку (ВСП) Збройних сил України (ЗСУ), або персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України. Необхідність вирішення вказаної проблеми є очевидною, бо від цього залежить реалізація права громадськості на відвідування таборів (дільниць) та здійснення у зв'язку з цим соціального моніторингу за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених.

Частково зазначене питання регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [1], але у цьому нормативно-правовому акті також є низка прогалин і колізій, які підлягають невідкладному вирішенню, а саме: а) у п. 1 розділу I «Загальні положення» вказаного Порядку жодним словом не обмовлено про персонал спеціальних таборів, що важливо з огляду соціально-правового захисту останніх; б) у п. 8 р. III «Загальні засади створення та функціонування таборів» зазначеного Положення вказано, що комплектування посад персоналу таборів здійснюється відповідно законодавства України.

У зв'язку у цим, виникає цілком логічне питання – яким?

Зокрема, у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» закріплено правовий статус персоналу ДКВС України, у який досі, на відміну від Закону України «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України», після затвердження Порядку тримання військовополонених змін і доповнень не внесено. У свою чергу, в останньому законодавчому акті йдеться про особовий склад ВСП ЗСУ.

То, хто ж такі особи з числа персоналу таборів для військово-службовців, який їх правовий статус, враховуючи, що відповідно до положень п. 1 ст. 92 Конституції України його може визначати лише закон, а не підзаконний нормативно-правовий акт, до якого відносяться, зокрема, й постанови Кабінету Міністрів України [2, с. 201–202]?

Як видається, зазначену правову прогалину варто усунути шляхом доповнення ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» правом персоналу ДКВС України на утримання військовополонених, а п. 1 Порядку тримання військовополонених – поняттям «персонал таборів (дільниць) для військовополонених, а саме – це особи з числа персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

2. У вказаному Порядку нічого не сказано про здійснення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених, що є невід’ємною вимогою міжнародно-правових актів з означеної тематики дослідження. Лише частково мова з цього приводу ведеться у п. 13-1 (про безперешкодне відвідування місць, де тримаються або працюють військовополонені) р. III Порядку, а також п. 13-2, у якому таке право надано Уповноваженому Верховної Ради з прав людини або уповноваженим ним представником.

Враховуючи, що у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» та ч. 7 ст. 24 КВК закріплено такий правовий інститут, як «національний превентивний механізм», без сумніву, варто було б у вказаному вище Порядку закріпити відповідні положення з означених питань, що, знову ж таки, важливо у контексті завдань щодо запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження і покарання [3].

Як показали результати аналізу утримання військовополонених в Україні, на практиці існують й інші проблеми, які варто вирішувати з огляду вимог міжнародного права, але при цьому, без сумніву, варто уникати тих правових прогалин і колізій, які мають місце у нормативно-правових актах з означених питань, щоб не допустити критичних оцінок і незадовільних оцінок з боку як національних громадських об’єднань, так і міжнародних моніторингових груп.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
3. Kolb, A. G., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., & Kotliar, O. (2021). Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the

Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 39(71), 334–349. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.17>

В. Г. Циватий – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1505-7483>

**Політичні технології та політичні технології лобізму
в міжнародно-політичних і дипломатичних практиках
держав у ХХІ столітті: теоретико-методологічний,
історико-інституціональний,
діаспоральний і глобалізаційний дискурси**

В умовах сьогодення дослідження актуальних проблем сучасного суспільства стає важливим і затребуваним для представників соціуму ХХІ ст. Міжнародно-політичний напрям такого політико-системного осмислення набуває нового вмотивування, застосування прикладного аналізу та осмислення етапів інституціонального розвитку соціуму ХХІ ст. Наукове обґрунтування і концептуалізація таких соціальних регуляторів сучасного світоустрою, як політичні технології та інструменти дипломатичного протоколу – це новий перспективний напрям досліджень у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики, дипломатії, міжнародної інформації, публічного управління та адміністрування, діаспорології, інституціональної історії, міжнародної політики, публічної дипломатії, міжкультурної комунікації в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ ст. [1, с. 11–31; 2, с. 66–79].

Політичні технології лобізму, політичні технології, публічна і культурна дипломатія в умовах мондіалізованого світоустрою є інтегральними напрямками з реалізації моделі соціокультурного розвитку сучасного суспільства у світовому міжнародно-політичному, міжнародно-інформаційному та публічному просторі. Протягом

останніх десятиліть концепція політичних технологій стала предметом теоретико-методологічного осмислення та наукових дискусій [3; 4; 5].

Інституціональна історія – це один із актуальних, інноваційних і перспективних напрямів сучасної історичної науки. Інституціональна історія міжнародних структур, організацій і об'єднань у новому поліцентричному (багатополюсному) світі XXI ст. набуває особливої актуальності [6, с. 66–75; 7, с. 26–29]. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до інституціональної історії діаспори та сучасних політичних технологій лобізму в діаспоральних практиках [6, с. 66–75].

Інститут діаспори є важливою складовою державної політики. Інституціональна історія діаспори вивчає особливості виникнення, становлення і розвитку моделі інституту діаспори в її історичній ретроспективі. Предметною сферою цього наукового напрямку є різні системні складові елементи діаспоральної моделі: нормативно-правова база, діаспоральна дипломатія, культура і мистецтво діаспори, засоби масової інформації діаспори, політика лобізму, технології лобізму тощо.

Під час досліджень у цій сфері, перш за все, аналізуються особливості інституту діаспори в публічній і культурній дипломатії держави, і власна публічна політика діаспор світу. Інституціональна діаспорологія створює характеристику інституту діаспори і при цьому визначає її національні особливості. При дослідженні інституціональної історії діаспор світу увагу акцентують на особливостях динаміки розвитку зовнішньополітичних відносин між різними державами і ролі, яку відіграють в них інститути діаспори, зокрема – фактор інституту діаспори на міжнародній арені в умовах поліцентричного світу та в зовнішньополітичних стратегіях держав.

Однією із передумов побудови успішної держави є успішна діаспоральна політика держави як фактор зміцнення єдності українських співвітчизників за кордоном, а також вивчення та впровадження кращого досвіду діаспоральної політики зарубіжних країн в Україні. Предметна сфера наукового напрямку зорієнтована на державну підтримку і зв'язки з діаспорою (діаспоральна політика) щодо зміцнення внутрішньої консолідації зарубіжних діаспор і розвиток їх потенціалу впливовості на державні органи країни проживання з метою підтримки інтересів держави етнічного походження.

Увага звертається на теоретичні діаспоральні моделі, історичний досвід, сучасні діаспоральні практики і перспективи взаємодії держави і діаспори, у т. ч. й через практичне застосування сучасних політичних технологій лобізму, характеризуються інституціональні зв'язки діаспори, а також міграційний фактор. Систематизація діаспоральної політики щодо української діаспори і діаспор зарубіжних країн на сьогодні є однією із найбільш важливих і актуальних завдань сучасної зовнішньополітичної стратегії держав.

Друга світова війна і третя хвиля міграції (з кінця Другої світової війни до 80-х рр. ХХ ст.) – це особливий інституціональний період в історії української державності [8, с. 182–186]. Імміграція з українських земель має більше, ніж столітню історію. Важливим центром тяжіння міграції з України були й залишаються Європа та Американський континент. Особливості української міграції до Західної Європи, США і Канади, її географічного розселення, початкової зайнятості зумовили складання інтелектуальних і соціальних параметрів української діаспори, властивих високорозвиненим громадам з високим рівнем інституціональної організації, освіти й культури.

Традиційно історію української еміграції поділяють на чотири хвилі: перша – трудова еміграція – з останньої чверті ХІХ ст. до початку Першої світової війни; друга – політична – період між двома світовими війнами; третя – інтелектуальна – період після Другої світової війни до середини 1950-х рр.; четверта – економічна – від 1980-х рр. до сьогодні. Звичайно, такий поділ є досить умовним.

Переважаюча частина українців з третьої хвилі міграції прибула до США упродовж 1947–1951 рр., серед них – біженці, переселенці й лише невеликий відсоток трудових мігрантів [3]. Ці часто добре освічені українці, прошарок української інтелігенції, (у тому числі 2 тис. студентів, 1,2 тис. викладачів і вчених, 400 інженерів, 350 юристів і 300 лікарів) покинули свою батьківщину під час війни і розглядали США чи Канаду як тимчасову країну проживання, хоча більшість з них вже ніколи не повернулася жити в Україну [4; 5].

Також серед іммігрантів значну частку становили особи, які після Другої світової війни перебували у таборах для біженців та військовополонених у Німеччині, Австрії, Бельгії, Великій Британії. Загалом після Другої світової війни до США переїхало близько 100 тис. біженців з України [3; 4].

Саме завдяки великій кількості інтелігенції та науковців у третій хвилі імміграції і почався розвиток українського політичного, громадського, культурного та релігійного життя в діаспорі (серед іммігрантів 54,54 % склали особи з початковою освітою, кількість українців з вищою освітою становила 4,12 %, а 9 % іммігрантів з України мали спеціальну освіту) [5].

Вважається, що 1945–1950 рр. – це специфічний, інтелектуальний, героїчний інституціональний період в історії української культури й науки. Українські біженці, знайшовши притулок у таборах Ді-Пі, відразу почали створювати школи, літературу, організації, пресу. У той час у Німеччині (з Австрією) було 29 українських гімназій, 87 народних шкіл, 8 фахових шкіл, кілька закладів університетського типу [1; 4].

Інституціональна історія української еміграції, міграції та імміграції досить складна, насичена значною кількістю історичних фактів і подій, як в історичній ретроспективі, так і сьогодні. Адже значною мірою і на сьогодні прослідковуються головні риси української діаспоральної та міграційної політики, зокрема – й інтелектуального виміру [2, с. 178–185].

Питання становлення й стратегічного інституціонального розвитку держав пострадянського простору у XXI ст. потребує вивчення та узагальнення набутого ними досвіду: державотворчого, діаспорального, міграційного тощо. У більшості пострадянських держав демократизація передувала дуже складним і драматичним процесам раціонально-бюрократичної модернізації держави і національної консолідації [2, с. 180–185].

Після краху біполярної системи, на початку XXI ст. людство виявилось в ситуації існування різних центрів сили/центрів впливу. У повсякденне вживання увійшло поняття багатополарності (поліцентричності). Необхідно відзначити, що аналогів їй в історичному минулому не було; попередниками в XIX – початку XX ст. були різні «концерти держав», зокрема «система європейського концерту», закріплена на Віденському конгресі. Поліцентричний світ, що затверджується на наших очах, стає унікальним продуктом безпрецедентної стадії глобалізації, яку вона досягла до теперішнього часу [7, с. 26–29].

Формування міграційної політики сучасної України розпочалося після здобуття державної незалежності. Разом із тим, попри

багатовікову бездержавність, Україна зберігала державницькі традиції, зокрема й у сфері міграційної політики та її інститутів, які, безумовно, мали вплив на державотворення новітніх часів. Актуальність і гострота міграційної проблематики, інституціональні проблеми діаспоральної політики, питання української діаспори зумовили піднесення інтересу до цієї тематики широкого кола науковців у 2016–2020 рр. Інституціональні традиції формування зовнішньої політики України, зокрема, діаспоральної політики, мають свою українську багатовікову спадщину і практичний досвід [9, с. 25–30; 10, с. 53–57; 11, с. 133–137].

Невід’ємною складовою міграційної політики і діаспоральної політики, складовою інституціональної історії діаспори є міжнародне співробітництво. Хоча інтереси України як країни походження та інтереси країн призначення українських мігрантів суттєво відрізняються, обидві сторони зацікавлені в організованій, законній і безпечній міграції, що відкриває реальні можливості для співпраці [11, с. 136–137; 12, с. 154–163].

У діаспоральних практиках і діаспоральній політиці держав у XXI ст. набуває поширення явище політичного лобізму як складова впливу діаспор на поширення й відстоювання позитивного іміджу держави. Демократичні держави характеризуються тим, що державна влада не може існувати та функціонувати ізольовано від громадянського суспільства. Саме від належно створеного механізму такої взаємодії залежить динамічний розвиток суспільства, а також визначається сприйняття держави міжнародним співтовариством у зовнішньополітичних, діаспоральних та економічних відносинах.

Такий вплив зумовлено об’єктивними процесами державотворення, а також за допомогою нього відбувається інформаційне донесення до державних структур потреб окремих груп населення або суспільства в цілому. У світовій практиці зазначене явище прийнято називати «лобіюванням». В Україні воно широко застосовується у вищих інституціях держави, проте є маловідомим серед населення країни.

Протягом останніх десятиріч неухильно активізувалась діяльність груп, які переслідують власні інтереси – найчастіше в економічній та політичній сферах. У зв’язку з цим, 2010 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила Рекомендацію 1908 (2010) «Лобіювання в демократичному суспільстві (Європейський кодекс поведінки при лобіюванні)», у якій зазначається, що плюралізм інтересів є важливою

ресою демократії, тому члени суспільства мають повне право організуватися і лобіювати свої інтереси.

Однак, таке явище, як нерегульоване приховане лобіювання може порушити демократичні принципи і належне управління. У нашій країні це призвело до того, що будь-які рішення або дії представників влади сприймаються з недовірою, наслідком чого стала певною мірою деформація громадської свідомості та утвердження негативних стереотипів.

Не дивлячись на відсутність в Україні чіткої законодавчої та інституціональної основи для здійснення лобістської діяльності, ми не можемо взагалі заперечувати її існування. В одних державах лобізм закріплено на законодавчому рівні – Канада, США, Велика Британія, ФРН, Франція, Європейський Союз, а в інших, у тому числі і в Україні, використовуються різні форми саморегуляції (*безпосередній лобізм і опосередкований лобізм*) [13, с. 74–77].

Категорійно-понятійний апарат характеризує основи здійснення лобістської діяльності, а також правовідносини, які виникають у зв'язку з цим: лобізм – професійна діяльність суб'єкта лобізму, спрямована на просування законів, інших нормативно-правових актів, їх проектів під час процесу розробки, прийняття, скасування або зміни їх органами державної влади України, іншими суб'єктами владних повноважень України, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів; представництво та захист інтересів замовника послуг з лобізму [14; 15; 16, с. 429–441].

Послуги з лобізму – діяльність суб'єкта лобізму щодо представництва та захисту інтересів замовника послуг з лобізму, що здійснюється шляхом взаємодії суб'єкта лобізму з державними структурами [17, с. 51–79; 18; 19, с. 338–348].

Лобізм як політична технологія на сьогодні широко використовується в діаспоральних практиках зарубіжних країн та України (захист і просування інтересів своєї держави в умовах закордонного інституціонального середовища) [20, с. 2–18; 21, с. 337–363].

Отже, для того, щоб прийняти відповідний закон про лобіювання потрібно не лише провести детальний аналіз попередньо розроблених законопроектів, зробити їх порівняльну характеристику, визначити позитивні аспекти та недоліки, а й залучити громадськість до активного обговорення проблеми інституціоналізації лобіювання в Україні,

запросити міжнародних експертів з набутим досвідом роботи у цій сфері, а також необхідним є постійний обмін фахівцями між Україною та провідними країнами Європи.

Основними мотивами міграції були й залишаються економічні чинники. Якщо на початок 90-х рр. ХХ ст. виїзди на заробітки спричиняли банкрутства підприємств, затримки виплат заробітної плати, безробіття, то сьогодні їхньою метою найчастіше є: підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання, поглиблення економічної кризи тощо. Відсутність чіткої перспективи та хоча б мінімальних сигналів щодо покращення ситуації в Україні у не надто далекому майбутньому надалі спонукатимуть громадян до міграції. Отже, доки очевидних стимулів для того, щоб залишатися і працювати на батьківщині, не буде – відтік робочої сили з країни продовжуватиметься, як правило – інтелектуальної.

Сучасні політичні технології лобізму застосовуються в діаспоральних практиках та інституціоналізуються в умовах поліцентричного світоустрою сьогодення. Нормативне закріплення лобістської діяльності, перш за все, зміцнить конституційні засади демократизму в Україні.

Міжнародне співтовариство та інститути діаспори нашу державу сприйматимуть як рівного собі члена у зовнішніх відносинах саме тому, що лобіювання стане тим необхідним механізмом (політичною технологією), який протидіятиме корупційним діям і просуванню позитивного іміджу держави, що є важливим показником сьогодення.

Стрімке зростання політичних технологій та технологій політичного лобізму у сучасному суспільстві зумовлює необхідність вивчення цих концептів, зокрема – питань про їх сутність, специфіку та функції. Поняття «політичні технології» і «технології політичного лобізму» є порівняно новими в осучасненому теоретико-методологічному трактуванні й ще не мають повного усталеного визначення та інституціональної завершеності.

Список використаних джерел

1. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
2. Мирончук О. «Відплив інтелекту» як фактор конкурентоспроможності в глобалізованому світі. *Дослідження міжнародної економіки*: зб. наук. праць. Київ: ІСЕМВ НАН України, 2011. № 2 (67). С. 178–185.

3. Сергійчук В.І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали. Київ: Дніпро, 1998. 941 с.
4. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття: наукове видання / наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 110 с.
5. Українці у США: кількість, міграція, заняття та уподобання. За матеріалами відкритої лекції Воловини О. «Українці в США та вплив міграції з України на діаспору в США (на базі офіційної статистики)». *Справжня вартя* від 21.11.2012. URL: <http://varta.kharkov.ua/articles/1090601.html> (дата звернення: 26.02.2023).
6. Ціватий В. Г. Типологія третьої хвилі української еміграції та історичні паралелі міграційного сьогодення. *Народна творчість та етнологія: науковий журнал*. 2020. № 1(383). С. 66–75.
7. Ціватий В.Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд ХХІ століття: (інституційний контекст). *Зовнішні справи: науковий журнал*. 2014. № 8. С. 26–29.
8. Чекаленко Л.Д., Ціватий В.Г. Історія пам'яті або пам'ять історії: методологія дослідження. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss. 6. С. 182–186.
9. Подрез Ю.В. Українська діаспора Сибіру та Далекого Сходу в другій половині ХІХ початку ХХ ст. *Історія та географія: наук. журнал*. 2019. № 51. С. 25–30.
10. Подрез Ю. В. Українці Східної Слобожанщини у другій половині ХVІІ – на початку ХХ ст. *Історія та географія: наук. журнал*. 2019. № 49. С. 53–57.
11. Ціватий В.Г. Інституціональна історія діаспори та інституціональна діаспорологія (на прикладі Західної Європи, США і Канади): теоретико-методологічний дискурс та історичні паралелі. *Гуманітарний корпус: зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії / за ред. С. С. Русакова*. Вип. 34. Т. 2. Вінниця-Київ: ТВОРИ, 2020. С. 133–137.
12. Марцинюк М. П. Управління міграційними процесами в умовах пандемії COVID-19: інструменти, запроваджені МЗС України. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»: наук. журнал*. 2020. № 17. С. 154–163.
13. Радейко Р. І. Безпосередні та опосередковані форми лобіювання у правотворчій діяльності (на прикладі законодавчої діяльності Верховної Ради України). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 74–77.
14. Про запобігання корупції: Верховна Рада України; Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 22.02.2023).
15. Інститут лобіювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку. Науково-інформаційне видання / Д. Базілевич, В. Нестерович, В. Федоренко; Ін-т професійного лобіювання та адвокатів. Київ: ФОП Москаленко О. М. 2015. 111 с.

16. Ціватий В., Аношина Н. Модель дипломатії та дипломатична система Королівства Бельгія в умовах глобалізації: інституціональний і політико-міжнародний дискурси (досвід для України). *Україна дипломатична: наук. щорічник*. Київ, 2022. Вип. XXIII (23). С. 429–441.
17. Ціватий В. Г. Інституціональна історія та особливості української ідентичності як фактор формування сучасної парадигми розвитку суспільства: теоретико-методологічний, міжкультурно-регіональний і практичний дискурси сучасної дипломатичної системи та моделі дипломатії України. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства: кол. монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. Розділ 2.3. С. 51–79.
18. Black J. A History of Diplomacy / Jeremy Black. Reaktion Books, 2010. 312p.
19. Ціватий В.Г. Дипломатичний протокол і етикет міжнародної ввічливості в умовах мондіалізованого світоустрою ХХІ століття: теоретико-методологічний і практичний дискурси наукової та освітньої дипломатії. *Сучасне суспільство: кол. монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. Розділ 3.12. С. 338–348.
20. Бистрицький Є. Вступ / Є. Бистрицький, Р. Зимовець, С. Пролєєв. *Комунікація і культура в глобальному світі*. Київ: Дух і Літера, 2020. С. 2–18.
21. Ціватий В. Г. Публічне мовлення, дипломатична риторика і міжкультурна комунікація у сфері міжнародних відносин та етикетних практик: інституціональний, міжнародно-інформаційний та політико-дипломатичний дискурси. *Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін: монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. Розділ 4.7. С. 337–363.

Я. Б. Ярош – доктор політичних наук, професор, декан факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Інституційний розвиток лівих політичних партій у європейських країнах

Невід’ємною частиною партійних систем кожної країни є партії лівої частини політичного спектру. Вони беруть активну участь виборчих процесах та істотно впливають на формування парламентських коаліцій. Як зазначає, С. Ростицька, європейські ліві поступово влилися в демократичний політичний процес. Після 1989 р. у

різних європейських країнах значною частиною виборців підтримано соціал-демократичні партії, які виступають за об'єднану Європу, ставлять перед собою ліберальні та багатокультурні цілі з погляду прав індивідів і меншин [3, с. 84].

Особливістю конкурентної боротьби для лівих партій є те, що вони часто використовують потенціал шантажу у своїй політичній діяльності. Змагатися під час виборів із «ресурсними» парламентськими партіями не просто. Однак ліві політичні партії використовують тактику тиску на парламентську більшість.

Зокрема, С. Ростецька, зазначає, що «марксистські організації навряд чи отримають парламентську більшість за відсутності революційної ситуації. Перед унесенням соціалістичною фракцією законопроекту щодо прогресивної соціальної реформи партія розгорнула довгострокову кампанію пікетів і мітингів для того, щоб завоювати громадську думку» [3, с. 84]. І коли громадська думка є сформованою й більшість громадян країни виступають за цю реформу, тоді й вноситься законопроект лівими партіями певної соціальної реформи. Та провладним партіям, щоб не втратити популярність, доводиться підтримувати такі законопроекти. І подібні агітаційні кампанії розгортаються у всіх галузях суспільного життя.

Можна погодитися з думкою С. Ростецької, що «традиційні організаційні форми, такі як парламентська партія, застаріли. Мабуть, не існує жодної політичної партії, яка дуже скоро не стала б жертвою загальної, тотальної політичної корупції, що пронизує весь політичний світ». Альтернативою традиційним парламентським партіям може бути побудова відкритої організації, яка сформована з малих, досить гнучких і автономних груп, що діють скрізь на місцях [3, с. 85].

Цікавою в цьому контексті є діяльність іспанської лівопопулістської політичної сили «Подемос». Партію створено у 2014 р. групою лівих активістів та інтелектуалів (лідер – П. Турріон). Соціальною базою «Подемосу» є робітничий та частина середнього класу. Програма політичної партії «Подемос» декларує такі позиції, як відмова від суворої економії, вихід на пенсію в 60 років, 35-годинний робочий тиждень, підняття соціальних виплат, пенсій, контролю банків та роботодавців, доступ до таких суспільних благ, як медицина, освіта, житло, комунальні послуги та інформація тощо [2].

Важливою специфікою політичної партії «Подемос» є її децентралізована мережева організаційна структура. Як зазначає, член «Подемос» та редактор лівого академічного журналу «*Viento Sur*», Х. Пастор: «Партію «Подемос» можна назвати віртуальною партією, що змогла стати електоральною. Віртуальна, тому що ґрунтується на *circulos* (кола), об'єднаннях активістів. Вони створені як віртуальні об'єднання якогось регіону, через онлайн-комунікації відбуваються дискусії й прийняття рішень. Наприклад, її члени можуть обрати кандидата, який представлятиме їх на місцевих виборах. Будь-хто може приєднатися до такої спільноти, навіть люди без іспанського паспорта. Однак віртуальні інструменти, будучи дуже прогресивним знаряддям, мають багато обмежень у сучасній ситуації. Цих інструментів недостатньо для демократичних дебатів і партисипації, тому важливо зробити *circulos* (кола) не лише віртуальними. Партії потрібен гібрид віртуальної та реальної політики. Спілкування й вироблення позицій щодо важливих питань громад може та має відбуватись як в Інтернеті, так і на площах та асамблеях [2]. Партія «Подемос» організовує свою діяльність через 400 кіл (політичних клубів), залучаючи до політичної конкуренції своїх прихильників, а не вибудовує традиційну ієрархію партійної номенклатури.

Загальні вибори у 2016 р. привели до закінчення епохи двопартійної системи в країні (до цього соціалісти і колишня правляча Народна партія по черзі керували Іспанією більше 30 років). За фінальними підрахунками, Народна партія отримала 137 місць у 350-місному Конгресі депутатів – нижній палаті іспанського парламенту. Друга провідна партія країни – Соціалістична робітничка партія – мала другий результат на голосуванні з 85 місцями в парламенті (на п'ять мандатів менше, порівняно з минулим разом). Ліва партія «Подемос» у парламенті отримала 71 місце, а правоцентристська партія «Громадяни» – 32 [1].

Останнім часом, активізується діяльність лівих партій у Словенії. У країні найбільш популярною лівою партією стала «Ініціатива за демократичний соціалізм», яка користується підтримкою з боку інших лівих партій Європи. Як в Іспанії, так і Греції передумовами створення нової лівої політичної партії стали масове безробіття й скорочення працівників у 2012–2013 рр. Масові протести поширилися по країні, але особливість їх полягала в тому, що вони організовані не опозиційними

партіями, а різними соціальними групами з різними політичними поглядами (анархісти, соціалісти тощо).

Словенський експерт Г. Кірн відзначає: особливість створеної партії «Ініціатива за демократичний соціалізм» полягає в тому, що «в ній багато нових обличь, а ініціатива заснована на горизонтальних принципах. У партії «Ініціатива за демократичний соціалізм» відсутня посада голови, а є позиція координатора, який є юридичним представником і який зайнятий об'єднанням роботи інших координаторів (з економічної політики, регіональних питань, міжнародних зв'язків, екології тощо). Реальним політичним впливом володіє Рада, що обирається на з'їзді щорічно шляхом прямих виборів. Між з'їздами Рада має реальну раду та повноваження (31 активіст та 26 делегатів із місцевих відділень партії)» [3, с. 87].

Ч. Пост акцентує увагу на двох факторах, які визначають майбутнє нових лівих політичних партій, а саме: «Перший – це результат позапарламентської боротьби з жорсткою економією та приватизацією, котрий характеризує політичну свідомість і впевненість партійних активістів і робітничого класу й народних рухів. Другий – це сила «войовничої меншості» робітників на місцях, активістів та свідомих антикапіталістичних лівих усередині цих партій, з одного боку, і сили офіційного реформізму – з іншого» [5, с. 180].

Ідея формування такої партійної структури відрізняється від традиційної структури будівництва партії своєю філософією. Ідея розподілу повноважень у партії «Ініціатива за демократичний соціалізм» полягає в тому, щоб зробити владу розпорошеною та не монолітною й щоб місцеві осередки партії мали можливість брати участь у процесах партійного будівництва. Це відрізняє її від традиційної парламентської партії, де влада зосереджена в руках лідера або вузького кола партійного істеблішменту.

Отже, перебуваючи в парламентській меншості, політичні партії під час політичної конкуренції, мають використовувати позапарламентські інструменти партійної боротьби. Це може бути співпраця з екологічними, студентськими, соціальними, правозахисними організаціями, рухами та ініціативами, які відіграють помітну роль у житті конкретних країн. Для правих і лівих політичних партій ідеологічний чинник формує світоглядні позиції розвитку держави та об'єднує навколо цього своїх прихильників. Однак важливим чинником для

підвищення конкурентоспроможності політичної партії є її будівництво на нових засадах. Особливість розбудови нової партії має здійснюватися на горизонтальній, а не на вертикальній ініціативі з реальними правами місцевих осередків політичної партії.

Список використаних джерел

1. Вибори в Іспанії: Народна партія перемогла, але без більшості. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160627_spain_elections_sa (дата звернення: 15.03.2023).
2. Подемос: між популізмом та соціальними рухами. URL: <https://commons.com.ua/uk/podemos-mizh-populizmom/> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Ростецька С. «Нові ліві» політичні партії в Європі: регіональний зріз. *Політикус*. 2016. Вип. 3. С. 84–87.
4. Шипунов Г. Політичні партії «нової політики»: основні підходи до концептуалізації й індикатори визначення. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політичні студії*. 2018. Вип. 18. С. 397–403.
5. Post C. What is left of Leninism? New European left parties in historical perspective. *Socialist Register. The Question of Strategy*. 2013. Vol. 49. P.175 – 197.

ПРАЦІ АСПІРАНТІВ

А. П. Бугайчук – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-1107-9258

Зміна громадської думки в Україні в умовах повномасштабної війни як чинник впливу на партійну систему

Повномасштабна війна Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., суттєво вплинула на багато сфер людської діяльності в Україні на різних рівнях. У тому числі й на політичну систему та політичні партії як важливі суб'єкти політичного процесу. Йдеться про погіршення економічної ситуації, запровадження воєнного стану, зміни настроїв та ціннісних орієнтацій громадян тощо. У статті здійснено аналіз еволюції громадської думки в Україні упродовж з 24 лютого по 31 грудня 2022 р. порівняно із попередніми періодами та як ці зміни вплинули або можуть вплинути на партійну систему у майбутньому.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах демократичного політичного процесу саме цінності, думки та настрої громадян (тобто потенційних членів політичних партій та учасників виборів) є ключовим фактором, що визначає перспективи розвитку тих чи інших політичних партій, їх вплив та можливості. Зміни у громадській думці можуть мати вплив на рівень підтримки політичних партій у майбутньому після скасування воєнного стану.

Для оцінки змін громадської думки у зазначені періоди використано результати соціологічних опитувань Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, соціологічної групи «Рейтинг» та Київського міжнародного інституту соціології.

Зміни у рівні довіри до політичних та державних інститутів

Рівень довіри до політичних та соціальних інститутів після початку повномасштабної війни загалом зріс. Таку тенденцію за результатами

соціологічних досліджень можна відзначити щодо довіри до практично всіх інститутів, окрім інституту церкви. При цьому показники зростання рівня повної довіри відзначаємо до інститутів, які мають безпосереднє відношення до управління державою, ведення війни та подолання її наслідків (Президента України – в 5,8 рази, гуманітарних і добродійних організацій – в 3,7, парламенту – в 3,6, Збройних Сил України – в 3,14, державних установ – в 2,8) (табл. 1).

Рівень повної довіри до політичних партій зріс в 1,3 рази, що наближається до показників зростання повної довіри до виборів, великих компаній, університетів, судів, тобто інститутів, які в суспільній свідомості можуть прямо не асоціюватися із війною чи подоланням гуманітарної кризи.

За сумою рівня повної довіри («повністю довіряю») та часткової довіри («певною мірою довіряю») політичні партії мали у 2022 р. низький рівень довіри (22,1 %), що порівняний із показниками довіри до судів, банків, профспілок, парламенту та великих компаній. При цьому лідерами довіри опитаних були Збройні Сили України (95,7 %), Президент України (81,8 %), гуманітарні і добродійні організації (77,6 %) (табл. 2).

На запитання «Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною?» абсолютна більшість (60,2 %) опитаних у грудні 2022 р. відповіли «Так». Водночас у листопаді 2021 р. до початку повномасштабної війни цей показник становив лише 25,7 %.

Таким чином, у 2022 р. в умовах повномасштабної війни рівень довіри до політичних партій частково зріс, проте він видається незначним на фоні зростання довіри до інших політичних та суспільних інститутів, передусім державної влади та ЗСУ. При цьому рівень довіри до політичних партій залишається низьким, коли їм хоча б частково довіряють лише близько 20 % населення. На нашу думку, відсутність суттєвого зростання рівня довіри до політичних партій в таких умовах можна пояснити частковою втратою важливості їх як суб'єктів політичного процесу через непроведення виборів в умовах воєнного стану, а також перехід багатьох владних функцій від Верховної Ради та органів місцевого самоврядування до Президента України, Кабінету Міністрів, місцевих військових адміністрацій. Таким чином в умовах повномасштабної війни більшу роль відіграє одноосібне, а не колективне політичне лідерство, персона, а не інституція.

В умовах партійної систем України, де політичні партії часто формуються навколо популярного лідера-«обличчя», суттєве зростання довіри до ЗСУ, Президента України, уряду, державних установ, гуманітарних та добродійних організацій може сприяти посиленню політичних позицій представників влади, передусім Президента України В. Зеленського, керівництва ЗСУ та інших силових відомств, лідерів благодійних та гуманітарних організацій [2]. Вони можуть в майбутньому очолити або створити політичні партії, які мають кращі передумови для здобуття політичної влади через вибори на різних рівнях.

Подібні тенденції підтверджує і соціологічне опитування щодо «політика року» у 2022 р. Таке звання 59 % опитаних надали б Президенту України В. Зеленському, а 10 % – Головнокомандувачу ЗСУ В. Залужному. При цьому серед десяти найпопулярніших політиків було лише двоє опозиційних: экс-президент П. Порошенко (2,4 %) та волонтер С. Притула (1,1 %) [3]. Таким чином, діяльність суб'єктів політичного процесу в умовах повномасштабної війни в 2022 р. сприяли непропорційному зростанню довіри та впливу саме провладних політиків. Це може сприяти суттєвому дисбалансу у рівні підтримки та впливу між владою та опозицією у майбутньому і формуванню партійної системи із однією партією-гегемоном.

Суспільство задоволене рівнем демократії попри воєнний стан

Запровадження в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 р. передбачає низку обмежень щодо політичного процесу, свободи слова, свободи мирних зібрань, які є суттєвими для діяльності політичних партій. Зокрема ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» забороняє проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, проведення страйків, масових зібрань та акцій в умовах такого режиму. Однак, варто відзначити, що у 2022 р. після його запровадження в Україні відбувалися мирні зібрання, які здебільшого не мали протестного характеру.

Також серед заходів влади в умовах воєнного стану був запуск телевізійного марафону «Єдині новини» спільно із найпопулярнішими

телеканалами. За оцінками незалежного моніторингу від ГО «Детектор медіа», в межах такого формату мовлення значно більший доступ до аудиторії мають саме представники влади, які прямо чи опосередковано пов'язані із провладною партією «Слуга народу», або ж Президент України В. Зеленський. Відповідно, це може сприяти збільшенню довіри та підтримки саме провладних політиків [4].

Як показують результати соціологічних опитувань, попри обмеження на проведення виборів, мирних зібрань, консолідацію державою суттєвих медійних ресурсів та суттєве обмеження на поширення певної інформації, громадяни відзначають покращення у цих сферах.

Так, у листопаді 2022 р. 57 % опитаних відзначили, що політична ситуація в країні покращилася, 34 % відзначили, що ситуація із свободою слова і демократією покращилася, а 4 8 % – що вона не змінилася. Варто зазначити, що при цьому громадяни відчують негативні зміни в інших галузях. Наприклад, 81% відзначили, що економічна ситуація в країні принаймні частково погіршилася (табл. 3).

У грудні 2022 р. 79,5 % опитаних відзначали, що в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди. Опитані вважали, що ситуація зі свободою у була навіть кращою ніж у попередньому 2021 р., коли із твердженням погодилися 47,2 % опитаних [6].

Таким чином, запровадження воєнного стану та створення єдиного мовлення у телеєфірі, на думку більшості громадян, не призвело до обмеження свободи слова, посягання на свободу слова та демократію. Значна частка опитаних відзначили навіть покращення ситуації в цих галузях. На нашу думку, такий феномен можна пояснити тим, що обмежувальні заходи, контроль медіа та цензура з боку держави були меншими, ніж на це сподівалася значна частка опитаних громадян, а їх очікування щодо свободи слова та демократичності політичних процесів в умовах воєнного стану були навіть перевершені. Водночас зростання рівня довіри та підтримки Президента України та керівництва Збройних Сил України можуть свідчити про високий запит громадян на сильне одноосібне лідерство в умовах повномасштабної війни.

Отже, у 2022 р. повномасштабна війна РФ проти України стала ключовим чинником впливу на громадську думку, в тому числі на оцінку громадянами політичних процесів. Дані соціологічних

опитувань показують зростання рівня довіри практично до всіх політичних та соціальних інститутів. Проте найбільш суттєвим було зростання рівня довіри до керівництва держави, Збройних Сил України державних установ, гуманітарних та добродійних організацій, тобто суб'єктів, що прямо пов'язані із веденням війни та подоланням гуманітарної кризи.

На фоні цього рівень довіри до політичних партій в Україні залишається відносно низьким, що можна пояснити частковою втратою їх функції у політичній системі в умовах воєнного стану. Передумовами цього стала заборона на проведення виборів, а також сильніша орієнтація громадян на сильне одноосібне лідерство, а не політичні партії чи інші організації як інститути. Також ми відзначаємо непропорційне зростання рівня довіри та доступу до мас-медіа для представників влади, що прямо чи опосередковано пов'язані із провладною партією «Слуга народу». При цьому порушення дисбалансу у популярності та довірі до влади і опозиції не викликало невдоволення громадян. Навпаки, в умовах воєнного стану більшість громадян вважають, що стан свободи слова і демократії, політична ситуація загалом покращилися або принаймні не змінилися. Суттєве зростання рівня довіри до представників влади, зокрема Президента України В. Зеленського може сприяти збереженню сильних позицій партії «Слуга народу», з якою вони пов'язані, а також формування партії-гегемона в партійній системі України на основі цієї партії.

Додатки

Таблиця 1

Зміна рівня довіри до соціальних інститутів в умовах повномасштабної війни у 2022 р. відносно 2020 р.

Інститут	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Важко відповісти, не відповіли
1	2	3	4	5	6
Президент	576,62 %	158,47 %	41,96 %	15,00 %	4,35 %
Гуманітарні і добродійні організації	372,46 %	120,98 %	74,89 %	41,86 %	2,01 %
Парламент	362,50 %	207,98 %	113,22 %	48,93 %	7,55 %
Збройні сил	314 %	45 %	15 %	21 %	4 %

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Державні установи	283,33 %	149,54 %	95,81 %	42,86 %	8,57 %
Преса	273,91 %	156,04 %	95,27 %	49,39 %	10,53 %
Телебачення	261,54 %	149,83 %	91,41 %	50,20 %	5,88 %
Уряд	253,85 %	275,46 %	91,08 %	37,02 %	5,88 %
Поліція	225,64 %	142,77 %	88,07 %	61,09 %	4,84 %
Профспілки	179,17 %	167,58 %	152,24 %	94,35 %	3,61 %
Вибори	142,86 %	106,12 %	126,65 %	78,89 %	4,44 %
Великі компанії	138,24 %	120,13 %	149,65 %	89,74 %	2,40 %
Університети	133,33 %	118,08 %	134,56 %	51,32 %	5,36 %
Політичні партії	133,33 %	123,31 %	142,37 %	66,50 %	10,61 %
Суди	110,34 %	145,56 %	145,03 %	60,82 %	4,21 %
Банки	103,45 %	109,75 %	115,91 %	93,93 %	5,88 %
Церква	83,69 %	111,59 %	138,85 %	86,99 %	2,44 %

Джерело: [1].

Таблиця 2

**Показники довіри до різних інститутів в Україні
у вересні-жовтні 2022 р.**

Інститут	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Сума
1	2	3	4
Збройні сил	74,5	21,2	95,7
Президент	44,4	37,4	81,8
Гуманітарні і добродійні організації	25,7	51,9	77,6
Церква	23,6	46,2	69,8
Університети	10,8	51,6	62,4
Державні установи	6,8	48,6	55,4
Поліція	8,8	46,4	55,2
Уряд	6,6	44,9	51,5
Телебачення	6,8	44,2	51

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4
Преса	6,3	42,6	48,9
Вибори	7	36,4	43,4
Великі компанії	4,7	37,6	42,3
Парламент	5,8	33,9	39,7
Профспілки	4,3	30,5	34,8
Банки	3	30,4	33,4
Суди	3,2	24,6	27,8
Політичні партії	2	20,1	22,1

Джерело: [1].

Таблиця 3

Оцінка суспільством зміни ситуації у політиці, економіці, свободі слова та демократії у 2022 р.

	Значно покращилася	Скоріше покращилася	Не змінилася	Важко відповісти	Скоріше погіршилася	Значно погіршилася
Політична ситуація в країні	20	37	19	11	8	4
Економічна ситуація в країні	2	4	10	4	38	43
Свобода слова і демократія	16	18	48	5	7	5

Джерело: [5].

Список використаних джерел

1. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 14.02.2023).

2. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. *Центр Разумкова*. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf (дата звернення: 14.02.2023).
3. Політик 2022 року (грудень 2022р.–січень 2023р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/polityk-2022-roku-gruden-2022r-sichen-2023r> (дата звернення: 14.02.2023).
4. Довженко О. Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 14.02.2023).
5. Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Підсумки року. Очікування від майбутнього (20-21 листопада 2022). *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nineteenth_national_survey_results_of_the_year_expectations_for_the_future_november_20-21_2022.html (дата звернення: 14.02.2023).
6. Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat =reports&id =1175&page=1> (дата звернення: 14.02.2023).

Г. С. Добровольський – здобувач
докторантської програми PhD кафедри
всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Причини та порядок закриття чорносотенної газети «Почаевские известия»

Оцінка діяльності чорносотенців, як захисників монархії Романових і противників будь-яких революційних перетворень, буде неповною, якщо не взяти до уваги того факту, що чорносотенці дозволяли собі і відкриту критику уряду та чиновників у своїх офіційних відозвах та пресі. Поряд з їхніми закликами захистити Росію і «весь російський народ» від ворогів та іноземців на сторінках чорносотенних видань «Почаевские известия» і «Вече» часто публікувалися матеріали, в яких урядовців звинувачували у зраді національних інтересів.

Чи не найбільше до різкої критики чиновників та міністрів вдавався ієромонах Почаївської лаври Іліодор Труфанов, дуже скандальна особа,

один із редакторів «Почаевских известий», запеклий монархіст та чорносотенець, котрий згодом став чи не найвідомішим розстригою в Російській імперії, що вітав революцію у Росії. Отець Іліодор, як редактор «Почаевских известий», міг вільно публікувати власні матеріали, чим охоче користувався, а будучи людиною з вельми запальною вдачею, часто не підбирав слів. Не були для нього винятком ні міністри, ні рядові чиновники.

Це було занадто навіть для такого відомого чорносотенця, патріота Росії та поборника монархії як ієромонах Іліодор. 1908 р. на архімандрита Почаївської лаври Віталія (Максименка), як головного редактора «Почаевских известий», за необґрунтовані звинувачення уряду, опубліковані у 29 та 30 номерах «Почаевских известий», було накладено штраф у сумі п'ятсот рублів за публікацію статті Іліодора «Прощай, вольнський народ» [4, арк. 2]. Однак це не зупинило скандального монаха. І для того, аби навести порядок в редакції газети, указом Святійшого Правлячого Синоду від 29 листопада 1908 р. надвірного радника Олександра Зубова призначено цензором «Почаевских известий» [2, арк. 3].

Уже 12 грудня того ж року Зубов написав рапорт на ім'я намісника Почаївської лаври, в якому наполегливо рекомендував духовному собору лаври видати розпорядження редактору у найближчому номері газети у формі передовиці великими літерами надрукувати спростування статті «О беззаконии» [1, с. 1], у якій автор закликав виселити всіх євреїв, що самовільно поселилися поза межею осілости [2, арк. 4]. Свою рекомендацію Зубов аргументував тим, що такий заклик може спровокувати заворушення серед селян і піти на користь лише «революційній партії» [2, арк. 7]. Ознайомившись із рапортом цензора, духовний собор Почаївської лаври на засіданні 12 грудня постановив дослухатись до зауважень цензора і оприлюднити спростування до зазначеної статті [2, арк. 5–5 зв.].

Утім і далі в «Почаевских известиях» продовжували з'являтися публікації компрометуючого змісту про посадових осіб. Тоді у справу втрутився міністр внутрішніх справ Петро Столипін. У червні 1909 р. він надіслав листа обер-прокурору Святійшого Правлячого Синоду з вимогою змусити редакцію газети не порушувати межі дозволеного та законності або закрити газету. Аргументами на користь цього він називав багаторазові випадки розміщення на сторінках газети

образливих для посадових осіб матеріалів і як приклад навів публікацію з критикою воєнного міністра [3, арк. 1]. У відповідь на це, а також беручи до уваги той факт, що незважаючи на неодноразові попередні зауваження подібного характеру редакція продовжувала публікувати матеріали з пародіями, карикатурами та різкими нападками на владу, чим порушувала діючі закони та розпорядження уряду, 16 червня 1909 р. Синод постановив видання «Почаевских известий» як духовного друкованого органу припинити [3, арк. 1 зв.]. Так закінчилось існування цієї газети.

Таким чином, не зважаючи на декларований провладний характер «Союза русского народа», його члени дозволяли собі у доволі різких формах критикувати представників уряду, що стало приводом до закриття чорносотенної газети «Почаевские известия».

Список використаних джерел

1. О беззаконии! (Призыв о выселении евреев самовольно поселившихся вне черты оседлости). *Почаевские известия*. Почаев, 1908. 1 декабря. № 629. С. 1.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4684. арк. 9.
3. Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4736. Арк. 2.
4. Держархів Тернопільської обл. Ф. 258. Оп. 2. Спр. 1716. Арк. 11.

Р. О. Романов – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Трансформація антикризової діяльності політичних партій в сучасній Україні

Політичні партії у сучасний період переживають процеси зміни інституційної ідентичності. В умовах глобальних викликів на національному рівні даються взнаки процеси деінституалізації традиційних механізмів громадського представництва. Зв'язок між соціальними групами й економічними гравцями та політичними процесами національного рівня певною мірою втрачається.

Одним із значущих елементів відновлення ролі політичних партій у прийнятті стратегічних рішень є антикризова політика [6]. Вона дає можливість проявити себе тим політичним силам, які здатні запропонувати кожному конкретному суспільству адаптаційні заходи з урахуванням інтересів і потреб індивідів та основних соціально демографічних і майнових груп.

У сучасній Україні антикризові програми та діяльність політичних партій здійснюються в межах взаємодії в державній інституційній структурі. У зв'язку з цим антикризова роль партій поступається в публічній сфері ролі урядів та парламентів, регіональних адміністрацій та місцевих громад. З огляду на це актуалізується питання підвищення значення партій як акторів антикризової політики та формування їх нової інституційної ідентичності.

Інституційні форми запобігання політичним кризам на макрополітичному рівні є предметом уваги низки вітчизняних науковців. Зокрема, Т. Астахова вивчає політичні партії в системі інститутів громадянського суспільства в конституційно-правовому аспекті [1], Л. Гонюкова аналізує політичні партії як суб'єктивні чинники державно-політичної кризи [2], В. Донець висвітлює політичний дискурс опозиційної та правлячої партій в Іспанії в період економічної кризи [3], Н. Колісніченко встановлює значення політичних партій як основного інституційного каналу рекрутування та підготовки суб'єктів політичної діяльності [4]. Однак на сучасному етапі необхідно звернути увагу на антикризову роль політичних партій у контексті включення політичних сил до сучасних механізмів впливу на кризову ситуацію, а також у більш широкому міжпредметному контексті взаємодії антикризових політичних інституцій.

Антикризові програми сучасних політичних партій іноді виступають «заручниками» ідеологічних традицій, які склалися багато десятиліть тому. Це значно звужує стратегічні перспективи антикризового аналізу та ускладнює пошук профілю партійної діяльності, який здатний підвищити антикризове значення політичних сил. Українські науковці відзначають стан невідповідності ідейних засад політичних партій та завдань суспільства як ідеологічну кризу. М. Примуш, встановлюючи зміст процесів гібридизації політичної ідеології, справедливо вказує: «Ця тенденція притаманна не тільки Україні, а й іншим країнам пострадянського простору. Здійснивши шлях трансформації від

тоталітарної системи до демократичного розвитку, пострадянський простір зіткнувся з дуже складною та специфічною проблемою – повільними темпами модернізації політичних інститутів. Це призвело до того, що на ментальному рівні населення України та інших пострадянських держав на практиці виявилось неготовим до прийняття ліберальних цінностей, що призвело до виникнення суспільно-політичного замовлення на сильного лідера» [5, с. 199]. Це ще більше ускладнює ситуацію для партій в сучасній Україні.

Складність співвідношення глобальних та національних викликів для партійної системи полягає у можливості ідентифікувати свою перспективну інституційну роль у рамках постійної зміни обставин та нових політичних подій. Це змушує політичні сили шукати гнучкі форми ідейного самовираження для пошуку близькості з уявленнями та станом свідомості громадян. Це породжує еклектику та гібридизацію політичного спектру. М. Примуш слушно відзначає, що прихований вплив гібридизації полягає в тому, що «політична партія, яка перебуває у владі, трансформує свої ідеологічні погляди залежно від електоральних симпатій. Однак не можна говорити, що партія повинна завжди стояти на позиціях конкретної ідеології. Крім того, сучасні тенденції глобалізації вимагають від партій створення більш універсальної ідеології, яка стоїть на позиціях толерантності, антисемітизму, соціальної захищеності громадян» [5, с. 200].

Трансформаційна природа багатьох політичних систем впливає на стратегічні пріоритети політичних партій. Інтеграція до реалій політичної демократії змушує партії мімікрувати та приховувати власні прагнення й справжні цілі. При цьому необхідно декларувати лояльність до демократичних цінностей, чого вимагає обговорення антикризових програм і стратегій на рівні публічної суспільної дискусії. М. Примуш зазначає: «Ідеологічна криза не тільки стосується нездатності політичних партій запропонувати соціуму певний ідеологічноціннісний ідеал, а ще й характеризується відсутністю у них чіткого розуміння фундаментального положення демократії – захисту прав громадян» [5, с. 201].

Сучасні політичні партії здатні виступати потужними акторами антикризової політики. Водночас серйозним викликом є конкуренція в політичній публічній сфері з індивідуальними ідеологічними гравцями,

а також децентралізованими мережними громадськими рухами. Зазначені актори значною мірою монополізують медіапростір.

Вектором діяльності сучасних політичних партій має стати генерування антикризових політичних пропозицій як у контексті діяльності публічної влади, так і в експертному середовищі. Правлячі та опозиційні політичні сили мають формувати свої антикризові платформи на основі ретельного аналізу політичних альтернатив та співвідношення зовнішніх і внутрішніх загроз.

Сучасні українські політичні партії переважно виступають в ролі медіапроектів, орієнтованих на конкретні виборчі події. У зв'язку з цим їх стратегічна роль та антикризові пропозиції втрачаються. На часі перегляд ідеологічних та прагматичних засад вітчизняної партійної системи з точки зору кризового аналізу та прийняття рішень.

Список використаних джерел

1. Астахова Т. В. Політичні партії в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 128–137.
2. Гонюкова Л. В. Політичні партії як суб'єктивні чинники державно-політичної кризи. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 17–24.
3. Донець В. Політичний дискурс опозиційної та правлячої партій в Іспанії в період економічної кризи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 104 (1). С. 283–284.
4. Колісніченко Н. М. Політичні партії як основний інституційний канал рекрутування та підготовки суб'єктів політичної діяльності. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 261–267.
5. Примуш М. В. Ідеологічна криза українських політичних партій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». 2014. № 1. С. 195–202.
6. Яскевич А. Й. Програма Всеохоплюючої інституційної розбудови та європеїзація державного управління країн Східного партнерства. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 162–169.

А. В. Хвисяк – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Політика гендерної рівності в секторі безпеки і оборони НАТО

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) проводить політику сприяння гендерній рівності у своїй діяльності та загальному розвитку. Ця політика ґрунтується на розумінні того, що гендерна рівність є фундаментальним правом людини та важливим елементом для побудови мирного, безпечного та стабільного суспільства.

Щодо питання впровадження принципу гендерної рівності в політику НАТО, то в Альянсі воно піднімається з 1961 р., коли в Копенгагені пройшла одна із перших конференцій жінок – старших офіцерів Альянсу з делегатками від Данії, Нідерландів, Норвегії, Великої Британії та США. Делегатки завершили Копенгагенську конференцію, ухваливши резолюцію, і домовилися проводити, в подальшому, такі ж конференції. Саме з того часу, вищі офіцерки НАТО організують спеціальні конференції задля того, аби обговорити стан, організації умов праці у збройних силах Альянсу. У 1973 р. під час проведення конференції жінок – старших офіцерів НАТО, яка відбулася у Брюсселі, сформовано особливий спеціальний комітет з питань жінок у силах НАТО. Делегатки ухвалили резолюцію, погоджуючись із тим, що жінки повинні оперувати можливістю проходити службу за усіма спеціальностями, за винятком участі у бойових діях, коли їхня служба має визначатися національною політикою [2, с. 56].

1976 р. було створено Комітет з питань жінок у силах НАТО. У 1998 р. у складі Міжнародного військового штабу (*IMC*) було створене Управління з питань жінок у силах НАТО (*CWINF*), а з 2002 р. здійснюється активне співробітництво між *CWINF* та 27 країнами «Партнерства заради миру». У 2014 р. назву Управління було змінено на Міжнародний офіс військового штабу радника з гендерних питань (*IMS GENAD*). У Північноатлантичному альянсі, також, було введено посаду Спеціального представника Генерального секретаря з питань «Жінки, мир та безпека [2, с. 58].

Політику щодо гендерної рівності Північноатлантичний альянс реалізовує через виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та пов'язаних з нею резолюцій, які визнала важливість гендерної перспективи в питаннях миру та безпеки. З часу, коли цю резолюцію було прийнято, у всьому світі збільшилась кількість громадських організацій та активістів, які виступають за її повну реалізацію. Щороку Генеральний секретар ООН надає Раді Безпеки ООН звіт про хід її виконання. Слід зазначити, що більшість військових операцій містять у собі гендерний аспект. Військовим необхідно інтегрувати гендерну перспективу на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях. Керуючись цією ідеєю більшість Збройних Сил країн-членів НАТО готують персонал, який всебічно обізнаний в гендерних питаннях. Багато держав мають радників з гендерних питань [3].

2018 р. Північноатлантичний альянс та Європейський Союз підготували та оприлюднили нову Спільну декларацію, що базувалась на впровадженні прогресу в чотирьох сферах, однією з яких є сприяння програмі «Жінки, мир, безпека». Також, варто зазначити, що вище зазначені структури провели об'єднаний семінар, з метою підвищення розуміння старшим військовим керівництвом можливостей та викликів у реалізації гендерних перспектив для подальшого зміцнення партнерства.

Гендерна рівність в арміях країн НАТО окреслює рівні права, обов'язки, можливості та умови проходження військової служби незалежно від статі. Для жінок та чоловіків ставляться рівні вимоги, вони несуть рівну відповідальність за власні дії або ж бездіяльність [4].

Центральним поняттям в основі гендерної політики НАТО лежить «гендерна інтеграція». Воно означає стратегію досягнення гендерної рівності у Збройних Силах через залучення жінок та чоловіків до ефективного виконання завдань за призначенням, враховуючи інтереси та досвід обох статей.

Політика НАТО щодо гендерної рівності ґрунтується на кількох ключових принципах, зокрема:

- *Інтеграція гендерної перспективи*: НАТО інтегрує гендерну перспективу в усі свої аспекти, програми та заходи. Це означає, що під час прийняття рішень НАТО враховує різні потреби, перспективи та досвід жінок, чоловіків, дівчат та хлопців.

- *Сприяння гендерному балансу:* НАТО прагне сприяти гендерному балансу у своїй роботі, на керівних посадах і в усіх аспектах своїх операцій. НАТО визнає важливість різноманітних точок зору та досвіду для досягнення своєї місії.

- *Запобігання гендерному насильству та реагування на нього:* НАТО зобов'язується запобігати гендерному насильству та реагувати на нього, включаючи сексуальні домагання та насильство. НАТО вживає заходів для забезпечення того, щоб її персонал був навчений розпізнавати такі інциденти, запобігати їм і відповідним чином реагувати на них.

- *Підтримка гендерного мейнстрімінгу:* НАТО підтримує гендерний мейнстрімінг, що означає інтеграцію гендерної перспективи в усі політики та програми країн-партнерів та організацій. Це допомагає забезпечити просування гендерної рівності в усіх секторах суспільства.

- *Взаємодія з громадянським суспільством:* НАТО співпрацює з організаціями громадянського суспільства, включно з жіночими групами та прихильниками гендерної рівності, щоб сприяти гендерній рівності та гарантувати, що голоси та погляди жінок і дівчат будуть почуті та враховані [4].

Статутні документи НАТО визначають, що гендерна рівність є критично важливим компонентом досягнення її місії сприяти безпеці та стабільності в євроатлантичному регіоні та за його межами. Це відображено в стратегічних цілях НАТО, що включають сприяння стабільності та безпеки через партнерство, врегулювання криз та безпеку на основі співпраці.

Для досягнення цілей своєї політики щодо гендерної рівності в НАТО було розроблено низку важливих ініціатив та програм. До них належать:

- *Політика НАТО щодо жінок, миру та безпеки:* ця політика була прийнята 2007 р. та встановлює зобов'язання НАТО сприяти участі жінок у запобіганні конфліктам, врегулюванні криз та постконфліктній відбудові.

- *Радники з гендерних питань:* НАТО призначила радників з гендерних питань у кожен зі своїх оперативних штабів для надання консультацій і підтримки щодо включення гендерних аспектів у військові операції.

• *Навчання та освіта*: НАТО проводить навчання та освіту з гендерного підходу та запобігання гендерному насильству для свого персоналу, а також для країн та організацій-партнерів.

• *Мережа координаційних центрів з гендерних питань програми «Партнерство заради миру»*: НАТО співпрацює зі своїми країнами-партнерами через Мережу координаційних центрів із гендерних питань «Партнерства заради миру», щоб просувати гендерну рівність в установах безпеки та оборони [5].

Підсумовуючи, варто зазначити, що загалом політика НАТО щодо гендерної рівності є критично важливим компонентом її місії сприяти безпеці та стабільності в євроатлантичному регіоні та за його межами. Інтегруючи гендерну перспективу в усі свої політики та діяльність, сприяючи гендерному балансу, запобігаючи гендерному насильству та реагуючи на нього, підтримуючи гендерний мейнстрімінг та залучаючи громадянське суспільство, НАТО працює над просуванням гендерної рівності та розширенням прав і можливостей жінок.

Список використаних джерел

1. Комплексний підхід до інтеграції гендерних аспектів у діяльність сектору безпеки та оборони України: матеріали IV Міжнар. конф. Київ, 3–4 квітня 2019 р. / Center for Civilians in Conflict. Київ, 2019. 285 с.
2. Професійна та гендерна ментальність військовослужбовців Збройних Сил України: формування на засадах європейських цінностей: навч. посібник / за заг. ред. Л. В. Кринець. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 188 с.
3. Gender Gap Index 2020: знадобиться 100 років для подолання глобального гендерного розриву. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/gender-gap-index-2020-politichna-uchast-zhinok-korelyuyetsya-zi-zrostannyam-kilkosti-zhinok-kerivnikiv/> (дата звернення: 12.03.2023).
4. Integrating UNSCR 1325 and gender perspective into the NATO command structure: BI-SC Directive 040-001 (Public version). URL: <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/genderadvisor/nu0761.pdf> (дата звернення: 12.03.2023).
5. NATO and EU Military Leadership discuss Gender in Military Operations. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selecte_dLocale=en (дата звернення: 12.03.2023)..

І. О. Чорний – здобувач докторантської програми PhD кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Мережа поштових шляхів Волинської губернії першої половини ХІХ ст. (за картографічними джерелами)

Одним із важливих аспектів дослідження соціально-економічної історії Волинської губернії ХІХ ст. є питання розвитку поштових шляхів в означений період. Для комплексного дослідження функціонування шляхів сполучення ця проблема потребує детального опрацювання на широкій джерельній базі. Одним із типів джерел для вивчення цієї проблеми є історичні карти території Російської імперії та її окремих регіонів, в тому числі Волинської губернії.

Мета дослідження – охарактеризувати стан мережі поштових шляхів на картах першої половини ХІХ ст., а також проаналізувати її розвиток впродовж зазначеного періоду.

На сьогодні ця проблема залишається малодослідженою. Серед сучасних вітчизняних дослідників розвиток мережі шляхів на Волині, в тому числі поштових, за картографічними джерелами наприкінці ХVІІІ ст. – 1870-х рр. висвітлював В. Денисюк [1]. Дослідниця О. Бєлая охарактеризувала процес розробки та укладання поштових карт Російської імперії на прикладі Київської губернії [2]. Для дослідження було взято такі карти Волинської губернії: «Дорожная карта Россійской империи...» (1809 р.) [3]; «Генеральная карта Волынской губернии...» (1820 р.) [4]; «Карта Волынской губернии» (1850 р.) [5].

1795 р. унаслідок третього поділу Речі Посполитої Волинь приєднано до Російської імперії, а 23 грудня 1796 р. утворено Волинську губернію. Перед імперською владою постало завдання зафіксувати просторові особливості новоприєднаних земель, у тому числі адміністративні межі губернії та її повітів, розташування населених пунктів і мережі транспортних та поштових шляхів, що з'єднувала їх між собою. З цією метою в імперії розпочався процес укладання географічних карт із нанесенням на них поштових шляхів губернії.

1809 р. в Санкт-Петербурзі видано карту під повною назвою «Дорожная карта Российской империи, всем почтовым, проселочным, проезжим дорогам способным для кратчайшаго проезда всякому вообще, а паче нужным для провозу товаров торгующему купечеству и прочим промышленникам» [3]. Як видно з назви, основною метою створення цієї карти було позначення головних поштових та проїжджих доріг Російської імперії для допомоги купцям та промисловцям в орієнтуванні на місцевості. У додатку до карти також наведено опис поштових станцій, які не були вміщені на карті, та відстаней між ними. Масштаб карти – 70 верст в 1 англійському дюймі (2,54 см), або 29,4 км в 1 см (1:2 940 000). Сітка широт і довгот подана за системою нульового меридіана Ферро.

За цією картою, головними імперськими поштовими шляхами, які пролягали через Волинську губернію, були такі:

1. Шлях з Києва через Житомир – Новоград-Волинський – Корець – Острог – Кременець – Радзивилів в Галичину, на територію Австрійської імперії (зі сходу на захід).

2. Шлях з м. Мозир Мінської губернії через Овруч – Могильне – Чернихів – Житомир – Бердичів: з півночі на південний захід у Подільську губернію через Хмільник і Проскурів до Кам'янця-Подільського (ця гілка була останньою частиною Великого Санкт-Петербурзького тракту) [1].

Статус губернських поштових доріг мали наступні шляхи:

1. Дубно – Луцьк – Торчин – Уймиця – Володимир – Устилуг (далі на герцогство Варшавське).

2. Луцьк – Рожище – Ковель – Несухойже – Ратно – Брест-Литовськ (Гродненська губернія).

3. Дубно – Гульча (на карті помилково «Тульча») – Острог.

4. Кременець – Чепелівка – Западинці.

До переліку повітових доріг входили такі шляхи:

1. Володимир – Ковель.

2. Любешів (Мінська губернія) – Маневичі – Журовичі – Рівне – Гульча.

3. Острог – Заслав.

4. Новоград-Волинський – Полонне – Старокостянтинів – Западинці (далі з'єднувався зі шляхом з Кременця і прямував на південь у Подільську губернію).

5. Старокостянтинів – Чепелівка – Волочиськ (далі прямував на захід в Галичину).

Мережа поштових шляхів Волинської губернії була досить широкою. Згідно з цією картою, найбільшими вузлами поштових ліній в губернії в означений період були Житомир, Новоград-Волинський, Острог, Кременець, Дубно, Луцьк та Володимир. Через губернію пролягали два головні імперські поштові шляхи Санкт-Петербург – Кам'янець-Подільський і Київ – Радзивилів з півночі на південь та зі сходу на захід, що робило Волинь важливою ланкою у системі поштового зв'язку регіону та держави загалом.

Із плином часу мережа поштових шляхів змінювалася, що зумовлювало необхідність створення нових карт, які відображали б актуальну мережу поштового сполучення. Тому 1820 р. підполковником і художником-гравером Василем Пядишевим, який служив помічником начальника V відділу Військово-топографічного Депо при військовому міністрі Російської імперії, складено і опубліковано в Санкт-Петербурзі мапу з повною назвою «Генеральная карта Волынской губернии съ показаніем почтовыхъ и большихъ проѣзжихъ дорогъ, станцій и разстоянія между оными версть» [4]. Як і у попередньому випадку, її було створено для фіксації мережі основних поштових і доріг Волинської губернії. Масштаб карти було встановлено у розмірі 10 верст в 1 дюймі (в 1 см – 4,2 км).

На цій карті було позначено дві головні імперські поштові дороги:

1. Київ – Житомир – Новоград-Волинський – Корець – Аннопіль – Острог – Варковичі – Дубно – Млинів – Луцьк – Торчин – Володимир – Устилуг з відгалуженням у Дубно на Радзивилів і далі в Австрійську імперію.

2. Шлях з м. Мозир Мінської губернії через Овруч – Могильне – Черняхів – Житомир – Бердичів у Подільську губернію.

Також на мапі було позначено губернські поштові дороги:

1. Луцьк – Рожище – Ковель.

2. Володимир – Турійськ – Ковель.

3. Ковель – Несухоїже – Ратно – на Брест-Литовськ.

4. Комаровська – Кременець – Ямпіль – Чепелівка – Западинці і далі на Проскурів.

Поштовими дорогами, які на карті 1820 р. мали статус повітового значення, були наступні:

1. Острог – Заслав – Старокостянтинів.
2. Новоград-Волинський – Баранівка – Полонне – Старокостянтинів – Западинці.
3. Старокостянтинів – Волочиськ.
4. Гульча – Рівне – Клевань – Колки – Лишнівка (на Любешів).

Отже, на карті 1820 р. було позначено зміни у поштової мережі губернії, а саме: втратила статус головної гілка від Острога до Радзивилова через Кременець; в той же час лінії Дубно – Радивилів та Дубно – Луцьк – Володимир – Устилуг отримали статус головних поштових доріг. Ділянки Заслав – Старокостянтинів і Володимир – Ковель було переведено у статус губернських поштових шляхів, а до переліку повітових поштових шляхів додано дорогу Заслав – Старокостянтинів, що також свідчило про зростання важливості цих напрямків.

Подальший розвиток поштової мережі вимагав створення нових актуальних картографічних матеріалів. 1850 р. у Санкт-Петербурзі укладено і видано нову карту Волинської губернії [5]. На відміну від обох вищеописаних карт, на ній, окрім поштових шляхів, позначено також військово-транспортні дороги. Це свідчило про те, що карта створювалася не лише для наочного відображення поштової мережі губернії, але також і для військово-стратегічних цілей.

Після придушення Угорської революції 1848 р. Російська імперія спробувала відновити свій вплив в Османській імперії, що не влаштувало Австрію; між двома імперіями розпочалось протистояння у вигляді багатоетапних дипломатичних маневрів, яке згодом переросло у «холодну війну» з інтенсивними військовими приготуваннями та планами операцій [6, с. 57]. У 1853 р. австрійський уряд розташував значну частину військ в Галичині уздовж кордону з Російською імперією, внаслідок чого російська влада 21 лютого 1854 р. оголосила військовий стан у Волинській губернії [6, с. 60]. Тому укладання карт з інформацією про військово-транспортні дороги мало важливе практичне значення з огляду на високу ймовірність військових дій між Російською та Австрійською імперіями, в тому числі і на території Волинської губернії.

Також слід відмітити те, що поштові дороги, позначені на цій карті, не поділялися окремо на головні, губернські та повітові, а були позначені у складі однієї загальної групи.

За цією картою, поштовими дорогами Волинської губернії станом на 1850 р. були такі:

1. З Києва на Житомир – Новоград-Волинський – Корець – Гоща – Рівне – Клевань – Колки – Довжиця – на Любешів (Мінської губернії).
2. Мосир – Овруч – Іскорость – Черняхів – Житомир – Кодня – на Бердичів (з 1846 р. – центр однойменного повіту у складі Київської губернії), частина Санкт-Петербурзького поштового шляху.
3. Новоград-Волинський – Полонне – Старокостянтинів – на Проскурів (Подільська губернія).
4. Старокостянтинів – Заслав – Острог – Дубно – Радзивилів – на Броди (Австрійська імперія).
5. Дубно – Луцьк – Рожище – Ковель – Несухойжі – Ратно – на Брест-Литовськ (Гродненська губернія).
6. Луцьк – Торчин – Володимир – Устилуг – на Царство Польське.
7. Ковель – Турійськ – Володимир.
8. Старокостянтинів – Красилів – Волочиськ – на Тернопіль (Австрійська імперія).
9. Шляхова – Кременець.

Мережа поштових доріг порівняно з картами 1809 та 1820 рр. дещо розширилася. Найбільшими поштовими вузлами продовжували залишатися Житомир, Новоград-Волинський, Дубно, Острог, Луцьк та Володимир, однак до них також додалися Старокостянтинів, Рівне та Ковель. Варто відзначити, що упродовж усієї першої половини ХІХ ст. поштові дороги були практично відсутні на Поліссі, а саме у північній частині Рівненського та у західній частині Овруцького повітів. У першу чергу це було зумовлено несприятливими природними умовами (значна заболоченість місцевості), а також малонаселеністю території Полісся і відсутністю на ній великих міст. Це також свідчило про економічну відсталість цих регіонів і незацікавленість влади у розвитку їх поштової мережі в зазначений період.

Отже, історичні карти Волинської губернії початку – середини ХІХ ст. – важливе джерело для дослідження проблеми розвитку поштової мережі на Волині. Серед них слід виділити карти 1809, 1820 і 1850 рр., на яких було вичерпно і точно позначено найважливіші поштові дороги губернії. Ці карти створювалися з метою наочного зображення мережі поштових доріг та для зручнішого орієнтування на території Волинської губернії.

Упродовж першої половини ХІХ ст., особливо в 1820-х – 1850-х рр., мережа поштових доріг постійно розширювалася. У цей період на території Волинської губернії переважали дороги в напрямках зі Сходу на Захід та північний захід – імперська дорога Київ – Житомир – Новоград-Волинський – Луцьк – Устилуг та її відгалуження на Ковель, Ратно і Брест-Литовськ, а також з Півночі на Південь – дорога з Санкт-Петербурга до Кам'янця-Подільського через Житомир, де пересікалися два головні імперські поштові шляхи, що проходили через губернію. Мережа поштових доріг на території губернії була нерівномірною; найменшою вона була на території Полісся, найгустішою – у південній, економічно добре розвинутій частині губернії, яка через Подільську губернію була пов'язана із новим економічним районом, який формувався в південних українських губерніях – Херсонській та Таврійській.

Список використаних джерел

1. Денисюк В. Розвиток ґрунтових шляхів на Волині наприкінці ХVІІІ – у 70-х роках ХІХ ст. *Модернізаційні процеси на Волині в ХІХ – на початку ХХ століття*: зб. наук. пр.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 317–336.
2. Белая О. Карти та плани як історичні документи. *Землевпорядний вісник*. № 3. 2017. С. 20–23.
3. Дорожная карта Российской империи, всем почтовым, проселочным, проезжим дорогам, способным для кратчайшего проезда всякому вообще, а паче нужным для провоза товаров торгующему купечеству и прочим промышленникам. 1809. URL: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/dorozhnaya-karta-rossiyskoy-imperii-vsem-pochtovym-proselochnym-proezhim-dorogam-sposobnym-dlya-kratchayshago-proezda-vsyakomu-voobshche-a-pache-nuzhnyim-dlya-provozu-tovarov-torguyushchemu-kupechestvu-i-prochim-promyshlennikam> (дата звернення: 02.03.2022).
4. Генеральная карта Вольнской губернии с показанием почтовых и больших проезжих дорог, станций и расстояния между оными верст. 1820. URL: <https://www.loc.gov/resource/gdclccn.2018688638/?r=0.136,0.194,0.895,0.424,0> (дата звернення: 12.02.2022).
5. Карта Вольнской губернии 1850 года. URL: <https://www.ovruch.info/мапа-волинської-губернії-1850-року> (дата звернення: 21.02.2022).
6. Скрипник А. За крок до катастрофи. Організація оборони Поділля під час Східної (Кримської) війни 1853–1856 рр. *Військово-науковий вісник*. № 57–69. 2018. С. 57–69.

К. А. Швець – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології та державного управління Донецького Національного університету імені Василя Стуса

Категорія «громадянське суспільство» у процесі формування публічної політики

Вплив громадянського суспільства на процес формування публічної політики є складним суспільно-політичним процесом, який визначається через певні наукові категорії. Категорії та поняття, що формують предметне поле дослідження охоплюють як політологічну та соціологічну термінологію, так і, окремі аспекти державного управління. Однак, попри досить широкий термінологічний спектр, основним для дослідження все ж залишається поняття «громадянське суспільство» та його похідні характеристики.

На думку класиків політичної думки Дж. Коена й Е. Арато, громадянське суспільство – це сфера соціальної взаємодії між економікою та державою, що складається передусім з особистої сфери (перш за все, сім'ї), сфери добровільних об'єднань, суспільних рухів і форм публічної комунікації [1, с.15]. Новий етап актуалізації дослідження громадянського суспільства в українській політичній науці розпочався з набуттям країною незалежності у 1991 р. Однією з перших в Україні визначила поняття «громадянське суспільство» Г. Щедрова. Дослідниця ототожнює його зі сферою самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та свавільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади [2, с. 8]. Систематизація концепцій була проведена А. Колодій, яка виділила три «класичні» трактування громадянського суспільства, що створюються в рамках: локкіанського підходу, згідно з яким основою громадянського суспільства є протиставлення природного і громадянського; гегелівського підходу, відповідно до якого це правова держава та принцип індивідуалізму; токвілівського підходу, що на перше місце висуває асоціативну діяльність [3, с. 30].

Відтак, враховуючи сучасні виклики та наукові розробки, в межах цього дослідження визначаємо громадянське суспільство як суспільство громадян з високим рівнем економічної, соціальної, політичної, культурної й моральної властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, а взаємодіє з нею заради спільного блага [4, с. 79].

Поряд із терміном «громадянське суспільство» варто звернути увагу на дефініції «організації громадянського суспільства», «неурядові організації» та «інститути громадянського суспільства». Вони відображають ступінь інституційної зрілості та розгалуженості структури громадянського суспільства. Так, під організаціями громадянського суспільства (ОГС) слід розуміти легалізовані в установленому законом порядку, добровільні, самоврядні, незалежні об'єднання громадян, що виникають за їхньою ініціативою для реалізації довгострокових цілей та не мають на меті отримання прибутку з подальшим його розподілом між членами (учасниками).

Важливим елементом розвиненого громадянського суспільства є неурядові організації (НУО), тобто формальні громадські об'єднання, асоціації й інші групи за певними інтересами, які беруть участь у громадській діяльності поза межами державних структур. Характер їхньої інституалізації засвідчують норми Закону України «Про громадські об'єднання», де регламентовано форми участі, функції, можливості та повноваження діяльності НУО, у тому числі, міжнародних. Українська дослідниця Л. Мазуренко вважає неурядові організації суб'єктами соціальної політики, наголошуючи на набутті нових функцій НУО ринкових трансформацій та інституційних перетворень економіки України [5], у свою чергу, А. Бодров та А. Колодій виділили критерії класифікації НУО (за принципами діяльності, за джерелами фінансування, за завданнями, які вони перед собою ставлять, за характером взаємозв'язків членів організації або специфікою їхньої діяльності тощо) [6, с. 55].

Інститути громадянського суспільства, відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції України, являють собою систему суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики [7]. До інститутів громадянського суспільства віднесено громадські організації, профе-

сійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші не підприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства.

У ХХІ ст. публічність відіграє значну роль у владній структурі. Громадськість значно розширила межі взаємовідносин із владою: збільшився простір публічної комунікації, населення має змогу безпосередньо брати участь в управлінні державними процесами.

Досліджуючи вплив громадянського суспільства на процес формування публічної політики не можна оминати категорії «політична участь».

У широкому розумінні участь громадян охарактеризував Р. Даль, «...до загальної участі, яка управляється відповідно до демократичних норм, повинні входити всі особи, на яких поширюється юрисдикція цієї країни, за винятком тих, хто перебуває в ній тимчасово, і тих, чия недієздатність доведена» [8, с. 78]. Американські вчені К. Джанда, Дж. Бері та Дж. Голдман визначають участь як дії окремих громадян, за допомогою яких вони прагнуть вплинути або підтримати державну владу (уряд) та політику [9, р. 226].

Участь громадян у здійсненні публічної влади є проявом контролю з боку суспільства за діяльністю посадових осіб та представників влади. Повна участь, на думку представниці доктрини партисипативної демократії К. Пейтмен, має місце лише тоді, коли індивіди, перебуваючи в центрі із прийняття рішень, «наділені рівними можливостями щодо визначення кінцевого варіанта рішення» [10, с. 393]. Особи, що наділені державно-владними повноваженнями, мають змогу, без такого контролю, девальвувати прояви народної волі, здійснювати злочинну діяльність, серед яких особливо небезпечна для суспільства перехідного типу корупційна діяльність.

Існує два підходи до участі громадян у здійсненні публічної влади. Перший характеризується тим, що все населення не може завжди бути політично активним. За твердженням низки політологів, політично активними зазвичай є 4–5 % від усього населення. Тут участь сприймають як епізодичне вираження особистого політичного інтересу громадян, який конкретизується тільки в конвенційних формах, зокрема участі в голосуванні, виборчих кампаніях, функціонуванні місцевих органів влади та управління, зверненнях до представників влади, державних органів.

Інший підхід, на нашу думку, справедливо стверджує, що участь має охоплювати і не конвенційні засоби впливу на владу. Йдеться про демонстрації, виступи, флешмоби, автомобільні акції тощо. Оскільки вони також у своїй суті мають бажання повпливати на владу в аспекті виконання їхніх бажань, прагнень, уподобань тощо [10, с. 394].

Зі свого боку, дослідниця О. Скібіна пропонує таке визначення участі громадян в управлінні державними справами – це свідомо, вільна, активна, публічна, добровільна, цілеспрямована, не заборонена законом діяльність громадян у сфері здійснення державної влади, яка має на меті формування та контроль за діяльністю державних органів усіх гілок влади [11, с. 313]. Таким чином, на її думку, потрібен чіткий зв'язок саме з державною владою. На наше переконання, прив'язка до державної влади звужує можливості громадськості, позбавляючи їх брати участь у здійсненні муніципальної влади. Тому доречніше пов'язати участь зі ширшим поняттям – публічна влада.

Як ми вже зазначали, правом участі в управлінні державними справами в демократичній державі повинні наділятися не тільки громадяни, але й інші категорії осіб, тому термінологічно доречніше, вважаємо, вживати термін «громадськість».

Участь громадян у механізмі публічної влади в широкому тлумаченні забезпечує функціонування самої держави, оскільки громадськість допомагає не лише публічній владі, а всій державі. Якщо представити цю тезу в розгорнутому вигляді, то можна стверджувати, що в демократичному суспільстві громадськість «планує роботу органів державної влади; опікується системою налагодження тісної взаємодії з владою; проводить моніторинг громадської думки (відносин, поведінки та реагування громадськості); аналізує вплив процедур і дій влади на громадськість; модифікує політичну технологію, якщо вона суперечить інтересам громадськості; консультує та прогнозує створення нових прийомів, процедур взаємодії з владою; налагоджує і підтримує двосторонні відносини між владою і громадськістю; здійснює повне та своєчасне інформування громадськості про дії влади. За таких умов держава є абсолютно залежною від громадськості, оскільки її існування можливе лише за сприятливого ставлення до неї громадськістю» [12].

Участь проявляється в багатьох сферах демократично-владної діяльності, зокрема на стадіях формування публічної влади (через вибори), планування векторів її діяльності (через референдуми), допомоги в ухваленні владних рішень (законодавчі ініціативи, громадські слухання, консультації), контролю за діяльністю (громадські

експертизи та моніторинги) тощо. Вказане зумовлює потребу в інституті участі не тільки для реалізації права громадянина, а для функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

У контексті дослідження також варто зазначити, що категорія «взаємодія», що застосовується на позначення зв'язку між державою (публічним управлінням), приватним сектором (бізнесом) та громадянським суспільством, є одним із ключових загальнонаукових понять, яке вживається як компонент дефініцій електронного врядування та в похідних чи споріднених термінологічних номінаціях, які формують категоріальний апарат електронного врядування: е-взаємодія, е-врядування, електронний уряд, електронні послуги, електронна демократія та електронна держава тощо.

Поняття «електронна взаємодія» може вживатися і як стрижнева категорія, за допомогою якої розгортається весь спектр понять сучасного електронного врядування, що, зокрема, підтверджується змістом наукових, політичних та правових джерел, які оформлювали становлення електронного врядування в США. Ця тенденція спостерігається на всіх рівнях презентації наукових досліджень та законодавчих джерел незалежно від домінування того чи іншого аспекту в авторському розумінні відповідного соціального феномену: технократичного, юридичного, управлінського тощо.

Так, на рівні вітчизняної наукової періодики проблематика розвитку електронного врядування в Україні пов'язується з необхідністю реалізації інноваційного механізму взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства, розуміється як важіль масштабних перетворень у суспільстві, особливо у сфері децентралізації влади та її взаємодії з бізнесом [13, с. 26].

На рівні монографічних досліджень сутність електронного врядування загалом розкривається за допомогою зведення його до технологій, що забезпечують інформаційну взаємодію органів влади, бізнесу й інститутів громадянського суспільства [14], або інтерпретується як система взаємодії органів державної влади з населенням, що побудована на широкому застосуванні інформаційних технологій з метою підвищення доступності та якості державних послуг, зменшення строків їх надання, зниження адміністративного навантаження на громадян [15] чи означає системне використання інформаційних і комунікаційних технологій для підвищення ефективності, економічності і прозорості уряду та можливості громадського контролю за ним [16]. На рівні системних науково-дидактичних джерел сутність

електронного врядування зводиться до взаємодії різних суб'єктів (громадян, бізнесових структур та урядових установ) на місцевому, регіональному та глобальному рівнях, результатом якої має бути вдосконалення взаємодії всього суспільства в процесах ухвалення державних рішень, державного регулювання і надання загальнозначущих урядових послуг [17, с. 22].

Таким чином, можемо констатувати, що зміст означених категорій дає розуміння того, що вплив громадянського суспільства на формування публічної політики є складним суспільно-політичним процесом та визначається рівнем зрілості громадянського суспільства, політико-правовими умовами його функціонування, ступенем залученості до управлінської діяльності та рівнем розвитку електронного врядування.

Список використаних джерел

1. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного врядування. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf (дата звернення: 08.02.2023).
2. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Луганськ: Вид-во Елтон-2, 2009. 308 с.
3. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Червона Калина, 2002. 272 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. [2-е вид., доп. і перероб.]. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
5. Мазуренко Л. Неурядові організації як суб'єкт соціальної політики. *Освіта регіону. Політологія, психологія комунікації*. 2012. № 4. URL: <http://social-science.com.ua/article/908> (дата звернення: 18.02.2023).
6. Бодров А. Класифікація неурядових організацій в сучасній науковій літературі. *Наукові праці МАУП*. 2014. №1 (40). С. 53–57.
7. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення Міністерства юстиції України. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11> (дата звернення: 18.02.2023).
8. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція; пер. з англ. О. Д. Білогорського. Харків: Каравелла, 2002. 216 с.
9. Janda K., Berry M., Goldman J. The challenge of democracy: government in America. Boston: Houghton Mifflin Company, 1989. 338 p.
10. Зарічний О. А. Теоретико-правові аспекти політичної участі осіб у демократичній державі. *Митна справа*. 2014. № 6 (2.2). С. 392–395.

11. Скібіна О. О. Поняття участі громадян в управлінні державними справами: конституційно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. С. 310–314.
12. Буханевич А. І. Забезпечення принципів відкритості та прозорості при налагодженні діалогу між владою та громадськістю. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне фахове видання*. 2010. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=133> (дата звернення: 18.02.2023).
13. Квітка С. А., Соколовська О. О. Електронне врядування як інноваційний механізм взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства: зарубіжний досвід та передумови розвитку в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. Вип. № 9(23). С. 26–34.
14. Клименко І. В., Линьов К. О. Технології електронного врядування: навч. посібник. Київ: Вид-во ДУС, 2006. 225 с.
15. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації: результати дослідження / за заг. ред. І. Г. Малюкової. Київ: Поліграф-Плюс, 2007. 254 с.
16. Жилияєв І. Б. Інформаційне право України: теорія і практика: монографія. Київ: Парламент. вид-во, 2009. 104 с.
17. Електронне урядування: опорний конспект лекцій / Дзюба С. В., Жилияєв І. Б., Полумієнко С. К. та ін.; за ред. А. І. Семенченка. Київ, 2012. 266 с.

А. В. Шеремета – здобувач докторантської програми PhD кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Західна культурна експансія як чинник культурної кризи в Японії наприкінці XIX ст.

Дослідження японської культури, що піддавалася впливам Західної цивілізації та послідуєчій експансії є однією з найбільш актуальних предметів дослідження сучасних культурологів, які намагаються різносторонньо вивчити окремі аспекти розвитку культури Японії, в тому числі культурну кризу XIX ст. Серед науковців до теперішнього часу не існує єдиної думки щодо чинників, які вплинули на виникнення та подальший розвиток згаданої кризи. Період культурної кризи Японії розпочався 1868 р. разом з реставрацією Мейдзи та модернізацією Японії.

Правління військових будинків, що тривало понад шість століть, закінчилось в ході подій, що отримали назву «реставрація Мейдзі». Коаліція з числа воїнів князівств Сацума, Тесю та Тоса змусила Токугава Йосінобу, останнього сьогуна в японській історії, повернути верховну владу японському імператору. Саме в цей період розпочалась активна модернізація Японії, яка характеризувалась суцільними реформами практично у всіх сферах суспільного життя японців. Важливішим чинником впливу на такі процесу реформування виступила західна культурна експансія.

Загалом, західна культурна експансія є поширенням панування, культурного впливу західних країн на японську культуру. При цьому поширення культурної експансії із Заходу на Схід (вестернізація) повною мірою торкнулось саме Японії та супроводжувалось інтенсивним проникненням західноєвропейського способу життя, як і супутніх йому цінностей, звичаїв, символів та культурних артефактів (мови, фільмів, комп'ютерних програм, відеоігор, книг тощо) в культуру Японії.

Не дивлячись на те, що окреслений період характеризується в загальному як період розвитку, активного реформування та в певній мірі відродження, все ж таки він визначається в культурологічній літературі як кризовий. Це пов'язано із тим, що в даний період часу, поряд із модернізацією та реформуванням, відбувалось заміщення основних аспектів культури японців – західними культурними цінностями, що значною мірою пригальмувало розвиток національної культури Японії [1].

Процеси реформування в Японії, у той час, проходили під гаслом вагон есай – «японський дух, західні технології», що відображало специфіку запозичень японцями західних ідей. У цей час у Японії відкриваються університети, запроваджується система обов'язкової початкової освіти, проводиться модернізація армії, приймається Конституція. Про особливості розвитку Японії у період красномовно розповідав у своїй лекції відомий японський письменник Нацуме Сосекі. «...Японія 200 років була під наркозом, – казав він, – а контакт із західною культурою скинув її з ліжка. У нашій історії не було прикладів впливу сильнішого, ніж це». Відзначаючи різницю у розвитку Японії та Заходу, Нацуме Сосекі наголошував, що розвиток на Заході відбувається природно... як рух хмар по небу, або перебіг води в

річці, у той час як на Японію несподівано раптом обрушилася цивілізація, в десятки разів технічно більше розвинена. Через її тиск Японія змушена була розвиватися з невластивою їй швидкістю, що виявилось «дуже несхоже на безтурботну прогулянку вулицею»[1].

Модернізація посилила кризу культурної ідентичності, викликану зіткненням японського суспільства з більш передовим, насамперед у науково-технічному, економічному та військовому відношенні Заходом. Ця криза виявлялася, зокрема, у протистоянні інституційного та ціннісного, інституційного та культурного. Усе ж таки, більшість японської інтелігенції того часу була відкрита процесам культурної західної експансії та саме в проникненні культури Заходу в Японію вони бачили вирішення проблеми розвитку японської цивілізації.

Проте так вважали далеко не всі навіть серед інтелектуальної еліти. Що ж стосується звичайного японського народу, то він, хоча загалом і мовчав, але явно насторожено ставився до процесів західної експансії. Упродовж двох з половиною століть японці жили в умовах ізоляції та виховувалися у зневагах до «варварів», сама реставрація Мейдзі проходила під гаслом «дзеї» («Геть варварів») [2]. Їм важко було відразу змінити себе, тому японське суспільство в той час модернізувалося під впливом культурної експансії Заходу лише зверху.

У той самий період часу молоді інтелектуали Японії розпочали власний пошук шляхів розвитку держави, що супроводжувався симбіозом двох напрямів суспільно-політичної думки: західницької та охоронної. При цьому культурні ідеї західників та охоронців не стільки суперечили, скільки взаємно доповнювали один одного. Питання рівноправності, прогресу, самоповаги, цивілізації, національного престижу хвилювали японську інтелігенцію рівною мірою і незалежно від приналежності до тієї чи іншої течії суспільної думки. Проте згодом історія розвитку японської культури періоду кінця ХІХ ст. свідчить, що представники охоронного руху, розпочавши з благородних ідей захисту японської культури, закінчили конкретними проявами націоналізму. Парадоксальним є те, що представники західного руху в Японії зрештою також прийшли до ідей націоналізму [2].

Таким чином, можна констатувати, що поширення західної експансії в Японії та її впливи на японську культуру спричинило кризу в сфері культури, розкол суспільства на протилежні течії прихильників західної культури та охоронців традиційних культурних цінностей. У

той же час, японська свідомість й толерантність двох протилежних течій один до одного сукупно змогли зупинити кризові явища та не допустити занепаду національної культури.

Список використаних джерел

1. Кобец В. М. Проблема «Япония – Запад» в мировоззрении японского просветителя Фукудзава Юкити (XIX в.). *Народы Азии и Африки*. 1976. № 5. С. 66–76.
2. Pyle K. The New Generation in Meiji Japan. *Problems of Cultural Identity*. 1885–1895. California. 1969. P. 32–33.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

М. М. Базилюк – здобувач освітнього ступеня
магістр факультету міжнародних відносин
ВНУ імені України

Науковий керівник – **С. М. Кулик**, кандидат
політичних наук, доцент кафедри міжнародних
відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі
Українки

Формування іміджу України в країнах Балтії на сучасному етапі

Імідж України в країнах Балтії загалом позитивний. Так, більшість громадян вважають Україну дружньою країною і близьким партнером. Це зумовлено низкою факторів – історичними зв'язками, політичними відносинами, економічною співпрацею. Історично ці країни мали спільний досвід перебування під радянською окупацією упродовж ХХ ст., що сформувало почуття солідарності та взаєморозуміння між ними. У 1992 р. Україна встановила дипломатичні відносини з усіма трьома країнами Балтії. Перше українське посольство було відкрито у Вільнюсі (Литва) у травні 1992 р., а перше балтійське посольство було відкрито в Києві у вересні того ж року. Із часу встановлення дипломатичних відносин зв'язки між Україною та країнами Балтії зміцнилися та набули активної співпраці, особливо, у сферах політики, економіки, безпеки та оборони.

Між Україною та Естонією, Латвією, Литвою встановлено міцні культурні зв'язки. Один із успішних прикладів культурного обміну – це щорічний Львівський міжнародний літературний фестиваль, який збирає письменників із України та країн Балтії. Це можливість для обміну ідеями, творчістю, налагодження зв'язків. У цих країнах діє багато українських громад, організацій. Вони проводять фестивалі, мовні курси, які популяризують українську культуру та мову. Литва, Латвія та Естонія окрім того, у березні 2022 р. запропонували освітні

можливості для дітей та молоді з України, і включили курси української мови до своїх навчальних програм. Відтоді, для адаптації учнів до навчального процесу пропонують навчальні матеріали українською мовою [1].

Країни Балтії одними з перших визнали Голодомор в Україні актом геноциду. На міждержавному рівні Балтійська Асамблея у заяві від 24 листопада 2007 р. висловила «якнайглибше співчуття жертвам геноциду і політичних репресій, як і всьому Українському народу, який відчув ці страждання». На державному рівні 24 листопада 2005 р. Сейм Литви виступив із заявою «Про вшанування жертв політичних репресій і Голодомору в Україні в 1932–1933 роках», у якій зазначено, що «сталінський тоталітарний комуністичний режим проводив свідомий ретельно спланований геноцид народу України», у зв'язку з чим країна висловлює співчуття жертвам геноциду і солідарність із народом України. Латвія визнає Голодомор свідомо здійсненим геноцидом українського народу. В Декларації Сейму Латвії від 13 березня 2008 р. вказано, що «Сейм визнає, що в результаті запланованої та здійсненої політики сталінського режиму в Україні в 1932–1933 рр. у зв'язку з конфіскацією зерна у населення був викликаний голод, у результаті якого загинула п'ята частина українців». Естонія у заяві Рійгікогу (Парламенту) від 20 жовтня 1993 р. також засудила «комуністичну політику геноциду в Україні, а естонський народ солідарний з українським народом і пам'ятає разом з ним важкі жертви геноциду 1932 та 1933 рр.» [2].

Україна та країни Балтії мають значні торгові та інвестиційні зв'язки з потенціалом для подальшого зростання. Україна є одним із найбільших торговельних партнерів Литви, тоді як Естонія та Латвія активно підтримують українське громадянське суспільство та реформаторські зусилля. У січні – лютому 2022 р. показники українсько-латвійської торгівлі зростали, що спостерігалось протягом 2021 р. після їх послаблення у 2020 р. на тлі пандемічної кризи. У березні 2022 р. у зв'язку з початком повномасштабної збройної агресії Росії проти України обсяги торгівлі між країнами, за даними Центрального статистичного бюро Латвійської Республіки, знизилися. У квітні того ж року, обсяги взаємної торгівлі товарами дещо збільшились, однак наразі важко оцінити вплив повномасштабної російської агресії проти України на стан двосторонньої торгівлі між країнами. У 2021 р. обіг

товарами та послугами між Україною та Литовською Республікою становив рекордні 2 млрд 4,1 млн дол. США, відбулось збільшення на 49,5 %. Однак за січень – квітень 2022 р. товарообіг між Україною та Литвою становив 403,6 млн дол. США, що на 10,6 % менше. За даними Державної служби статистики України, за 2021 р. загальний обсяг торгівлі між Україною та Естонією сягнув 543,3 млн дол. США, що, у порівнянні із 2020 р. становить 120,1 %. А з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 р., обсяг значно зменшився – до 25,1 млн дол. США [3; 4; 5].

Україна та країни Балтії за останні роки налагодили тісну політичну взаємодію. Вони активно підтримують суверенітет і територіальну цілісність України. Зростає співпраця між Україною та країнами Балтії у сферах безпеки та оборони. Литва, Латвія та Естонія одні з перших підтримали Україну у боротьбі із російською агресією. Президенти цих країн здійснили візити до України, щоб висловити свою підтримку народу України і особисто Президенту України В. Зеленському. Президенти Латвії – Е. Левітс, Естонії – А. Каріс наголосили на необхідності відкинути російські війська далі на схід для забезпечення миру в Європі, необхідності трибуналу над злочинцями та передачі озброєнь Україні.

Ще напередодні повномасштабного російського вторгнення, 22 лютого 2022 р. Президент Естонії А. Каріс прибув до Києва, щоб висловити свою солідарність з Україною. В його заявах йшлося про те, що Естонія підтримуватиме Україну у будь-який можливий спосіб та виступає за територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах, а Президент Росії В. Путін відповідатиме перед майбутніми поколіннями за свої дії [6]. 13 квітня 2022 р. лідери усіх трьох Балтійських країн та Президент Республіки Польща А. Дуда прибули до України для зустрічі з Президентом України В. Зеленським та висловлення підтримки її народу. Під час свого візиту, президенти відвідали деокуповані Бучу, Бородянку та Дмитрівку Київської області. Президент Естонської Республіки заявив, що він, як і весь естонський народ, глибоко співчуває Україні у зв'язку із жахами, які російські окупанти вчинили українцям. А. Каріс заявив, що всі ці злочини мають бути розслідувані та враховані при впровадженні наступного пакету санкцій проти РФ. Президент Латвії Е. Левітс, у свою чергу, зазначив, що підтримує необхідність спеціального суду чи трибуналу, який

займатиметься злочинами російської агресії. Е. Левітс переконаний, що Україні зараз потрібна збройна допомога, зокрема, від НАТО, а Латвія також може допомогти з експортом зерна. «Україна воює за нас, і наш обов'язок – допомагати всіма засобами, зброєю, щоб Україна могла захиститися від ворога», – сказав він.

Президент Литви Г. Науседа заявив, що жорстокі воєнні злочини, скоєні російськими військовими, не залишаться безкарними, а також закликав до посилення санкцій проти Росії, і повідомив про намір створити у Литві хаб української культури та освіти. Під час свого візиту лідер Литви запевнив, що литовці відчують український біль, знають, що Україна переможе, а Україна та Литва залишаться партнерами та близькими друзями [7].

Наступний візит Президента Литви до України відбувся 28 липня 2022 р., у День Української Державності. Під час свого звернення до Верховної Ради України Г. Науседа вручив Президенту України В. Зеленському, як представнику всього українського народу, орден Вітовта Великого із золотим ланцюгом – найвищу державну нагороду Литви «за заслуги у захисті свободи та демократичних цінностей у Європі разом з українським народом». Звертаючись до ВРУ, він сказав: «Ми забагато пережили разом і витерпіли надто багато несправедливості, щоб байдуже дивитися на страждання один одного. Тому сьогодні Литва підтримує Україну всіма можливими засобами, надаючи – зараз і до перемоги – військову, гуманітарну та фінансову допомогу» [8]. 11 січня 2023 р. президенти Литви та Польщі несподівано знову приїхали до України. Г. Науседа у своєму Твітері про зустріч з В. Зеленським написав так: «Сьогодні у Львові, ми – Україна, Литва, Польща – Люблінський трикутник – ще раз підтвердили свою непохитну відданість перемозі над агресором. Ми залишимося єдиними! Литва та Польща продовжуватимуть надавати оборонну допомогу Україні» [9].

Така підтримка України Литвою зумовлена побоюванням загрози країні, оскільки успіх України у боротьбі з РФ гарантує безпеку балтійських держав. Парламенти цих країн визнали агресію та воєнні злочини Росії геноцидом українського народу. Литва, Латвія та Естонія разом з Польщею та Фінляндією активно домагалися заборони громадянам РФ здійснювати туристичні поїздки територією ЄС (влада

Естонії перестала видавати туристичні візи росіянам та обмежила в'їзд за шенгенськими візами) [10].

Даля Грібаускайте, колишня Президентка Литви, стала одним із найгучніших голосів, які вимагали більшої участі НАТО в Україні. На початку березня 2022 р. Д. Грібаускайте стверджувала, що економічних санкцій країн Заходу, накладених на Росію, недостатньо, а тому потрібно діяти ще рішучіше. А вже у середині березня Естонія стала першою країною НАТО, яка вимагала створення безпольотної зони над Україною [11]. Країни Балтії стабільно надають Україні значну військову допомогу. Саме вони передали Україні переносні зенітно-ракетні комплекси *Stinger*, протитанкові комплекси *Javelin*, інше озброєння та військове спорядження. Найрезонансний приклад солідарності Литви – це збір коштів на «Байрактар». Литовський телеведучий А. Тапінас 25 травня 2022 р. оголосив про збір коштів для закупівлі безпілотної літаки для України. Заплановану суму у 5 млн євро литовці зібрали за три дні. На «Байрактар» для ЗСУ збирали і у Латвії. Також на території Литви, Латвії та Естонії перебувають приблизно 162 тис. українських біженців [10].

Загалом, підтримка України країнами Балтії вагома – у річницю повномасштабного вторгнення Росії у литовському Сеймі волонтери Українського Центру разом з представниками Сейму виконали гімн України, таким чином нагадавши світові, що Литва підтримуватиме українців до остаточної перемоги [12]. Країни Балтії – найбільші донори допомоги Україні. Так, Естонія – єдина країна світу, яка надала допомоги Україні на суму понад 1 % свого ВВП. 26 лютого 2023 р. очільник Міністерства оборони Естонії Х. Певкур прибув до Києва, щоб особисто передати новий пакет допомоги для України. Окрім цього, країни відмовились від російського телемовлення та підтримують повноцінне членство України в ЄС і НАТО [13]. 3 березня 2023 р. Президент Латвії Е. Левітс і перша леді А. Левіте разом із Володимиром та Оленою Зеленськими прибули на Личаківське кладовище у Львові, щоб вшанувати пам'ять українських полеглих героїв. Президент Латвії на знак підтримки України одягнув синьо-жовту краватку [14].

Однак не всі жителі балтійських країн підтримують Україну. За результатами опитування *Baltic Research* (листопад – грудень) 2022 р. у Литві, 27 % населення сприймають Україну дуже позитивно, 54 % –

швидше позитивно. Найбільш негативно литовці ставляться до Росії: 64 % – дуже негативно, 26 % – швидше негативно. Однак, за даними опитування, 9 із 10 осіб дотримуються несприятливої думки про Росію, у той час як кожен десятий (6 %) оцінює країну позитивно (2 % дуже позитивно, а 4 % – швидше позитивно) [15]. За даними опитування, проведеного на замовлення Державної канцелярії у Латвії на початку 2023 р., 4 % латвійців підтримують В. Путіна та російську агресію щодо України. А 82 % жителів Латвії повністю чи швидше підтримують боротьбу України за незалежність та свободу [16].

Щодо Естонії, то за результатами березневого опитування *Globsec* 2022 р. 68 % її мешканців вважають Росію загрозою, а 24 % – так не думають. Серед тих, хто негативно налаштований щодо України – прихильники російського телебачення і ті, хто вважає, що варто сконцентрувати увагу на проблемах всередині своєї країни, а не України. Окрім цього, країни Балтії мають чисельну російськомовну меншину. Приблизно чверть населення Латвії – це етнічні росіяни, а майже 4 0% – російськомовні, що впливає на їхнє сприйняття України [10].

Отже, імідж України в країнах Балтії позитивний, з почуттям солідарності та співпраці між країнами, а відносини мають перспективи для зростання. Історична та культурна схожість зумовили те, що Україна та країни Балтії – близькі партнери, а народи цих країн – справжні друзі. А із початку повномасштабного вторгнення в Україну Росії – країни, яка є загрозою не тільки Україні, але й балтійським державам, Литва, Латвія та Естонія надали значну моральну, матеріальну та військову підтримку.

Список використаних джерел

1. Очільники Міністерств Естонії, Латвії та Литви запропонували освітні можливості для дітей та молоді з України. *Міністерство освіти та науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ochilniki-ministerstv-estoniyi-latviyi-ta-litvi-zaproponovali-osvitni-mozhливosti-dlya-ditej-ta-molodi-z-ukrayini> (дата звернення: 24.02.2023).
2. Визнання Голодомору актом геноциду в світі. *Музей голодомору*. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/vyznannia-v-sviti-holodomoru-aktom-henotsydu/> (дата звернення: 04.03.2023).
3. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Латвією. *Посольство України в Латвійській Республіці*. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/>

- spivrobitnictvo/82-ukrainelatvia-trade-and-economic-cooperation (дата звернення: 02.03.2023).
4. Торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво України з Естонською Республікою. *Посольство України в Естонській Республіці*. URL: <https://estonia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/106-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo/torgovelyno-ekonomichne-ta-investicijne-spivrobitnictvo-ukrayini-z-estonskoju-respublikoju> (дата звернення: 02.03.2023).
 5. Торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво між Україною та Литовською Республікою. *Посольство України в Литовській Республіці*. URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3542-stan-torgovelyno-jekonomichnih-vidnosin/3546-trade-and-investment> (дата звернення: 02.03.2023).
 6. Ми солідарні з Україною – до Києва прибув президент Естонії. *КІЇВ24 live*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-prezydent-estoniji-ukrajina-solidarnist/31716034.html> (дата звернення: 06.03.2023).
 7. Poland and the Baltic states are true friends of Ukraine and are always the first in supporting our state. URL : <https://www.president.gov.ua/en/news/polsha-ta-krayini-baltiyye-spravzhnimi-druzyami-ukrayini-j-74313> (дата звернення: 06.03.2023).
 8. Lithuanian president presents highest state decoration to Zelensky. *LRT.lt*. URL: <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1748154/lithuanian-president-presents-highest-state-decoration-to-zelensky> (дата звернення: 06.03.2023).
 9. Президенти Литви та Польщі несподівано приїхали до Львова. *ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВДА*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/11/7153961/> (дата звернення: 06.02.2023).
 10. Балтійська солідарність. Як Литва, Латвія та Естонія допомагають Україні і кому це не подобається. *BBC NEWS Україна*. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62755030> (дата звернення: 06.02.2023).
 11. We are all on the front lines now: Baltic states' solidarity with Ukraine. *FORUM FOR UKRAINIAN STUDIES*. URL: <https://ukrainian-studies.ca/2022/05/13/we-are-all-on-the-front-lines-now-baltic-states-solidarity-with-ukraine/> (дата звернення: 06.02.2023).
 12. Литовський сейм заспівав гімн України у роковини вторгнення. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/litovskiy-seym-zaspivav-gimn-ukrayini-rokovini-vtorgnennya_n2262138 (дата звернення: 06.03.2023).
 13. До Києва прибув міністр оборони Естонії Ханно Певкур. *СЛОВО І ДІЛО*. URL: <https://susplne.media/397709-do-kieva-pribuv-ministr-oboroni-estonii-hanno-pevkur/> (дата звернення: 06.03.2023).
 14. Візит Зеленського до Львова: зустрівся з президентом Латвії та відвідав поранених українських військових. *СЛОВО І ДІЛО*. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/vizit-zelenskogo-do-lvova-zustrivsia-z-prezidentom-latviyi-ta-vidvidav-poranenih-ukrayinskih-viyskovih-foto-2277244.html> (дата звернення: 06.03.2023).

15. Понад 80 % російського населення в Литві негативно ставляться до росії. *HROMADSKIE*. URL : <https://hromadske.ua/posts/ponad-80-rosijskomovnih-litovciv-negativno-stavlyatsya-do-rosiyi-opituvannya> (дата звернення: 06.03.2023).
16. У Латвії зросла кількість громадян, які підтримують Україну в боротьбі проти агресії РФ. *ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВДА*. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/u-latviji-zrosla-kilkist-hromadjan-jaki-pidtrimujut-ukrajinu-v-borotbi-proti-ahresiji-rf-opituvannya.html> (дата звернення: 06.03.2023).

С. М. Бохотниця – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **Г. Т. Панишко**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Євромайдан – реакція на відмову державного керівництва від євроінтеграційного курсу України

Дослідження Євромайдану, як вагової частини сучасної української історії, лише розпочинаються. Відповідно, зацікавлення науковців цією проблематикою беззаперечно, тому що Євромайдан став важливим етапом у політичному, соціально-економічному та культурному минулому нашої країни, наслідки якого надзвичайно відчутні сьогодні.

У сучасній науковій літературі 21 листопада 2013 р. вважається початком Революції Гідності. Тоді ж Кабінет Міністрів України офіційно призупинив підготовку до укладання угоди щодо асоціації між Україною та ЄС. Відтак у Києві, на Майдані Незалежності, почали поступово гуртуватися перші учасники акції непокори.

Ключовим приводом до виступу 21 листопада стало згортання командою В. Януковича курсу на євроінтеграцію. Перший мітинг відбувся 21 листопада 2013 р. Тоді у Києві на Майдані згуртувалися

переважно громадські активісти, журналісти, волонтери та опозиційні політики. Головними гаслами мітингувальників були цілком справедливі вимоги:

1. Європейська інтеграція України та підписання договору із Європейським Союзом [2]. Співпраця із західними країнами розглядалася, принаймні, на початку не стільки як самоціль, скільки як альтернатива відверто проросійському курсу тодішніх уряду та президента.

2. Дострокові вибори Президента України. Цей пункт прямо залежав від першого – дискредитовану владу пропонувалося перезавантажити. Розпочати потрібно було із посади глави держави, тому що у його руках концентрувалася чи не вся повнота влади. В. Янукович через «ручний» Конституційний Суд України скасував поправки до Конституції України, згідно із якими повноваження президента суттєво обмежувалися. Країна повернулася до президентсько-парламентської моделі.

3. Звільнення політв'язнів [2]. Під час Революції Гідності активісти виступали за свободу політв'язнів. Ішлося зокрема про політика Ю. Тимошенко.

4. Демократизація ЗМІ [2]. Проблема з об'єктивністю українських ЗМІ – не нова. На початку 2010-х рр основні медіа-канали опинилися під олігархічним впливом. Суспільство вимагало змін – наведення ладу у «четвертій владі», відмову від замовних та цензурованих матеріалів.

5. Ліквідація корупції та люстрація усіх чиновників [2]. На Майдані активісти виступали за очищення країни від корупції та хабарництва.

Із 22 листопада кількість мітингувальників збільшувалася. За свідченнями очевидців у день на місці акції було встановлено металеві огороження та різноманітні новорічні кіоски. У той же час після другої половини дня туди був введено підрозділи МВС «Беркут». Уночі міліцейські органи перешкоджали активістам встановлювати намети, через що відбувалися локальні немасштабні сутички. Попри це, уночі на Майдані тривав протест, на якому було близько 5 тис. осіб. Влада намагалася вести активну дезінформаційну політику із метою деморалізації населення. Наприклад, станом на 22 листопада у соціальних мережах поширювалася інформація про т. зв. провал «Євромайдану» із закликами розходитися мітингувальникам. Тоді ж почали організовуватися місцеві «євромайдани» у великих містах України.

Згодом почала з'являтися інформація про те, що і Партія регіонів збирає бажаючих для участі у протестах проти Майдану. 24 листопада на Майдані Незалежності відбувся величезний мітинг, участь у якому взяли понад 100 тис. осіб. У цей же день на вул. Грушевського відбулися сутички із правоохоронними органами.

Також упродовж 25–27 листопада стихійно організовувалися студентські страйки. 27 листопада колони учасників походу – студентів пройшли повз вищі навчальні заклади Києва із метою заклику студентів виходити на Майдан. Згодом за підрахунками дослідників, понад 15 тис. студентів вирушили до Адміністрації Президента із метою вручення звернення щодо ухвалення Угоди про асоціацію [3, с. 76].

Мирний етап Майдану було завершено достатньо швидко: показове побиття активістів переростало у масову реакцію протесту із боку народу. Межу було перейдено під час побиття активістів 30 листопада. Тоді «Беркут» повністю оточив площу витісняючи демонстрантів. Бійці «Беркуту» використовували вибухові пакети та били учасників кийками, ногами, кулаками... У результаті цього розгону було травмовано десятки осіб (за даними Генеральної прокуратури – 79 людей): Частина демонстрантів тікали від силового розгону у Михайлівський Золотоверхий собор.

Поступово до вище окреслених вимог демонстрантів додавалися нові, зокрема: притягнення до відповідальності усіх винних у побитті та розгоні студентського виступу 21–30 листопада 2013 р., покарання винних у розстрілах на Майдані та амністія учасників, відмова жити у поліцейській державі [2].

Водночас, уже 1 грудня мітинг переріс у масштабний масовий рух – на Майдані було зібрано більше 100 тис. осіб., а 8 грудня учасників було до 1 мільйона осіб. Тоді ж пройшла акція під назвою «Марш Мільйона».

Хоча 10 грудня 2013 р. В. Янукович заявив, що не буде використовувати силу проти демонстрантів, силові дії правоохоронних органів лише посилювалися. 11 грудня розпочався активний етап дій на вул. Грушевського та розширення арени Майдану (до вул. Інститутської). Із цього часу вирізняється національно-патріотичний напрямок протестної діяльності.

19 січня було організовано всезагальне віче на Майдані. І уже 19–21 січня відбулися сутички на вул. Грушевського. Проти демонстрантів

«Беркут» використав не лише кийки, а й сльозогінний газ, травматичну зброю. Із метою захисту учасники мітингу почали підпалювати шини із автомобілів [1, с.120].

22 січня 2014 р. – апогей протистояння. У результаті зіткнень мітингувальників із внутрішніми підрозділами поранень зазнали більше 1 тис. осіб, з'явилися перші убиті: С. Нігоян, М. Жизневський та Р. Сенік. У той же час із 22–25 січня почалося масове захоплення обласних та міських адміністрацій.

Із 18 лютого відбулося посилення протистояння. Силовики і надалі штурмували Євромайдан, розстрілювали демонстрантів на вул. Інститутській, поблизу Будинку профспілок. Період упродовж 18–20 лютого став найжорстокішою фазою – тоді від куль загинуло майже 100 активістів Майдану.

На переговорах із опозицією (21 лютого) та за безпосередньою участю представників із Німеччини, Франції, Польщі В. Янукович погодився на відновлення Конституції 2004 р., а восени організувати дострокові вибори. Проте, наступного дня він утік. 22 лютого Верховна Рада України проголосувала за усунення В. Януковича із посади Президента України та оголосила про нові вибори на 25 травня.

Повалення режиму Януковича, за якого помітно зріс рівень корумпованості держави та просування проросійського вектору розвитку, дало змогу відновити курс на євроінтеграцію підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Громадяни України чітко заявили про готовність боронити державну незалежність і демократичні свободи. Серед інших важливих результатів Революції Гідності – початок реформування різних сфер життєдіяльності країни, самоорганізація громадянського суспільства, розвиток волонтерського руху, децентралізація, часткове оновлення української політичної еліти [4]. Одна з цінностей, яку дала Революція Гідності, усвідомлення українцями ворога для України [5].

Отже, Революція Гідності відкрила нову сторінку української історії. Виступ українського народу продемонстрував незмінність європейського демократичного вибору нашого народу, неможливість його упокорення проросійськими політиками та відповідним державним курсом. Українці довели свою відданість свободі, свою гідність, заплативши за такі цінності найвищу ціну – життя.

Список використаних джерел

1. Балабан Р. Майдан як політичний інститут. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ, 2015. Вип. 2. С. 113–131.
2. Горчинська О. За що стояв Майдан? *NV*/ URL: <https://nv.ua/ukr/publications/za-shcho-stojav-majdan-10-vimog-ukrajintsiv-tri-roki-potomu-283090.html> (дата звернення: 12.02.2023).
3. Доманська О. Революція Гідності в просторі європейських цінностей. *Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ, 2015. Вип. 2. С. 75–79.
4. До дня Героїв Небесної Сотні (20 лютого): інформаційно-методичні матеріали / Український інститут національної пам'яті. Київ, 2022. 52 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1CVC7HVVUqB7CU058vP1Lm04djfnL98_xh/view (дата звернення: 12.02.2023).
5. «Кожна смерть на Майдані недаремна», – спогади волинської родини про Революцію Гідності. *СУСПІЛЬНЕ*. URL: <https://suspilne.media/182643-kozna-smert-na-majdani-nedaremna-spogadi-volinskoj-rodini-pro-revoluciu-gidnosti/> (дата звернення: 27. 02. 2023 р.).

В. Г. Гац – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **В. І. Бортніков**, доктор політичних наук, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Форми та засоби комунікації у сучасному суспільстві

Людське суспільство складає глобальну систему, що характеризується певним типом соціальних відносин. За твердженням відомого німецького соціолога Нікласа Лумана, система суспільства характеризується не певною «сутністю», не говорячи вже про певну мораль (про поширення щастя, солідарності, про подібність умов життя, про інтеграцію на базі розумного консенсусу та ін.) – її характеризує та

операція, у ході якої відбувається створення і відтворення суспільства. І ця операція – комунікація, яка відбувається конкретно-історично на глобальному й національно-державному рівнях [1, с. 17].

У спілкуванні між людьми і, у більш широкому контексті, між соціальними групами або між суб'єктами соціальних відносин і державою, у міждержавних відносинах тощо, велику роль відіграє не лише те, що вербально озвучено, оприлюднено тощо, а й те, що не сказано, тобто є присутнім імпліцитно. Не виключаються й випадки, коли частка невисловленого є більш важливою, ніж та, що демонструється. У цьому контексті пригадується сентенція: «Із розумною людиною є не лише про що поговорити, а й про що помовчати».

У соціальній взаємодії часто реакції визначаються врахуванням і рефлексією невисловленого. Зазначена теза має широке поле для дискурсу у різних аспектах. Для налагодження ефективної комунікації, у контексті *кількості та міри*, йтиметься про те, скільки і що має бути сказано/оприлюднено і про що говорити не потрібно або недоречно. Наприклад, на рівень і зміст комунікації значною мірою впливає чинник історичної пам'яті, який є надто дражливим у *міжсуб'єктних* відносинах різного рівня. Здатність не лише пам'ятати, а й «забувати» трагічні сторінки минулого є необхідною умовою встановлення міжкультурного діалогу всередині країни та за її межами. Без цього є неможливим прогрес у формуванні консолідованого демократичного суспільства в Україні та встановленні добросусідських відносин між країнами загалом. Яскравим прикладом цього стало погіршення атмосфери міждержавних відносин між Україною і Польщею (за період каденції попередньої влади) унаслідок штучної актуалізації драматичних сторінок історії часів Другої світової війни й повоєнних років.

Інший важливий аспект комунікації – *рівень її символізації*, оскільки символи несуть як демонстративну, так і приховану інформацію, особливо коли йдеться про просторові форми. У цьому контексті показовими є роздуми і узагальнення П'єра Бурдьє, який вважав, що в ієрархізованому суспільстві не існує простору, який би не був ієрархізованим і який (простір) не визначав би ієрархію і соціальну дистанцію у більш або менш деформованому і, особливо, замаско-

ваному вигляді. Йдеться про масштаби пам'ятників, трибун, почесні місця, верхню або нижню частини публічних зібрань, авансцену або куліси, фасади і задвірки, правий або лівий бік зібрань тощо [1, с. 18].

У цьому аспекті особливу роль відіграють міста, як центри, де генеруються відповідні моделі, типи або зразки комунікації. Місто як феномен слід розглядати в семіотичному аспекті. Соціум, економіка, культура – своєрідні знакові системи, відповідно, й місто має розглядатися як така система. Оскільки знаки і символи за своєю природою ідеологічні, семіотичний простір міста не може не бути ідеологічним. Міський простір явно або імпліцитно містить в собі панівну ідеологію, яка унаочнюється в назвах вулиць, гаслах, пам'ятниках, архітектурних спорудах тощо [2, с. 46, 48].

Способи і напрями комунікації залежать від *типу суспільства* (традиційне аграрне, індустріальне, постіндустріальне або інформаційне), *політичного режиму* (авторитарний, тоталітарний, демократичний) і, відповідно, від *характеру соціальних відносин*, що там панують.

Макс Вебер сконструював та запровадив у соціологію чотири ідеально-типові, «чисті типи» дій індивідів, які були мотивовані й відрізнялися за ступенем раціональності. Наведемо їх визначення. Соціальна дія, подібна будь-якій іншій поведінці, може бути: 1) *традиційною*, тобто такою, що ґрунтується на тривалій звичці; 2) *афективною*, насамперед *емоційною*, тобто зумовленою афектом чи емоційним станом індивіда; 3) *ціннісно-раціональною*, заснованою на вірі в беззаперечно естетичну, релігійну або будь-яку іншу абсолютну цінність; 4) *цілераціональною*, якщо в основі її лежить очікування певної поведінки людей і використання цього очікування в якості «умов» або «засобів» для досягнення власної раціонально поставленої і продуманої мети [3, с. 628].

М. Вебер виключав традиційну та афективну дію із предмету соціології, тому що не вважав їх соціальною дією. Індивід не завжди усвідомлює сенс своїх вчинків, що трапляються, коли він діє під впливом традицій, колективних норм і звичаїв або якщо його поведінка афективна, тобто детермінована емоціями. Подібні дії М. Вебер не вважав раціональними (такими, що усвідомлені і мають мету), а тому й соціальними. Він виводив такі дії за сферу власне соціології і вважав,

що їх повинні вивчати психологія, психоаналіз, етнографія та інші науки.

Ціннісно-раціональні дії базуються, як правило, на нормах і цінностях певних світоглядних систем, або релігійних догм. Усвідомленість цієї спрямованості на певні цінності, послідовність їх реалізації у поведінці, яка має завдяки цьому «планомірний», раціональний характер, відрізняє ціннісно-раціональну дію від афективної дії. Чисто ціннісно-раціонально діє та людина, яка, не дивлячись на можливі наслідки, слідує своїм переконанням і уявленням про громадянський обов'язок, добродіє, красу, релігійне визначення, субординацію та ін. Ціннісно-раціональна дія завжди підпорядкована «заповітам» або «вимогам», у підкоренні яких бачить свій обов'язок індивід. Ціннісна раціональність завжди ірраціональна, вважає М. Вебер, тим більше, коли вона абсолютизує цінність, на яку орієнтується поведінка. Чим більше беззаперечна для суб'єкта цінність як така (чистота переконання, краса, абсолютне добро, абсолютне виконання власного обов'язку), тим менше враховуються наслідки власних дій [3, с. 630].

Цілераціональна поведінка індивіда завжди орієнтована на певну мету, засоби із урахуванням побічних результатів дій. Ця дія характеризується ясністю та однозначністю усвідомлення суб'єктом власної мети, яка співвідноситься із раціонально усвідомленими засобами, що забезпечують її досягнення. Причому раціональність мети подвійна: як із точки зору раціональності її власного змісту, так і з точки зору доцільності засобів, що обираються. Тобто, суб'єкт діє не афективно (насамперед не під впливом емоцій) і не традиційно. Цілераціональна дія передбачає і врахування відповідної реакції людей та використання їх поведінки для досягнення поставленої мети. Дійсно, на яку раціональність в діях можна розраховувати у спілкуванні з маніакально заангажованою особою, релігійним або ідеологічним фанатиком?

Однак цілераціональність, за М. Вебером, – це лише методологічна, а не онтологічна установка соціолога, оскільки це спосіб аналізу дійсності, а не характеристика дійсності. На тому наголошує сам вчений. Цей метод, за його словами, «не слід, звичайно, трактувати як раціоналістичну передумову соціології; його слід розглядати лише як

методологічний прийом і в жодному випадку не робити висновок про дійсне переважання раціонального у повсякденному житті» [3, с. 606].

Інший аспект зазначеної проблеми полягає у тому, що політична влада не може бути лише раціонально-інструментальною; вона повсякчас стоїть перед необхідністю істотного *врахування різноманітних психологічних чинників*. Нагадаємо, що інструментальні відносини – це відносини, участь в яких розглядається людьми як спосіб отримання будь-якої користі, будь-яких благ, причому саме спілкування не має для партнерів жодної цінності. Під інструментальністю також розуміють наявність певних інститутів, каналів, правил, механізмів, зумовлених реакцій суб'єктів суспільних відносин на певні ситуації та ін.

На противагу таким відносинам, існують самоцінні відносини, тобто відносини, побудовані на емпатії, почуттях приязні, любові, товариства, нематеріального інтересу і не передбачають отримання від них конкретного (раціонального) зиску.

Якщо ці чинники ігноруються, зазначає відомий український фахівець в галузі політичної психології Вадим Васютинський, то досить швидко «інструментальні намагання влади перестають спрацьовувати і її взаємини з підвладними набувають кризового характеру». Тому влада повинна надавати своїй діяльності «більш чи менш вираженого гуманного характеру..., вміти бути привабливою для підвладних, давати їм почуття захищеності, брати на себе відповідальність за їх долю» [4, с. 418].

У контексті вищевикладеного у нас немає підстав обмежувати комунікацію між владою і суспільством суто раціонально-інструментальними відносинами, оскільки політику «роблять» живі люди. Тобто, у політичній поведінці індивідів обов'язково є присутнім певний елемент ірраціональності, впливу почуттів, симпатій та антипатій у процесі взаємодії.

У більш широкому контексті, без емоційної відданості значної кількості людей певним національним або державотворчим ідеям неможлива розбудова незалежної, процвітаючої нації. «Нації творяться перемогами, або нещастями психологічно спільними для всіх членів одного національного колективу», наголошував В'ячеслав Липинський [5, с. 16]. Водночас створення нації є неможливим поза формування

«всенациональної культури». В афористичному стилі В. Липинський писав: «Без культури нема нації, без традиції нема культури» [5, с. 70].

Таке розуміння шляху творення нації уписується в контекст сучасної західної суспільно-політичної думки. На думку визнаних західних фахівців у сфері етнокультурних відносин, до яких відноситься Е. Гелнер, двоє людей належать до однієї нації: 1) «тоді й лише тоді, коли вони належать до однієї, спільної культури – останнє поняття означає систему ідей, символів, асоціацій, способів поведінки та спілкування»; 2) «тоді й лише тоді, коли вони *визнають* одне одного як таких, що належать до однієї нації» [6, с. 36].

Отже, форми та засоби процесів комунікації у сучасному суспільстві не обмежуються проблемами, що висвітлені у статті. Вони є похідними від системних змін, що відбуваються у глобалізованому, високотехнологізованому інформаційному суспільстві. Зазначені процеси лише множаться і розкривають усе нові обрії для наукового пошуку.

Список використаних джерел

1. Основи громадянського суспільства та політичних знань: навч. посібник / В. І. Бортніков, О. Б. Ярош, С. О. Байрак та ін.; за заг. ред. В. І. Бортнікова. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 456 с.
2. Вершина В. А., Михайлюк А. В. Семиотическое пространство города. *Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 квіт. 2018 р.). Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. С. 46–48.
3. Вебер М. Государство і суспільство / пер. з нім. М. Кушнір. Київ: Всесвіт, 2013. 1112 с.
4. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. Київ: КСУ, 2005. 492 с.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Повне збір. тв., архів, студії. Т. 6. Кн. 1 / ред. Я. Пеленський. Київ; Філадельфія, 1995. 470 с.
6. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм: пер. з англ. Київ: Таксон, 2003. 300 с.

А. В. Камінський – здобувач освітнього ступеню магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **С. О. Байрак**, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Місце та роль місцевих державних адміністрацій у системі органів державної влади

Система державних органів в Україні представлена сукупністю усіх органів держави, які забезпечують реалізацію влади на всій території та в усіх сферах суспільного життя. Політичні та соціально-економічні перетворення, що нині відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність формування нової системи публічного управління й створення ефективної системи місцевих органів виконавчої влади, яка б забезпечила публічне управління на місцевому рівні, захист прав та законних інтересів громадян, належний соціально-економічний розвиток відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Державна влада за змістом єдина, конституційний принцип поділу влади є теоретичною ознакою, що дає змогу певним чином будувати державний механізм та організувати його функціонування. Тому зміст принципу поділу влади доцільно тлумачити як визнання того факту, що державна влада реалізується через певні види державних органів. Між ними повноваження розподілено таким чином, що вони є самостійними у реалізації своєї компетенції у встановлених Конституцією межах і взаємодіють між собою за допомогою певних важелів взаємного «стримування» і «противаг».

Особливе положення виконавчої влади серед гілок державної влади визначається тим, що саме у процесі її реалізації відбувається реальне втілення в життя законів та інших нормативних актів держави, практичне застосування всіх важелів державного регулювання й управління важливими процесами суспільного розвитку. Хоча Консти-

туція України й визначає поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) [2], це зовсім не означає, що виконавча влада є чимось автономним, відділеним від інших гілок влади. Державна влада – цілісне явище. Поділяється не сама влада, а функціонально-структурний механізм її здійснення. Поділ влади означає, в одному випадку, виділення основних функціональних видів діяльності держави – законотворення, правозастосування і правосуддя, а в іншому – організаційний устрій держави як сукупність різних видів державних органів – законодавчих, виконавчих і судових (і це тільки основні види) – з притаманною їм компетенцією – сукупністю державно-владних повноважень.

Як зазначає В. Авер'янов, поняття «орган виконавчої влади» є похідним від ширшого поняття «державний орган» (або «орган державної влади»). У цьому розумінні орган виконавчої влади є окремим видом державних органів [1, с. 206–207].

Велика кількість та різноманіття органів виконавчої влади утворюють певну систему, ефективність діяльності якої залежить від ступеня упорядкованості, організованості, злагодженості в усіх ланках. Усі ці органи об'єднані в єдину систему відповідно до змісту їхньої діяльності, яка носить виконавчо-розпорядчий характер. Кожен орган виконавчої влади є суб'єктом права державної власності, наділений статусом юридичної особи і водночас, вирішує різні питання оперативного управління та охорони цієї власності.

Відповідно до Конституції України, виконавчу вертикаль очолює Кабінет Міністрів на чолі із Прем'єр міністром, який є відповідальним перед Президентом України, підконтрольним і підзвітним – Верховній Раді України. До системи органів виконавчої влади входять також міністерства, комітети, місцеві державні адміністрації (в областях, районах, у містах Києві і Севастополі).

Система та підсистеми органів виконавчої влади мають відповідні організаційні структури, які відображають взаємозв'язки між окремими ланками системи і підсистем, субординацію по вертикалі та горизонталі, стосунки з вищими органами, підпорядкованими і підконтрольними об'єктами. Оптимальність організаційних структур цієї системи є одним із чинників підвищення ефективності виконавчої влади.

Виконавчу владу на місцевому рівні здійснюють обласні, районні, районні в містах Києві і Севастополі, а також Київська і Севастопольська міські державні адміністрації.

Обласні державні адміністрації – це єдиноначальні місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції, наділені правом представляти інтереси держави і приймати від її імені владні рішення на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Вони працюють за принципом субординації, відповідальності перед Президентом України, Кабінетом Міністрів України, підзвітності і підконтрольності органам виконавчої влади вищого рівня, а також обласним радам у межах, передбачених Законами України «Про місцеві державні адміністрації» [4] і «Про місцеве самоврядування в Україні» [3].

Місцеві державні адміністрації реалізують принцип поєднання централізації й децентралізації у здійсненні державної влади, що покладено в основу побудови територіального устрою України.

Місцеві державні адміністрації є базовими органами, що визначають пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, представляють інтереси держави і приймають від її імені владні рішення, безпосередньо працюють з населенням, підприємствами, організаціями, установами, виступають експертами з оцінки законності нормативно-правових актів, які приймаються органами місцевого самоврядування. Вони представлені двома видами установ: обласними та районними державними адміністраціями. Фактично, місцеві державні адміністрації здійснюють державне управління регіонами, реалізують закони та функції управління у різних сферах життєдіяльності суспільства, вступаючи для цього у відносини з іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами й організаціями різних форм власності. Таким чином, місцеві державні адміністрації є основними суб'єктами державно-управлінських відносин, що складаються на регіональному рівні, оскільки несуть відповідальність за стан його соціально-економічного розвитку.

Місцеві державні адміністрації в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують: а) виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня; б) законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян; в) виконання

державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, національно-культурного розвитку національних меншин; г) підготовку та виконання відповідних бюджетів; д) взаємодію з органами місцевого самоврядування; е) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [4].

Найбільш загальними ознаками місцевої державної адміністрації можна визначити такі: здійснення публічних, державних функцій на основі державно-владних повноважень, що включають регулятивні, координаційні, виконавчі та інші форми управлінської діяльності у визначеній сфері, галузі, регіоні; законодавче оформлення правого статусу; право приймати в процесі виконавчо-розпорядницької діяльності управлінські рішення у формі правових актів, види і порядок прийняття яких встановлено законом, що відповідають чинному законодавству й обов'язкові для виконання в сфері відання адміністрацій; складна внутрішня структура, яка складається зі структурних підрозділів (іноді включає й інші органи) і службовців державної служби у відповідності зі штатним розкладом даного органу; фінансування з державного бюджету; адміністрації та її службовці не можуть займатися якоюсь господарською або комерційною діяльністю; включення МДА до ієрархічної системи виконавчої влади та звіт перед органами вищого рівня [4].

Районні державні адміністрації є найнижчим рівнем державно-управлінської ієрархії. По відношенню до обласних державних адміністрацій вони є об'єктами управління. Їхня організація, порядок роботи і повноваження, що визначені законом, майже не відрізняються [4]. У той же час, слід відзначити, що діяльність районних державних адміністрацій має свою специфіку, забезпечуючи взаємозв'язок між регіональними, центральним і вищим рівнями управління, а також територіальними громадами і населенням. Розробляючи завдання щодо виконання конкретного управлінського рішення, ухваленого на загальнодержавному рівні, районні державні адміністрації мають враховувати особливості розвитку конкретної місцевості, якісний і кількісний склад наявного кадрового, технічного потенціалу, рівень забезпечення ресурсами, розвитку суспільних відносин, тощо, тобто здійснювати своєрідну декомпозицію мети, для досягнення якої прийнято рішення.

Ефективність роботи державних органів влади регіонального рівня залежить від чіткості визначення функцій, які виконують відповідні установи, упорядкованості їхнього структурного закріплення, повноти нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного, техніко-технологічного забезпечення. Не менш важливим є ступінь розвинутоності організаційної та управлінської культури у працівників державних установ, оскільки вони впливають на якість роботи державних службовців, їхню поведінку, повноту і своєчасність реалізації управлінських рішень, ефективність контролю за виконанням делегованих повноважень органами місцевого самоврядування, якість надання послуг населенню та формування іміджу державної влади.

На підставі вищевикладеного можна констатувати, що місцеві державні адміністрації є важливою ланкою у системі органів виконавчої влади, оскільки означені органи найбільше наближені до населення і діють на конкретних адміністративно-територіальних одиницях. МДА можна визначити як самостійну структурну одиницю в системі виконавчої влади, що реалізує функції державного управління в межах наданих їй повноважень у визначеній сфері, предметі (об'єкті) державного відання.

Суспільно-політична роль місцевих державних адміністрацій, як органів виконавчої влади, полягає у тому, що у процесі здійснення ними влади, відбувається реальне втілення законодавства у життя, важелі державного управління та регулювання набувають практичного значення. Представництвом органів виконавчої влади, як у центрі так і на місцях забезпечується рівномірний розподіл виконавчої влади по рівнях суспільної організації, унормуванням її життя, взаємоузгодження інтересів центра із адміністративними одиницями.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / голова ред. кол. В. Б. Авер'янов. Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://surl.li/gdyl> (дата звернення: 27.02.2023).
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України: від 21.05.1997 р., № 280/97–ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
4. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 05.03.2023).

А. С. Корнійчук – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **А. В. Бортнікова**, доктор політичних наук, професор кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8132-1935>

Поширення ідей Просвітництва в Болгарії

Болгари намагалися долучитися до європейських культурних надбань під впливом ідей Просвітництва, що проникали до них через Дубровник, Австрію, Грецію. Вони цікавилися новими ідеями та знаннями, особливо історичними, які розкривали їм їхнє минуле. Знання історії – перший необхідний крок до усвідомлення національних інтересів будь-якого народу. Головну роль у цьому процесі відіграла інтелігенція, міцно пов'язана з новою суспільною верствою (буржуазією), що з'явилась на історичній арені у зв'язку із зародженням ринкових відносин і була зацікавлена в утворенні болгарської держави, покликаної забезпечити як найсприятливіші умови для розкриття творчого потенціалу нації. Заможні й освічені болгари стали ініціаторами та організаторами заснування шкіл, друкарень, читалень, різних культурно-просвітницьких та професійних товариств. Завдяки їм почали виходити болгарські газети і журнали. Вони ж разом із патріотично налаштованим духівництвом очолили боротьбу за незалежну від Константинопольської патріархії болгарську церкву. Все це сприяло піднесенню загальнокультурного рівня та зростанню національної самосвідомості болгар і в результаті спричинилося до визрівання болгарської національної ідеї, суть якої полягала в усвідомленні широким загалом необхідності завоювання політичної незалежності та утворення своєї держави. Це і стало головним завданням визвольного руху 60–70-х рр. XIX ст.

Національне відродження – один з найголовніших чинників політичного життя держав і міждержавних стосунків. Щодо сутності

національного відродження, то йдеться про усвідомлення етносом себе як нації, як дійової особи історії. Слід враховувати і особливість народу, якого воно стосується. З одного боку, коли йдеться про первинну стадію утворення нації та з іншого – коли об'єктом і суб'єктом процесу є народ, що має свою «національну» історію і прагне відродитися як нація. Саме таким був болгарський народ в умовах османського поневолення.

Процес розкриття та реалізації раніше затриманих чи нездійснених згідно тих чи інших причин можливостей нації (народу) до розвитку, більш широкого (ніж раніше) задоволення потреб та запитів людей, які належать до даного національного колективу називають національним відродженням [1, с. 106]. Національний ренесанс не є простим відновленням усього історичного минулого народу. Він означає не повернення народів до колишньої стадії їх соціально-культурної еволюції, а розвиток національних культур у відповідності з вимогами епохи.

На думку вчених, національне відродження – це не реставрація нації і аж ніяк не реанімація всього, що було в її історії. Відродження – це модернізація нації. Тобто йдеться про багатогранний процес засвоєння на основі критичного переосмислення традицій народу і водночас створення нових господарських, соціокультурних, політичних та інших структур, інститутів та цінностей, завдяки яким нація постала б не просто етнічною спільністю, а стала сувереном своєї долі. Це процес творчого потенціалу народу, його інститутів і цінностей в інтересах історичного розвитку [2, с. 511].

Відродження передбачає, насамперед, оновлення національної культури, що вміщує особливості національного менталітету, традицій, мистецтва, міжетнічних відносин тощо. Національна культура є надбанням історичного розвитку нації, виробленням і закріпленням у свідомості етносу тих рис, які притаманні саме цій, а не іншій нації. Національна культура може бути критерієм унікальності нації, але водночас, вона не є суто автономним ізольованим явищем. Навпаки, національна культура вбирає в себе надбання світової культури, науки, мистецтва як надбання усієї нації, національна культура потребує державного захисту, власної незалежної національної держави. Нації прагнуть бути господарями на своїй землі, хочуть бути вільними. Цього вимагає від них почуття національної честі, гордості і патріотизму.

Реальну і повну свободу може дати їм саме незалежна національна держава. Без державного захисту і сприяння є неможливим культурне відродження нації, формування національної економіки, забезпечення соціальної згоди народу, становлення громадянського суспільства. Саме з урахуванням зазначених зовнішніх і внутрішніх напрямів діяльності виявляється особливе призначення держави як засобу національного відродження.

Досить специфічним був шлях розвитку болгарського народу, що з кінця XIV століття потрапив під владу Османської імперії. Припинила існування болгарська держава, натомість з'явилися землі Східної імперії. Замість поняття «болгарин» виникло нове – «райя», що означало населення, підвладне турецькому султанові. На довгі роки ускладнився розвиток слов'янських народів поневолених Туреччиною. Падіння Константинополя означало і загибель стародавніх культурних цінностей, спадкоємницею і зберігачем яких була Візантія. У завойованих землях Порта проводила жорстку політику асиміляції, результатом якої стало отуречення частини населення і залучення його до мусульманської культури. Значна частина болгарського населення та інших слов'янських народів намагалися зберегти свої звичаї, мову і віру, однак опинилася у важкому становищі. Там, де були болгарські православні церкви, виростили мусульманські мечеті. Пам'ятники болгарської писемності і історії безжалісно знищувалися, силоміць християн перетворювали у мусульманську віру. Матеріальна і духовна культура, життя болгарського народу загалом, зазнало величезних збитків. У середині XIX ст. видатний суспільний і культурний діяч Болгарії М. Геров зазначав про те, що «у перші часи поневолення Болгарії турками народ наш потерпав від серйозних спустошень, таких, що дотепер не може оговтатися. Тоді він позбавився найкращих представників свого населення: усі знані люди були знищені, юнаки отуречині, дівчата відправлені до гаремів, а ті, хто залишився, перенесли важкі страждання. Тоді було знищено наші церкви, наші святині. Було знищено все, що могло б нагадати народові про його становище до поневолення. Схожі часи кілька разів повторювалися, і навіть наше покоління мало нещастя випробувати усі ці жахи» [3, с. 254].

В умовах османського панування в болгарських землях мали місце знищення пам'ятників культури, загибель та втеча до інших країн багатьох письменників, художників, митців. Загалом політичний, соціальний та духовний гніт призвели до майже повного замирання культури. Незначними її вогнищами залишалися монастирі, що розташовувалися на відстані від основних державних центрів та магістралей. Однак і в монастирях відчувалося зниження рівня культури, змінювався її характер і форми. Турки-османи заборонили будівництво нових монастирів на території Болгарії. Маленькі ж однофемні храми майже нічим не відрізнялися від звичайних житлових споруд. Перший монументальний хрестовокупольний храм споруджено в Бачковському монастирі лише 1504 р. Саме тоді почали з'являтися характерні ознаки архітектури мусульманських міст, такі як мечеті, постоялі двори, бані.

Загалом знизився художній рівень образотворчого мистецтва, особливо монументального живопису. Для більшості фресок характерними були схематизм, графічність, що наближувало їх до ікон і навіть до книжкової мініатюри. Ці риси були характерними для болгарських монастирів – Драгалевського, Кремиковського та Пагановського. До того ж знизилася й кваліфікація майстрів, зменшувалися розміри церковних споруд, змінювався їх характер. Лише наприкінці XVI ст. з'явилися тенденції до більшої динамічності в композиціях фресок. Для фресок Болгарії того часу досить близькими були ідеали народного мистецтва. Розвивалось прикладне мистецтво, насамперед різьба по дереву, що прикрашала двері храмів, стіни та стелі жител.

Деякі зрушення в культурному житті Болгарії простежуються в інших її галузях, особливо в літературі. Яскравим прикладом є болгарські рукописні дамаскини – популярні збірники, що отримали назву від імені грецького письменника Дамаскина Студита. Збірник його творів «Скарби» переведено з грецької і доповнено популярними у народі творами: «Житіє Миколая Мирлікійського», апокрифами та різними повчаннями. Мова дамаскинів була максимально наближеною до народної і досить далекою від лексики і норм болгарської мови.

Для суспільно-політичної думки болгарського народу в умовах османського панування характерною була гостра реакція на його поневолення і втрату державної самостійності. Болгарські письменники

Григорій Цамблак, І. Вединський, Владислав Граматик ще у XIV–XV ст. першими відгукнулися на трагічні події. І пізніше не залишали цієї актуальної для болгарського народу теми. Болгарські автори прославляли мужність своїх героїв, їх вірність батьківщині, християнській вірі, традиціям, гостро критикували фанатичну жорстокість завойовників.

Однак, незважаючи на жорстоку і затяжну асиміляторську політику поневолювачів, болгарський народ зберіг свою цілісність, свою мову, етнічну самосвідомість і культурні традиції. Більше того, з середини XVIII ст. стали пробивати собі дорогу ідеї національної самосвідомості, визрівати думка про необхідність для болгар нових знань і просвітництва. Це було пов'язано, з одного боку, з розвитком торгових відносин в болгарських землях і появою, хоча й мало чисельної верстви болгарських крамарів, купців, розвитком в селах і містах ремесел, а з іншого – з очевидним послабленням Османської імперії цієї твердині східного деспотизму на Балканах. Правлячі кола Порти починали усвідомлювати, що для утримання в імперії свого панівного політичного і соціального становища необхідні реформи, котрі б змінили становище підвладних їм християн.

Отже, процес пробудження болгарської національної самосвідомості проявилось у зростанні інтересу до освіти, до розвитку рідної мови, до історичного минулого. Так пробивались перші паростки нового національного мислення. Становлення і розвиток нових соціально-економічних і культурних явищ відбувалось з середини XVIII ст. і до кінці 70-х рр. XIX ст., коли болгарський народ був визволений від османського поневолення в результаті російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Список використаних джерел

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / ред, кол.; Ю. І. Римаренко та ін. Київ: Довіра; Генеза, 1996. 106 с.
2. Політологія / за ред. О. І. Семківа. Львів: Світ, 1994. 589 с.
3. Хрестоматія з історії західних і південних слов'ян (Давня доба. Середньовіччя). За ред. В. І. Ярового. Київ: Либідь. 2011. С. 319–320.

Д. А. Куденчук – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **Г. Т. Панишко**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Азов: від патрульної служби до однієї з найбоєздатніших частин Збройних сил України

Азов – одна з найбільш значущих і відомих бойових частин Збройних сил України. Від патрульної служби міліції особливого призначення МВС, участі в Антитерористичній операції (АТО), Операції Об'єднаних сил (ООС) до бойових дій під час повномасштабного російського вторгнення Азов здійснює захист інтересів держави, територіальної цілісності та суверенітету України. Історія становлення та розвитку Азовського полку відображає важливі етапи історії України та її боротьби за свою незалежність, а також показує значення збройних сил як ключового елемента забезпечення національної безпеки.

Військовий підрозділ «Азов» за рішенням Міністерства внутрішніх справ України сформовано у травні 2014 р. у м. Бердянськ. До складу полку залучено цивільних осіб та людей з досвідом військової служби, які пройшли підготовку при МВС. Учасниками заснування були представники Автомайдану та громадського об'єднання «Патріот України». Полк «Азов» брав участь у військових операціях в рамках АТО, ООС і проводив патрулювання на території України [3].

У червні 2014 р. завдяки рішучим діям бійців «Азову» Маріуполь було звільнено від проросійських терористів. Ця перемога багато в чому зумовила подальший перебіг російсько-української війни, адже український контроль над головним містом-портом на Азовському узбережжі унеможливив створення проросійського суходільного коридору між окупованими територіями Донбасу й анексованим Кримським півостровом [1, с. 210–212].

Від початку липня 2014 р. військовослужбовцями «Азову» проводяться операції з перекриття каналів постачання зброї терористів

на території Донеччини. Узбережжя Азовського моря у Донецькій області повністю контролюється силами полку, здійснено встановлення блокпостів. У серпні 2014 р. бійці «Азову» беруть участь у визволенні м. Мар'їнка, а також одночасно продовжують діяти під Іловайськом [3].

Азовці відіграли також ключову роль і в стратегічно важливій обороні Приазов'я в перші дні вересня 2014 р. Маріуполь лишився неушкодженим, адже наступ противника Азов зміг зупинити за 20 км від міста. Взимку 2015 р. завдяки мужності та героїзму азовців, які загинули під час проведення Павлопіль-Широкинської наступальної операції, ворог був змушений відступити від околиць Маріуполя і з тих пір жодного разу не обстрілював з артилерії житлові квартали цього міста [4, с. 3].

Упродовж усього часу з моменту створення підрозділ «Азов» був задіяний в складі груп швидкого реагування та патрулювання по всій території ООС (АТО) з метою контрдиверсійних дій та запобігання тероризму.

24 лютого 2022 р. з початком повномасштабного російського вторгнення полк «Азов» під керівництвом Дениса Прокопенка зайняв оборону Маріуполя і прилеглих сіл. Щоденно ситуація погіршувалася. Маріуполь наближався до гуманітарного колапсу, адже ворог порушував правила ведення війни, обстрілюючи цивільних і руйнуючи інфраструктуру. В кінці квітня відбулася повна блокада міста та маріупольського гарнізону на території комбінату «Азовсталь».

11 травня було здійснено 38 вильотів ворожих літаків на територію підприємства, включаючи чотири стратегічних бомбардувальники. Ворожа ствольна артилерія, танки та інше озброєння не переставали працювати в той день. Було також намагання штурму заводу «Азовсталь», де були заблоковані підрозділи, які захищали Маріуполь. У генштабі повідомили, що деблокада Маріуполя військовим шляхом майже неможлива, це може призвести до значних втрат. 13 травня росіяни розпочали наземну операцію проти українських захисників в Маріуполі, застосовуючи постійні бомбардування та артилерійські обстріли. Захисники продовжували чинити опір. 20 травня, на 86-й день оборони Маріуполя, гарнізон залишків, згідно з наказом керівництва, зупинив супротив і здався у полон російським військам [2, с. 68–69].

Із самого початку російсько-української війни на Донбасі силами військовослужбовців «Азову» було знищено сотні проросійських бойовиків, відвойовано десятки кілометрів української землі та звільнено вісім населених пунктів, серед яких Маріуполь, Мар'їнка, Павлопіль, Лебединське, Широкине та інші. Із початком відкритого російського вторгнення, поставлені перед захисниками Маріуполя завдання – стримати угруповання військових російської федерації і не пустити їх на Запоріжжя і Донбас – виконано успішно та без перебільшень змінили хід війни. Вже дев'ятий рік «Азов» стоїть на захисті нашої держави. За час існування вони пройшли яскравий та нелегкий бойовий шлях.

Отже, полк «Азов» народився на фронті в той час, коли Україну поглинув суцільний хаос. Це, безумовно, був переломний момент в історії нашої держави, коли Україна реально могла втратити свою незалежність. Із перших днів створення і до сьогодні, бійці полку ніколи не відмовлялися від виконання найскладніших і найнебезпечніших бойових завдань. Вивчення досвіду створення та розвитку окремих частин Збройних сил України є дуже важливим для подальшого вдосконалення системи безпеки нашої країни. З урахуванням нинішньої ситуації в Україні, дослідження історії розвитку військового підрозділу «Азов» дозволить підвищити ефективність бойової підготовки військовослужбовців та відповідність їхньої підготовки вимогам сучасного російсько-українського військового протистояння.

Список використаних джерел

1. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. Харків: Фоліо, 2017. 325 с.
2. Кравченко М. Історія батальйону «Азов» за матеріалами Азовського батальйонного архіву нерегламентованої документації (травень–вересень 2014 року). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, 2021. Вип. 32. С. 64–70. URL: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2021-32-06> (дата звернення: 28.02.2023).
4. Про «Азов». *Офіційний сайт полку «Азов»*. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 28.02.2023).
5. Широкинська операція. Спогади учасників наступу / [упоряд. М. омеріккі]. Київ; Маріуполь; Мена: Домінант, 2016. 72 с.

В. Ю. Лащук – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **Г. Т. Панишко**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Громадська організація «Просвіта» на теренах Романова

Процеси національного відродження в Україні неможливі без знання минулого розвитку її регіонів, всебічного аналізу взаємодії історичних, політичних, соціально-економічних процесів, що відбувалися на їхніх теренах. Товариство «Просвіта», пройшовши драматичний шлях розвитку, заслужило гідне місце в українській історії. Вкрай важливо на основі документальних архівних матеріалів відтворити реальну картину культурно-просвітницького руху, узагальнити досвід формування національної свідомості різних прошарків населення Волині й, зокрема, села Романів Луцького району.

На початку 20-х рр. ХХ ст. значна частина етнічних земель України знаходилась поза її державними межами. За умовами Ризького договору 1921 р. Західна Волинь увійшла до складу Польської держави, що і визначило особливий характер її соціально-економічного та суспільно-політичного життя упродовж майже двох десятиліть. З одного боку проводилася політика національної дискримінації українців та їх ополячення, а з іншого – посилювався український національно-визвольний рух, зростала роль культурно-освітніх організацій та товариств у збереженні й розвитку національної самосвідомості та культури волинян [1, с. 91].

Освітня політика польського уряду спричинила подальший занепад українського шкільництва на Волині. Переконливим показником цього стало значне зменшення шкіл із українською мовою викладання [2, с. 221]. Щоб охороняти рідну мову на Західній Україні, окупованій польськими властями, виросла й розквітла Луцька Повітова Просвіта. Як справедливо вважає І. Власовський, «Просвіта» у 20–30-х рр. ХХ ст.

стала загальноприйнятою формою культурно-освітнього всенародного товариства [3, с. 7].

Село Романів славилось не тільки працелюбними господарями, які в поті лица здобували хліб насущний, а й своєю духовністю та великою культурою. Тут був високий відсоток молоді, що навчалася, дуже активно працювали філії «Просвіти». Ідеї, посіяні нею, проростали й колосилися буйним духовним квітом.

1 січня 1921 р. група ініціативного гуртка в селі Романові Піддубецької волості Луцького повіту у складі вчителя Назарія Гутовського, Захарія Миронюка, Якова Бобровського, Андрія Ніколайчука, Семена Мельника звернулася до Луцької Повітової Просвіти з проханням про дозвіл на відкриття філії та скликання перших загальних зборів.

8 травня 1921 р. відбулося перше загальне зібрання філії у складі 12 членів. На ньому головою товариства обрано З. Миронюка, його заступниками – Р. Ружанського та С. Мельника, скарбником – Я. Щебета, секретарем – О. Гаврилюка. На зборах також обрали голову драматичної секції С. Петриченка, голову бібліотечної секції – Н. Гутовського. Представником від Романівської філії на зібрання Луцької «Просвіти» – Захарія Миронюка [4, спр. 290].

На зборах філії також вирішувалось питання про розмір членських внесків, які треба було сплатити до 15 травня 1921 р. Було вирішено, що вступний внесок становитиме 50 марок та щомісячний платіж у розмірі 10 марок для усіх членів філії.

За період діяльності просвітян розмір членських внесків збільшувався. 1928 р. він становив 25 грошей в місяць [5, спр. 481]. Слід зазначити, що внески регулярно сплачувалися усіма членами філії, про що свідчить касова книга філіалу «Просвіти» у Романові на 1928–1931 рр. [4, спр. 290].

Романівська філія товариства «Просвіта» входила до Піддубецької гміни. Молоді просвітяни дарували жителям Романова й сусідніх сіл радість зачерпнути красу української пісні, танцю, слова у свої спрагли душі, налити їх по самі вінця духовними національними скарбами.

Жителька села Романів Ганна Клімчук розповідала, що театралізована вистава була найрозвинутішою формою діяльності просвітян. Здебільшого ставилися п'єси українських письменників і драматургів на побутову чи історичну тематику. Жителі сіл мали змогу побачити

такі вистави: «В зимовий вечір», «Весілля з поправками», «Сто тисяч», «Нещасне кохання», «Ой, не ходи, Грицю», «Бувальщина», «Невільник». Глядачами були люди різного віку – від малого до старого. До каси філії надходило чимало грошей від проданих квитків. Наприклад, від вистави «Наймичка», яка була зіграна 21 квітня 1925 р., постуило 43 злотих і 97 грошей.

Із нетерпінням чекали романівці приїзду просвітянського хору, який зачаровував присутніх виконанням українських пісень. Хор незмінно виконував «Боже великий...» та національний гімн.

Прийдешні покоління назавжди закарбували у своїй пам'яті просвітян, які в час ополчення і нищення української душі охороняли українську духовність, мову та історичну пам'ять свого народу. Ось їхні імена: Володимир Гаврилук, Дмитро Трофімов, Микола Столярчук, Яків Лобурський, Матвій Столярчук, Олександр Ойцюсь, Павло та Петро Клімчуки, Прокіп Шикелюк, Микола Демчук, Олександр Морозюк, Семен Данилюк, Семен Клімчук, Любов Унгер, Уліян Бобровський, Микола Марчук, Анна Павельчук, Людмила Пальоха, Анна Клімчук, Максим Федорчук, Максим Максимчук, Максим Сидорук, Матвій Морозюк, Іван Карась, Матвій Гуменюк, Арсень Степанюк, Павло Гуменюк [3, с. 5].

Отже, «Просвіта» накопичила цінний досвід самостійної, організованої національної просвітницької праці українців Волині в широких масштабах. Вона стала головною установою, завдяки якій на Волині поширювалась українська книга, а селянин відкривав для себе кращі твори української літератури й драматичного мистецтва, отримав можливість реалізувати свої обдарування і здібності.

Товариство мало всенародний характер щодо членства, а також щодо обсягу діяльності, який надавав їй значення й роль національно-культурного центру в житті українського громадянства. Упродовж 1921 по 1935 рр. на території Романівської ради активно розвивався просвітянський рух і завдяки товариству було сформовано стійкий інтерес до культурних надбань рідного краю.

Список використаних джерел

1. Суспільно-політична ситуація на Волині у 20-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історія.* 1999. № 5. С. 91–95.

2. Мартишок Я. «Товариство Луцька повітова просвіта та українська книга». *Минуле і сучасне Волині*. Луцьк, 1988. С. 221–222.
3. Власовський І. Луцька Просвіта. *10 літ просвітянської праці 1918–1928 рр.* Львів, 1928. С. 5–46.
4. Держархів Волинської обл. Ф. 56. Оп.1. Спр. 290.
5. Держархів Волинської обл. Ф. 56. Оп.1. Спр. 481.

П. М. Огребчук – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

С. М. Степанюк – кандидат історичних наук, ст. викладач кафедри історії України та археології ВНУ імені Лесі Українки

Історична проблема остарбайтерів України

У радянські часи багато тем було заборонено й досить часто замовчувалося. Радянська історіографія, не зраджуючи своїм принципам, не порушувала питання примусових робітників, вважаючи їх такими, що перейшли на бік противника. Демонстративна відмова СРСР у післявоєнні роки розглянути питання остарбайтерів перекреслила будь-які перспективи вирішення цього питання в інтересах потерпілих радянських громадян, зокрема українців. Лише після розпаду Радянського Союзу проблема «остівців», або східних робітників, змогла набрати гласності в незалежних державах, що утворилися.

У сучасній історіографії питання примусових робітників III Рейху не набуло ще належного висвітлення. Тому дослідження трагічного й досить нелегкого життя українських, зокрема волинських, остарбайтерів є історично необхідним та актуальним науковим завданням. Висвітлення проблеми остарбайтерів, які стали жертвами двох диктатур, залишається актуальним, оскільки закликає нас до пам'яті. А пам'ять не тільки нагадує а й формує реальність. Тому ми повинні усвідомити, скільки горя зазнали наші волиняни, котрим

довелося спокутувати бездарність вищого керівництва комуно-радянської імперії, що не забезпечила захисту своїх громадян, та антилюдську сутність нацизму. Молоде покоління повинно пізнати минуле свого народу.

Після вторгнення в Україну нацисти розпочали планомірне вивезення населення. 1945 р. в Німеччині опинилися понад 2,3 млн українців, більшість яких становили остарбайтери, зокрема майже 50 тис. волинян. Волинь особливо привертала увагу Берліна своїм багатим ринком дешевої робочої сили.

Німецький фашизм відродив на окупованій території України систему рабсько-кріпосницької праці, адже то була одна з цілей гітлерівської експансії в Україні. Вже 5 серпня 1941 р. рейхміністр Розенберг видав наказ про запровадження обов'язкової повинності для місцевого населення. Ухилення від якої каралося которжними роботами або тюрмою. Система рабсько-кріпосницької праці впроваджувалися через спеціальний механізм, який складався по-перше, з мережі бірж праці; по-друге, стосувався людей віком від 15 до 60 років, тобто майже всього працездатного населення.

Жителів сіл і міст окупаційні власті закликали взяти участь у «будівництві нової Європи та забезпечені якнайшвидшого завершення війни». Німецькі пропагандисти намагалися спокусити людей усілякими благами, котрі начебто чекають їх у Німеччині, – високими заробітками, опануванням цінними спеціальностями, засвоєнням «європейської культури». У голови обивателів настирливо втокмачувалося: кожен, хто поїде до Рейху, житиме там у кращих умовах, ніж він жив у СРСР. Добровольцям обіцяли, що за півроку вони повернуться додому, матимуть земельну ділянку, різні пільги, а їхні сім'ї отримуватимуть матеріальну компенсацію тощо.

Із метою масової дезорієнтації й заманювання українців влаштувалися виставки, що вихваляли гітлерівський «рай», «щасливе» життя східних робітників. У кінотеатрах до обов'язкового репертуару входила демонстрація агітки «Шлях до Німеччини», а плакатами та листівками, в яких обіцяли в Рейху смачну та ситну їжу, гарну роботу після повернення в Україну, було заліплено стіни будинків та паркани. Саме на голод і безробіття в українських містах розраховували вербувальники. І їхні сподівання попервах частково виправдалися, але ненадовго [1, с. 75].

Перші розчарування «східних робітників» починалися вже під час перевезення. Зберіглося чимало розповідей цих людей про незабутній шлях до Німеччини. Переважає в них одне – зневага, ненависть, з якими ставилися представники «раси панів» до тих, хто мав необережність потрапити туди, чи кому не пощастило уникнути відбування трудової повинності. З гіркотою пригадує остарбайтер Мирончук Іван: «вагони-теплушки напхані людьми, ... спали на голих дошках, у кращому разі на сіні, кинутому у вагон, ... за 5–6 днів дороги годували лише один раз, примушували справляти нужду чоловіків та жінок разом, ще й з реготом фотографували, ... померлих у дорозі не ховали – залишали у придорожніх ровах». І навіть таке: «німці викидали новонароджених немовлят із вікна вагонів...» [2].

Німецькі вербувальні служби явно не врахували, що звістки з Німеччини від перших остарбайтерів нейтралізують і навіть перекреслять німецьку агітацію. В інформації відділу пропаганди міністерства окупованих східних областей з тривогою повідомлялося: «З розповідей робітників, які повернулися через хворобу чи іншу непридатність додому, населення дізнається неспростовної правди про погане поводження і недостатнє забезпечення». В іншому повідомленні звертається увага на таку обставину: «Під час зворотного транспортування хворих робітників з Німеччини ешелони зупиняються поряд з ешелонами, що транспортують свіжу робочу силу. Це від самого початку негативно впливає на осіб, яких відправляють на роботу до Німеччини».

Курс на хижацьку рабовласницьку експлуатацію східних робітників знайшов втілення у спеціальному декреті Гітлера від 21 березня 1942 р. Із метою централізації керівництва всіма трудовими ресурсами та підвищення ефективності їх використання було створено спеціальну установу «Імперське бюро для використання робочої сили». На чолі його поставили колишнього матроса, фанатичного нациста, гауляйтера Тюрингії обер-групенфюрера СС Фріца Заукеля. Кредо Заукеля, який підпорядковувався особисто Гітлеру, було: «Примусове залучення до трудової повинності в Рейху є залізним законом у використанні робочої сили».

Переконавшись, що він не зуміє на добровільних засадах забезпечити потрібну кількість робочої сили, Заукель у травні 1942 р. віддав наказ про запровадження насильницької трудової мобілізації в

окупованих районах. За рознарядками, складеними у Берліні, ці райони мусили дати не менш як 3/4 потреб Німеччини в іноземній робочій силі. Поряд із кваліфікованими фахівцями намічалось вивезти сотні тисяч дівчат як домашню прислугу. Розраховуючи на користь від остарбайтерів, статистики з відомства Заукеля підраховали, що 1000 таких людей вивільняє для вермахту 100 солдат.

Для того, щоб забезпечити виконання «ясиру ХХ ст.», окупаційна адміністрація на Волині привела в рух гігантський репресивний апарат: гебітскомісаріати, окружні, міські та районні управи, жандармерію, охоронні війська, підрозділи СС. Кожному місту, містечку, селу, навіть хутору було доведено план відправки людей до Рейху [3, с. 5].

У хід були пущені такі заходи, як масові облави по селах, у церквах, кінотеатрах, організований вивіз учнів ремісничих шкіл. На вік молоді переставали звертати увагу. Брили 14–16-річних, а то й молодших. Дозволялась, щоправда, заміна: замість молодшого брата чи сестри дозволялося їхати старшим, батькові, матері, аби тільки були здоровими.

У містах і селах щодня, щогодини наростав опір. Не можна не згадати того, що чимало українських медпрацівників, залучених до роботи вербувальних комісій, чи то з патріотичних переконань, чи з жалю, намагалися допомогти молоді уникнути німецької неволі. У таких випадках лікарі свідомо виявляли підвищену вимогливість щодо визначення придатності мобілізованих: видавали відповідні довідки, робили легкі операції, вводили в організм препарати для тимчасового розладу здоров'я тощо. А деякі сміливці, використовуючи страх німців перед інфекційними захворюваннями, добивалися встановлення карантину у цілих селах, зриваючи тим самим вербування у Рейх.

Життя остарбайтерів у неволі було жорстко підпорядковане інструкціям, розробленим гестапо. Кожному новоприбулому надавалася пам'ятка з правилами поведінки. Вона складалася з суцільних обмежень. Для східних робітників німецькі власті запровадили тавро «*OST*» [4, с. 73].

І в промисловості, і в сільському господарстві остарбайтерів примушували працювати на найтяжчих ділянках, причому, як правило, 14–16 годин на добу, без вихідних, відпусток. Жили у бараках по 500–800 осіб у кожному. Спали на землі і нарах. На сніданок давали півлітра чорної ячмінної кави або узвару з м'яти, на обід один літр супу з трави

чи гнилої перемерзлої капусти, ввечері пий те, що на сніданок. Правда, ще додавалося 200 грамів хліба з тирсою. Два рази на тиждень отримували додатковий пайок: пластинка кінської ковбаси, ложечка маргарину, обезжирений сир або бурячаний мармелад... Їли надворі, щоб підлогу в бараці не забруднити [5].

Ставлячись до східної робочої сили як до трофею, німці відповідно їй оплачували працю остарбайтерів. Так, німецькі робітниці отримували 3,5 марки на день, українки 2–3 марки на місяць. На всі товари в Німеччині було запроваджено карткову систему. А остарбайтерам карток не видавали [6 с. 129].

Із приближенням західних союзних військ до серця Рейху, багато робітників було звільнено. Вони щиро вітали своїх визволителів, і з радістю поверталися додому. Зовсім інша доля була у східних робітників, зокрема українців. Радянських Союз вважав їх зрадниками, які працювали на ворога. Для них він запровадив жорстоку фільтраційну перевірку, після якої по невмотивованим звинуваченням багато людей було відправлено за ґрати. Ті хто пройшов табори не змогли зітхнути з полегшенням, Батьківщина їх не визнавала. Про те яке відношення у радянської влади було до власних громадян, швидко дізналися і інші робітники, які перебували в союзних таборах. Вони навчанні гірким досвідом нацистського порядку не ризикнули спробувати ще й більшовицького, і вирішили залишитись на території інших країн. Лише після розпаду Радянського союзу у 1993 р. остарбайтерів було прирівняно до жертв нацизму, і почалися перші виплати компенсацій.

Список використаних джерел

1. Коваль М. «Остарбайтери» України: раби Гітлера, ізгої Сталіна. *Політика і час*. 1998. № 9. С. 71–74.
2. Мирончук Петро, житель села Мала Осниця, 1923 р. Записано зі слів 20 травня 2018 р.
3. Сторожук С. Заручники II світової війни: доля українських остарбайтерів. *Історія України*. 2002. № 35. С. 3–9.
4. Коваль М. «Остарбайтери» України: раби Гітлера, ізгої Сталіна. *Політика і час*. 1998. № 10. С. 71–78.
5. Сидько С. Попіл спалених стукає в їхні серця. Київ. 1985. 23 лист.
6. Довгополий Я. Українці на примусових роботах в третьому Рейху. *Всесвіт*. 2001. № 3–4. С. 123–134.

М. І. Остапчук – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Жіночі духовні училища останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами Волинської губернії)

Глибинні перетворення в суспільстві ХІХ ст., пов'язані із розвитком міст, зростанням ролі освіти та потребами економіки, сприяли переоцінці місця і ролі жінки не тільки у сім'ї, але й в соціумі загалом. Жінка стає повноправною учасницею суспільного процесу, тому виникає потреба у наданні жінкам доступу до освіти такого ж рівня, як і чоловікам. Надалі розвиток жіночої освіти відіграв ключову роль у процесі емансипації та забезпеченні фінансового становища жіноцтва.

У середині ХІХ ст. поширюється мережа освітніх жіночих закладів; жіноча освіта стає актуальною і для парафіяльного духовенства. У духовних закладах зосереджувались на підготовці дівчат до виконання ролі дружини священика, що уміє вести господарство, допомагає чоловікові в його пастирській діяльності, належним чином виховує дітей та може надати їм початкову освіту. Згодом жіночі духовні навчальні заклади стають осередками підготовки вчительок для церковно-парафіяльних шкіл. Також у Волинській губернії утворення закладів для дівчат духовного походження стимулювала самодержавна влада для того, щоб добитися зменшення впливу польської культури в краї.

Джерельних базою дослідження є звіти єпархіальної училищної Ради Волинського єпархіального училища [11; 15] та огляд стану губернії волинського губернатора за 1903 р. [2].

Деякі аспекти розвитку жіночої духовної освіти висвітлювали А. І. Шафранський [10; 12; 14], О. О. Фотинський [1; 4; 6; 8], Л. Е. Туркевич [9]. Е. О. Лихачова у своїй праці здійснила загальну характеристику жіночої освіти на теренах Російської імперії [5]. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які вивчають певні аспекти функціонування духовної освіти, варто згадати Е. В. Костильову, яка у своєму дослідженні проаналізувала особливості професійної підготовки учениць єпархіальних училищ [3].

Мета статті полягає у розкритті особливостей розвитку жіночої духовної освіти у Волинській губернії за матеріалами Волинського жіночого училища духовного відомства в Житомирі та Волинського єпархіального жіночого училища в Кременці, що діяли в останній третині XIX – початку XX ст.

У Російській імперії жінки не мали рівних із чоловіками прав у громадському житті, але вони були своєрідними центрами сімейного життя, тому заклади, що забезпечували їхнє навчання і виховання, мали величезне значення. На Волині церковну жіночу освіту було запроваджено доволі пізно. На той час у південно-західних губерніях було кілька шляхів здобуття жінками освіти: домашня освіта, навчання в гімназіях і місцевих пансіонах.

Єпархіальні заклади, головною метою яких становило формування вихованок у російському імперському дусі за пресловутою формулою офіційної ідеології «Православ'я. Самодержавство. Народність», були недосяжні для польського впливу і загалом доступні для парафіяльного духовенства. Це спонукало одного з священників Волинської єпархії звернутися до Імператриці з проханням відкрити такий заклад на Волині [1, с. 876–878].

Невдовзі для доньок православних священників спеціально створені спершу Волинське жіноче училище духовного відомства в Житомирі, а вже згодом Волинське єпархіальне жіноче училище в Кременці [2, с. 73]. Вони управлялися на підставі статутів, затверджених єпархіальними архієреями. Крім надання освіти сиротам та дівчатам із бідних сімей, основною ціллю вважалося виховання потенційних дружин для священників та підготовка самостійних членкинь суспільства, здатних власною працею у якості сільських або домашніх вчительок фінансово забезпечити своє життя. Статутом 1868 р. за жіночими єпархіальними училищами юридично закріплено статус самостійних середніх навчальних закладів [3, с. 60].

Жіночі училища духовного відомства перебували під керівництвом Імператриці, підпорядковувалися вони Синоду та єпархіальному архієрею. Органом управління було четверте відділення канцелярії імператора. Усіма коштами завідував Синод, він розглядав питання, пов'язані з щорічними витратами, складав річний звіт училища та його господарства. Єпархіальний архієрей здійснював загальний нагляд за станом училища [4, с. 1033–1034]. Ці риси відрізняли заклади

духовного відомства від світських. Жіночі училища духовного відомства фінансувались державою, на виділені кошти зазвичай зводили нові приміщення, реставрували та ремонтували старі. Єпархіальні училища утримувались також за кошти місцевого духовенства [5, с. 571].

Волинське училище духовного відомства пройшло складний шлях становлення та змін. 1858 р. єпархіальне керівництво запропонувало духовенству відкрити жіноче училище на власний кошт. Проте коштів не вистачало. За справу бралось одразу кілька осіб, однак справжнім засновником став волинський архієпископ Антоній. У березні 1861 р. і в листопаді 1862 р. він виклав обер-прокурору Синоду свої міркування щодо необхідності відкриття в єпархії жіночого училища.

Було запропоновано кілька міст, де можна було би заснувати такий навчальний заклад. Серед них і Кременець, оскільки тут були чималі, хоча й занедбані будівлі, які колись належали унійному Бого-явленському монастирю. З метою облаштувати в Кременці школу для дівчат створили комісію з членів міського та навколишнього духовенства і викладачів духовної семінарії. 1863 р. комісія висловила свою думку щодо ситуації, яка склалася, і щодо тимчасової оренди приміщень у Кременці.

У січні 1864 р. на Волинь прибула начальниця майбутнього училища Варвара Лосєва разом із членами керівництва навчального підрозділу Синоду. Оглянувши в Кременці споруди, які могли бути придатними для навчального закладу, комісія повернулася до Житомиру і подала архієпископу Антонію записку, де вказала, що у Кременці немає жодної відповідної будівлі, тому рекомендувала відкрити училище в адміністративному центрі губернії – м. Житомир.

Чому ж перевагу надали Житомиру? За здогадками, Кременець не припав до душі В. Лосєвій. Молода вдова не хотіла проводити своє життя в Кременці, що потроху занепадав.

Деякі священники, особливо ті, хто мав парафії неподалік Кременця, були проти відкриття училища в Житомирі. Вони згодом відмовилися відправляти своїх дочок далеко на навчання. Проте члени правління жіночого училища у Житомирі доказували переваги розміщення навчального закладу в губернському місті тим, що тут училище було під безпосереднім контролем єпархіального архієрея, а Кременець, за їхніми словами, перебував під впливом поляків і євреїв, що могло

погано позначитися на вихованках. Одним з аргументів також був гірший санітарний стан Кременця у порівнянні з Житомиром [6, с. 978–979].

Тому 1864 р. у Житомирі відкрили перше жіноче училище у Волинській губернії під патронатом майбутньої імператриці Марії Федорівни. У ньому могли навчатися до тридцяти дівчат – доньок осіб духовного відомства. У перші роки існування Волинське жіноче училище було погано обладнаним, тісні та незручні приміщення вміщали лише один клас. 1874 р. було куплено дім Марії Герман, відтоді училище повністю перемістили в одну будівлю. Кожні два роки відбувався випуск [7, с. 933–936]. Училище складалося із трьох відділів: старшого, середнього та молодшого з дворічним курсом навчання в кожному. Навчання тривало шість років. Управлінням відали начальниця, благочинний училища та наглядач будинку.

За весь час роботи училища програму навчання змінювали. У перші роки кількість предметів була малою, все зводилося до опанування елементарними знаннями. Згідно зі статутом в жіночому училищі викладали закон Божий, історію Старого і Нового Завітів, читання, письмо, російську та церковнослов'янську граматики, каліграфію, арифметику, історію, географію, церковний спів та рукоділля. Українська мова та література були під заборонаю. У старших класах викладали церковну історію. Навчальну програму складала начальниця, вона контролювала й навчальний процес загалом [8, с. 1072–1073].

Училище прирівнювалося до двокласних міських жіночих училищ. Статут училища не вимагав вивчення географії, геометрії, фізики та педагогіки, тоді як у вищих світських закладах ці предмети були обов'язковими. Педагогіку в навчальний курс ввели лише 1875 р., а фізику – 1878 р. До того ж була гостра нестача учителів.

На початку 1870-х рр. Імператриця Марія відмовилась від опіки над значною кількістю навчальних закладів. Тому Волинське жіноче училище в 1872 р. було переведене на єпархіальне утримання. 1876 р. воно отримало свою Введенську церкву. В кінці XIX ст. ситуація в училищі духовного відомства змінювалася на краще: в 1881 р. на його базі була організована зразкова школа з формування педагогічних навичок, що дозволило набрати повний викладацький склад в 1889-му, а в 1909-му до програми ввели фізкультуру та гігієну [6, с. 980–983].

Ініціатором появи в Кременці жіночого освітнього закладу був вікарний єпископ Віталій (до постригу в ченці – Василій Гречулевич). 1879 р. його висвячено на єпископа й призначено острозьким вікарієм Волинської єпархії з місцем осідку в Богоявленському монастирі в Кременці і в червні того самого року він прибув на Волинь. Єпископ Віталій мав намір відкрити на заході Волині кілька освітніх закладів для дітей духовенства.

У Кременці єпископ вирішив заснувати жіночий навчальний заклад, хоча в Житомирі існував уже заклад цього типу, проте не всі бажаючі мали змогу навчатися там через обмежену кількість вакансій [9, с. 869–873].

Створений для реалізації задуму спеціальний комітет зібрав пожертви на суму 1000 руб. і у вересні 1881 р. Синод надав дозвіл відкрити училище як приватний заклад. Його розмістили в двоповерховому флігелі Богоявленського монастиря. З першого року роботи училище відзначилося доброю успішністю учениць. 1882 р. відбувся перший перевідний екзамен.

Важливе місце в матеріальному забезпеченні Волинського єпархіального училища належало єпархіальним з'їздам духовенства. Вони займалися пошуком коштів, обирали членів ради училища від духовенства, затверджували витрати, запроваджували нові предмети. [10, с. 780–785].

Училище очолювала рада, яка складалася з начальниці, інспектора класів та двох представників від духовенства. Крім того, в раді завжди був діловод, проте він не мав права голосу. Такий склад ради був на економічних і розпорядчих засіданнях. Священнослужителі представляли єпархіальне училище на з'їздах духовенства. Особи, які входили в раду, обиралися раз на три роки на єпархіальних з'їздах і затверджувалися вищим єпархіальним керівництвом.

Рада училища вирішувала питання щодо приміщень, оренди та утримання їх, займалася ремонтом споруд. На початку функціонування закладу класні кімнати, в яких треба було розмістити по 30 учениць, були дуже тісними. У 1902 р. умови навчання стали доволі добрими, оскільки будівлі, які звільнила духовна семінарія, були передані училищу. Класні та спальні кімнати розміщувалися в різних будинках.

Викладачів призначав єпархіальний архієрей. Обов'язки їх полягали в тому, щоб проводити заняття відповідно до затверджених навчальних програм та викласти весь навчальний матеріал у встановлений термін.

Освіту здобували переважно доньки духовних осіб (священників, псаломщиків, учителів духовних навчальних закладів), але в училищі навчалися також дівчата, батьки яких були пересічними парафіянами (чиновниками, військовими, купцями, навіть селянами).

Спочатку в училищі було шість класів. У перші три роки проводили набір тільки до I класу. 1884 р. через нестачу приміщень новий набір не відбувся, тому за наказом Синоду з лютого 1887 р. училище перейшло на трикласну систему. З 1889 р. замість звичних назв класів стали використовувати 3-й, 2-й і 1-й з дворічним курсом у кожному. Класи називалися відповідно: старший – 4-й, середній – 3-й, молодший – 2-й. Набір нових вступників відбувався лише в непарні роки, тоді ж проводилися й випуски. Ця система була незручною, коли вихованку залишали на повторний курс. Саме це стало причиною переповнення класів ученицями. Оскільки набір відбувався не щороку, а через рік, то протягом цього часу з'являлося багато охочих, на яких не вистачало вільних місць, тому їх доводилося приймати позаштатно. За штатом училище набирало лише 45 вихованок, хоча насправді їх бувало значно більше [11, с. 62]. Поряд із старшим, молодшим і середнім класами відкрився тимчасовий підготовчий клас. Він проіснував упродовж трьох років, а далі училище повернулося до трикласного устрою. 1902 р. разом з переходом закладу до споруд, залишених духовною семінарією, відновлюється попередній шестикласний устрій і звичайні назви класів. Відтоді прийом до першого класу відбувався щорічно [12, с. 985–986].

На основі рішення з'їзду духовенства єпархії 1907 р. в 1909/1910 н/р в училищі відкрили 7-й (педагогічний) клас. Сюди приймали дівчат, що закінчили повний курс Волинського єпархіального училища чи будь-якого іншого подібного закладу.

Зміст освіти визначав статут єпархіальних училищ 1868 р. Багато положень із статуту щодо змісту освіти доповняв Синод. Ці документи стали основою для реформування навчального плану. Навчальні програми для класів складала рада училища. У кожному класі викладалися відповідні предмети, щороку їх кількість збільшувалася.

Ось список цих предметів для 1-го класу: Закон Божий, російська мова, арифметика, каліграфія, церковний спів, рукоділля; у 2-му і 3-му класах до згаданих предметів додалася лише географія; у 4–5 класах було десять предметів, серед них усі вище перераховані та світська історія, фізика, геометрія і дидактика [13, с. 107–108]. За окрему платню в кожному класі проводилися заняття з французької мови та музики [14, с. 900]. Викладання супроводжувалося практичними завданнями та відповідними вправами. Навчальний рік розпочинався 21 серпня. 21–26 серпня проводилися вступні іспити та екзамени для всіх учениць, які отримали низькі річні бали. Екзамени тривали з 17 травня до 12 червня. Відповідно за річними та екзаменаційними балами складали перевідні списки вихованок із розподілом їх по розрядах [13, с. 113].

15 жовтня 1897 р. при училищі відкрилася зразкова церковно-парафіяльна школа для практичної підготовки вихованок до учительської діяльності. Вона розміщувалася в одному з навчальних флігелів училища [15, с. 765].

Проаналізувавши функціонування Волинського жіночого училища духовного відомства в Житомирі та Волинського єпархіального жіночого училища в Кременці, можемо зробити висновки, що ці заклади відіграли значну роль у поширенні освіти серед жінок; вони пройшли шлях змін та перетворень і зайняли своє місце в освітній мережі Волині. Кожен з них працював за відповідним навчальним планом та програмою, формував в учениць компетентності, що безпосередньо пов'язувалися з життям та виконанням ключових для того часу гендерних ролей.

Список використаних джерел

1. Фотинский О. А. Вольнское женское училище духовного ведомства за тридцать лет своего существования (1864–1894 гг.). *Вольнские епархиальные ведомости*. 1894. Ч. неофиц. № 30. С. 875–885.
2. Обзор Вольнской губернии за 1903 год. Житомир: Вольнская губернская типография, 1904. V, 79 с.
3. Костылева Е. В. Профессионально-педагогическая подготовка в Таврическом епархиальном женском училище (1866–1920) *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы»*. Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2013. Вип. 2. С. 56–69.

4. Фотинский О. А. Волынское женское училище духовного ведомства за тридцать лет своего существования (1864–1894 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. Ч. неофиц. Продолжение. № 33. С. 1029–1034.
5. Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России 1856–1880. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1901. XI, С. 571.
6. Фотинский О. А. Волынское женское училище духовного ведомства за тридцать лет своего существования (1864–1894 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. Ч. неофиц. Продолжение. № 32. С. 975–984.
7. Фотинский О. А. Волынское женское училище духовного ведомства за тридцать лет своего существования (1864–1894 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. Ч. неофиц. Продолжение. № 31. С. 933–939.
8. Фотинский О. А. Волынское женское училище духовного ведомства за тридцать лет своего существования (1864–1894 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. Ч. неофиц. Продолжение № 34. С. 1066–1073.
9. Туркевич Л. Е., свящ. Преосвященный Виталий, епископ могилевский и мстиславский (бывший острожский), основатель Волынского епархиального женского училища. *Волынские епархиальные ведомости*. 1906. Ч. неофиц. № 26 С. 869–876.
10. Шафранский А И. Волынское епархиальное женское училище в г. Кременце за первые 25 лет своего существования (1881–1906 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1906. Ч. неофиц. № 24. С. 778–785.
11. Отчет о состоянии Волынского епархиального женского училища за 1900–1901 учебный год в учебно-воспитательном отношении. *Волынские епархиальные ведомости*. 1902. Ч. офиц. № 5. С. 57–70.
12. Шафранский А И. Волынское епархиальное женское училище в г. Кременце за первые 25 лет своего существования (1881–1906 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1906. Ч. неофиц. Продолжение. № 30. С. 985–994.
13. Отчет о состоянии Волынского Виталиевского епархиального женского училища за 1906–1907 учебный год в учебно-воспитательном отношении. *Волынские епархиальные ведомости*. 1908. Ч. офиц. № 8. С. 106–114.
14. Шафранский А И. Волынское епархиальное женское училище в г. Кременце за первые 25 лет своего существования (1881–1906 гг.). *Волынские епархиальные ведомости*. 1906. Ч. неофиц. Продолжение. № 27. С. 900–911.
15. Отчет о состоянии одноклассной образцовой церковно-приходской школы при Волынском Виталиевском епархиальном женском училище за 1907–1908 учебный год. *Волынские епархиальные ведомости*. 1908. Ч. офиц. № 50. С. 765–768.

Ю. А. Сачковський – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **В. І. Бортніков**, доктор політичних наук, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Технологічні властивості маніпулятивного дискурсу

Політологічний дискурс за своєю природою може бути суто інформаційним, а може бути інструментом маніпулятивного впливу. Усе залежить від того, яку мету ставлять перед собою його виробники та комунікатори. Як влучно зауважує вітчизняний соціолог В. Бурлачук, світ подій конструюється незалежно від того, здійснилися вони чи ні. Подією може стати все, що завгодно; те, що відбувається є «сирим» матеріалом для виробника подій. Сучасний політичний процес є водночас і виробником і споживачем політичних подій. Значення має не те, що відбулося, а мета, яку ставлять перед собою виробники подій, оприлюднюючи її через ЗМІ. У процесі соціально-політичного конструювання мас-медіа створює певний тип реальності [1, с. 61].

За маніпулятивних технологій замість громадської думки розробляються й формуються підготовані до всезагального схвалення настрої, атмосфера суджень. Маніпулятивним передусім виступає соціально-психологічне врахуванні пропозицій, які спрямовані на підсвідомі схильності з метою забезпечення популістського схвалення; за ретельно дослідженими психологічними параметрами, керовані та експериментально випробувані заклики, що краще вони спрацьовують як символи ототожнення, то більше мають втрачати пов'язаність із політичними програмними тезами або й узагалі з присутніми аргументами. Їхній зміст вичерпується в тому, щоб створити той вид популярності, який в масовому суспільстві замінює безпосередній стосунок індивіда до політики [2, с. 270–272].

Потенціал маніпулятивного дискурсу соціальних медіа зумовлено, серед іншого, його високою експресивністю. Ця риса пов'язана, з одного боку, з індивідуалізованістю соціальних медіа, що покликані

дати можливість користувачам створити власне представництво у віртуальній реальності, стати комунікатором для певної аудиторії, а також задовольнити свої потреби у самореалізації та самовираженні, отже, характеризується принциповою суб'єктивністю подачі матеріалів та персоналізацією за рахунок формування в текстах особистісної позиції автора. З іншого боку, відкритість для впливів значним чином визначається візуальністю і навіть видовищністю соціальних медіа [3, с. 188].

Анонімність та дистанційність мережі створює передумови для посилення девіантної комунікативної поведінки: свобода вільно висловлювати думки без страху перед наслідками супроводжується зниженням до мінімуму відповідальності за поведінку, що призводить до поширення деструктивних моделей комунікації. Такими моделями, характерними для дискурсу соціальних медіа, що використовуються як приватними особами, так і професіоналами, є засмічування, створення надмірних інформаційних шумів – відомі в мережі як «спам» чи «флуд» (марнослів'я); провокації та дискредитація, для яких учасники інтернет-дискурсу використовують терміни «тролінг» і «флейм» (суперечки, спір); відверта агресія: віртуальній комунікації може бути притаманне психологічне насильство – залякування, негативна оцінна лексика, що викликає в опонента образу, зачіпає самолюбство, гідність та честь [3, с. 190–191].

На сучасному етапі розвитку суспільства великого значення набуває особистий образ політика – *імідж* остільки, оскільки політичні платформи кандидатів від різних політичних партій стають схожими одна на одну. Тому створення позитивної репутації політика сприяє формуванню довіри населення до нього, до політичної сили, яку він уособлює [4, с. 357].

Іміджі, які є стереотипними уявленнями, своєрідними ментальними картинками в уяві громадян, спрощують процес сприйняття політичної реальності та дозволяють якісно диференціювати її об'єкти та прояви. Політичні іміджі не лише формують громадську думку, детермінуючи політичну поведінку різних суспільних груп, особливо під час прийняття рішень та виборів, але й здатні впливати на ідентифікацію соціальних суб'єктів. Як ідентифікатори, політичні іміджі концентрують у собі в активній формі стереотипні потреби, надії та

бажання об'єктів пропаганди, при цьому пов'язуючи їх із динамікою появи та подолання загроз та викликів суспільно-політичної реальності [5, с. 312].

Імідж політичного лідера формується на основі як мінімум двох основних факторів: очікувань виборців та індивідуальних особливостей самого політика. Однак варто враховувати, що в сучасному політичному житті, коли широко використовуються ефективні методи політичної реклами у ЗМІ та здійснюється потужний і всеохоплюючий тиск на громадську думку, імідж «лідера-для-публіки» може значно відрізнятись від «лідера-реальної-особистості».

Своєрідністю формування іміджу українського політика є те, що він створюється в умовах занепаду цінностей, які були притаманні минулим поколінням, й одночасно із застосуванням новітніх виборчих технологій. Сьогодні, в умовах відсутності єдиних цілісних ідеологічних поглядів лідерів на розвиток держави, чіткої національної ідеї, відсутній загальний стрижень, який визначає напрям дій і думок людей. Тому в контексті політичної свідомості, в процесі формування іміджу політика наголос робимо саме на політичну психологію, в межах якої проходить формування іміджу певного лідера [4, с. 359].

Наприклад, під час перебування у «великій політиці» у Ю. Тимошенко сформувався певний позитивний образ лідера ВО «Батьківщина». Найчастіше вона виступала в одній із чотирьох ролей: «воїн світла» (білий одяг), «своя дівчина» (джинсовий одяг, найчастіше на неформальних зустрічах зі студентами), «зразковий політик» (переважали чорний і сірий кольори, ділові костюми), «справжня україночка» (стилізований народний одяг). Події другої половини 2011 р. і початку 2012 р. сформували образ «мучениці», яка була непохитною, будучи прикутою до ліжка і переносючи нестерпний біль. Намагання її дискредитації політичними опонентами мали незначний ефект, оскільки симулякр «Юлія Тимошенко» тривалий час існував самостійно, відірвано від реальної людини. Це забезпечувалося використанням трьох основних компонентів, які його складають: зачіска у форми коси, яку згодом змінено на менш строгу (більш молодіжну) зачіску, білий колір і серце [6, с. 91].

Водночас, дотримуючись комунікативної раціональності, публічна сфера здатна до самовідтворення і протистояння маніпуляції з боку

різного роду політичних акторів, таких як партії, групи інтересів, окремі лідери та мас-медіа, що намагаються використовувати публіку у прагматичних, корпоративних цілях [7, с. 57].

Ефективним засобом маніпуляції поведінкою електорату є *міфологізація* суспільної свідомості. Аналіз виборів в сучасній Україні показує, що практично жоден кандидат не обходиться без застосування політичних міфологем. До ознак міфологізації можна віднести: підміну понять, неконтрольованість джерела інформації, абсолютизацію явища, тенденційну підбір фактів, ототожнення маніпулятора з міфом, використання емоцій замість наведення конкретних фактів і аргументів, концентрацію уваги на ефемерний або сенсаційний контекст повідомлення, дроблення політичних явищ на окремі, ізольовані сегменти, неодноразові повторення недоведеного висновку як встановленого факту, безальтернативність думок, які забезпечуються посиленням на авторитет «експертів», аксіоматичність світоглядних конструкцій тощо [8, с. 161].

Отже, інструментальне використання міфу передбачає спотворення або деформацію об'єктивної реальності. Як влучно зазначають вчені, «міф – це викрадене і повернене слово. Однак повертається слово вже не зовсім таким, яким воно було до викрадення; при поверненні його поставили не зовсім на своє місце. Таке короткочасне викрадення, результат невловимої спритності рук, як раз і надає слову-міфу його крижану застиглість».

Певною мірою міфологізація є різновидом маніпуляції суспільною свідомістю. Функціонуючі в системі публічної комунікації, «міф надихає, емоційно трансформує політичних суб'єктів, звертаючись до його уяви, за рахунок чого справжня політична реальність у сприйнятті реципієнта заміщується символічними та уявними об'єктами, які витискують реальне її розуміння» [5, с. 157–158].

Водночас процес міфологізації, як складової частини агітаційної виборчої кампанії, має й позитивний бік. По-перше, міфи, за допомогою спрощення реальності, дозволяють виборцеві орієнтуватися в складній мозаїці політичного спектра, що сприяє нівеляції можливих громадських протиріч. По-друге, політичні міфи виступають засобом підвищення явки виборців, мобілізуючи електорат і спонукаючи його брати участь у голосуванні [8, с. 158].

Сучасній цивілізованій державі доводиться діяти в умовах існування глобальної мережі, що позбавляє її першості у творенні інформаційних приводів, змушує її виконувати переважно роль їх коментатора або пояснювача. Держава вже не володіє можливістю монополювати створювати інформаційний продукт, якому беззастережно довіряв би споживач, як це було у попередні часи, в епоху домінування друкованих ЗМІ. Сучасні електронні соціальні мережі стимулюють самостійний пошук особою умовиводів та рішень щодо соціальних проблем і пропонують йому для цього масиви інформації, створеної поза власним впливом.

Список використаних джерел

1. Бурлачук В. Мас-медіа, вибори і нова реальність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 4. С. 90–105.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство; пер. з нім. А. Онишко / Центр гуманітарних досліджень ЛНУ імені Івана Франка. Львів: Вид-во «Літопис», 2000. 318 с.
3. Половинчак Ю. Особливості інтерактивного простору соціальних медіа в контексті реалізації маніпулятивних технологій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*. 2015. № 5. С. 183–193.
4. Симоненко О. Інформаційні основи у формуванні іміджу сучасних політичних лідерів України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*. 2014. № 2. С. 352–364.
5. Павлов Д. М. Політична пропаганда: теорія та практика: монографія. Дніпро: Акцент ПП, 2018. 454 с.
6. Бевз Т. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» як базова партія для електоральної діяльності опозиції. *Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року*: кол. монографія / за ред. М. С. Кармазіної. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. С. 85–125.
7. Костенко Н. Публічне і приватне: реконфігурація взаємодії у громадянському акті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 2. С. 53–69.
8. Шайгородський Ю. Технології деміфологізації українського виборчого процесу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*. 2013. № 4. С. 158–173.

В. М. Федорова – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник **М. В. Розік** – кандидат політичних наук, ст. викладач кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Спроможність територіальних громад: теоретичні засади визначення

Однією із найбільш гострих проблем українського суспільства на сучасному етапі залишається формування спроможності та самодостатності територіальних громад. Незважаючи на те, що сьогодні в Україні налічується близько 1500 новоутворених територіальних громад, значну їх кількість не можна ідентифікувати як спроможні. Більшість із них не володіє достатніми ресурсами для виконання повноважень, покладених на них у процесі реформи децентралізації, відчуває загрозу набуття тільки номінального статусу самостійності та (певною мірою) фіктивного організаційно-правового формату здійснення народовладдя, за яких розширені повноваження та права органів громади не отримують належного самоврядного змісту тощо.

У 2015 р. у контексті реформи адміністративно-територіального устрою та територіальної організації влади в науковий та практичний лексикон введено поняття «спроможна територіальна громада». Теоретичне обґрунтування сутності спроможної територіальної громади визначається єдністю двох понять: «територіальна громада» та «спроможність» [3; 8].

Так, Л. Бенюк виокремила територіальну громаду з трьох позицій (як соціальну спільноту, як базову ланку адміністративно-територіального устрою, як суб'єкт місцевого самоврядування) та запропонувала системний підхід до визначення територіальної громади як комплексне поєднання трьох попередніх [1, с. 35]. Х. Патицька розглядає якісний, екологічний, етнографічний, соціологічний, економічний підходи та наводить власне визначення територіальної

громади, який відрізняється від інших підходів акцентом на потребі забезпечення інтересів кожного жителя-члена громади, території та безпосередньо територіальної громади [4]. І. Тимечко визначає більш широкий підхід до трактування сутності поняття «територіальна громада» та зосереджує свою увагу на наявності спільних ресурсів у жителів громади, а також вказує на потребу в активній участі жителів при вирішенні питань її функціонування [5].

Законодавче підґрунтя сутності терміну «територіальна громада» закріплено в Конституції України, Законі України «Про місцеве самоврядування», Законопроекті «Про засади адміністративно-територіального устрою України». Аналіз цих документів дозволяє стверджувати, що територіальна громада:

- наділена правами вирішувати питання місцевого значення [6];
- є складовою системи місцевого самоврядування, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень [11];
- становить територіальну основу для реалізації місцевого самоврядування її жителів.

Таким чином, територіальну громаду можемо визначити як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, основний носій його функцій і повноважень, який становить його територіальну основу та наділений правами вирішувати питання місцевого значення.

Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, «спроможна територіальна громада – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [10]. Тобто спроможною територіальною громадою є така громада, у якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

Загалом, спроможність подається як властивість суб'єкта щодо «наявності здатностей, здібностей, можливостей виконувати, здійсню-

вати, робити що-небудь». У філософській площині спроможність розглядається як «здатність, індивідуальна особливість особистості, що є суб'єктивною умовою успішного здійснення певного роду діяльності». У організаційній площині спроможність – «процес, в якому індивіди, групи, організації, інституції та суспільства розвивають свої можливості: виконувати функції, вирішувати проблеми та досягати цілей; розуміти та реалізовувати свої потреби розвитку в ширшому контексті і на постійних засадах». У правовій площині посилення правової спроможності громад – це «процес підвищення здатності звичайних людей користуватися своїми громадянськими правами, правами людини як індивіда і члени громади» [2].

О. Ольшанський пропонує розглядати внутрішню та зовнішню спроможність територіальної громади, вказуючи, що «фундаментальним посилом при цьому має бути адекватність завдань і можливості виконання їх, що спирається на потенціал громади як сукупність ресурсів» [9]. О. Сизоненко розрізняє три види спроможності: 1) потенціальну чи розрахункову спроможність; 2) спроможність, яка юридично визнається КМУ; 3) реальну спроможність [12].

Таким чином, важливо розрізняти спроможність, по-перше, як здатність задовольняти послуги, а по-друге, як можливість її соціально-економічного розвитку [3].

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачено принципи формування спроможності територіальних громад:

- максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень з питань місцевого значення та сприяння розвитку форм прямого народовладдя;
- запровадження ефективних механізмів участі громадськості у виробленні органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема з питань визначення стратегії розвитку територіальної громади, затвердження статутів територіальних громад, проектів містобудівної документації (генеральних планів розвитку міст, селищ, сіл тощо);
- надання загальним зборам громадян за місцем проживання згідно із законом та відповідно до статуту територіальної громади права ініціювати позачергове звітування посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою, а також установлення обов'язку

для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб обґрунтувати власні рішення про врахування або неврахування рішень загальних зборів громади;

- утворення при органах місцевого самоврядування консультативно-дорадчих органів для проведення консультацій з громадськістю, сприяння проведенню громадської експертизи проектів рішень та прийнятих рішень органів місцевого самоврядування;

- забезпечення права територіальних громад на місцевий референдум;

- удосконалення процедури утворення органів самоорганізації населення, визначення чіткого порядку надання їм частини повноважень органів місцевого самоврядування, а також надання коштів для здійснення зазначених повноважень, витрачання ними таких коштів, звітування про їх використання;

- поширення практики утворення органів самоорганізації населення, зокрема у територіальних громадах, до яких належать жителі більш як одного населеного пункту [7].

Отже, теоретичне обґрунтування сутності спроможної територіальної громади визначається єдністю двох понять: «територіальна громада» та «спроможність». Територіальну громаду визначають як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, основний носій його функцій і повноважень, який становить його територіальну основу та наділений правами вирішувати питання місцевого значення. У контексті цього, спроможність територіальної громади – наявність реальних умов для забезпечення функціональної здатності територіальної громади надавати публічні послуги та можливість задіяти власний потенціал задля розвитку територіальної громади. Відтак, сильною та спроможною територіальною громадою є та громада, яка має можливість забезпечити на місцевому рівні надання всіх необхідних громадянам публічних послуг, тобто бути спроможним адміністративним центром з надання послуг населенню.

Список використаних джерел

1. Беновська Л. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2018. №1. С. 30–39.
2. Василюк О. Формування спроможності об'єднаних територіальних громад: кадровий аспект. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2 (51). Ч. 1. С. 197–205.

3. Гринчишин І. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 6. С. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_6_10 (дата звернення: 23.02.2023).
4. Патицька Х. Територіальна громада в політико-правовій практиці сучасної України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 4(108). Механізми ефективного розвитку прикордонних територій. С. 320–328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_4_41 (дата звернення: 23.02.2023).
5. Тимечко І. Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка*: зб. наук. пр. 2017. Вип. 1(7). С. 164–170. URL: <http://www.msu.edu.ua/visn/wpcontent/uploads/2017/05/1-7-1-2017-27.pdf> (дата звернення: 23.02.2023).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Законодавство України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>(дата звернення: 23.02.2023).
7. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квіт. 2014 року № 333-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 23.02.2023).
8. Мельник Л. Теоретичні засади формування спроможності територіальних громад в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1854> (дата звернення: 22.02.2023).
9. Ольшанський О. Спроможність громад в аспекті теоретико-прикладної ідентифікації. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. праць 2016. Вип. 4(55). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-4/doc/3/02.pdf> (дата звернення: 23.02.2023).
10. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 квіт. 2015 року № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.02.2023).
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 23.02.2023).
12. Сизоненко О. Проблеми формування спроможних територіальних громад в умовах процесу децентралізації. *Експериментальні та теоретичні дослідження в сучасних науках*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 5 серпня 2018 р., м. Суми. 2018. Т. 2. С. 92–95. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2114/1/05.08.2018_T_om_2-93-96.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

М. В. Хомич – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Нормативно-правове забезпечення державного управління системою загальної середньої освіти

Найважливішим соціальним правом особи є право про освіту. По суті, це базова цінність, яка визначає рівень розвитку політико-правового, соціально-економічного та культурного розвитку будь-якої розвиненої держави. Як відомо, під освітою найчастіше розуміється цілеспрямований процес навчання та виховання на користь особистості, суспільства та держави, що супроводжується досягненням учнями задалегідь визначених державою освітніх рівнів.

З інституційної точки зору в Україні склалася досить дієва система державного управління освітою, хоча в ній ще чимало проблем і процес удосконалення цієї системи безперервно продовжується. Управління системою освіти представляє собою діяльність різних суб'єктів, що спрямовано на організацію, максимально ефективного використання та контроль системи освіти з метою реалізації права громадян на освіту.

Нормативно-правове забезпечення державного управління системою загальної середньої освіти в Україні включає такі документи:

- Конституція України – найвищий правовий акт, який встановлює принципи та основні положення щодо державного управління освітою, зокрема загальною середньою освітою [3].

- Закон України «Про повну загальну середню освіту» – визначає правові засади організації та здійснення загальної середньої освіти в нашій державі [1].

- Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації учнів» – встановлює процедуру та умови проведення державної підсумкової атестації учнів в закладах загальної середньої освіти [7].

- Положення про Міністерство освіти і науки України – визначає структуру, функції та повноваження Міністерства освіти і науки України, яке забезпечує державне управління системою загальної середньої освіти в Україні [8].

В умовах воєнного стану Міністерство освіти і науки України (МОН) сформувало основи інституційно-правового управління освітньою сферою на термін дії воєнного стану. Таке управління здійснюється в межах і відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2], Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [9], а також згідно з іншими нормативно-правовими актами України.

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження місцевих органів влади, зокрема, щодо управління установами та навчальними закладами, переходять до військових адміністрацій населених пунктів на відповідній території [2].

Після початку повномасштабної війни, одним із перших кроків МОН України стало звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершували здобуття початкової та базової середньої освіти у 2021/2022 навчальному році [6].

Наказ МОН України «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» спрямований на створення правової основи для продовження навчання в безпечному середовищі для дітей та працевлаштування вчителів, змушених змінити місце проживання/навчання через окупацію та активні бойові дії [5]. МОН також забезпечило правові умови для продовження здобуття загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році [4].

Зазначимо, що Державна служба якості освіти України постійно здійснює моніторинг та оцінку ситуації з освітою під час війни та допомагає в застосуванні адаптованої та доступної освітньої програми, щоб забезпечити максимальну освітню можливість для дітей в таких складних умовах.

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що за роки незалежності в Україні сформовано нормативно-правову базу, що забезпечувала розвиток системи загальної середньої освіти. Після 24 лютого 2022 р. МОН України своєчасно здійснило інституційно-правове регулювання сектору середньої освіти на період дії воєнного стану та забезпечило виконання своїх основних завдань. В умовах війни це дозволило подолати недоліки в системі освіти. Зокрема, досить своєчасним та корисним стала розробка інноваційних методів дистанційного навчання, які можна використовувати в екстремальних

ситуаціях. Це дозволило розширити доступ до освіти дітям, незалежно від їх соціального статусу та релігійної приналежності

Отже, позитивним моментом державного управління системою загальної середньої освіти під час війни стало те, що систему освіти адаптовано до ситуації війни, що відповідає потребам дітей, щоб у майбутньому вони могли адаптуватися до життя у важких умовах.

Список використаних джерел

1. Про проект Закону України про загальну середню освіту: Постанова Верховної Ради України від 05.04.2019 р. № 10204. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH7VG00A?an=1180> (дата звернення: 27.02.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII, станом на 31 груд. 2022 р. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/77475.html> (дата звернення: 27.02.2023).
3. Конституція України: від 28.06.1996 р. станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 27.02.2023).
4. Про деякі питання зарахування до закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні: Наказ МОН від 13.05.2022 № 438. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-zarahuvannya-do-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 27.02.2023).
5. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: Наказ МОН від 28.02.2022. № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/nakaz-mon-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 27.02.2023).
6. Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2021/2022 навчальному році: Наказ МОН від 28.02.2022. № 232. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/86016/ (дата звернення: 27.02.2023).
7. Про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації: Наказ МОН від 07.12.2018 року № 1369. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c4/abf/b97/5c4abfb97ad66553197500.pdf> (дата звернення: 27.02.2023).
8. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630, станом на 12.01.2023 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP140630?ed=2019_12_18 (дата звернення: 27.02.2023).

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022, станом на 14.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 27.02.2023).

Т. В. Шевчук – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **М. В. Розік**, кандидат політичних наук, ст. викладач кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Реформування державної служби України в сучасних умовах

Однією з основних реформ у нашій країні так, як і у інших країнах, що здійснюють комплексні реформи у різних сферах державної політики, є реформа державного управління. Так, як дієва система державного управління є одним з основних факторів конкурентоспроможності держави та передумовою європейської інтеграції. Ефективна діяльність Кабінету Міністрів України щодо формування державної політики у різних сферах можлива за наявності професійної, результативної, ефективної та підзвітної системи центральних органів виконавчої влади. Зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій підвищує позиції держави у міжнародних рейтингах, а також має велике значення для підвищення рівня довіри громадян та бізнесу до держави.

Реформування державної служби постійно супроводжувало державно-правове будівництво в різних країнах. В Україні такі процеси розпочалися в 1992 р. Державна служба була фактично обмежена лише системою виконавчої влади. Оскільки державну службу не можна відокремити від інших видів діяльності та соціально-правових

інститутів, то після прийняття Закону України «Про державну службу» довелося уточнювати межі державної служби, типологію посад державних службовців та інші основні поняття.

У сьогоденних умовах державна служба має будуватись на наукових основах, враховуючи низку суб'єктивних та об'єктивних чинників. У першу чергу це пов'язано із набранням чинності 21 липня 2021 р. Розпорядження Кабінету міністрів України № 831-р, яким затверджено Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 рр. [1].

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої, ця Стратегія ґрунтується на спільних цінностях, а саме: дотриманні демократичних принципів, верховенстві права, належному врядуванні [2]. У ст. 3 Угоди про асоціацію, належне врядування визначається як один з основних принципів для посилення відносин між сторонами. Україна продовжуватиме політичні, соціально-економічні, законодавчі та інституційні реформи, необхідні для ефективного реалізації Угоди про асоціацію.

Метою Стратегії є побудова в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду. Згідно стратегії реформування системи державного управління здійснюється з урахуванням Європейських стандартів належного адміністрування, розроблених Програмою підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (Програма *SIGMA*) та викладених у документі «Принципи державного управління». Зазначений документ містить систему принципів і критерії оцінки державного управління, що базуються на основі міжнародних стандартів і вимог, а також кращих практик держав – членів ЄС та держав Організації економічного співробітництва та розвитку. Ця Стратегія розроблена з урахуванням Європейських принципів та результатів проведеної у 2018 р. експертами Програми *SIGMA* оцінки стану державного управління в Україні, а також досвіду, набутого на попередньому етапі проведення реформи державного управління.

Очікуваними результатами проведення реформи державного управління до 2025 р. є:

- забезпечення надання послуг високої якості та формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу;
- формування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян;
- розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави [2].

За словами міністра Кабінету Міністрів О. Немцінова, нова Стратегія є продовженням попереднього етапу впровадження реформи державного управління та базується на результатах оцінки стану держуправління України, проведеної експертами Програми підтримки вдосконалення врядування і менеджменту (*SIGMA*). Згідно результатів соціологічних опитувань, 82 % громадян вважають реформу державного управління важливою, 65 % громадян задоволені обслуговуванням у центрах надання адміністративних послуг. Водночас потребує впровадження загальна адміністративна процедура, реформа оплати праці на державній службі та низка інших аспектів.

Для забезпечення проведення комплексних реформ у різних сферах державної політики потрібна дієва система державного управління та професійні, добросовісні, етичні державні службовці.

Пріоритети реформування державної служби на сьогодні є:

- прийняття нормативно-правових актів та ефективна реалізація Закону України «Про державну службу»;
- формування висококваліфікованої, компетентної групи фахівців з питань реформ;
- визначення оптимальної кількості державних службовців з урахуванням функцій та організаційної структури державних органів, оптимізація чисельності працівників органів державної влади;
- утворення інтегрованої інформаційної системи управління людськими ресурсами на державній службі;
- реформування системи професійного навчання державних службовців;
- підвищення рівня інституційної спроможності НАДС для забезпечення ефективної реалізації Закону України «Про державну службу» та повноцінного реформування державної служби [3].

У фокусі реформи державного управління зміна підходів у трьох ключових елементах виконавчої влади – структури, процедури та люди. На практиці це означає: розбудову сильних та підзвітних державних інституцій; підготовку якісних урядових рішень; формування професійної державної служби; запровадження електронного врядування; надання зручних послуг громадянам [4].

Отже, без ефективної системи державного управління неможливо побудувати сильну демократичну державу. Саме тому реформа держуправління – важлива передумова євроінтеграційного курсу України, яку підтримує Європейський Союз на експертному, технічному та фінансовому рівні. Вирішення основних проблемних питань, особливо стабільність корпусу державних службовців, їх професіоналізм, можливе за умови здійснення необхідних інвестицій у розвиток кадрового ресурсу та створення потужної горизонтальної інфраструктури управління процесом європейської інтеграції у всій системі державних органів.

Список використаних джерел

1. Головата В. Реформування державної служби в Україні в умовах адаптації до стандартів Європейського союзу. *Видання Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Офіційний веб-сайт.* URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/35.pdf> (дата звернення: 24.02.2023).
2. Деякі питання реформування державного управління: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. *Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%25D1%2580%23Text#Text> (дата звернення: 28.02.2023).
3. Реформа державної служби. *Національне агентство України з питань державної служби. Офіційний веб-сайт.* URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/reforma-derzhavnoyi-sluzhbi> (дата звернення: 27.02.2023).
4. Реформа державного управління. *Урядовий портал. Офіційний веб-сайт.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya> (дата звернення: 23.02.2023).

Д. Р. Шмиговський – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Армія у політологічному дискурсі

Кожна держава на будь яких етапах свого розвитку, навіть на дуже ранніх, уже має свою політичну систему, яку історично вибудовує нація, яка ж цю державу і формує. І абсолютно невід’ємною частиною є армія, яка стає для будь якої держави гарантом її існування, і дуже важливим інструментом у геополітиці. Просто не можливо уявити, що держава може існувати без армії, та і взагалі, чи таке існування можливе, навіть у сучасному світі.

Усі ці аспекти надають армії дуже важливу роль, не тільки у зовнішньому житті країна, але і в її внутрішньому суспільно-політичному житті. Адже армія є дуже специфічним інститутом суспільних відносин. Теоретично армія у демократичній політичній системі має бути поза політикою. Але за певних умов здатна виступати, самостійним суб’єктом політики, особливо коли йдеться про захист незалежності, суверенітету й цілісності країни. Важливим завданням, яке стоїть перед політиками, це – докладання максимальних зусиль, до створення такої армії, яка буде здатна стримати будь яку військову агресію та виконувати усі завдання, що будуть перед нею стояти, не дивлячись на умови в яких буде перебувати сама держава та її політичне керівництво.

Мета наукової розвідки полягає в аналізі основних шляхів визначення місця армії в політологічному дискурсі, та чи взагалі можлива її деполітизація.

Існує дуже багато військових теорій і кожна з них особлива, але фактично у кожній можна простежити надзвичайно сильний зв’язок армії та політики. І мабуть не знайдеться людини яка б не погодилася з даним твердженням. У цьому контексті дуже влучним є вислів німецького вченого і практика Карла фон Клаузевіца, «Війна – це продовження політики іншими засобами» [1, с. 56]. Цей прусський генерал, військовий теоретик та реформатор, як ніхто інший розумівся

на взаємозв'язках політики та армії. Ми можемо, абсолютно твердо сказати що армія є хорошим інструментом політики, і особливо цей інструмент стає дуже дієвим під час війни.

Армія є частиною конкретного суспільства в якому, та за рахунок якого, вона була створена. Сама ж армія не може функціонувати самотійно, вона розвивається у політичних, соціально-класових, духовних, та економічних відносинах. Із вище перерахованого можна зробити висновок, що армія являє собою, свідоме та цілеспрямоване утворення із власною, соціально економічною структурою, яка виконує роль силового інструмента, для реалізації як зовнішньої так і внутрішньої політики.

У демократичних державах армія повністю підкорюється уряду, який вибирається суспільством. Закон у такому випадку грає ключову роль, адже саме він визначає та обмежую права і повноваження армії. Армію можна використовувати у будь яких видах це дозволяє її всебічна підготовка. Вона застосовується політиками не лише у збройних конфліктах, але й під час вирішення інших – економічних, соціальних та політичних проблема держави.

Особливо великий вплив армія має у зовнішній політиці країни, оскільки саме військові формування беруть участь у миротворчих місіях та у вирішеннях збройних конфліктів, тим самим дає змогу нарощувати політичний вплив держави за межами її кордонів [2, с. 351]. Також армія України, як будь якої іншої держави покликана у разі необхідності може брати участь у ліквідації наслідків стихійних катастроф [3, с. 2–7].

У будь яких демократичних країнах, політиків обирає народ, а політики здійснюють вирішальний вплив на створення армії, її чисельний склад й ступень озброєння. Очільники армій це фактично політичні фігури які можуть мати величезний вплив на народ, і за бажання його використовувати. Історія має безліч прикладів коли військові люди ставали політиками та навіть президентами. Гарним прикладом із минулого може стати Карл Густав Еміль Маннергейм, від генерала та Головнокомандуючого Силами оборони Фінляндії йому вдалося стати президентом цієї країни. Що стосується сучасних прикладів, то Президент Чеської Республіки – Петр Павел, є бездоганним прикладом, розпочавши свою знамениту кар'єру як начальник генерального штабу Чеської республіки, став її президентом.

Список використаних джерел

1. Клаузевіц К. фон. Природа війни / пер. з нім.; укл. Герасимов Р. М. Київ: Vivat, 2018. 416 с.
2. Про основи національної безпеки: України Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 12.03.2023).
3. Воєнна доктрина України. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8. С. 2–7.

З. Г. Шумейко – магістр політології

Науковий керівник – **В. В. Бусленко**,
доктор політичних наук, професор кафедри
політології та публічного управління
ВНУ імені Лесі Українки

Статус місцевих державних адміністрацій в контексті впровадження реформи децентралізації влади в Україні

Становлення української держави з моменту її проголошення переконливо свідчить, що без розбудови ефективної та раціональної системи публічної адміністрації не варто сподіватися на швидке подолання кризових явищ у різних сферах суспільного життя. У процесі державотворення основну увагу владної еліти зосереджено на побудові системи органів виконавчої влади вищих ланок. У той же час питання формування місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування не було пріоритетним у державотворчому процесі.

Сьогодні стало значимим, що важливою складовою адміністративно-територіальної реформи залишається державна регіональна політика та розбудова системи місцевих органів публічної адміністрації з врахуванням принципу децентралізації влади. Такий підхід має забезпечити оптимальне поєднання місцевих та загальнодержавних інтересів. Тому особливої актуальності як в теоретичному,

так і практичному плані набуває перегляд підходів щодо місця та ролі місцевих державних адміністрацій в процесі децентралізації влади.

Перед тим як визначати статус та місце місцевих державних адміністрацій в децентралізації влади, варто проаналізувати сутність та етапи цього процесу. Децентралізацію в Україні розпочато ще 2014 р. [1, с. 45]. Тоді Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2]. Концепцією визначено напрями, конкретні механізми та терміни формування ефективного та дієвого місцевого самоврядування, а також територіальної організації влади щоб створити та підтримати повноцінне життєве середовище для всіх громадян, надати населенню високоякісні та доступні публічні послуги, встановити реальний інститут прямого народовладдя, задовольнити інтереси громадян в усіх сферах життєдіяльності на певній території, узгодити інтереси держави і територіальних громад.

На основі положень Європейської хартії місцевого самоврядування у концепції окреслено конкретні завдання, які мали бути вирішеними в ході реформи децентралізації влади в Україні, зокрема:

- забезпечити доступність та якість надання публічних послуг;
- досягнути оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади;
- визначити обґрунтовану територіальну основу для діяльності органів місцевого самоврядування а також органів виконавчої влади. Це мало здійснюватися з метою забезпечити доступність й належність якості надання публічних послуг такими органами;
- створити належні матеріальні, фінансові та організаційні умови з метою забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих і власних повноважень [3].

Реформу планувалося реалізувати у два етапи. Для нас важливо проаналізувати, що передбачала реформа в плані перегляду статусу місцевих державних адміністрацій. упродовж першого етапу в 2014 р. було передбачено у пріоритетному порядку внесення змін до Конституції України з питання утворення виконавчих органів обласних і районних рад а також чіткого розподілу повноважень між ними [4]. Пріоритетним напрямом реформи стало створення законодавчої основи щоб реалізувати права територіальних громад на добровільне об'єднання. Планувалося врегулювати законодавчу базу стосовно нової

системи адміністративно-територіального устрою; завершити підготовку законодавчої бази з питань діяльності органів виконавчої влади на новій територіальній основі а також органів місцевого самоврядування, при цьому конкретизувати їх повноваження та ресурсне забезпечення.

Упродовж другого етапу, що тривав з 2015 по 2017 рр., передбачалося стандартизувати та уніфікувати публічні послуги, які мали надаватися населенню як через органи місцевого самоврядування так і органи виконавчої влади. При цьому мали враховуватися принципи максимальної доступності споживачами послуг та на законодавчому рівні визначити необхідні умови для їх достатнього фінансування. Також заплановано провести інституційну реорганізацію органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади на новій територіальній основі. Вибори до місцевих органів місцевого самоврядування планувалося провести вже з врахуванням реформування системи органів місцевого самоврядування.

Щоб реалізувати концепцію Урядом затверджено План заходів. У ньому першочерговим завданням було визначено внесення змін до Конституції України а саме в галузі територіальної організації влади й реформування місцевого самоврядування [5, с. 62].

Виконуючи положення Концепції та Плану заходів щодо її реалізації Президентом України Петром Порошенком 1 липня 2015 р. на розгляд Верховної Ради України подано проект Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації) реєстр. № 2217а [6]. Головними напрямками змін, що пропонувалися цим законопроектом, став відхід від централізованої моделі управління в державі, та вибудовування ефективної системи територіальної організації влади в Україні. Законопроект закріплював поділ території України на громади. Громада ставала основною одиницею в системі адміністративно-територіального устрою України; істотного розмежування повноважень в системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих структур. Планувалося скасування інституту голів місцевих державних адміністрацій. Проте вказаний законопроект так і не було прийнято на засіданні Верховної Ради України.

Чергова спроба внести зміни до Конституції України в аспекті децентралізації відбулася вже з ініціативи Президента України В. Зеленського. 13 грудня 2019 р. на розгляд Верховної Ради України

було подано проект Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) (zareestrovaniy za № 2598) [7]. Згідно проекту Закону визначалася нова система адміністративно-територіального устрою, яка складалася з громад, округів, областей й Автономної Республіки Крим. Громада визначалась первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою.

Головними дискусійними моментами стали функціональні повноваження префекта а також виключення з Основного закону переліку областей. Із метою врегулювання цих та інших спірних питань та їх доопрацювання 17 січня 2020 р. цей законопроект був вкотре відкликано Президентом України В. Зеленським щоб провести додаткові консультації із основними стейкхолдерами.

На місцеві адміністрації покладено виконання трьох основних функцій: координації діяльності територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади; забезпечення законності на території та до внесення відповідних змін до Конституції, здійснення функцій виконавчого органу районних рад.

Аналіз основних видів управлінських взаємодій між місцевою державною адміністрацією, територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади та органами місцевого самоврядування та їх ефективності дозволяє дійти висновку, що механізми взаємовідносин характеризуються поступовим переходом від субординаційних зв'язків до координаційних. Це цілком укладається в модель врядування, на засадах якої відбувається розвиток публічної влади в країнах Європейського Союзу, до якого прагне вступити Україна.

У той же час є необхідність здійснити чіткіший розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями з урахуванням принципу субсидіарності та нової територіальної основи. Відповідно до нормативних документів щодо державної регіональної політики в аспекті удосконалення територіальної організації державної влади має бути забезпечено підвищення ефективності управління процесами економічного та соціального розвитку регіонів конкретними шляхами. Одним з таких шляхів в ході реформування є поетапне передання повноважень центральних органів виконавчої влади спеціалізованим державним установам, місцевим державним адміністраціям. Це повинно здійснюватися щоб уникнути дублювання та спрощення системи

управління, її фінансового забезпечення та з метою економії бюджетних коштів.

Зміни в адміністративно-територіальному устрої України загострили необхідність врегулювання окремих питань щодо організації та діяльності районних державних адміністрацій. Приклад Волинської області показує, що реформа децентралізації полягає не лише в формуванні місцевих громад, а й децентралізації повноважень у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, архітектури і містобудування та інших галузях. В області спостерігаємо суперечливий процес, коли вже утворені громади, немає необ'єднаних територій а частково управлінські функції залишилися в місцевих державних адміністрацій. Тому на сьогодні одне з нагальних питань – зміни до Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Досвід реформування у Волинській області показує, що є потреба залучення професійних кадрів місцевих державних адміністрацій в підтримці освітньої, культурної та інших сфер діяльності громад.

Аналіз діяльності місцевих державних адміністрацій у Волинській області показує, що вони діють за принципом прозорості. Здійснюється регулярне інформування громадськості щодо організації роботи, повноважень, структури та діяльності місцевих державних адміністрацій та державних службовців вищезазначених адміністрацій. Проте варто таку діяльність робити більш відкритою, через залучення громадськості, в тому числі через проведення публічних консультацій (консультацій з громадськістю), на яких обговорюватимуться питання щодо прийняття та виконання актів місцевих державних адміністрацій, розроблення проектів, реалізації інших наданих державою повноважень.

Такими чином, місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади, котрий уповноважений здійснювати таку владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Становлення та розвиток даного інституту відбувалося в складних умовах формування президентської вертикалі та намаганні Президента збільшити свій вплив на регіональні політичні та економічні процеси. Реформа децентралізації влади істотно посилила роль органів місцевого самоврядування у вирішенні питань громад. В результаті проведення реформи децентралізації влади було досягнуто оптимальний розподіл повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самовряду-

вання; визначено територіальну основу для діяльності органів місцевої державної адміністрації з метою забезпечення доступності та належної якості публічних послуг.

Районні державні адміністрації мають змінити свою політику від традиційного адміністрування до налагодження партнерських відносин з органами місцевого самоврядування. Одним з головних завдань має стати надання адміністраціями методичної, консультативної та організаційної допомоги громадам в їхній діяльності, особливо тим, які нещодавно створені та не мають необхідного досвіду.

Список використаних джерел

1. Шевченко О., Романова В., Жаліло Я. та ін. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наук. доп. / за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2020. 153 с.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04. 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення 10.02.2021).
3. Аналітичний звіт за результатами оцінювання ефективності застосування окремих законодавчих актів щодо децентралізації влади в Україні / Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування. 2020 р. 34 с. URL: <http://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42258.pdf> (дата звернення 15.07. 2021).
4. Конституція України. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 27-IX від 03.09.2019. ВВР, 2019, № 38, ст.160). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.05.2021).
5. Даудова Г., Бондар Г. Функціонування органів місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 1 (56). С. 61–69. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/3/01.pdf> (дата звернення 06.02.2021).
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). Законопроект. 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.03.2021).
7. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): проект Закону України реєстр. № 2598 від 13.12.2019 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 (дата звернення: 21.03.21).

М. О. Юриста – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Науковий керівник – **Г. Т. Панишко**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Передумови та причини розв’язання РФ інформаційної війни проти України

Сьогодні на інформаційному фронті ведуться дії, що за своєю силою, масштабами та наслідками не поступаються військовим. Упродовж останніх років у медійному просторі Україна зазнає інформаційної агресії від Російської Федерації. А після військового вторгнення ворожих військ на українську територію 24 лютого 2022 р., медіа простір став полем постійних протистоянь

Інформаційна війна РФ проти України почалася одразу після проголошення Україною незалежності у 1991 р. та перейшла у активну фазу за часів президентства В. Януковича. Першими жертвами російської інформаційної агресії стали жителі Російської Федерації. Пропаганда майбутнього збройного конфлікту з’явилася у всіх сферах життя росіян і стала одним з головних наративів життя російського суспільства.

Задля протидії негативного впливу російської пропагандистської машини, Державний комітет телебачення і радіомовлення України з літа 2014 р. здійснює боротьбу з матеріалами в ЗМІ, що мають сепаратистський й антидержавний характер. До основних передумов інформаційної війни можна віднести політичні та економічні проблеми усередині РФ. У 2014 р. росіяни стали свідками Майдану, коли українці вибрали європейський шлях розвитку та відкинули корупційний режим Януковича, що був проросійським. Це призвело до того, що РФ значно послабила свої позиції в Україні та була змушена діяти так, щоб зберегти свої інтереси у регіоні.

Друга передумова війни – це ідеологічні та культурні розбіжності між Росією та Україною. Україна та Росія мають різні культурні та

історичні традиції, які призводять до того, що вони мають різні погляди на світ та різні цінності. Це призводить до того, що Москва намагається впливати на українське суспільство та політику, використовуючи для цього інформаційну війну.

Третя передумова – це відсутність ясного регулювання інформаційного простору в Україні. Після отримання незалежності Україна не змогла належним чином регулювати інформаційний простір та забезпечити свободу слова [2, с. 10].

Одна з головних причин розв'язання інформаційної війни проти України полягає у прагненні путінського режиму до збереження свого впливу в Україні. Україна має важливе геополітичне значення для північного сусіда, оскільки є важливим транзитним коридором та джерелом енергоресурсів. Утримання впливу є ключовим для забезпечення своїх інтересів в регіоні. Ще одною причиною розв'язання інформаційної війни є прагнення Росії до збереження свого впливу на всій території колишнього Радянського Союзу. Останні 30 років Російська Федерація цілеспрямовано підживлювала імперські амбіції, що зазнали удару через розвал Радянського Союзу, й відпрацьовувала методи відновлення імперського проєкту. Проводила військові спецоперації під різними назвами – «інтернаціональна допомога», «примушування до миру», «внутрішній громадянський конфлікт», «операція з повернення до складу Росії», «визволення», «спеціальна військова операція»[3].

Інформаційна війна є одним з інструментів для досягнення цієї мети. Ще одною причиною розв'язання війни є політичні зміни в Україні. Після Революції Гідності та приходу до влади нового уряду в Україні, РФ розпочала інформаційну кампанію проти України, використовуючи різноманітні методи та інструменти. Це включає в себе використання дезінформації, фейкових новин, зловживання соціальними мережами та інші методи [6, с. 90]. Вітчизняний політолог Є. Магда зазначає, що російсько-українська інформаційна війна націлена не тільки на дестабілізацію ситуації в Україні, але й на створення негативного іміджу нашої держави у цілому світі [4, с. 45]. Почався цей процес ще за часів першої «газової війни» у 2005 р. Тоді Україну висвітлили у якості невчасного й вкрай сумнівного транзитера газу, попри те, що десятиліттями Україна сумлінно виконувала взяті на себе обов'язки щодо поставок природного газу до Європи через свою територію.

Підтверджує це той факт, що одночасно з висуванням таких звинувачень, РФ почала просувати у глобальному інформаційному середовищі тезу про необхідність будівництва газопроводів в обхід українській газотранспортній системі. Варто сказати, що звинувачення у крадіжках газу не підтверджувалися конкретними фактами [2, с. 140].

Кремлівська верхівка переслідувала ідею, що доля України – це лише вступ до Митного Союзу та інтеграція до Росії. Деякі російські пропагандисти відверто говорили про те, що вінець українського майбутнього – губернія у складі Росії. Інакше Україна потоне у беззаконні, анархії та розрусі. Останній наратив став ледве не головним на проросійських ЗМІ, блокувати які почали у лютому 2021 р. [1, с. 8].

Особливу увагу потрібно звернути на діяльність російських інформаційних технологів на території анексованого Криму на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, на Півдні країни та у столиці, яка не розглядалась як небезпечна діяльність, що становить загрозу національному суверенітету та безпеці, а попит певних категорій українців на російські телеканали та українські телеканали, що просувають наративи «руського міра», спочатку не викликали занепокоєння у влади. Їх функціонування мало деструктивний та дестабілізуючий вплив на ці категорії громадян, а відтак це змінило ставлення до України та її політичної еліти та підвищило зростання прихильності до російської федерації.

У листопаді 2013 р., коли колишній президент В. Янукович відмовився від раніше законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію та з початком Революції Гідності, російська пропагандистська машина перестала провадити напівтіньову діяльність та почала розпалювати ворожнечу щодо українського народу, проводити цинічну шовіністичну, агресивно імперську та відверто брехливу інформаційну політику щодо України. Її основним завданням стало підготувати суспільну свідомість та світове суспільство до майбутньої військової агресії Російської Федерації щодо України.

Початок військового вторгнення російських військ на території України остаточно закріпив та підтвердив імперські амбіції Кремля щодо посилення впливу на Україну, яка після подій на Майдані обрала геополітичний курс на Захід. Традиційно Росія почала здійснювати цей вплив у формі гібридної і неоголошеної війни, яка фактично є державним тероризмом[5].

Отже, інформаційна війна, з початком російської збройної агресії в Україні, спрямована на інформаційну підтримку сепаратистського руху на сході України, послаблення контролю центральної влади, створення проблем економічного характеру, розхитуванні та дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні та на створення сприятливих психологічних умов для повномасштабної війни. Цифрові та комунікаційні технології відіграють важливу роль не лише в мирні часи, але й на війні. Боротьба з пропагандою та дезінформацією сьогодні є особливо гострим питанням, вирішення якого потребує зусиль як від окремих технологічних компаній, так і від їхньої співпраці з урядами, науковими колами та громадянським суспільством.

Список використаних джерел

1. Dunlop J. B. Aleksandr Dugin's foundations of geopolitics. *Demokratizatsiya*. 2014. No. 41. P. 16–32.
2. Андреева І. Інформаційна війна Росії проти України: загроза національній безпеці та шляхи запобігання. Київ: Видав. Чеботарьов, 2017. С.106–139.
3. «Вистояли – переможемо!». Інформаційні матеріали до річниці повномасштабного вторгнення РФ в Україну. *Український інститут національної пам'яті*. 2023. <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/vystoyal-y-peremozhemo-informaciyni-materialy-do-richnyci-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayini> (дата звернення: 27. 02. 2023 р.).
4. Магда Є.В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138–142.
5. Маркевич К. Інформаційний аутизм росіян. *Українська правда*. 2022. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/20/7340882/> (дата звернення: 27. 02. 2023 р.).
6. Чирва Р. Інформаційна віна – зброя, страшніша за ядерну. *Профспілкові вісті*. 2014. № 12. С. 8–9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Базилюк М. М. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету міжнародних відносин ВНУ імені Українки

Байрак С. О. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Борейко Ю. Г. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Бортніков В. І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Бортнікова А. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Бохотниця С. М. – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Бугайчук А. П. – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Бундак О. А. – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з науково-методичної роботи Відокремленого структурного підрозділу ЗВО «Відкритий Міжнародний університет розвитку людини “Україна”» Луцький інститут розвитку людини

Бусел А. О. – здобувач освітнього ступеня бакалавр Національного університету «Одеська юридична академія»

Бусленко В. В. – доктор політичних наук, доцент, професор доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Гац В. Г. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Гудзенко О. Г. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Гусак Д. Г. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Добровольський Г. С. – здобувач докторантської програми PhD кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Дучимінська Л. М. – начальник управління контролюю-перевірочної роботи Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області

Камінський А. В. – здобувач освітнього ступеню магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Катрич О. Г. – викладач китайської мови, асистент кафедри іноземних мов та перекладу факультету міжнародних відносин ВНУ імені Лесі Українки

Козюпа О. А. – начальник відділу забезпечення діяльності керівництва Волинської обласної ради

Колб О. Г. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, голова робочої групи волонтерів Волинської обласної організації Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України»

Колб Р. О. – кандидат юридичних наук, спеціаліст АТ КБ Приватбанк»

Корнійчук А. С. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Круглій О. Р. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та перекладу факультету міжнародних відносин ВНУ імені Лесі Українки

Куденчук Д. А. – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Кузьмук О. М. – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Кулик С. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

Куцик А. Ю. – доктор філософії, Варшавський університет

Лашук В. Ю. – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Любчук В. В. – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Малиновський В. Я. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціогуманітарних технологій Луцького Національного технічного університету

Мацішина І. В. – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса

Моренчук А. А. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

Моренчук А. А. – здобувач докторантської програми PhD кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу ВНУ імені Лесі Українки

Назарук Н. В. – кандидат політичних наук, випускниця кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Нинюк І. І. – кандидат державного управління, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Нинюк М. А. – кандидат державного управління, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Огребчук П. М. – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Останчук М. І. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Панишко Г. Т. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Пахолок В. М. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Пашко Л. А. – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Петрович В. В. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри документознавства і музейної справи ВНУ імені Лесі Українки

Підгаєцька В. – здобувач освітнього ступеня магістр навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

Розік М. В. – кандидат політичних наук, старшій викладач кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Романов Р. О. – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Романюк Н. І. – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій ВНУ імені Лесі Українки

Сачковський Ю. А. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Семенов А. М. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Ситник О. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету

Стеблина Н. О. – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри журналістики та соціальних комунікацій Донецького національного університету імені Василя Стуса

Степанюк С. М. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та археології, факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Ткачук А. П. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки

Топчій В. В. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

Тупчій Д. В. – здобувач освітнього ступеня бакалавр кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса

Федорова В. М. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Хвисюк А. В. – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Хомич М. В. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Чорний І. О. – здобувач докторантської програми PhD кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Ціватий В. Г. – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, Київський національний університет імені

Тараса Шевченка, член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

Швець К. А. – здобувач докторантської програми PhD кафедри політології та державного управління Донецького Національного університету імені Василя Стуса

Шевчук Т. В. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Шеремета А. В. – здобувач докторантської програми PhD кафедри всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки

Шмиговський Д. Р. – здобувач освітнього ступеня магістр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Шумейко З. Г. – магістр політології, випускниця кафедри політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки

Юриста М. О. – здобувач освітнього ступеня бакалавр факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Ярош Я. Б. – доктор політичних наук, професор, декан факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**ВСЕУКРАЇНСЬКІ
ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ
ІМЕНІ ПРОФЕСОРА
БОГДАНА ЯРОША**

Збірник наукових та навчально-методичних праць

Випуск 12

Друкується в авторській редакції
Технічний редактор *І. С. Савицька*

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обсяг 18,36 ум. друк. арк., 17,95 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 64. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.